МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ
ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ**

**ЗАКАРПАТСЬКИЙ ІНСТИТУТ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ**

Інструктивно-методичні рекомендації щодо вивчення у загальноосвітніх навчальних закладах предметів інваріантної складової навчального плану у 2016/2017 навчальному році

**Ужгород
Центр інформаційно-видавничої діяльності ЗІППО
2016**

Інструктивно-методичні рекомендації щодо вивчення у загальноосвітніх навчальних закладах предметів інваріантної складової навчального плану у 2016/2017 навчальному році. – Ужгород: Центр інформаційно-видавничої діяльності ЗІППО, 2016. – 334 с.

Закарпатський інститут післядипломної педагогічної освіти (ЗІППО) подає інструктивно-методичні рекомендації щодо вивчення у загальноосвітніх навчальних закладах предметів, організації виховної, позакласної та позашкільної роботи, підготовлені на основі постанов, інструктивних листів, наказів МОН України та авторських програм та розробок колективу інституту педагогіки АПН України.

ВСТУП

Міністерство освіти і науки України рекомендує для практичного використання укладені спільно з Національною академією педагогічних наук України методичні рекомендації щодо вивчення базових дисциплін у загальноосвітніх навчальних закладах у 2016/2017 навчальному році.

Працівники Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти уклали цей збірник на допомогу педагогічним працівникам області.

Посібник стане у нагоді всім педагогам нашого краю.

Успіхів Вам, шановні колеги!

АСТРОНОМІЯ

Навчання астрономії в загальноосвітній школі в 2016/2017 навчальному році здійснюється на засадах профілізації за двома програмами: одна об'єднує академічний рівень та рівень стандарту, а друга – рівень профільного навчання.

Програма рівня стандарту та академічного рівня розрахована на 17 годин, включає 9 тем, питання яких охоплюють увесь зміст сучасної астрономії. Запропоноване програмою тематичне наповнення базується на тому, що астрономія формує й розширює науковий світогляд людини, та орієнтовано на розуміння учнями основних закономірностей плину астрономічних явищ і процесів, теоретичних та практичних методів пізнання навколишнього світу, на формування загального уявлення про Всесвіт, усвідомлення ролі астрономічних знань у розвитку суспільства. Основні завдання вивчення астрономії за даною програмою ґрунтуються на вимогах Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти і зводяться до того, що випускники загальноосвітніх навчальних закладів мають знати лічбу часу й календарі, орієнтуватися на місцевості за допомогою небесних світил, уміти пояснювати явища добового й річного руху небесних тіл; розуміти причини сонячних і місячних затемнень, появи комет і метеорів, знати будову Сонячної системи та небесних тіл, що складають Всесвіт, і чим вони відрізняються (планети, планетні системи, зорі, скупчення зір, галактики, скупчення галактик), знати в загальних рисах про походження Сонячної системи та Всесвіту; знати, якими засобами ведуться астрономічні дослідження з поверхні Землі та за межами земної атмосфери; розрізняти «астрономію» й «астрологію»; розуміти, що астрологія є реліктом історії розвитку цивілізації і її принципи науково не обґрунтовані.

Програма профільного рівня розрахована на 35 годин на рік, включає 5 розділів, що містять 19 тем, питання яких охоплюють увесь зміст сучасної астрономії.

Головною метою вивчення астрономії за програмою профільного рівня є систематизоване формування основ знань про ме-

тоди і результати вивчення законів руху, фізичної природи, еволюції небесних тіл та Всесвіту в цілому. Засвоєння астрономічних знань має бути на рівні, необхідному для їх подальшого використання в професійній діяльності, формування наукового світогляду, продовження астрономічної освіти.

Основними завданнями вивчення астрономії за цією програмою, що ґрунтуються на вимогах Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, є оволодіння учнями основами знань про методи і результати досліджень фізичної природи небесних тіл і їх систем, будови і еволюції Всесвіту; набуття системних знань про походження природних об'єктів Всесвіту, їх фізичних властивостей, законів руху та еволюції, уявлень про походження, будову та еволюцію Всесвіту в цілому; знання і розуміння ролі астрономії в пізнанні фундаментальних знань про природу, використання яких є базою науково-технічного прогресу.

До програм включено перелік практичних робіт, який є орієнтовним. Із трьох варіантів запропонованих практичних робіт програми рівня стандарту й академічного рівня можна вибирати один (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Перелік практичних робіт
для рівня стандарту й академічного рівня

№ п/п	Назва практичної роботи
1.	Робота з рухомою картою зоряного неба. Визначення положення світил на небесній сфері за допомоги карти зоряного неба (зоряного глобуса)
2.	Екваторіальні системи небесних координат. Карта зоряного неба
3.	Вивчення (спостереження) видимого зоряного неба

До програми профільного рівня запропоновано тематику п'яти робіт.

Таблиця 2.

Перелік практичних робіт для профільного рівня

№ п/п	Назва практичної роботи
1.	Робота з рухомою картою зоряного неба
2.	Визначення максимальної різниці місцевого часу для шкільного подвір'я та класної кімнати

3.	Моделювання дії телескопа-рефрактора та підзорної труби за допомогою пари лінз
4.	Визначення параметрів зір за діаграмою Герцшпрунга-Рессела
5.	Визначення чисел Вольфа за спостереженнями у шкільний телескоп чи за знімками Сонця

Серед практичних робіт, наведених у таблиці 2, можна виділити найбільш значущі практичні роботи - роботу з рухомою картою зоряного неба (№1), визначення параметрів зір за діаграмою Герцшпрунга-Рессела (№4) і визначення чисел Вольфа за спостереженнями у шкільний телескоп чи за знімками Сонця (№5). Учитель може запропонувати й іншу тематику практичних робіт з огляду на можливості навчального закладу щодо технічних засобів навчання.

Розв’язування задач з нижченаведених питань є обов’язковим у профільному класі (Табл. 3):

Таблиця 3.

Питання з астрономії для розв’язування задач у профільному класі

№ п/п	**Учень може розв’язувати задачі:**	**Зміст навчального матеріалу**
1	на взаємозв’язок	між інтенсивністю випромінювання, відстанню та видимою зоряною величиною; різних фізичних параметрів Сонця; між масою тіла та радіусом сфери Шварцшильда
2	на знаходження	висот світил за заданими екваторіальними координатами і навпаки
3	на визначення	часу; основних характеристик телескопа; променевих швидкостей зір; відстаней до галактик за зміщенням спектральних ліній та з використанням закону Габбла
4	на використання	законів руху космічних тіл для розрахунку їх орбіт і космічних швидкостей; величин прискорення вільного падіння на різних планетах, їх розмірів та відстаней від Сонця і Землі

Навчальні задачі з астрономії сприяють кращому засвоєнню матеріалу, допомагають контролювати набуті знання, формують

уміння й навички, підвищують зацікавленість предметом, здійснюють міжпредметні зв'язки. Їх можна використати для актуалізації опорних знань, мотивації навчання, узагальнення й систематизації знань.

Добираючи задачі, учитель може використати вправи з підручників Климишина І.А., Крячко І.П. Астрономія (2002 р.), Пришляка М.П. Астрономія (2005 р.) і Чепрасова В.Г. «Завдання, запитання і задачі з астрономії». Корисними можуть бути також посібники Золотухіної Н.П., зошит з астрономії Гладушиної Н.О., Косенко В.В. (2004 р.).

Особливо важливим для курсу астрономії є проведення спостережень небесних світил. Бажано проводити спостереження паралельно з вивченням відповідного теоретичного матеріалу. Але умови проведення спостережень не завжди дозволяють це зробити. Безхмарна погода буває під час навчального року найчастіше у вересні-жовтні та у квітні-травні. Відповідно до навчальної програми доцільно проводити групові спостереження за такими темами:

а) Вивчення зоряного неба;

б) Телескопічні спостереження Місяця, планет та їх супутників;

в) Спостереження Сонця;

г) Телескопічні спостереження зір, зоряних скупчень, туманностей та галактик.

Учитель за цією тематикою складає річну (або на півроку), програму, використовуючи «Шкільний астрономічний календар» чи «Астрономічний календар» та рухому карту зоряного неба. Успішне проведення залежатиме не тільки від чіткого планування, а й від його організації. Бажано розробити короткі програми для спостережень, за допомогою яких учні попередньо знайомляться з наступною роботою. Крім того, до кожної теми треба розробити домашні завдання, які містять теоретичні запитання, необхідні для підготовки спостережень. Заняття буде більш ефективним, якщо клас заздалегідь розділити на кілька груп. Перед початком занять кожна група дістає програму, яку складають так, щоб групи виконували різні завдання. У програмі визначають послідовність виконання і час, який відводиться на кожне завдання.

Індивідуальні спостереження – це самостійні домашні спостереження. На відміну від групових спостережень вони мають очевидні переваги, оскільки не пов’язані з чітким регламентом часу. Самостійні спостереження є основою для набуття нових знань. Наприклад, спостереження зміни фаз Місяця, переміщення планет і Місяця серед зір, видимої річної зміни зоряного неба дають змогу краще засвоїти матеріал уроку.

Орієнтовна тематика індивідуальних спостережень:

1. Вивчення яскравих зір і основних сузір’їв неба.
2. Видимий добовий рух зір.
3. Зміни точки сходу (заходу) Сонця (Місяця) з часом.
4. Видимий рух Місяця.
5. Видимий рух планет відносно зір.

Розробляючи завдання, слід чітко визначити його мету, порядок виконання, сформулювати контрольні запитання, зазначити форму звіту.

Заняття з астрономії в 11 класі повинні супроводжуватися показом добре ілюстрованих наочних засобів викладання. Серед них програмно-педагогічний засіб «Бібліотека електронних наочностей з астрономії. 11 клас» (опис зазначеного ППЗ є за адресою http://www.astroosvita.kiev.ua/HTML/infot18.html). Він допоможе вчителю у візуалізації різноманітних астрономічних об’єктів і процесів, суттєво підвищить рівень наочності під час проведення уроку. За допомогою цього посібника також можна проводити тестування контролю знань учнів. А також електронний планетарій Stellarium, що має серед інших україномовний інтерфейс. Зазначений електронний планетарій демонструє зоряне небо на будь-який обраний момент часу, а тому дозволяє в режимі відеопроекції показати учням його вигляд у різні пори року.

Орієнтовна кількість тематичних оцінок з астрономії в 11 класі:

Профіль	Річна кількість годин	Мінімальна кількість тематичних атестацій
Рівень стандарту	17	2
Академічний рівень	17	2
Профільний рівень	35	3

Готуючись до тематичних атестацій у профільних класах, можна скористатися збірником різнорівневих завдань для проведення державної підсумкової атестації з астрономії (уклад. Казанцев А.М., Крячко І.П., Х.: Гімназія, 2008. – 48 с.). Під час підбору завдань для проведення тематичного оцінювання за програмою рівня стандарту, академічного рівня можна брати за основу завдання, які запропоновано у збірнику завдань для державної підсумкової атестації з астрономії для 11 класу (уклад. Казанцев А.М., Крячко І.П., 2011), який розміщено на сайті Міністерства освіти і науки.

Навчальні програми з астрономії для старшої профільної 11-річної школи розміщено на сайті Міністерства освіти і науки http://www.mon.gov.ua/education/average/prog12), а також надруковано в посібнику: «Збірник програм з профільного навчання для загальноосвітніх навчальних закладів. Фізика та астрономія» (видавнича група «Основа», 2010).

Метою проведення Всеукраїнських учнівських олімпіад з астрономії є стимулювання творчого самовдосконалення учнів, зацікавлення їх у якісному і поглибленому вивченні астрономії; виявлення та розвиток обдарованих учнів; сприяння розвитку астрономічної освіти.

Для підготовки до астрономічної олімпіади можна користуватися наступною літературою:

1. Александров Ю.В. Астрономія. 11 клас: Книга для вчителя / Ю.В. Александров, А.М. Грецький, М.П. Пришляк. – Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2005. – 256 с.
2. Буромський М.І. Шкільний астрономічний календар на 2008-2009 навчальний рік: випуск п’ятий /М.І. Буромський, В.Й. Мазур, А.О. Житецький. – К.: Наук. світ, 2008. – 80 с.
3. Всеукраїнська студентська олімпіада з астрономії та астрофізики, кафедра астрономії та фізики космосу Київського національного університету/ [Електронний ресурс]. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: http://space.univ.kiev.ua/viewpage.php?page_id=39
4. Гладушина Н.О., Косенко В.В. Рабочая тетрадь по астрономии / Н.О. Гладушина, В.В. Косенко. – Луганск: Учебная книга, 2004. – 82 с.

5. Гончар Остап. Збірник завдань з астрономії для поточного опитування, самостійних і контрольних робіт та тематичного оцінювання знань. 11 клас / Гончар Остап. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. – 64 с.
6. Перша Всеукраїнська учнівська олімпіада з астрономії // Фізика в шк. України. – 2011. – №11-12. – С. 64-76.
7. Пришляк М.П. Астрономія: Підручник для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів / Пришляк М.П. – Харків: Веста: Видавництво «Ранок», 2005. – 144 с.
8. Климишин І.А. Астрономія: Підручник для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів / І.А. Климишин, І.П. Крячко. – К.: Знання України, 2002. – 192 с.
9. Казанцев А.М. Збірник різнорівневих завдань для державної підсумкової атестації з астрономії / А.М. Казанцев, І.П. Крячко. – Кам’янець-Подільський: «Абетка-НОВА», 2002. – 32с.
10. Костюк Андрій. Контрольні, самостійні та практичні роботи з астрономії. 11 клас / А. Костюк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. – 24 с.
11. Сурдин В.Г. Астрономические олимпиады / В.Г. Сурдин. – М.: Изд-во МГУ, 1995.
12. Хоменко О. Рекомендації щодо проведення Всеукраїнської олімпіади з астрономії у 2010/2011 навчальному році / Хоменко О. // Фізика та астрономія в школі. – 2011. – №1. – С. 35-37.
13. Чепрасов В.Г. Завдання, запитання і задачі з астрономії: Навч. посібник для учнів 11 кл. серед. шк. / Чепрасов В.Г. – К.: Освіта, 1992. – 94 с.

БІОЛОГІЯ

Особливості вивчення предмета біологія у 2016/2017 навчальному році у загальноосвітніх навчальних закладах пов'язані, в першу чергу, з подальшим упровадженням нових підходів у процес вивчення біології відповідно до нового Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти.

Як уже наголошувалось, відповідно до наказів Міністерства освіти і науки України від 05.11.2014 № 1275 «Про розвантаження навчальних програм для учнів 5 – 9 класів загальноосвітніх навчальних закладів» та № 585 від 29.05.2015 «Про затвердження змін до навчальних програм для загальноосвітніх навчальних закладів ІІ ступеня», було внесено зміни до навчальних програм (http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html), спрямовані на їх розвантаження, врахування вікових особливостей розвитку дитини, відповідність сучасному розвитку науки та технологій. Оновлені програми позбавлені жорсткого поурочного поділу; вчителі можуть обирати послідовність розкриття навчального матеріалу в межах окремої теми, але так, щоб не порушувалась логіка його викладу.

Список рекомендованих Міністерством освіти і науки України навчально-методичні матеріали, що пропонуються до використання в навчальних закладах подано у Переліках навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, розміщених на офіційному веб-сайті Міністерства (Лист МОН від 17.08.2016 №1/9-434 «Про переліки навчальної літератури, що має відповідний гриф Міністерства освіти і науки України, для використання у загальноосвітніх навчальних закладах у 2016/2017 навчальному році», http://www.imzo.gov.ua/2016/08/17/list-mon-vid-17-08-2016-1-9-434-pro-pereliki-navchalnoyi-literaturi-shho-maye-vidpovidniy-grif-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini-dlya-vikoristannya-u-zagalnoosvitnih-navchalnih-zakladah-u-20/).

Дозволяється використовувати підручники з відповідним грифом Міністерства, що видані в попередні роки, враховуючи при цьому зміни у програмах.

Щодо додаткової навчально-методичної літератури, то вчитель вільний у її виборі й може застосовувати ту, яка найкраще здатна реалізувати його особисту методику навчання.

Також залишаються актуальними методичні рекомендації Міністерства *щодо організації навчально-виховного процесу і вивчення базових дисциплін попередніх років*. Тексти методичних рекомендацій розміщені на сайті МОН (http://old.mon.gov.ua/ua/often-requested/methodical-recommendations) та в Інформаційних збірниках Міністерства освіти і науки відповідних років.

У 2016/2017 навчальному році біологія в загальноосвітніх навчальних закладах вивчатиметься за такими навчальними програмами:

6-8 класи - Програма з біології для 6-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів, затверджена наказом Міністерства №664 від 06.06 2012 р. зі змінами, затвердженими наказом Міністерства №585 від 29.05.2015 №585 (http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html);

9 клас – Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Біологія. 7-11 класи. – К.: Ірпінь: Перун, 2005. – 97 с.;

8 клас з поглибленим вивченням біології – Програма для класів з поглибленим вивченням біології (за новим Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти), затверджена наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 664 від 06.06 2012 р.;

9 клас з поглибленим вивченням біології – Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням біології // Збірник навчальних програм для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням предметів природничо-математичного та технологічного циклу. – К.: Вікторія, 2009. – 102 с.;

10-11 класи – Програми для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів: рівень стандарту, академічний рівень, профільний рівень. – Тернопіль: Мандрівець, 2011. – 128 с.;

Програми факультативів та курсів за вибором з біології та екології, рекомендовані Міністерством для використання у загальноосвітніх навчальних закладах:

7-11 класи – Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009, 2014. – 246 с.;

5-9 класи – Збірник навчальних програм екологічного напряму (І частина) для організації допрофільної підготовки учнів загальноосвітніх навчальних закладів.

Розподіл годин у програмах орієнтовний. Учитель може аргументовано вносити зміни до розподілу годин, відведених програмою на вивчення окремих тем, змінювати послідовність вивчення питань у межах теми,пропонувати власну тематику проектів та дослідницького практикуму.

Навчальні програми передбачають проведення шкільних екскурсій. Учитель має право самостійно обирати час їх проведення, використовуючи для цього резервні години або години навчальної практики.

Зміст програм курсів за вибором і факультативів, як і кількість годин, що передбачена у програмах, є *орієнтовним*. Учитель може творчо підходити до реалізації змісту цих програм, ураховуючи інтереси та здібності учнів, потреби регіону, можливості навчально-матеріальної бази школи. Курс за вибором (факультатив), програма якого розрахована на 35 годин і більше, може вивчатися упродовж двох років.

Перелік навчальних програм курсів за вибором та факультативів (7 – 11 класи)

(https://sites.google.com/site/ekologiaipo/programi-variativnoie-skladovoie)

№ з/п	Навчальна програма (7 – 11 класи – Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для до профільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільській: Аксіома, 2009.)		Автор	Кількість годин	Клас
1	Основи психофізіологічних знань і вибір профілю навчання	факультативний курс	Сябро С.А.	35	9
2	Психологія особистості	факультативний курс	Баранова Н.П.	35	9
3	Життя рослин	курс за вибором	Міхєєва Г.В.	35	7
4	Світ кімнатних рослин	факультативний курс	Вигівська Г.П. Матущенко Т.А.	17	7 – 9
5	Аптека природи (І частина)	факультативний курс	Шендрик О.В.	35	7
6	Аптека природи (ІІ частина)	факультативний курс	Шендрик О.В.	35	8
7	Екологія (аутекологія) рослин	курс за вибором	Драган Г.І.	35	8 – 9
8	Охорона тварин	факультативний курс	Буца О.Й.	35	8 – 9
9	Основи медичних знань	курс за вибором	Нагаєва Л.М.	17	8 – 9
10	Організм людини очима біофізика	курс за вибором	Яковлєва Є.В.	35	10 – 11
11	Зоологія. Ботаніка.	курс за вибором	Ігнатюк Л.М. Пугачова Н.І.	70	10
12	Мікробіологія з основами вірусології	курс за вибором	Левченко М.Г. Матущенко Т.А.	17	8 – 10
13	Латина – біологія	курс за вибором	Пугачова Н.І. Ігнатюк Л.М. Мазаєва К.В.	70	8 – 9

14	Біологія і комп'ютер	факультативний курс	Міронець Л.П.	35	7
15	Основи науково – дослідної роботи учнів	факультативний курс	Крупич О.М. Мельник А.Р.	70	8 – 9
16	Методи наукових досліджень	курс за вибором	Коваленко С.О.	35	9 – 10
17	Основи біологічної статистики в науково – дослідницькій роботі учнів	факультативний курс	Ягенська Г.В.	17	10 – 11
18	Математичне обґрунтування біологічних досліджень	курс за вибором	Задорожний К.М.	17	10 – 11
19	Молекулярні основи метаболізму	курс за вибором	Коршевнюк Т.В.	17	10
20	Нуклеїнові кислоти	курс за вибором	Волуца А.Д.	35	10 – 11
21	Біохімічні основи життя	курс за вибором	Яковлєва Є.В.	35	10 – 11
22	Основи цитології	курс за вибором	Даниленко Л.І. Підгора Н.В.	17	10 – 11
23	Порівняльна морфологія, анатомія і фізіологія рослин	курс за вибором	Задорожний К.М.	17	10 – 11
24	Лісознавство з основами лісівництва. Дендрологія.	курс за вибором	Ковалюк В.Г. Боднарюк О.М.	70	10 – 11
25	Порівняльна анатомія і фізіологія тварин	курс за вибором	Задорожний К.М.	17	10 – 11
26	Адаптаційна фізіологія людини і тварин	курс за вибором	Ягенська Г.В.	35	11
27	Фізіологія людини	курс за вибором	Лакоза Н.В.	35	10
28	Основи антропології	курс за вибором	Задорожний К.М.	17	10 – 11
29	Основи генетики людини	курс за вибором	Задорожний К.М.	17	11
30	Основи популяційної генетики людини	курс за вибором	Матяш Н.Ю. Сябро С.А.	17	11
31	Розв'язування задач з генетики	курс за вибором	Кушнір А.І.	70	11
32	Біотехнологія рослин з основами генетичної інженерії	курс за вибором	Снітинський В.В. Калиновим Г.Л. Завірюха П.Д. Подзізей Б.А.	70	10 – 11
33	Вступ до проблеми	курс за вибором	Безусько А.Г.	17	11

	біорізноманіття		Мовчан Я.І.		
34	Екологія людини	курс за вибором	Матяш Н.Ю.	35	10 – 11
35	Еволюційна біологія	курс за вибором	Бабанов Д.А.	70	11
36	Узагальнення шкільного курсу біології	факультативний курс	Бармак І.М.	140	10 – 11
37	Еволюція систем органів	факультативний курс	Петренко Л.Т. Петренко Л.П.	105	9
38	Нанотехнології в біології	факультативний курс	Кучук С.Ю.	17	10 – 11

Також з метою екологізації вітчизняної освіти пропонуються до використання курси екологічного спрямування: Програма елективного курсу (або факультативу) «Зелений пакет» ((що містить і електронну версію: http://www.greenpack.in.ua/) для 8 (9) класу, затверджена Міністерством освіти і науки України (Наказ Міністерства освіти і науки України від 07.12.2009 року № 1/11-9999) та навчально-методичні матеріали «Освіта для стійкого розвитку в дії» (електронна версія яких розміщена на сайті http://www.*esd.org.ua/*) для 3-8 класів, які можна використовувати як курси за вибором, факультативи, так і гурткові, клубні та інші форми позакласних занять.

Методичні рекомендації, посібник для вчителів «Зелений пакет» та відеоматеріали разом із програмою складають єдиний методичний комплект. Його матеріали сприяють формуванню в учнів практичних навичок та вмінь оцінювання інформації екологічного змісту, навчають учнів розв'язувати життєві ситуації, приймати свідомі рішення, турботливо відноситись до природи та власного здоров'я. Це є якісний продукт з питань охорони довкілля та сталого розвитку, важлива риса якого – його міждисциплінарний характер.

Усі посібники та програми курсу «Уроки для сталого розвитку» містять грифи Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Особливості вивчення біології в 2016/2017 навчальному році пов'язані з тим, що курс «Біологія людини» вивчатимуть одночасно як учні 8-х, так і учні 9-х класів, але за різними навчальними програмами. Учні 9-х класів вивчатимуть біологію людини за про-

грамою 2005 року, а учні 8-х класів – за новою програмою з біології, яка відрізняється від програми 2005 року структурою і підходами.

Звертаємо увагу, що ознайомитись із електронною версією потрібного підручника для 8 класу (чи переглянути, завантажити, встановити) можливо за наступним посиланням, де з 29 квітня 2016 року відкрито доступ до всіх макетів підручників, що отримали гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»: http://ua.lokando.com/portal/statpage.php?id=common&page=textbook_browsing. Для отримання доступу до підручників на Репозитарії не потрібно реєструватися на сайті.

Із остаточними результатами конкурсного відбору підручників для учнів 8-х класів загальноосвітніх навчальних закладів можна ознайомитися за посиланням: http://www.imzo.gov.ua/2016/05/30/nakaz-mon-vid-27-05-2016-586 та http://www.mon.gov.ua.

Основний підхід, що вирізняє нову програму з біології людини, полягає у формуванні цілісної картини уявлень про людський організм за функціональним принципом: вивчення функції, а потім – будови, що сприяє формуванню поняття про організм людини як цілісну систему, створює проблемну ситуацію та потребу в її розв'язанні (встановлення причинно-наслідкових зв'язків). Обов'язковим є дотримання принципів єдності будови і функції та послідовності при формуванні анатомічних та фізіологічних знань у темах всього курсу. Варто зазначити, що рівень і глибина засвоєння фізіологічних та анатомічних понять мають відповідати віковим можливостям учнів, не переобтяжувати надмірною інформацією і тим самим не знижувати інтерес до пізнання природи.

У результативній частині програми викладено вимоги до рівня навченості школярів, які націлюють вчителя на активізацію роботи щодо усвідомлення учнями процесів життєдіяльності, властивих організму людини, впливу на них різних, у тому числі й соціальних, факторів.

Здоров'язбережувальна компонента програми біології людини є наскрізною і відображена системно в усіх її темах; покликана зорієнтувати школяра на здоровий спосіб життя. Цій меті під-

лягає структура і логіка розміщення тем: вивчення «Обміну речовин та перетворення енергії в організмі людини» передує вивченню теми «Травлення». «Дихання» темі «Транспорт речовин», «Розмноження та розвиток людини» темі «Вища нервова діяльність».

У підручниках, що пройшли конкурсний відбір, автори використали різноманітні ідеї для забезпечення цієї складової: обов'язковий навчальний матеріал до кожної теми, спрямований на розуміння цінності життя і здоров'я людини, окремі рубрики у підручниках, змістове наповнення відповідними відомостями практичних, тестових завдань, формулювання питань з рефлексії, посилання за детальнішими відомостями на відповідні сайти.

У «Вступі» продовжується формування загальнобіологічних понять: клітина, тканина, організм. Звертаємо увагу учителів на те, що у першій темі вивчаються тільки ввідні поняття про регуляторні системи організму людини, що необхідно для вивчення функціональних систем організму і без чого неможливо сформувати в учнів поняття про функціонування організму людини як цілісної системи. У наступних темах поняття про організм людини як цілісну систему наповнюється конкретним змістом про функції та будову окремих органів і систем людського організму. За даними сучасної гістології тканини поділяють на чотири морфофункціональні групи: епітелії, тканини внутрішнього середовища, м'язові та нервова. Тому поняття сполучні тканини доцільно розширити поняттям тканини внутрішнього середовища, яке більш повно відповідає їх будові, локалізації та виконуваним функціям. До теми включено лабораторне дослідження «Ознайомлення з препаратами тканин людини», яке вимагає від учнів лише вміння розпізнавати.

Мікроскопічне дослідження тканин здійснюється у темах «Транспорт речовин», «Опора та рух».

У наступних темах поглиблюються знання учнів про процеси життєдіяльності та їх значення для організму, формування яких здійснювалось в курсі біології 7 класу. Розглядаються найбільш загальні закономірності функціонування людського організму з акцентом на функціональному значенні органів та фізіологічних систем у забезпеченні основних процесів життєдіяльності.

Розвиток понять про зв’язок організму з зовнішнім середовищем реалізується в процесі вивчення тем «Зв’язок організму людини із зовнішнім середовищем. Нервова система» та «Зв’язок організму людини із зовнішнім середовищем. Сенсорні системи» під час виконання лабораторних досліджень та самостійного дослідницького практикуму в межах тем. Доцільність структурування навчального матеріалу обґрунтовується тим, що опанування поняттями фізіології нервової системи в учнів викликає труднощі і, з огляду на це, оптимальним є поступове формування їх впродовж вивчення попередніх тем. З іншого боку, засвоєння поняття регуляторної функції нервової системи значно полегшує засвоєння основних понять теми «Регуляція функцій організму».

У темі «Вища нервова діяльність» розкривається соціальна сутність людини, психофізіологічні особливості її поведінки, діяльності, якостей особистості. Формування поняття «вища нервова діяльність» здійснюється у порівнянні вищої нервової діяльності людини і тварин і важлива для профілактики шкідливих звичок. Педагогічний досвід викладання навчального матеріалу теми засвідчує про труднощі засвоєння його учнями. З огляду на це, доцільно теоретичні положення розкривати вдаючись до прикладів з життя відомих людей, співпрацювати з психологами навчального закладу та використовувати загальноприйняті психодіагностичні методики, життєвий досвід учнів, міжпредметні зв’язки, нестандартні уроки. Звертаємо увагу, що поняття про ретикулярну формацію мозку і рівні сприйняття інформації з програми вилучено.

Виокремлення теми «Регуляція функцій організму» з блоку знань про регуляційні системи має дидактичне значення в узагальненні про нервово-гуморальну регуляцію як основу цілісності організму. Поняття про гіпоталамо-гіпофізарну систему організму з програми вилучено.

Розкриваючи зміст теми «Розмноження та розвиток людини», учителю важливо спрямувати зусилля на формування поняття розвиток людського організму від процесу формування статевих клітин до природної смерті, акцентувати увагу школярів на ролі ендокринної системи в регуляції гаметогенезу, овуляції, вагітності, постембріонального розвитку людини. Для розвитку пізнавального інтересу та розуміння умов, що необхідні для народження

здорової дитини, необхідно розкрити вплив факторів середовища та спосіб життя батьків на розвиток плоду; необхідності збереження репродуктивного здоров'я для збереження чисельності людської популяції.

Поглиблене вивчення біології одна із форм поглибленої підготовки учнів на завершальному етапі основної школи, яка спрямована на розвиток в учнів біологічних здібностей, формування стійкого інтересу як до предмета зокрема, так і до біології взагалі, створення основи для свідомого вибору професії, пов'язаної з використанням біологічних знань.

У зміст програми включено тему «Адаптація і виживання людини за екстремальних умов», спрямовану на поглиблення знань учнів про фактори навколишнього середовища та про взаємодію організму з навколишнім середовищем на прикладі організму людини.

Оцінювання навчальних досягнень учнів здійснюється відповідно до Критеріїв оцінювання (наказ Міністерства № 329 від 13.04.2011, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 11 травня 2011 року за № 566/19304), які визначають *загальні підходи* до визначення рівня навчальних досягнень учнів, та орієнтовних вимог до оцінювання з предмета.

Оцінювання навчальних досягнень учнів **6-7 класів** здійснюється відповідно до орієнтовних вимог до оцінювання, затверджених наказом Міністерства від 21.08.2013 № 1222 «Про затвердження орієнтовних вимог оцінювання навчальних досягнень учнів із базових дисциплін у системі загальної середньої освіти».

Оцінювання навчальних досягнень учнів **8-11 класів** здійснюється відповідно до орієнтовних вимог до оцінювання, затверджених наказом Міністерства № 996 від 30.08 2011р. «Про затвердження орієнтовних вимог оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти».

Тематична оцінка виставляється з урахуванням поточних оцінок за різні види навчальних робіт, у тому числі лабораторні (практичні) роботи. З огляду на це, у кожного учня має бути оцінка за виконання, *як мінімум, однієї з лабораторних (практичних) робіт*, передбачених програмою у змісті певної теми.

З метою об'єктивного семестрового оцінювання, яке здійснюється на підставі тематичного оцінювання, доцільно використовувати різні форми для проведення перевірки навчальних досягнень з різних тем: усне опитування, виконання самостійних робіт, тестування (письмове, усне, комп'ютерне), тематична контрольна робота. Для запобігання перевантаженню учнів *не рекомендується* проведення тематичної контрольної роботи з біології в кінці семестру. *Проведення семестрової контрольної роботи програмами з біології не передбачено*.

Зміст завдань для перевірки навчальних досягнень з теми має відповідати обов'язковим результатам навчання (державним вимогам щодо рівня загальноосвітньої підготовки учнів, визначеним програмою)й критеріям оцінювання. Завдання для перевірки навчальних досягнень мають спиратися не тільки *на базові знання учнів*, а *й на вміння їх застосовувати*. *Обов'язковим елементом тематичної контрольної роботи* мають бути завдання з *короткою* та *розгорнутою відповіддю*.

Можливості для самостійного вивчення учнями об'єктів живої природи у за новою програмою у 7 класі створюються під час лабораторних досліджень та дослідницького практикуму, передбачених програмою.

Лабораторні дослідження забезпечують процесуальну складову навчання біології. Учні виконують їх на етапі вивчення нового матеріалу за завданнями, які пропонує учитель, з використанням натуральних об'єктів, гербарних зразків, колекцій, моделей, муляжів, зображень, відеоматеріалів. Мета такої діяльності – розвиток в учнів уміння спостерігати, описувати біологічні об'єкти та власні спостереження, виділяти істотні ознаки біологічних об'єктів, виконувати рисунки біологічних об'єктів; формування навичок користування мікроскопом, розв'язування пізнавальних завдань тощо.

Прийоми виконання лабораторних досліджень та оформлення їх результатів *визначаються учителем* з урахуванням вимог програми, вікових особливостей та рівня сформованості навчальних умінь в учнів 6 класу. Наприклад, результатом спостережень може бути усна розповідь, письмовий опис, відповіді на запитання. Виконання лабораторних досліджень фіксується в класному журналі на сторінці «Зміст уроку». Програмою не передбачено

оцінювання лабораторних досліджень, оскільки їх мета – набуття нових знань в процесі діяльності та формування спеціальних умінь.

Практичні роботи виконуються з метою формування практичних умінь і навичок. На виконання практичної роботи виділяється *окремий урок*, який передбачає такі орієнтовні етапи: визначення мети і завдань уроку, пояснення вчителя (теоретичні аспекти теми практичної роботи), демонстрування учителем операції у цілому і окремих дій, пробне виконання операцій окремими учнями, спостереження іншими, виконання роботи всіма учнями, допомога учителя тим, хто має проблеми, аналіз помилок, проговорювання вголос прийомів виконання операцій і їх послідовності, тренувальні вправи по закріпленню навичок і вмінь. Виконавши практичну роботу, учні в зошитах оформляють *звіт про роботу* або *підсумки*. Виконання практичних робіт *оцінюється у всіх учнів*, при цьому оцінюванню підлягають перш за все практичні уміння, визначені метою роботи: уміння налаштовувати мікроскоп, виготовляти мікропрепарат, порівнювати, тобто знаходити спільні і відмінні ознаки біологічних об’єктів,будови різних систем органів, визначати риси пристосованості біологічних об’єктів до їхнього способу життя,уміння розрізняти їх (наприклад,паразитичних безхребетних) для попередження зараження ними.

З метою стимулювання пізнавальної діяльності учнів програмою запропоновано орієнтовні теми *проектів*, мета яких – формування уміння знаходити необхідну інформацію про живі організми в різних джерелах (у тому числі з використанням інформаційно-комунікаційних технологій). Проекти розробляють окремі учні або групи учнів у процесі вивчення навчальної теми. Форма представлення результатів проекту може бути різною: у вигляді повідомлень, презентації, виготовлення буклетів, планшетів, альбомів тощо. Проект може бути колективним і виконуватись на уроці. Для захисту проектів може бути виділено окремий урок або частину відповідного за змістом уроку.

Упровадження компетентнісного підходу зумовлює використання завдань, виконуючи які, учні зможуть набути умінь самостійного вивчення природи, навчитись застосовувати знання у нетипових ситуаціях, розв’язувати завдання, що пов’язані з влас-

ною життєдіяльністю, навчитись формулювати оцінні судження, виявляти ставлення до тваринного світу та живої природи.

Розподіл годин на вивчення біології в основній школі загальноосвітніх навчальних закладів

6 клас – 2 год./тижд.;
7 клас – 2 год./тижд.;
8 клас – 2 год./тижд.;
8 клас (поглиблене вивчення) – 4 год./тижд.;
9 клас – 3 або 2,5* год./тижд.;
9 клас (поглиблене вивчення) – 4 год./тижд.

(* – у спеціалізованих школах з поглибленим вивченням іноземних мов. Орієнтовне тематичне планування вивчення біології в 9-х класах спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов міститься у методичних рекомендаціях щодо вивчення біології у 2009/2010 навчальному році: лист МОН від 22.05.2009 № 1/9-353).

Розподіл годин на вивчення біології у старшій школі загальноосвітніх навчальних закладах

10 клас – 1,5 год./тижд. (рівень стандарту та академічний);
5 год./тижд. (профільний рівень);
11 клас – 1,5 год./тижд. (рівень стандарту та академічний);
5 год./тижд. (профільний рівень).

Рівень змісту освіти у 10-11 класах, на якому вивчається біологія, визначається відповідним профілем навчання. Таблицю відповідності рівня змісту біологічної освіти і профілю навчання наведено у методичних рекомендаціях щодо вивчення біології у 2010/2011 навчальному році (лист МОН від 21.08.2010 №1/9-580).

Звертаємо увагу, що з метою забезпечення умов для якіснішого опанування учнями 10-11 класів матеріалу курсу біології на академічному рівні, навчальний заклад може виділити додатково 0,5 години за рахунок варіативної складової. У такому разі вчи-

тель використовує програму академічного рівня, збільшуючи кількість годин на вивчення окремих тем програми.

Орієнтовний розподіл годин між темами для навчання біології на академічному рівні міститься у методичних рекомендаціях щодо вивчення біології у 2011/2012 навчальному році (лист МОН від 09.06.2011 № 1/9-454).

Акцентуємо, що коли години варіативної складової виділяються на збільшення годин на вивчення біології, то в робочому навчальному плані у стовпчику «Інваріантна складова» навпроти предмета «Біологія» робиться запис 1,5+0,5, де 1,5 – це кількість годин, що передбачена Типовими навчальними планами на вивчення біології на академічному рівні, а 0,5 – це кількість годин варіативної складової, додатково виділених на вивчення біології.

Облік зазначених годин здійснюється у класному журналі на сторінці предмета «Біологія».

Матеріали для підготовки уроків і занять висвітлено на сторінках педагогічної методичної преси: у журналах «Біологія і хімія в рідній школі» (видавництво «Педагогічна преса»), «Біологія. Шкільний світ», «Біологія» (видавнича група «Основа»), у науково-популярних журналах для школярів – «Колосок», «Біологія для допитливих», «Юний натураліст», «Країна знань» тощо; пропонується до користування Український біологічний сайт (www.biology.org.ua) та Навчально-науковий центр «Інститут біології» (http://biology.univ.kiev.ua/), де міститься інформація про організацію та проведення конкурсів, олімпіад, турнірів.

З метою підвищення ефективності сучасного уроку біології заняття доцільно проводити в кабінеті біології. Загальні та спеціальні вимоги до матеріально-технічного оснащення кабінету біології згідно із санітарно-гігієнічними правилами та нормами визначаються чинним Положенням про навчальні кабінети загальноосвітніх навчальних закладів, затверджене наказом МОН України № 601 від 20.07.2004 р. (Інформаційний збірник МОН України № 2122, 2004 р.) і є обов’язковими для організації в ЗНЗ незалежно від типу та форми власності. Під час проведення занять *особливої уваги* потребує дотримання правил безпеки життєдіяльності. Вимоги з безпеки наведено в інструктивно-методичних матеріалах «Безпечне проведення занять у кабінетах Природничо-математичного напряму загальноосвітніх навчальних закла-

дів» (лист МОНмолодьспорту 01.02.2012 № 1/972), де перераховано нормативно правові документи з питань охорони праці та безпеки життєдіяльності в навчальних закладах системи загальної середньої освіти; розкрито загальні положення щодо забезпечення безпечних і нешкідливих умов навчання, особливості безпеки під час проведення різних видів робіт з біології, порядок проведення, тематика та організація проведення інструктажів з безпеки життєдіяльності учнів, наведено зразок журналу реєстрації первинного, позапланового, цільового інструктажів з безпеки життєдіяльності учнів та орієнтовні «Паспорт кабінету» і «Акт дозволу на проведення занять у кабінеті».

Звертаємо увагу педагогічних працівників, на обов'язкове виконання вимог наказу Міністерства освіти і науки України від 18.04.2006 № 304 «Про затвердження Положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці в закладах, установах, організаціях, підприємствах, підпорядкованих Міністерству освіти і науки України», який зареєстровано в Міністерстві юстиції України 7 липня 2006 року за № 806/12680. Відповідно до цього наказу здійснюються такі інструктажі:

Назва інструктажу	**Час проведення**	**Запис про проведення**
Первинний інструктаж з безпеки життєдіяльності в кабінеті біології	Перший урок навчального року	В журналі реєстрації інструктажів із безпеки життєдіяльності (журнал зберігається в кабінеті біології)
Інструктаж з безпеки життєдіяльності	Перед початком тих лабораторних та практичних робіт, які передбачають використання мікроскопів, скляного посуду, хімічних реактивів тощо.	У класному журналі на сторінці предмета в графі «Зміст уроку». Форма запису: «Інструктаж з БЖД»
Позаплановий інструктаж з безпеки життєдіяльності	У разі порушення учнями вимог нормативно-правових актів з охорони праці, що може	У журналі реєстрації інструктажів із безпеки життє-

	призвести чи призвело до травм, аварій, пожеж тощо	діяльності
Цільовий інструктаж з безпеки життєдіяльності	У разі організації позаурочних навчальних заходів (олімпіади, екскурсії тощо)	У журналі реєстрації інструктажів із безпеки життєдіяльності

З метою визначення єдиних підходів і вимог до засобів навчання та обладнання кабінетів біології (як і всіх інших природничо-математичних дисциплін) МОН України було затверджено Типовий перелік засобів навчання та обладнання і загального призначення для кабінетів природничо-математичних предметів загальноосвітніх навчальних закладів (Наказ МОН від 22.06.2016 №704 «Про затвердження Типового переліку засобів навчання та обладнання навчального і загального призначення для кабінетів природничо-математичних предметів загальноосвітніх навчальних закладів», http://www.imzo.gov.ua/2016/08/16/nakaz-mon-vid-22-06-2016-704-pro-zatverdzhennya-tipovogo-pereliku-zasobiv-navchannya-ta-obladnannya-navchalnogo-i-zagalnogo-priznachennya-dlya-kabinetiv-prirodnicho-matematichnih-predmetiv-zagaln/).

ВИХОВНА РОБОТА

Виховну роботу у навчальних закладах у 2016/2017 навчальному році рекомендовано здійснювати у відповідності до листа Інституту модернізації змісту освіти від 25.07.2016 року № 2.1/10-1828.

Основні завдання виховної діяльності сучасних закладів освіти визначені Законами України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті», «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років»; указами Президента України від 12.01.2015 № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020», від 24.03.2015 № 169/2015 «Про заходи з відзначення у 2015 році 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 70-ї річниці завершення Другої світової війни», від 12.06.2015 № 334/2015 «Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді», від 12.08.2015 № 471/2015 «Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами трагедії Бабиного Яру», від 13.10.2015 № 580/2015 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки», від 09.11.2015 № 633/2015 «Про відзначення у 2015 році Дня Гідності та Свободи», від 03.12.2015 № 675/2015 «Про відзначення 25-ї річниці незалежності України», від 30.12.2015 № 731/2015 «Про відзначення у 2016 році Дня Соборності України», від 22.01.2016 № 17/2016 «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917-1921 років», від 15.03.2016 № 94/2016 «Про відзначення 20-ї річниці Конституції України», від 08.04.2016 № 130/2016 «Про відзначення у 2016 році Дня пам'яті та примирення і 71 -ї річниці перемоги над нацизмом у Другій світовій війні»; постановами Верховної Ради України від 12.05.2015 № 373-VIII «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді», від 22.07.2015 № 524 «Про утворення Міжвідомчої комісії з питань національно-патріотичного виховання»; розпорядженнями Кабінету Міністрів України від 23.09.2015 № 998-р «Про заходи з увічнення пам'яті захисників України на період до 2020 року», від 25.12.2015 № 1400-р «Про затвердження плану заходів щодо національно-патріотичного виховання молоді на 2016 рік», від

13.01.2016 № 3-р «Про затвердження плану заходів із відзначення у 2016 році Дня Соборності України», від 05.05.2016 № 348-р «Про затвердження плану заходів щодо вшанування Дня пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу», від 11.05.2016 № 372-р «Про затвердження плану заходів з підготовки та відзначення 20-ї річниці Конституції України», від 27.05.2016 № 418-р «Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2016 рік», наказах Міністерства освіти і науки України від 28.05.2015 № 582 «Про схвалення Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді», від 16.06.2015 № 641 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах», від 16.07.2015 № 768 «Про національно-патріотичне виховання в системі освіти».

Завдання сучасної системи виховання, які випливають із суспільних потреб сьогодення, полягають у реальному переході до педагогічної творчості та індивідуального впливу, у переорієнтації учнівських і педагогічних колективів на гуманізацію виховання, створення умов для цілеспрямованого систематичного розвитку людини як суб'єкта діяльності, особистості, індивідуальності.

Особливої ваги набуває питання національно-патріотичного виховання підростаючого покоління

Формування патріотизму в українському суспільстві залишається першочерговим як для держави, так і для системи освіти в цілому. У зв'язку з цим, національно-патріотичне виховання є важливим сектором навчально-виховного процесу.

Саме національно-патріотичне виховання закладає підвалини для формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь, які розглядатимуть державу як запоруку власного особистісного розвитку на засадах гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності, здорового способу життя, готовності до змін.

Виклики сучасного суспільства ставлять перед системою освіти завдання виховати громадянина-патріота нової формації (ініціативну особистість продуктивно-діяльнісного типу, яка бачить перспективи своєї держави, готова відстоювати її інтереси).

Основним документом щодо національно-патріотичного виховання підростаючого покоління є Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді, затверджена Указом Президента України від 13.10.2015 р. № 580/2015. Відповідно до положень зазначеної Стратегії, основними складовими національно-патріотичного виховання визначено: громадянсько-патріотичне, військово-патріотичне й духовно-моральне виховання.

Відтак, зусилля педагогів мають бути спрямовані на підвищення рівня патріотизму молодого покоління шляхом оптимальної організації відповідної виховної роботи. Особливу увагу потрібно зосередити на змісті заходів з національно-патріотичного виховання. Для цього слід враховувати, що на особистісному рівні патріотизм – найважливіша, стійка характеристика людини, що виражається у її світогляді, моральних ідеалах, нормах і проявах поведінки. Це високо смислова безумовна якість-цінність, що виражає ставлення людини до Батьківщини, народу, державу й до самої себе.

Основними складниками патріотизму є: любов до Батьківщини, народу, держави (любов до України); діяльнісна відданість Україні; суспільно значуща цілеспрямованість; моральна стійкість; готовність до самопожертви; почуття власної гідності. Саме складники патріотизму й визначають спектр змістових ліній виховної роботи з національно-патріотичного виховання.

Завдання навчальних закладів – так побудувати виховну діяльність, щоб сама її організація, приклади авторитетних наставників-учителів, шкільне середовище виховували дітей у дусі патріотизму, глибокого розуміння історії свого народу, національної ідентичності, самобутності. При цьому патріотизм є чужим націоналізму, шовінізму, сепаратизму і космополітизму.

Завдання педагогів полягає у тому, щоб слова «Україна», «патріотизм» набували для дитини особливого смислу, тобто сприймалися не лише розумом, а й «серцем». Для цього слід чітко усвідомлювати завдання національно-патріотичного виховання:

- утвердження в свідомості й почуттях особистості патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України;

- виховання поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки;

- утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства;

- культивування кращих рис української ментальності – працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, бережливого ставлення до природи;

- формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій;

- усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю;

- підвищення престижу військової служби, а звідси – культивування ставлення до солдата як до захисника Вітчизни, героя тощо. Важливим аспектом формування національно самосвідомої особистості є виховання поваги та любові до державної мови. Володіння українською мовою та використання її у повсякденному спілкуванні повинно стати пріоритетними у виховній роботі з дітьми. Мовне середовище має значний вплив на формування учня-громадянина, патріота України.

Метою заходів у сфері національно-патріотичного виховання дітей та молоді в навчальних закладах є сприяння набуттю дітьми та молоддю досвіду патріотичних дій, виховання їх у дусі патріотичного обов'язку.

Форми, методи та прийоми роботи з національно-патріотичного виховання повинні обиратися, враховуючи вікові особливості учнів, їх уподобання й інтереси, можливості спілкування в мережі Інтернет, традиції навчальних закладів й місцевих громад, можливості партнерів.

Популярними нині формами національно-патріотичного виховання є: інтерактивна патріотична зарядка; творчий проект «Алфавіт мого міста»; тематичний (національно-патріотичний) клуб вихідного дня; майстер-клас із виготовлення арт-листівок для українських воїнів; колективна гра зі створення панно «Україна – моя країна!»; авторський стріт-арт на асфальті крейдою (малюнок і назва); гра-репортаж «Видатні імена сучасної України»; звіт- мандрівка «Сюжетні замальовки рідного краю»; патріотичний флеш-моб; презентація ролику (мультфільму) на патріотичну тематику, виготовленого дітьми; зустрічі з цікавими земляками-

патріотами; акція-пересувна виставка «Маємо знати свої права»; реконструкція історичних подій; виготовлення плакатів чи постерів (вітальних, узагальнюючих, символічних); портфоліо родинних реліквій і/чи традицій; написання книги пам'яті (родини, школи, району, міста); станційні ігри (квест «Знайди Декларацію – врятуй незалежність»); створення інфографіки (шевронів, подій); «живий музей»; реальні або віртуальні подорожі (історичними музеями України чи місцями історичних подій); конкурси есе, біографічних розвідок; тренінги (міні-, презентаційні, інформаційно-просвітницькі); флеш-моби (візуалізація державних чи національних символів, контурів кордонів України); лото «Меморі» (створення карток на запам'ятовування дат, назв місць, діячів та їхніх висловлювань, пов'язаних із здобуттям Україною незалежності, Днем Конституції та програвання); кастинг і розучування патріотичних пісень тощо.

Окремої уваги заслуговує волонтерська діяльність педагогів, учнів, батьків, яка сприяє встановленню соціальних зв'язків, опануванню дітьми новими вміннями шанобливого й відповідального ставлення, формуванню у них соціально значущої ініціативності, прагнення пожертвувати в ім'я України вільним часом, здійснити альтруїстичний вчинок.

Рекомендуємо розвивати мережу історичних клубів у школах, ліцеях, коледжах, позашкільних навчальних закладах, що дасть можливість учням глибше ознайомитися з історією рідного краю, держави, досліджувати маловідомі факти минулого українського народу (див. проекти Українського інституту національної пам'яті – http://www.memory.gov.ua/). Ефективність національно-патріотичного виховання значно можуть посилити відвідування місць значних історичних подій з подальшим глибоким обговоренням, віртуальні екскурсії історико-краєзнавчими музеями України.

Особливою формою роботи має стати створення та популяризація діяльності регіональних Центрів військово-патріотичного виховання дітей та молоді, головними завданнями яких є фізична і професійна підготовка дітей та учнівської молоді до служби в Збройних Силах України, патріотичне виховання на традиціях українського козацтва, пропаганда здорового способу життя, волонтерська та пошукова робота; проведення масових заходів,

спрямованих на підвищення рівня знань молоді про стандарти НАТО та престижності проходження військової служби за контрактом у Збройних Силах України.

Героїчні й водночас драматичні події останнього часу спонукають до оновлення експозицій шкільних музеїв та кімнат бойової слави, зокрема щодо інформації про учасників АТО та волонтерів. На часі використання усіх можливостей музейної педагогіки, а саме проведення інтерактивних занять у музейних залах, світлицях.

Національно-патріотичне виховання дітей та молоді передбачає комплексну, системну і цілеспрямовану діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, освітніх закладів, інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої національно-патріотичної свідомості. Звідси ефективність процесу національно-патріотичного виховання дітей і молоді зростає за умови активного залучення сім'ї як ключового суб'єкта виховання. Доцільно проводити батьківські збори, всеобучі, консультації, бесіди індивідуального характеру з питань виховання громадянина-патріота.

З метою вивчення та популяризації кращого педагогічного досвіду на офіційному сайті Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» створено банк даних досвіду виховної роботи. Радимо навчальним закладам України під час проведення виховних заходів використовувати представлені матеріали (http://www.imzo.gov.ua/, Розділ Позашкільна освіта та виховна робота – Банк досвіду виховної роботи).

Звертаємо увагу, що у 2017 році відзначається 100-річчя початку подій Української революції 1917-1921 років. З метою збереження пам'яті про цю історичну подію, вшанування пам'яті її учасників рекомендуємо провести:

практичні конференції, семінари, круглі столи, тематичні уроки, лекції, бесіди, присвячені подіям та постатям Української революції 1917-1921 років;

експозиції та виставки архівних документів, речових пам'яток і фотоматеріалів, спрямованих на донесення інформації про події Української революції 1917-1921 років, підвищення інтересу до історії України у молоді;

«тижні історії» з відвідуванням учнями сучасної експозиції Музею Української революції 1917-1921 років Національного музею історії України.

Важливим чинником національно-патріотичного виховання є феномен Майдану – промовистого свідчення жертовності заради безумовного дотримання прав людини та поваги до людської гідності, відстоювання загальнонаціональних інтересів відмовою учасників від особистого заради досягнення спільної мети. 20 лютого – у День Героїв Небесної Сотні рекомендуємо вшанувати подвиг Героїв Небесної Сотні проведенням в усіх навчальних закладах єдиного уроку, загальношкільних лінійок та позакласних виховних заходів. Зміст виховних заходів має позиціонувати Майдан як форму небаченого дотепер у світовій історії мирного колективного протесту українців у відповідь на порушення базових прав людини і громадянина з боку недемократичного політичного режиму в країні.

Важливо, щоб кожен навчальний заклад став для дитини осередком становлення громадянина-патріота України, готового брати на себе відповідальність, самовіддано розбудовувати країну як суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу, забезпечувати її національну безпеку, сприяти єдності української політичної нації та встановленню громадянського миру й злагоди в суспільстві.

Особливої уваги потребують питання превентивного виховання.

Превентивне виховання – це комплексний цілеспрямований вплив на особистість у процесі її активної динамічної взаємодії із соціальними інституціями, спрямованої на фізичний, психічний, духовний, соціальний розвиток особистості, вироблення в неї імунітету до негативних впливів соціального оточення, профілактику і корекцію асоціальних проявів у поведінці дітей і молоді, на їх допомогу і захист.

На законодавчому рівні превентивне виховання регламентується положеннями законів України: «Про охорону дитинства», «Про соціальну роботу з сім’ями, дітьми та молоддю»; наказами Міністерства: від 25.11.2011 № 1358 «Про виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 р. № 1039 «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції роз-

витку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні», від 11.06.2012 № 677 «Про затвердження Плану заходів Міністерства освіти і науки, молоді та спорту з формування громадянської культури та підвищення рівня толерантності у суспільстві», від 03.03.2016 № 214 «Про затвердження Плану заходів МОН з виконання Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року», від 08.04.2016 № 405 «Про затвердження плану заходів Міністерства освіти і науки щодо протидії торгівлі людьми на період до 2020 року».

Превентивне виховання має бути цілеспрямованою системою заходів правового, психолого-педагогічного, соціально-медичного, освітнього, інформаційно-освітнього та організаційного характеру, спрямованих на формування позитивних соціальних установок, запобігання вживанню наркотичних речовин, відвернення суїцидів та формування навичок безпечних статевих стосунків у дітей та учнівської молоді.

Основні завдання превентивного виховання дітей і молоді: створення умов для формування позитивних якостей особистості в процесі різноманітних видів трудової, навчальної, позашкільної й іншої діяльності, що сприяють інтелектуальному, морально-етичному, естетичному розвитку, виробленню стійкості до негативних впливів;

забезпечення соціально-психологічної діяльності, педагогічно зорієнтованої на протидію втягування дітей і молоді в негативні ситуації;

надання комплексної психолого-педагогічної та медико-соціальної допомоги тим неповнолітнім, які її потребують;

стимулювання неповнолітніх до здорового способу життя і позитивної соціальної орієнтації, сприяння валеологізації навчально-виховного процесу, навчанню з раннього віку навичкам охорони власного життя і здоров’я;

сприяння виробленню інтегрованих міждисциплінарних підходів при підготовці спеціалістів (педагогів, психологів, медиків, соціологів, юристів, соціальних працівників), батьків та ін., об’єднанню зусиль різних суб’єктів превентивної роботи.

Превентивну роботу необхідно проводити з усіма дітьми, починаючи з дошкільного віку, з метою попередження відхилень у поведінці, особливо з тими, хто перебуває у складних життєвих

обставинах, характеризується негативною поведінкою, а також з тими, хто став на шлях асоціальної і протиправної поведінки.

Одним із дієвих способів встановлення безпечного, комфортного середовища у навчальному закладі, вирішення учнівських конфліктів та примирення серед однолітків є створення у навчальних закладах шкільних служб порозуміння за допомогою медіаторів (посередників). Діяльність цих служб дозволяє формувати у школярів навички співпраці, будувати ефективну систему вирішення конфліктних ситуацій у закладі, забезпечувати психологічно здорове середовище в учнівському колективі. З цією метою рекомендуємо впроваджувати інтерактивні форми роботи за навчально-методичним посібником «Організація роботи з розв'язання проблем насильства в школі» (схвалений для використання у загальноосвітніх навчальних закладах на засіданні науково-методичної комісії з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти МОН України від 22 травня 2012 року, протокол № 2).

Проблеми нелегальної міграції і торгівлі людьми останнім часом набули надзвичайного поширення у країні, постійно змінюючись та ускладнюючись. Сьогодні здійснюється активізація профілактичної роботи, спрямованої на розвиток правосвідомості молодого покоління, формування його активного, адаптивного життєвого стилю, відповідальності за власне життя, умінь об'єктивної оцінки суспільних небезпек. Реалізація зазначених завдань забезпечується розробленими методичними рекомендаціями та посібниками щодо впровадження програми виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми «Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція», схваленими для використання у загальноосвітніх навчальних закладах на засіданні науково-методичної комісії з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти МОН України від 14 жовтня 2014 року /протокол № 3/. Під час обговорення тем учні матимуть змогу засвоїти й надалі вибудувати соціально очікувані моделі поведінки свідомого громадянина, а також прийнятні для них конструктивні стратегії поведінки у небезпечних ситуаціях.

Сучасний погляд на виховання дітей заснований на особистісно-орієнтованому підході, який вимагає від педагога знання ін-

новаційних технологій. Дієвими є моделювання різноманітних ігрових форм і методів, які повинні виховувати в учнів переконання, формувати навички та вміння протистояти негативним явищам у суспільстві. Це рольові ігри, програвання ситуацій, використання малюнків, різноманітні тренінги, робота в малих групах тощо. Залишаються актуальними превентивні бесіди. Обов'язковим елементом є правоохоронна, правова та медико-оздоровча робота.

У профілактиці ризикованої та протиправної поведінки важливу роль відіграє просвітницько-профілактична діяльність, що спрямована на попередження негативних явищ через формування у дітей та підлітків знань, умінь та навичок, які сприяють відповідальній, адаптивній, безпечній поведінці.

Національна поліція України в тісному партнерстві з Міністерством освіти і науки України, Представництвом Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, Проектом «Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» (Агрітім Канада Консалтинг), Координатором проектів ОБСЄ в Україні, Міжнародним жіночим правозахисним центром «Ла Страда-Україна», Всеукраїнським громадським центром «Волонтер» та громадською організацією «VisionZero» підготувала профілактичну програму «Школа і поліція» для навчальних закладів, яка включає в себе тематичні заняття тривалістю по 45 хв. для попередження ризикованої та протиправної поведінки серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів; методичні рекомендації щодо підготовки та проведення цих занять працівникам поліції.

Реалізація профілактичної програми «Школа і поліція» спрямована на налагодження відкритого продуктивного діалогу учнів з працівниками поліції при обговоренні важливих правових проблем та формування їхньої правосвідомої поведінки як у школі, так і поза нею.

При такому партнерстві школа і правоохоронний орган – це одна команда, а роль працівника правоохоронного органу розширюється і включає профілактику та втручання на ранній стадії. Присутність правоохоронця у школі розглядається не як показник наявної небезпеки, а як показник гарантії безпеки та формування середовища, сприятливого для навчання. Для юних громадян на-

явність поліцейських машини перед школою має стати ознакою того, що відбувається щось позитивне, а не негативне.

У навчальних закладах міст Івано-Франківська, Львова, Одеси та Києва розпочнеться з нового 2016/2017 навчального року впровадження експериментальної моделі співпраці навчальних закладів і поліції «Шкільний офіцер поліції». Для зазначеної діяльності будуть відібрані працівники поліції, які пройшли спеціальне навчання та призначені шкільними офіцерами поліції.

Поліцейські зосереджуватимуть свою роботу на проведенні просвітницько-профілактичних занять з учнями за програмою «Школа і поліція»; проведенні індивідуальних зустрічей з учнями та/або їхніми батьками (особами, які їх замінюють); забезпеченні вчасного та ефективного реагування на виклики керівників навчальних закладів; участі у батьківських зборах і педагогічних радах з метою проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед батьків та педагогічних працівників щодо попередження негативних явищ у дитячому середовищі.

Фізичне виховання є невід'ємною складовою превентивної освіти.

Одним із важливих завдань сучасної школи є виховання свідомого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших громадян як найвищої соціальної цінності, формування гігієнічних навичок і засад здорового способу життя, збереження і зміцнення фізичного та психічного здоров'я учнів (вихованців). Реалізація цих завдань має вирішуватися за напрямками:

- створення в навчальному закладі безпечних та нешкідливих умов навчання, режиму роботи, умов для фізичного розвитку та зміцнення здоров'я, формування гігієнічних навичок та засад здорового способу життя дітей та учнівської молоді;
- організацію оптимального рухового режиму: уроки фізичної культури, фізкультурно-оздоровчі заняття, заняття у фізкультурних гуртках і спортивних секціях, групах загальної фізичної підготовки, групах лікувальної фізичної культури, спортивних школах, клубах за інтересами;
- стимулюванням до самостійних фізичних вправ та до виконання домашніх завдань з фізичної культури.

Важливо дотримуватись вимог щодо проведення фізкультурних хвилинок під час уроків, які потребують підвищеної уваги та

значного інтелектуального напруження. Звісно, це не має прямого впливу на процес фізичного розвитку, але дозволяє «перезавантажити» увагу учнів, зняти зайве навантаження, підвищити ефективність засвоєння навчального матеріалу, сприяючи збереженню здоров'я дітей.

Навчальні заклади, управління (департаменти) освіти і науки та охорони здоров'я держадміністрацій, «Центри здоров'я», лікувально-фізкультурні диспансери, обласні, Київське міське управління з фізичного виховання та спорту Комітету з фізичного виховання та спорту Міністерства освіти і науки України мають всебічно сприяти участі дітей та учнівської молоді в спортивно-масових заходах у позаурочний та канікулярний час, залучати до організації і проведення педагогічні колективи навчальних закладів, позашкільні спортивні установи, спеціалістів ДЮСШ та спортивних товариств, видатних спортсменів, медичних працівників. Для залучення учнів до занять у спортивних гуртках, секціях, як однієї з форм рухової активності, доцільно співпрацювати з дитячими юнацькими спортивними школами, представляючи їм на пільгових умовах базу для проведення занять, в свою чергу маючи можливість використовувати їх обладнання для проведення уроків фізичної культури, а також запрошувати представників дитячих юнацьких спортивних шкіл на батьківські збори. Під час проведення спортивно-масових заходів бажано проводити показові виступи вихованців спортивних гуртків, секцій для ознайомлення дітей з видами спорту, які культивуються на базі дитячих юнацьких спортивних шкіл.

Усі внутрішні змагання є частиною загального плану роботи навчального закладу і проводяться у відповідності до календарного плану спортивно-масових заходів, затвердженого директором.

Змагання мають проводитись організовано та урочисто, за участю педагогічного колективу, батьків і громадськості. При цьому особливу увагу необхідно приділити питанням безпеки та попередження травматизму дітей, обов'язкового лікарського контролю

Спортивно-масові заходи, які проводяться за участю дітей та учнівської молоді установами і організаціями, що не належать до системи освіти, мають бути узгоджені з управліннями (департа-

ментами) освіти і науки держадміністрацій та проводитись у позаурочний час.

Формування здорового способу життя – це забезпечення повноцінного розвитку дітей і молоді, охорона та зміцнення їхнього здоров'я, фізичних здібностей особистості, гармонії тіла і душі; виховання потреби у регулярних заняттях фізичною культурою, у прагненні до оволодіння санітарно-гігієнічними знаннями і навичками, вміння правильно поводитись у критичних життєвих ситуаціях і надавати необхідну допомогу собі та оточуючим.

З метою формування у дітей навичок здорового способу життя та підвищення рухової активності радимо впроваджувати в практику роботи різноманітні соціальні проекти.

Одним із таких проектів є соціальний футбольний проект «Відкриті уроки футболу», започаткований Федерацією футболу України.

Він передбачає використання різноманітних організаційних форм: розважальних футбольних ігор, уроків, змагань, конкурсів тощо, за принципом «спорт для всіх», які стають потужним виховним інструментом для попередження дитячих конфліктів і дитячої злочинності, на що спрямована співпраця з Департаментом у справах дітей МВС України.

Позакласна робота в загальноосвітньому навчальному закладі включає спортивні змагання (класифікаційні та некласифікаційні), змагання за шкільною програмою, конкурси, веселі старти, фізкультурні свята, учнівську олімпіаду з фізичної культури, спортивні вечори, дні здоров'я тощо.

Наголошуємо на важливості співпраці з батьками щодо забезпечення оптимального рухового режиму дітей. Тільки спільним зусиллям педагогів, батьків, державних та громадянських інституцій можливо досягти найкращого результату.

Основна мета керівників навчальних закладів – створити умови, що сприяють формуванню, зміцненню та збереженню фізичного і психічного здоров'я учнів засобами фізичної культури та спорту. З метою поліпшення здоров'я і фізичної підготовленості школярів, оптимального використання навчально-спортивної бази загальноосвітніх навчальних закладів у позаурочний час, удосконалення кадрового забезпечення та заохочення педагогічних працівників і фахівців фізичної культури до позакласної ро-

боти з учнівською молоддю рекомендуємо в загальноосвітніх навчальних закладах увести посаду керівника секції спортивного напряму.

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України 07.09.2011 № 1030, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 23 листопада 2011 р. за № 1336/20074, з метою піднесення ролі фізичного виховання, виявлення творчих вчителів фізичної культури, підвищення рівня їх професійної майстерності, розвитку шкільного футболу та популяризації засад здорового способу життя проводиться Всеукраїнський конкурс «Інноваційний урок фізичної культури та урок фізичної культури з елементами футболу» у роки, що не збігаються з проведенням Всеукраїнського конкурсу – «Учитель року» в номінації «Фізична культура».

Хід проведення конкурсу та матеріали учасників оприлюднюються в періодичних фахових виданнях та офіційному вебсайті Інституту модернізації змісту освіти.

Важливу роль у становленні особистості відіграє ***художньо-естетичне виховання.***

Естетичне виховання пов'язане з естетичним розвитком особистості у всіх сферах її діяльності – вміння відчувати й розуміти прекрасне в особистому й громадському житті, в природі, праці, мистецтві. Воно покликане також пробуджувати в учнів бажання створювати прекрасне й боротися з усім потворним. Із естетичного ставлення до дійсності випливають завдання школи в галузі естетичного виховання, а саме:

- стимулювання естетичних потреб;
- прищеплення естетичного сприйняття і почуття;
- вироблення естетичних понять, смаків, оцінок і думок;
- плекання естетичних ідеалів;
- виявлення й розвиток художніх творчих здібностей учнів у різних видах діяльності та галузях мистецтва.

Естетичне виховання, що проводиться на уроках, доповнює позакласна робота у різних гуртках: драматичних, виразного читання, літературних, хореографічних, художньої гімнастики, образотворчого мистецтва, у хорах, оркестрах, ансамблях. Значна частина роботи припадає на позашкільні заклади: Малі академії мистецтв, центри естетичної творчості дітей та молоді, мистецькі

дитячі студії, бібліотеки, дитячі опери, лялькові театри, дитячі кінотеатри й філармонії, туристські станції та станції юних натуралістів, спортивні комплекси, дитячі організації України тощо. Велике значення для піднесення естетичного виховання має участь дітей у конкурсах і оглядах художньої самодіяльності, фестивалях, олімпіадах, концертних програмах, художніх виставках, відзначенні народних і шкільних свят, обрядах, порадах, іграх і забавах.

Прекрасним засобом естетичного виховання школярів виступає природа. Вихованню любові до прекрасного в природі сприяють екскурсії, походи, прогулянки, вивчення творів мистецтв, присвячених природі.

Кабінет географії прикрашений фотографіями красивих пейзажів, кабінет літератури – цитатами великих поетів та письменників, кабінет історії – репродукціями відомих картин, стимулюватиме школярів до вчитування і вдивляння в те, що їх оточує. Відповідно і навчаться з часом цінувати мистецтво.

Розвиток здібності бачити прекрасне у творчій праці, будити радість активної участі в ній, розуміння її високого призначення, створення святкової естетичної обстановки трудової діяльності – ось необхідні шляхи естетичного виховання.

Естетичне (мистецтво) формує високий рівень духовних якостей (естетичну свідомість), тобто духовний потенціал, на ґрунті якого плекається емоційність і чуттєвість. Естетичні почуття особистості стають чуттєвим індикатором і допомагають визначити користь або шкоду того чи іншого явища, виступають збудниками поведінкових реакцій. Людина, яка закохана в красу, насолоджується нею, підсвідомо переймає потребу високої моральності. Саме такий рівень моральності починається тоді, коли поведінкою особистості керують не стільки примусові моральні почуття, чи знання поведінкових норм, скільки естетичні ідеали, смаки, оцінки; коли гарний вчинок стає не моментом самозакоханості, а приносить естетичну радість, коли жити так стає просто приємніше і необхідніше для неї самої.

У пошуках моральних та естетичних орієнтирів доцільно звернутись до мистецтва, яке акумулює систему загальнолюдських цінностей та ідеалів і які можуть послужити змістом духовного розвитку, гуманізації особистості. Саме під естетичним

впливом мистецтва найповніше прокидається і активізується моральний потенціал людини з її почуттями, знаннями, переконаннями, мотивами, нормами поведінки.

Діти мають обов'язково відвідувати історичні, краєзнавчі, художні музеї, виставки картин, скульптур, фотографій. Вони вчитимуться не тільки цінувати прекрасне, але й створювати щось власними руками. Тому у всіх навчальних закладах повинні існувати виставки, на яких представлені плоди творчості дітей.

Глибокий і багатогранний народний погляд на красу. Народна педагогіка, як запобіжлива, профілактична лінія, виражена надзвичайно чітко і сильно, спрямована на попередження потворних дій і вчинків. Варто привернути увагу до тих численних народних прислів'їв, приказок, гумористичних і статичних оповідань і пісень, які засуджують хиби й вади недостойної поведінки людини, а також із особливою піднесеністю актуалізувати ту частину українського фольклору педагогічного змісту й спрямованості, яка роз'яснює й пропагує народні чесноти й красу гарних вчинків людини, доблесні риси українців.

Впровадження елементів народної культури на якісно високому рівні естетичного сприйняття, засвоєння і переростання у норми життя – важливий важіль піднесення естетичного виховання.

Основними завданнями ***еколого-натуралістичного виховання дітей та учнівської молоді*** на 2016/2017 навчальний рік є забезпечення безперервності і наступності освітньо-виховної роботи, створення умов для виявлення, розвитку творчих здібностей учнів (вихованців, слухачів) у процесі пізнавально-творчої діяльності в гуртках, секціях та інших творчих об'єднаннях загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів.

На реалізацію цих завдань спрямовано ряд нормативних документів, прийнятих у 2016 році: Положення про учнівські лісництва (наказ Міністерства освіти і науки України від 30.01.2016 № 66, зареєстровано в Мін'юсті України 27 березня 2016 року №339/26784); Положення про Всеукраїнську дитячу спілку «Дитячий екологічний парламент» (наказ Міністерства освіти і науки України від 21 квітня 2016 року № 444, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 18 травня 2016 року №738/28868); Положення про Всеукраїнський форум учнівських трудових об'єднань

(наказ Міністерства освіти і науки України і Мінсоцполітики 22.02.2016 року №139/158, зареєстровано в Мін'юсті України 14 березня 2016 №387/28517).

Перспективним напрямом еколого-натуралістичного виховання є соціальне партнерство з навчальними закладами інших типів, науково-дослідними установами, соціально орієнтованим бізнесом.

У 2016 році Національним еколого-натуралістичним центром учнівської молоді спільно з фахівцями компанії «Сингента» започатковано довгостроковий дослідницький проект з вирощування сучасних гібридів овочевих культур, який здійснюється у рамках програми запровадження STEM-освіти з агробіологічного профілю та є однією з освітніх ініціатив компанії щодо реалізації підписаного у березні Українського пакту заради молоді, організатором якого виступив Центр «Розвиток КСВ».

У форматі «STEM-освіта» продовжується реалізація наукового проекту за напрямами: «Енергоефективність та енергозбереження», «Енергоаудит будівлі навчального закладу» та «Агробіологічний експеримент (дослідження рослин та ґрунту в польових умовах)». Ці та інші дослідницькі проекти будуть презентовані на віртуальному ярмарку науково-дослідницьких проектів ICAR (Invent, Create and Research).

У 2016/2017 навчальному році з метою підвищення рівня еколого-просвітницької та природоохоронної діяльності, формування екологічної культури учнівських колективів загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів спільно з Торговельною мережею «Фокстрот. Техніка для дому» Національним еколого-натуралістичним центром заплановано проведення Всеукраїнського конкурсу для учнівської молоді «ЕКОклас».

У поточному році Міністерством освіти і науки України, Міністерством соціальної політики України, Національним еколого-натуралістичним центром учнівської молоді, державним підприємством «Український дитячий центр «Молода гвардія» започатковано проведення щорічного Всеукраїнського форуму юних екологів та Всеукраїнського форуму учнівських трудових об'єднань.

Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді є координатором Всеукраїнського конкурсу винахідницьких

і раціоналізаторських проектів еколого-натуралістичного напряму, Всеукраїнського конкурсу «Юний селекціонер і генетик», Всеукраїнського конкурсу досягнень юних зоологів і тваринників, Всеукраїнського чемпіонату з інформаційних технологій «Екософт-2017», Всеукраїнського форуму учнівської та студентської молоді «Дотик природи» та ряду інших. Презентацією юннатівських досягнень має стати Всеукраїнська виставка творчості юних натуралістів України.

Проведення Всеукраїнських організаційно-масових заходів доповнюється заходами патріотичного спрямування відповідно до еколого-натуралістичного напряму позашкільної освіти, а саме:

Всеукраїнський фестиваль «Україна – сад»;

Всеукраїнський конкурс з квітникарства і ландшафтного дизайну «Квітуча Україна»;

Всеукраїнський фестиваль «Українська паляниця»;

Всеукраїнський юнацький фестиваль «В об'єктиві натураліста»;

Всеукраїнський заочний конкурс робіт юних фотоаматорів «Моя країна – Україно!»;

Всеукраїнська дитячо-юнацька еколого-патріотична гра «Паросток».

Особливу увагу звертаємо на Всеукраїнський юнацький фестиваль «В об'єктиві натураліста», який щороку має тематичну спрямованість та висвітлює екологічні проблеми в Україні.

Героїчні й водночас драматичні і трагічні події останнього періоду спонукають до оновлення експозицій юннатівських Музеїв хліба.

Дієвим засобом патріотичного виховання у гуртках біологічного профілю є ознайомлення вихованців з науковими досягненнями українських вчених із світовим ім'ям (В. І. Вернадського, С. Г. Навашина, М. Г. Холодного, Д. К. Заболотного, О. В. Палладіна, М. М. Гришка), життя і діяльність яких були і залишаються яскравим прикладом наукового подвигу як прикладу служіння Батьківщині, самовідданості науці, важливості наполегливості, принциповості.

У новому навчальному році рекомендуємо направити зусилля педагогічних колективів на удосконалення інтерактивного освіт-

нього простору, що створює додаткові можливості для навчання юних екологів, біологів, дітей, які цікавляться аграрним дослідництвом. Сьогодні напрацьовано досвід проведення заходів із використанням сучасних комп'ютерних технологій, а саме: Всеукраїнського турніру юних натуралістів, Інтернет-олімпіади «Крок до знань». Наразі відкриття електронного ресурсу навчально-інформаційного призначення «Е-школа» запропоноване ТОВ «Київське енергетичне Агентство».

З метою інтеграції національної освіти в європейський та світовий освітній простір юні натуралісти України беруть участь в міжнародних конкурсах: міжнародному конкурсі науково-технічної творчості школярів «Intel ISEF 2017», міжнародному конкурсі молодіжних проектів з енергоефективності «Енергія і середовище», Міжнародній Олімпіаді Проектів I-SWEEP, міжнародному конкурсі INFORMATRIX, міжнародному конкурсі INESPO, конкурсі винахідників «Leonardo Da Vinci», олімпіаді екологічних проектів INEPOEuroasia, щорічній Білоруській конференції учнів, Білоруському конкурсі науково-біологічних робіт учнів загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів, Міжнародному Фестивалі молодих науковців E(x)plory, Міжнародному Форумі IFSES 2016 (International Forum for Science and Engineering Students) тощо.

У рамках міжнародної науково-освітньої програми GLOBE продовжується Всеукраїнська учнівська фенологічна кампанія «Вишнева Україна».

Підготовка ***підростаючого покоління до дорослого, сімейного життя*** – одне з головних завдань сучасної школи.

Сім'я та школа мають спільну мету – виховання всебічно розвиненої гармонійної особистості, яка здатна реалізувати себе в професійному, громадянському і сімейному аспектах.

Шалений ритм життя та напружений робочий графік батьків створили ціле покоління дітей, що страждають від браку уваги. Сьогодні вкрай необхідно допомогти учням у майбутньому бути свідомими батьками, готовими до подолання труднощів у сімейному житті; навчити у майбутньому по-справжньому любити дітей, берегти та зміцнювати сім'ю; забезпечити духовно-моральну основу особистості.

Питання підготовки дітей та молоді до сімейного життя слід інтегрувати у зміст освіти початкової, середньої і старшої школи.

У початковій школі дітей варто знайомити з такими поняттями, як сім'я, права і обов'язки її членів, сімейні традиції, материнство і батьківство, ґендерна рівність.

У середніх і старших класах вивчення навчальних предметів дає широкі можливості для поглиблення й розширення знань учнів у цьому напрямі. Так, на уроках української літератури розкривається моральна краса людей, їхнє уявлення про здоров'я, щастя, кохання, сімейне благополуччя. На уроках історії учнів можна ознайомити з розвитком шлюбно-сімейних відносин, з сім'єю як соціальним явищем. На уроках правознавства – зі змістом основних положень законодавства про сім'ю, шлюб, державний захист сім'ї та дитинства. На уроках з основ здоров'я радимо розглядати основні функції сім'ї та обов'язки членів родини щодо збереження здоров'я, стосунки та взаєморозуміння в сім'ї, правила спілкування в сім'ї.

Продовжується робота щодо впровадження курсу за вибором «Сімейні цінності» в навчально-виховний процес загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів України для 8-10-х класів у формі факультативу, курсу за вибором, гурткової роботи, класних годин, окремих бесід та батьківських всеобучів.

Найбільш ефективним методом навчання, який дозволяє застосувати отримані знання на практиці, є тренінг. Люди ефективніше вчаться, якщо вони є активними учасниками цього процесу. Учнів за допомогою різноманітних технік, вправ та ігор, які представлені у курсі, слід залучати до процесу аналізу та відображення їхнього власного досвіду. Формування в групі атмосфери довіри є надзвичайно важливим для досягнення успіху загального процесу. Способи і методи навчання мають активно впливати на систему цінностей та виховувати здатність і бажання до дії.

Для глибшого усвідомлення учнями змісту курсу «Сімейні цінності» пропонуємо педагогам паралельно проводити роботу з батьками учнів, застосовувати форми роботи в трикутнику «батьки – діти – учителі».

Матеріали курсу «Сімейні цінності» розміщено на офіційному сайті Державної наукової установи «Інститут модернізації

змісту освіти» (www.imzo.gov.ua) у розділі «Позашкільна освіта та виховна робота – Проект «Сімейні цінності».

В сучасних умовах є необхідним оновлення цілей і змісту ***профорієнтаційної роботи,*** переорієнтація традиційних форм і методів її організації у напрямі формування рефлексивного, творчого ставлення молоді, яка навчається, до власної життєвої і професійної перспективи, створення дієвих умов (організаційних, інформаційних, методичних, психолого-педагогічних тощо) для допомоги їй в активному та свідомому професійному самовизначенні та просуванні до вершин професіоналізму в межах бажаного або ж вже обраного виду праці.

Змістом сучасної профорієнтаційної роботи у загальноосвітніх навчальних закладах має бути: формування в учнів ставлення до себе як суб'єкта майбутньої професійної діяльності, усвідомлення своєї індивідуальної неповторності, відповідальності та впевненості у досягненні майбутнього професійного успіху; активізація процесів самопізнання, самооцінки та актуалізація потреби у самовдосконаленні; формування системи знань учнів про специфіку профільного навчання як першого кроку до оволодіння обраною професією (для 8-9 класів), стратегію і тактику реалізації визначених напрямів власного кар'єрного зростання у майбутньому; ознайомлення учнів із способами і прийомами прийняття обґрунтованих рішень про вибір майбутнього профілю навчання і майбутньої професії, забезпечення їх практичним досвідом пошуку необхідної інформації для розробки або ж удосконалення індивідуальної освітньої траєкторії та стратегії професійного зростання у майбутньому.

Основою для узагальнення учнем здобутих знань, необхідних для професійного самовизначення, є курси профорієнтаційного спрямування. Міністерством освіти і науки України надано гриф навчальним програмам курсів за вибором «Людина і світ професій» для учнів 8-9 класів та «Побудова кар'єри», які розраховані на 9, 18, 35, 70 год. і рекомендовані до використання в загальноосвітніх навчальних закладах, ресурсних центрах освітніх округів, міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, опорних школах територіальних об'єднань громадян у 8, 9, 10 та 11 класах за рахунок годин варіативної складової навчальних планів, курсів за вибором факультативів.

Зазначені навчальні програми мають відповідне методичне забезпечення: робочі зошити, навчальні посібники, словник-довідник з професійної орієнтації, бібліографічний довідник, а також низку додаткових посібників для роботи класного керівника, вчителів-предметників, практичних психологів і заступників директора з виховної роботи.

Для вирішення завдань допрофільної підготовки, соціальної інтеграції та професійного самовизначення учнів на базі Національного еколого-натуралістичного центру організовано роботу Природничої школи учнівської молоді (ПШУМ) у наукових відділеннях за напрямами: природничий (секції біології, хімії, біоінформатики); аграрний (секції агрономії, садівництва, лісознавства, бджільництва, ветеринарії); декоративно-прикладний (секції народних ремесел, флористики та фітодизайну); людинознавчий (секції психології, соціології, медицини); наукових стажувань тощо. Продовжено навчання у Всеукраїнському інституті біологічних стажувань обдарованих школярів (ботаніка, зоологія, гідробіологія, біохімія), шкільній аспірантурі у галузі клітинної та молекулярної біології, біохімії тощо.

Науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти і науки України протоколом №1 від 13.04.2016 «Схвалено для використання в загальноосвітніх навчальних закладах»:

посібник «Управління процесом формування ділових якостей старшої школи» (автор: Л. А. Мартинець);

навчально-методичний комплект: тренінгова програма для дівчат-підлітків «Вчимося керувати емоціями» та робочий зошит до тренінгової програми «Вчимося керувати емоціями» (автори-упорядники: О. К. Васлоян, В. Л. Москаленко, К. А. Новохатня);

методичні рекомендації до проведення просвітницько-профілактичних занять з учнями 1-11 класів «Школа і поліція» (за заг. ред. Т. Журавель, К. Новохатньої, А. Шмалько).

Протоколом №2 від 29.06.2016 «Схвалено для використання в загальноосвітніх навчальних закладах»:

посібник «Професійне самовизначення старшокласників в умовах освітнього округу» (автори: О. Л. Морін, Л. А. Гуцан, І. І. Ткачук, О. М. Пархоменко, З. В. Охріменко, Л. І. Гриценок; за ред. О. Л. Моріна);

корекційна програма «Діти і війна: навчання технік зцілення» (упорядники: В. Климчук, Н. Москвіна, О. Прянічнікова);

методичний посібник «Психосоціальна підтримка дітей 9-12 років «Знаю. Можу. Роблю» (автори: Ю. А. Луценко, М. І. Семенова);

«Сімейні цінності Василя Сухомлинського: тематичний збірник статей» (укладачі: Л. В. Корецька, В. І. Пріт, С. А. Ємельяненко, Л. П. Царик, Н. К. Наумова);

навчально-методичний посібник «Будуємо майбутнє разом»: програма профілактики конфліктів та правопорушень серед учнівської молоді» (за заг. ред. Т. В. Журавель, М. А. Снітко);

комплект: програма тренінгових занять для підлітків «Вибір до змін» та робочий зошит «Володар думок» (автори-упорядники: Т. В. Журавель, Н. М. Строєва).

Повний список рукописів навчальних видань, які схвалені для використання у загальноосвітніх навчальних закладах науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної Ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України, розміщено на офіційному сайті Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» (www.imzo.gov.ua) у розділі «Виховна робота. Схвалені рукописи».

9. Науково-методичною комісією з позашкільної освіти Науково- методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України протоколом №3 від 29.12.2015 «Схвалено для використання в позашкільних навчальних закладах»:

збірник «Навчальні програми художньо-естетичного напряму позашкільної освіти» (заг. ред. І. В. Мосякової, І. В. Вержбицької, авт. колектив: Г. М. Шевченко, О. М. Мороз, І. В. Вержбицька, Л. Ю. Лебідь, О. М. Меркулова, Н. В. Олишевець);

збірник «Навчальні програми з позашкільної освіти художньо- естетичного напряму. Хореографічний профіль» (заг. ред. Н. В. Борсук, авт. колектив: Н. О. Богусевич, Н. В. Борсук, І. В. Вержбицька, К. В. Іваницька, В. В. Куніцький, І. Ю. Мосякова, Т. К. Окушко, К. М. Опанасюк, Т. В. Шумило);

збірник «Навчальні програми з позашкільної освіти художньо-естетичного напряму» (заг. ред. А. В. Корнієнко, авт. колек-

тив: І. Д. Бровко, А. В. Корнієнко, Н. В. Кіріченко, Н. О. Санько, О. Б. Худолей);

збірник «Навчальні програми з позашкільної освіти. Дослідницько-експериментальний напрям. Математика» (авт. колектив: М. О. Назаренко,

А.М. Назаренко, А. І. Азаренкова, О. М. Горохова, К. В. Лукаш, Т. Л. Єфімова, О. А. Кононенко, С. О. Лихота, З. І. Черній);

збірник «Навчальні програми з позашкільної освіти» (заг. ред. О. А. Артеменко, Л. А. Дейдиш, авт. колектив: О. О. Кулігіна, Н. К. Трофіменко, В. С. Антипов, В. М. Жуматій, М. М. Лисенко, Є. М. Шиманський, Н. Б. Голота, І. В. Курінна, О. І. Коц, О. М. Шевченко, О. М. Степура, О. А. Артеменко);

навчальна програма «Оркестр народних інструментів» (В. П. Жуков, В.М. Будьонний).

«Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»: збірник «Навчальних програм з позашкільної освіти. Дослідницько-експериментальний напрям. Математика» (авт. колектив: М. О. Назаренко, А. М. Назаренко, А. І. Азаренкова, О. М. Горохова, К. В. Лукаш, Т. Л. Єфімова, О. А. Кононенко, С. О. Лихота, З. І. Черній) (лист Міністерства освіти і науки України від 08.04.2016 №1/11-4659);

збірник «Навчальних програм з позашкільної освіти. Художньо-естетичний напрям» (заг. ред. Г. А. Шкури, Т. В. Биковського) (лист Міністерства освіти і науки України від 08.04.2016 №1/11-4657);

збірник «Навчальних програм з позашкільної освіти. Художньо-естетичний напрям» (заг. ред. Г. А. Шкури, Т. В. Биковського) (лист Міністерства освіти і науки України від 08.04.2016 №1/11-4658).

Навчальні програми з позашкільної освіти, які мають гриф Міністерства освіти і науки України, розміщено на офіційному сайті Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» (www.imzo.gov.ua) у розділі «Позашкільна освіта. Навчальні програми».

У планах роботи навчальних закладів необхідно передбачити заходи щодо відзначення таких важливих пам’ятних та ювілейних дат 2016/2017 навчального року, зокрема:

150 років від дня народження Михайла Грушевського, українського історика, громадського та політичного діяча, голову Центральної Ради Української Народної Республіки (1917-1918);

980 років (бл. 1036-1074) від дня народження Феодосія Печерського, давньоруського церковного письменника, просвітителя, одного з перших ігуменів Києво-Печерського монастиря;

200 років (1816-1907) від дня народження Михайла Корнійовича Чалого, українського педагога, культурно-освітнього діяча, біографа Т. Г. Шевченка, автора наукових праць з питань історії народної освіти й культури України;

190 років (1826-1874) від дня народження Памфіїла Даниловича Юркевича, видатного українського мислителя, філософа і педагога;

180 років (1836-1900) від дня народження Василя Степановича Гнилосирова, педагога, публіциста, просвітника;

180 років (1836-1900) від дня народження Олександра Яковича Кониського, педагога, письменника, публіциста, громадського діяча, організатора недільних шкіл;

180 років (1836-1911) від дня народження Павла Гнатовича Житецького, ученого, педагога, громадського діяча.

У 2017 році в галузі освіти і педагогічної науки відзначаються такі пам’ятні дати:

980 років (1037) від заснування бібліотеки Софійського собору, першої відомої бібліотеки в Київській Русі;

420 років (1597-1647) від дня народження Петра Семеновича Могили, українського богослова та мислителя, політичного, церковного і освітнього діяча, мецената, одного із найвизначніших організаторів і реформаторів освіти та церкви в Україні;

385 років (1632) від початку діяльності Києво-Могилянського колегіуму, першого вищого навчального закладу на території України;

380 років (1637) від виходу «Євангелія Учительного», видрукуваного в друкарні Києво-Печерської лаври в перекладі українською мовою з виправленнями і вступним словом Петра Могили;

295 років (1722) від заснування Харківського колегіуму – другої після Києво-Могилянської академії школи з повним курсом наук для всіх верств населення;

240 років (1777-1831) від народження Івана Могильницького, українського культурно-освітнього і церковного діяча на західноукраїнських землях, борця за поширення українських народних шкіл, автора першої в Галичині граматики української мови, підручників для українських народних шкіл, зокрема «Букваря»;

200 років (1817) від заснування Рішельєвського ліцею, закритого середнього навчального закладу підвищеного типу (нині – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова);

200 років (1817-1885) від дня народження Миколи Івановича Костомарова, українського та російського історика, письменника, літературознавця, педагога, етнографа, фольклориста, суспільно-політичного діяча, одного із засновників Кирило-Мефодіївського братства;

190 років (1827-1893) від дня народження Леоніда Івановича Глібова, українського педагога, байкаря, поета-лірика, драматурга, публіциста, журналіста, видавця, культурно-освітнього діяча, одного з організаторів недільних шкіл;

180 років (1837) з початку видання діячами «Руської трійці» альманаху «Русалка Дністровая» – першої книги українською мовою в Галичині;

170 років (1847-1915) від дня народження Олександра Олександровича Русова, українського вченого, славіста, педагога, етнографа, фольклориста, статистика, музикознавця, громадського діяча, автора наукових праць із українського правопису, фольклористики, із питань педагогіки, методики викладання предметів у гімназіях тощо;

170 років (1847-1926) від дня народження Олександра Григоровича Барвінського, українського вченого, педагога, історика, літературознавця, публіциста, редактора, громадського та державного діяча, автора посібників, підручників, хрестоматій з української літератури для початкових шкіл, гімназій і вчительських семінарій;

150 років (1867) від виходу журналу «Учитель» – одного з перших педагогічних друкованих органів в Україні та першого світського періодичного видання Закарпаття, завданням якого було підвищення професійного рівня вчителів та сприяння освітньому розвиткові простого народу;

150 років (1867-1931) від дня народження Остапа Макарушки, українського педагога, філолога, голови Українського педагогічного товариства «Рідна школа»;

140 років (1877-1943) від народження Наталії Дмитрівни Лубенець, українського педагога, фахівця в галузі дошкільного виховання, борця за організацію народних дитячих садків, уведення їх до загальної системи народної освіти;

140 років (1877-1937) від дня народження Степана Львовича Рудницького, українського вченого-географа, педагога-методиста, основоположника української наукової, політичної та демографічної географії, антропогеографії, політичної і демократичної географії, картографії; організатора географічної освіти в середніх та вищих навчальних закладах, автора першого україномовного посібника з географії для учнів початкових шкіл «Коротка географія України»;

140 років (1877-1921) від дня народження Миколи Дмитровича Леонтовича, українського композитора, музично-громадського діяча, хорового диригента, педагога, організатора першого українського симфонічного оркестру й хорової капели, активного учасника розбудови української національної музичної освіти і культури;

140 років (1877-1938) від дня народження Гната Мартиновича Хоткевича, українського письменника, перекладача, фольклориста, актора, режисера, композитора, музиканта, педагога, автора підручника «Історія України» для початкових і середніх класів та навчально-методичних посібників із питань музичного навчання та виховання молоді, теорії та історії бандурного мистецтва;

130 років (1887-1932) від дня народження Івана Івановича Завадовського, українського мовознавця і педагога, автора навчальних посібників із загального та українського мовознавства, методичних розробок і матеріалів для вчителів шкіл, зокрема «Українська мова», «Основи мовознавства»;

130 років (1887-1937) від дня народження Леся (Олександра-Зенона) Курбаса, українського театрального режисера, громадського діяча, актора, драматурга і публіциста, педагога;

130 років (1887-1937) від дня народження Олекси Наумовича Синявського, українського мовознавця, педагога, автора праць з

української діалектології, граматики, фонетики, історії української літературної мови, посібників з української мови для учнів і вчителів школи і самоосвіти;

130 років (1887-1958) від дня народження Івана Артемовича Панькевича, українського мовознавця, літературознавця, історика, педагога, громадського діяча, одного із засновників товариства «Просвіта» і «Педагогічного товариства Підкарпатської Русі» в Ужгороді, автора шкільних підручників для молодших класів середніх шкіл, праць із літературознавства, фольклору Галичини, краєзнавства, педагогіки, у т. ч. народної;

120 років (1897-1983) від дня народження Федора Пилиповича Максименка, українського бібліографа-енциклопедиста, книгознавця, одного із фундаторів бібліотечно-бібліографічної справи в УРСР, основоположника вивчення основ бібліотечно-бібліографічних знань у навчальних закладах України;

120 років (1897-1984) від дня народження Андрія Ілліча Зільберштейна, українського педагога, фахівця в галузі дидактики, історії педагогіки, вищої школи, автора праць із проблем активізації пізнавальної діяльності школярів та студентів, історії педагогіки, проблемного навчання й використання наочності в навчанні;

110 років (1907-1992) від дня народження Михайла Семеновича Гриценка, українського педагога, фахівця у галузі історії педагогіки, автора наукових праць з історії школи в Україні, історії педагогіки, навчальних посібників з періодизації історії освіти, історії педагогіки для пединститутів УРСР тощо;

100 років (1917-1920) від заснування Українського товариства шкільної освіти, до якого входили організаційний, педагогічний та фінансовий відділи.

Товариством було розроблено план єдиної трудової школи, відкрито 16 українських шкіл, видано підручники українською мовою;

100 років (1917) від заснування Першої української гімназії імені Т. Шевченка (згодом Трудова школа імені Т. Шевченка), що перетворилася на своєрідну досвідну освітню установу, в якій проходили апробацію нові програми і підручники.

Накази та інструктивно-методичні листи Міністерства освіти і науки України з питань позашкільної освіти та виховної роботи:

1. Наказ від 07.09.2000 № 439 «Про затвердження рекомендацій щодо порядку використання державної символіки в навчальних закладах України».

2. Наказ від 31.10.2011 № 1243 «Про Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України».

3. Наказ від 25.11.2011 № 1358 «Про виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 р. № 1039 «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні».

4. Наказ від 25.11.2011 № 1364 «Про Науково-методичну раду з питань освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України» (зі змінами внесеними наказом МОН від 25.03.2016 № 332).

5. Наказ від 11.06.2012 № 677 «Про затвердження Плану заходів Міністерства освіти і науки, молоді та спорту з формування громадянської культури та підвищення рівня толерантності у суспільстві».

6. Наказ від 09.09.2014 № 1008 «Про затвердження Положення про Всеукраїнський конкурс рукописів навчальної літератури для позашкільних навчальних закладів системи освіти».

7. Наказ від 27.10.2014 № 1232 «Про затвердження плану заходів щодо посилення національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді».

8. Наказ від 08.04.2015 № 408 «Про затвердження Положення про наукові профільні школи учнівської молоді».

9. Наказ від 28.05.2015 № 582 «Про схвалення Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді».

10. Наказ від 16.06.2015 № 641 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах».

11. Наказ від 16.07.2015 № 768 «Про національно-патріотичне виховання в системі освіти».

12. Наказ від 02.02.2016 № 70 «Про проведення Всеукраїнського конкурсу рукописів навчальної літератури для позашкільних навчальних закладів системи освіти у 2016 році».

13. Наказ від 03.03.2016 № 214 «Про затвердження Плану заходів МОН з виконання Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року».

14. Наказ від 23.03.2016 № 312 «Про затвердження плану заходів у зв'язку з 75-ми роковинами трагедії Бабиного Яру».

15. Наказ від 04.04.2016 № 361 «Про заходи з виконання плану дій Кабінету Міністрів України на 2016 рік».

16. Наказ від 08.04.2016 № 405 «Про затвердження плану заходів Міністерства освіти і науки щодо протидії торгівлі людьми на період до 2020 року».

17. Інформаційно-методичний лист від 19.03.2014 № 1/9-151 «Про збереження системи позашкільної освіти в умовах обмеженого фінансування».

18. Інформаційно-методичний лист від 29.07.2014 № 1/9-382 «Про особливу відповідальність педагогічних та науково-педагогічних працівників».

19. Інформаційно-методичний лист від 13.08.2014 № 1/9-412 «Про проведення Уроків мужності».

20. Інформаційно-методичний лист від 19.08.2014 № 1/9-417 «Про навчальні програми з позашкільної освіти».

21. Інформаційно-методичний лист від 28.08.2014 № 1/9-429 «Про організацію фотовиставок»;

22. Інформаційно-методичний лист від 01.09.2014 № 1/9-441 «Про забезпечення прав дітей на позашкільну освіту».

23. Інформаційно-методичний лист від 17.10.2014 № 1/9-543 «Про відзначення 70-ї річниці вигнання нацистських окупантів з України».

24. Інформаційно-методичний лист від 22.10.2014 № 1/9-547 «Про підтримку позашкільної освіти та збереження мережі позашкільних закладів».

25. Інформаційно-методичний лист від 27.11.2014 № 1/9-614 «Про методичні рекомендації з патріотичного виховання».

26. Інформаційно-методичний лист від 29.01.2015 № 1/9-40 «Щодо збереження мережі позашкільних навчальних закладів».

27. Інформаційно-методичний лист від 17.02.2015 № 1/9-78 «Про організацію Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»)».

28. Інформаційно-методичний лист від 09.04.2015 № 1/9-188 «Щодо заходів з відзначення у 2015 році 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 70-ї річниці завершення Другої світової війни».

29. Інформаційно-методичний лист від 23.04.2015 № 1/9-211 «Про відзначення Дня пам'яті та примирення і Дня Перемоги над нацизмом у Європі». 30. Інформаційно-методичний лист від 12.05.2015 № 1/9-23 «Щодо проведення Єдиного уроку пам'яті 18 травня 2015 року».

31. Інформаційно-методичний лист від 22.05.2015 № 1/9-255 «Про перегляд підходів з організації діяльності музеїв історичного профілю».

32. Інформаційно-методичний лист від 24.06.2015 № 1/9-302 «Щодо протидії пропаганді сепаратизму та антиукраїнській ідеології в системі освіти».

33. Інформаційно-методичний лист від 31.08.2015 № 1/9-410 «Про методичні рекомендації до відзначення 70-ї річниці завершення Другої світової війни».

34. Інформаційно-методичний лист від 22.09.2015 №1/9-448 «Щодо заходів з відзначення 25-ї річниці Революції на граніті».

35. Інформаційно-методичний лист від 25.09.2015 № 1/9-455 «Щодо заходів з відзначення Дня захисника України».

36. Інформаційно-методичний лист від 25.09.2015 № 1/9-459 «Про відзначення у 2015 році Дня захисника України».

37. Інформаційно-методичний лист від 30.10.2015 № 1/9-521 «Щодо відзначення 150-річчя з дня народження митрополита Української Греко-Католицької церкви Андрея Шептицького.

38. Інформаційно-методичний лист від 17.11.2015 № 1/9-549 «Щодо заходів до Дня пам'яті жертв голодоморів».

39. Інформаційно-методичний лист від 11.01.2016 №1/9-5 «Щодо відзначення Дня Соборності України».

40. Інформаційно-методичний лист від 05.02.2016 №1/9-66 «Щодо вшанування подвигу учасників Революції гідності й увічнення пам’яті Героїв Небесної Сотні».

41. Інформаційно-методичний лист від 24.03.2016 №1/9-148 «Про відзначення 25-ї річниці незалежності України».

42. Інформаційно-методичний лист від 28.04.2016 № 1/9-212 «Про відзначення Дня пам’яті та примирення».

43. Інформаційно-методичний лист від 12.05.2016 № 1/9-237 «Про вшанування Дня пам’яті жертв геноциду кримськотатарського народу».

ГЕОГРАФІЯ

У **2016/2017** навчальному році у 6–8 класах загальноосвітніх навчальних закладів навчальний предмет «Географія» вивчатимуть за навчальною програмою, укладеною відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392.

До зазначеної навчальної програми було внесено зміни, що затверджені наказом МОН України від 29 травня 2015 р. № 585. Оновлені програми розміщено на офіційному веб-сайті МОН України [www.mon.gov.ua].

Для вивчення предмета у 6–7 класах загальноосвітніх навчальних закладах рекомендуємо використовувати інструктивно-методичні рекомендації попередніх років (листи МОН України від 01.07.2014 № 1/9-343 та від 26.06.2015 р. № 1/9-305).

Вивчення **географії у 8 класі (курс «Україна у світі: природа, населення»)** спрямоване на формування науково-географічної картини своєї країни як складника світової спільноти держав на основі комплексного її вивчення. Цей курс допомагає учневі усвідомити себе громадянином України, сформувати знання про природу та населення країни, свого регіону, виховати повагу до українського народу, його культури. Особлива роль географії у 8 класі полягає у її значному світоглядному потенціалі й тісних взаємозв'язках змісту із сучасністю та особистим досвідом учнів. Важливим принципом побудови змісту курсу є інтеграція, що реалізується в поєднанні фізико- та суспільно-географічних складників під час вивчення природних комплексів і населення України та свого регіону з урахуванням уже здобутих знань про природу материків і океанів, населення країн світу з курсу географії, що вивчався у 7 класі.

Програма курсу географії у 8 класі «*Україна у світі: природа, населення*» розрахована на 70 годин (2 години на тиждень), з яких 6 годин є резервними, й складається зі вступу і п'яти розділів: «Географічна карта та робота з нею»; «Географічний простір України»; «Природні умови і ресурси України»; «Населення України та світу»; «Природа та населення свого адміністративного регіону».

У вступі учні ознайомляться з об'єктами і методами досліджень фізичної та суспільної географії України, сучасними географічними дослідженнями, джерелами географічних знань.

Розділ «*Географічна карта та робота з нею*», на вивчення якого виділено 6 годин, спрямований на формування в учнів картографічної грамотності (уміння користуватися планами, географічними та топографічними картами та іншими джерелами інформації). Основні цілі і завдання цього розділу – навчити учнів розуміти, читати й знати карту.

Під час знайомства з навчальним матеріалом доцільно використовувати різні види географічних карт та комплекти топографічних карт. Уся робота, проведена з настінними картами на уроці, має супроводжуватися синхронною роботою з відповідними картами атласу (самостійні роботи, індивідуальні завдання, практичні роботи, дослідження тощо). Картознавча компетенція є складовою просторової компетентності.

Розвиток в учнів цілісного уявлення про географічний простір дуже важливий за того величезного і безсистемного потоці інформації, у який «занурені» діти, і який формує в них мозаїчну картину світу. Відповідно до цілей і напрямків модернізації освіти реалізується нова концепція змісту географічної освіти з переходом від окремого (розділеного) вивчення фізичної та соціально-економічної географії до інтегрованого курсу.

Вже в розділі 2 «***Географічний простір України***» учні знайомляться з політико-економічними поняттями: «державний лад», «адміністративно-територіальний устрій», «економіко-географічне положення», «політико-географічне положення», «геополітика», «державний кордон» тощо. Такі поняття для учнів є новими, тому доцільно їх пояснення супроводжувати показом на карті, демонструванням малюнків, схем, наведенням прикладів. У цьому розділі восьмикласники знайомляться з картою годинних поясів, вчаться визначати місцевий і поясний час у різних містах і країнах світу.

Значна увага приділена ознайомленню учнів з природними умовами і ресурсами нашої країни (розділ 3 «***Природні умови і ресурси України»***). Знайомлячись з об'єктами природи, процесами та явищами, які характерні для України, необхідно використовувати ускладнені завдання, що мають творчу спрямованість

(спроектувати, спланувати, спрогнозувати тощо). Їх застосування розвиває позитивну навчальну мотивацію, сприяє глибшому знайомству з предметом.

Знайомство восьмикласників з розділом «***Населення України та світу***» має свої особливості і повинно будуватися як жива розповідь про населення тієї чи іншої території. Картини життя населення, які створює вчитель на уроці, потрібно об'єднати з кількісними показниками, до яких належать щільність населення, його кількість, народжуваність, смертність тощо.

Доцільно розкрити основні ознаки розміщення населених пунктів, їх види і типи в різних країнах світу. При цьому необхідно враховувати національні особливості, оскільки вони мають економічне значення (трудові навички, відмінності в освіті, технічній кваліфікації). Особливу увагу необхідно звернути на поділ населення на міське і сільське, їх відсоткове співвідношення.

Вивчаючи населення України і світу, доцільно посилити соціальні аспекти: расові, національні та релігійні проблеми; зайнятість та якість і рівень життя населення. Метою вивчення теми є знайомство учнів з новими поняттями («демографічна політика», «релігійний склад», «статевовікова структура» тощо). Особливу увагу необхідно звернути на вміння отримувати інформацію з географічних, статистичних і картографічних джерел. Робота з ними ведеться на уроках і передбачена домашніми завданнями. Також слід звернути увагу учнів на сучасні міграційні процеси в Україні, які є наслідком військово-політичних подій на сході та півдні нашої держави.

Велика роль у вивченні географії України належить регіональному компоненту, що сприяє підвищенню ефективності освіти, розвитку і вихованню школярів на місцевому матеріалі. Кількість навчальних годин, відведених на реалізацію регіонального змісту, становить у 8 класі 5 годин. Матеріали регіонального змісту «***Природа та населення свого адміністративного регіону***» можуть вивчатися окремим блоком або бути розосереджені по всьому курсу, відповідно до логіки і послідовності вивчення тем.

У цьому курсі рекомендуємо широко використовувати міжпредметні зв'язки, що дозволить формувати цілісний образ регіону і вирішувати низку завдань:

- виховувати повагу і любов до малої Батьківщини як частини України через пізнання природи, культури, традицій рідного краю;

- формувати особистісне ставлення до нього, громадянську позицію, розуміння необхідності турботи і бережливого ставлення до культурної спадщини і природи; на прикладі свого регіону формувати розуміння територіальних аспектів соціально-економічних і геоекологічних проблем;

- розглядати особливості і закономірності географічних процесів на локальному, регіональному і глобальному рівнях, формувати уявлення про єдність і цілісність географічних процесів, пояснювати їх особливості і закономірності прояву.

Вивчення свого адміністративного регіону (району) має будуватися на основі активної самостійної роботи школярів, застосування пошукових методів та дослідницької роботи. Ознайомлення школярів з географією свого краю сприяє реалізації компетентнісного підходу, який пов'язує рівень навченості зі здібністю розв'язувати проблеми різної складності на основі здобутих знань. Без сумніву, навчити пояснювати явища навколишньої дійсності, їх суть, причини, взаємозв'язки, орієнтуватися у ключових проблемах сучасного життя, орієнтуватися у світі духовних цінностей можна значно ефективніше, долучаючи до цього знання природних і соціальних особливостей свого регіону.

Використання краєзнавчого матеріалу сприяє зближенню школи з життям, посилює її культурний вплив на населення регіону і забезпечує кращу підготовку учнів до практичної діяльності після закінчення школи.

Планування *практичної* частини курсу «Україна у світі: природа, населення» має здійснюватися з урахуванням практичних робіт, досліджень, проектів, представлених у програмі.

Практичні роботи – невід'ємна складова процесу навчання географії, виконання яких сприяє формуванню географічних умінь, навичок, способів діяльності.

Учитель може самостійно обирати характер практичних робіт для досягнення запланованих результатів відповідно до програми.

Різноманіття практичних робіт породжує потребу в їх класифікації. Одним з найбільш популярних підстав класифікації є рівень пізнавальної самостійності учнів:

репродуктивний – передбачає відтворення знань у знайомій учням ситуації або вміння учня діяти за зразком;

частково-пошуковий – передбачає вміння учня здійснити перенесення знань і умінь, застосувати знання під час вирішенні завдань з дещо зміненими умовами;

творчий.

За місцем виконання роботи можуть бути «класними», тобто виконуватися безпосередньо на уроці. Домашні роботи можуть виконуватися не тільки вдома, а й у бібліотеці, музеї, комп'ютерному класі, на місцевості тощо.

Практичні роботи відрізняються і за тривалістю часу на їх виконання. Наприклад, на виконання *роботи № 1* (визначення напрямків, відстаней, площ, географічних і прямокутних координат, висот точок за топографічною картою), *практичної роботи № 3* (аналіз карти годинних поясів світу. Розв'язування задач на визначення часу), *практичної роботи № 4* (установлення за картами (тектонічною, геологічною, фізичною) зв'язків між тектонічними структурами, рельєфом, геологічною будовою та корисними копалинами у межах України), *практичної роботи № 9* (складання порівняльної характеристики природних зон України) доцільно виділяти академічну годину часу (урок).

Практичні роботи, які передбачають позначення об'єктів на контурних картах, доцільно виконувати під час їх вивчення, характеристики чи аналізу (практичні роботи № 2, № 7, № 10).

Виконання практичних робіт № 5 *(визначення вологості повітря за заданими показниками*), № 6 *(встановлення особливостей клімату різних регіонів України за аналізом карт та кліматичних діаграм),* № 8 *(порівняльний аналіз різних типів ґрунтів України*), № 11 *(обчислення показників природного та механічного руху населення в різних регіонах України),* № 12 *(аналіз статевікових пірамід України та окремих країн світу)* потребують додаткових географічних джерел інформації (статистичні матеріали, картограми і картодіаграми, графіки, діаграми), здійснення розрахунків, аналізу отриманих результатів тощо. Одним із найскладніших організаційних питань підготовки таких практичних

робіт є підбір джерела інформації, що забезпечує учнів необхідними знаннями на доступному їм рівні сприйняття. Від цього значною мірою залежить і зміст, і форма проведення роботи.

Доцільно на засіданнях предметних методичних об'єднаннях розглянути зміст практичних робіт та визначити перелік навчально-тренувальних і підсумкових робіт. Усі практичні є обов'язковими для виконання учнями. Перевіряє й оцінює практичні роботи вчитель на власний розсуд: у всіх учнів чи вибірково. У кожному семестрі обов'язково оцінюються дві практичні роботи, які також обирає вчитель.

Окрім практичних робіт, програмою передбачено проведення досліджень, мета яких – долучити школярів до самостійної творчої діяльності.

Якщо за частково-пошукового методу учні шукають відповідь на проблемне питання під керівництвом і за допомогою вчителя, то за дослідницького методу проблемні завдання діти виконують самостійно. Вони здійснюють пошукову діяльність (самі шукають шлях, вирішують проблему). Зазвичай проблемні питання ставлять безпосередньо на уроці. Проблемні питання та завдання можуть бути розраховані і на більш тривалий час. Це в основному завдання з краєзнавчої роботи. Учні збирають фактичний матеріал, обробляють, систематизують його, аналізують, представляють отримані результати. Виконання таких завдань дає можливість ознайомити учнів з методами наукового пізнання, у результаті чого учні здобувають нові знання.

Вивчення розділів (тем) завершується підбиттям підсумків. На цьому етапі важливо не стільки узагальнити вивчений матеріал, показавши, які знання здобули учні, скільки підбити підсумки навчальної діяльності всього класу. З метою розвитку рефлексивної діяльності учнів важливо звернути увагу восьмикласників на те, як вони організовували свою роботу і як вони самі її оцінюють.

Завершувати вивчення курсу рекомендуємо екскурсією, під час якої учні знайомляться з природними об'єктами своєї місцевості, досліджуватимуть вплив природи на життя, господарювання та побут населення.

Під час вивчення курсу географії у 8 класі («Україна у світі: природа, населення») будуть використовуватись підручники-

переможці ІІ етапу Всеукраїнського конкурсу рукописів підручників для учнів 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів, що були вибрані загальноосвітніми навчальними закладами та затверджені наказом МОН від 25.05.2016 № 585 до видання за державні кошти.

Нові підручники «Географія. 8 клас» створені відповідно до зазначеної вище навчальної програми з географії, зміст якої спрямовано на формування науково-географічної картини своєї держави як складника світової спільноти держав на основі комплексного її вивчення. Кожен з підручників має свої особливості викладення навчального матеріалу, дидактичні засоби посилення змістовних ліній та форми організації інтерактивної навчально-пізнавальної діяльності учнів.

«Географія. 8 клас» (авт. Бойко В. М., Дітчук І. Л., Заставецька Л. Б.), ТзОВ «Абетка» є продовженням лінійки підручників для 6 та 7 класів авторів В. М. Бойко, С. В. Міхелі (2006, 2007, 2014, 2015) та творчим розвитком підручника «Фізична географія України» для 8 класу за авторством І. Л. Дітчука, О. В. Заставецької, І. В. Брущенко (2008, 2009). У підручнику значною мірою оновлено навчальний контент відповідно до розвитку ІКТ: вміщено відомості про електронні карти, GPS-пристрої, геоінформаційні системи, картографічні онлайн-сервіси (GoogleMaps, OpenStreetMap, Wikimapia та ін.), що дають змогу бачити тривимірні зображення земної поверхні.

Мотиваційну функцію підручника посилюють ситуації вільного вибору – наявність як обов’язкового, так і необов’язкового матеріалу або різних за складністю завдань, які можна обирати для виконання. У новому виданні збережено оригінальну структуру параграфів: обов’язковий навчальний матеріал з теми викладено в логічній послідовності за пунктами, а додатковий винесено поруч на поля сторінок у вигляді рубрик, розміщених на окремих плашках.

Сприяє підвищенню мотивації до навчання географії також ілюстративний ряд. Він представлений багатою й продуманою добіркою світлин, малюнків, діаграм, схем, картосхем і створює виразну візуальну паралель до текстового матеріалу.

Запропонована в підручнику система запитань і завдань різного рівня складності покликана крок за кроком активізувати ро-

зумову діяльність учнів, розвивати їхнє логічне мислення й уміння знаходити причиново-наслідкові зв'язки. Крім традиційних практик запропоновано й нові способи доставки контенту до школяра – систему завдань з вироблення вмінь працювати з інтернет-джерелами для здобуття додаткової географічної інформації (у наскрізній рубриці «Шукайте в Інтернеті»). Прийоми співпраці й навчального діалогу реалізовано через систему завдань для роботи в невеликій групі (в рубриці «Попрацюйте в групі»).

Внутрішньотекстові й позатекстові позначення (символи, кольорові й шрифтові виділення, посилання) створюють зручну навігаційну систему, яка дає чітке уявлення, чого і як слід вивчати за підручником.

«Географія. 8 клас» (авт. Пестушко В. Ю., Уварова Г. Ш., Довгань А. І.), ТОВ «Видавництво «Генеза». Авторами змінено структуру навчального матеріалу. Передусім перед кожною темою з'явилася рубрика «Вам це потрібно, щоб…», яка допомагає учням усвідомити теоретичне і практичне значення матеріалу, вивчення якого вони розпочинають.

Як складова системи спадкоємності, перед кожним параграфом у підручнику введена рубрика «Перш ніж читати, пригадайте».

З метою упорядкування та систематизації навчального матеріалу зменшено кількість різноманітних рубрик у самому тексті параграфа (з дев'яти до трьох). Серед нових особлива увага приділена, по суті, інноваційній рубриці, що має назву «Географічний інтерактив». Зміст завдань цієї рубрики є актуальним, оскільки пропонує учням самостійно (або під керівництвом учителя) звернутися до офіційних сайтів окремих міністерств і відомств в інституційній системі України для отримання найновішої інформації, проаналізувати певні картографічні матеріали в режимі «онлайн» або узагальнити статистичні дані.

У підручнику значна увага приділяється програмовим практичним роботам, а з окремих з них даються конкретні рекомендації щодо виконання завдань чи розв'язування задач в рубриці: «Готуємося до практичної роботи №…».

Повністю оновлено статистичний матеріал у Додатках. При цьому матеріал підібраний у такий спосіб, щоб учні, незалежно від місця проживання в Україні, могли за його допомогою опану-

вати навчальний матеріал. Також особлива увага звертається на поглиблення й узагальнення змісту понять з фізичної географії порівняно з тим змістом, що був сформований у 6–7 класах, розширення їх обсягу на прикладі території України. Зміст нових для учнів географічних понять розкривається на доступному для учнів 8 класу рівні і потребує особливої уваги учителя до їх тлумачення й прийомів розкриття їх змісту учням.

«Географія. 8 клас» (авт. Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р.), ТзОВ «Літера ЛТД». Підручник є своєрідним дидактичним комплексом, у якому реалізуються основні навчально-виховні ідеї шкільної географічної освіти. Зміст підручника конкретизує програму, обсяг і систему знань з цього курсу географії, виділяє основну й додаткову інформацію, спрямовує учнів на творчий самостійний пошук, готує їх до поточного й періодичного оцінювання навчальних досягнень, допомагає якісно виконати програмові практичні роботи й здійснити дослідження.

Матеріал підручника оптимально структурований, що досягається, зокрема, за допомогою рубрик «Пригадайте», «Перевір себе», «Для допитливих», «Теми для досліджень і міні-проектів», «Проект для краєзнавця», «Дізнаємося більше», «Практичні роботи». Розділ або тема підручника починається з анонсування, яке містить інформацію про очікувані результати засвоєння матеріалу, та опису-введення з визначенням переліку найголовніших проблем.

У підручнику реалізовано авторську ідею максимальної концентрації уваги школярів на засвоєнні програмового матеріалу за рахунок розміщення додаткових рубрик і географічних фактів після параграфів окремими блоками. У змісті підручника вміщено цікаві авторські тематичні картосхеми й структурні схеми. У вигляді таблиць узагальнено матеріали з окремих питань, наведено характеристики географічних процесів і явищ. Наведені картосхеми, діаграми і графіки не дублюють, а доповнюють матеріал сучасних атласів.

Підручник «Географія. 8 клас» (авт. Довгань Г. Д., Стадник О. Г.), ТзОВ «Видавництво «Ранок» містить обов’язковий обсяг навчального матеріалу, усі необхідні теоретичні відомості й поняття. Відповідно до навчальної програми в ньому наведені розробки всіх практичних робіт і досліджень, що містять завдання та пора-

ди щодо їх виконання. Географічні карти до параграфів підручника сприяють кращому засвоєнню навчального матеріалу, передають просторове відображення об'єктів і явищ, що вивчаються. Численні ілюстрації зі змістовними підписами унаочнюють і доповнюють зміст параграфів. Додаткові тексти містять цікаві факти й відомості про наукові досягнення, типові приклади географічних явищ, про які йдеться, тощо. Наприкінці параграфів наведено їх основні положення у вигляді коротких тез. Підручник містить різнорівневі запитання та завдання до кожного параграфа, диференційовані за видами роботи (самостійна робота учнів, у парах або групах тощо).

У кінці підручника наведено визначення основних термінів і понять, передбачених програмою. Під час підготовки до уроків учням стане в пригоді список додаткової літератури. До підручника розроблено електронний освітній ресурс interactive.ranok.ua, який містить багато корисної та цікавої інформації за темами параграфів, тестові завдання для підготовки до самостійних і контрольних робіт, що виконуються в режимі онлайн, тощо.

«Географія. 8 клас» (авт. Гільберг Т. Г., Паламарчук Л. Б., Совенко В. В.), ТзОВ «Видавництво «Грамота». У підручнику наявні компоненти апарату орієнтування: зміст, вступне слово від авторів, навчальні розділи та теми, практичні роботи, перевірка своїх досягнень, додаткова інформація до окремих тем, статистичні дані, основні терміни й поняття. Компоненти чітко виділені, доцільно використані сигнали-символи, які допоможуть школярам легко орієнтуватися й продуктивно працювати з навчальним матеріалом.

Підручник містить різнорівневі елементи знань і способи виконання навчальних дій через систему рубрик: «Пригадайте», «Висновки», «Основні терміни і поняття», «Запитання і завдання», «Практична робота», «Працюємо з картою», «Практикум», «Дослідження», «Це цікаво», «Готуємось до наступного уроку», «Дискусійний клуб», які урізноманітнюють процес здобуття знань. Досить вдалим у тексті підручника є чергування теоретичного матеріалу з практичними завданнями – робота з картою, здійснення своєрідних мікродосліджень, географічні задачі та ін. Значна увага приділена компетентнісно-орієнтованим завданням, які спрямовані не на отримання обсягу інформації, а на форму-

вання здібностей школяра діяти в різних (нових, проблемних, нестандартних) ситуаціях. Підручник містить апарат організації засвоєння знань, що охоплює вправи, завдання і питання для перевірки знань та здійснення зворотного зв'язку, інструктивні та довідкові матеріали (пам'ятки, коментарі, вказівки для самостійної роботи і практичних завдань, досліджень проектів, зразки розв'язання задач), таблиці, підписи-пояснення ілюстрованого матеріалу.

Підручник добре ілюстрований, у ньому є малюнки, слайди, карти, схеми, таблиці, діаграми. Працюючи з поданими в підручнику фактами, прикладами, статистикою, учень може робити самостійний і усвідомлений вибір. Internet-адреси в підручнику розраховані на перспективний розвиток умов використання комп'ютера і можливостей школярів звертатися і до цих сучасних джерел інформації.

«Географія. 8 клас» (авт. Масляк П. О., Капіруліна С. Л.), Видавничо-поліграфічна фірма «Аксіома». Новий, сучасний, такий, що відповідає вимогам часу, зміст підручника, його понятійно-категоріальний та методичний апарат спрямовані на досягнення головних завдань: засвоєння знань про основні географічні поняття, закономірності розвитку, розміщення і взаємозв'язки природи, населення України, про природокористування та навколишнє середовище; оволодіння вміннями використовувати різноманітні джерела географічної інформації для пошуку, інтерпретації і демонстрування додаткових географічних даних та формування в учнів на цій основі ключових компетенцій; застосування географічних знань для пояснення та оцінки географічних процесів і явищ; розвиток пізнавального інтересу, інтелектуальних і творчих здібностей учнів у процесі географічних спостережень, вирішення проблемних завдань, самостійного здобуття нових знань з географії; формування здатності і готовності до використання здобутих знань та вмінь у повсякденному житті; самостійного оцінювання рівня впливу людини на природу, безпеки довкілля як сфери життєдіяльності людини; виховання екологічної культури, національної свідомості та почуття патріотизму, толерантного ставлення до інших народів, поваги до природних і культурних цінностей різних регіонів та країн світу.

У тексті підручника є методичні рекомендації щодо виконання передбачених програмою 12 практичних робіт і досліджень. Загалом підручник створено з використанням найсучаснішого Європейського і світового досвіду підручникотворення, відбору, інтерпретації та презентації навчальної інформації, організації самостійної інтерактивної навчально-пізнавальної діяльності учнів та під керівництвом учителя.

«Географія. 8 клас» (авт. Топузов О. М., Надтока О. Ф., Покась Л. А.), ТОВ «Український освітянський видавничий центр «Оріон». Особливістю підручника є те, що він побудований за правилами і законами дослідницької мандрівки. Навчаючись за ним, восьмикласники стануть учасниками п'ятьох експедицій, кожна з яких має свої маршрути та окреслене коло питань, які потрібно вивчити.

Для успішного здійснення експедицій учні повинні впоратися з додатковими завданнями: пригадати інформацію, відому з попередніх курсів географії, здійснити віртуальну екскурсію, дізнатися про нове з Інтернету, попрацювати з картою, виконати обов'язкові практичні роботи і дослідження тощо. Всі ці завдання подані в творчих та інформаційних рубриках: «Запитання-супутник», «ГЕОгалактика», «Пошук онлайн», «Картографічний навігатор», «Чи знаєте ви, що…», «Географія на щодень».

Повернутися з експедиції з ґрунтовним багажем знань допоможе рубрика «Щоденник дослідника», де занотовано найголовніше з навчального матеріалу, подано тлумачення основних термінів і понять. Переконатися, що кожний маршрут експедиції пройдено успішно, можна, давши відповіді на запитання в оцінювальних рубриках: «Знаю, розумію, вмію пояснити» та «Мої компетентності: самоперевірка знань і досягнень».

Слід відзначити ефективність методичного апарату підручника. По-перше, він логічно поєднує текстовий і позатекстовий його компоненти, а по-друге – створює можливості для здійснення технологізації навчання, зокрема на базі технологій проблемного, проектного, інтерактивного, діяльнісно-дослідного навчання. У підручнику представлена своєрідна система ілюстративного матеріалу, який містить картографічний матеріал, діаграми, графіки та світлини. До більшості ілюстрацій додаються запитання і за-

вдання. Таким чином, вони логічно розміщуються та ефективно виконують свої дидактичні функції.

«Географія. 8 клас» (авт. Булава Л. М.), ТзОВ «Видавництво «Ранок» є продовженням серії підручників нового покоління, які відповідають сучасним вимогам викладання географії. Він містить усі необхідні теоретичні відомості й поняття, а також пояснення та інструкції щодо виконання практичних робіт і досліджень, передбачених чинною навчальною програмою.

Ретельно підібрані автором географічні карти, схеми, графіки, діаграми та фотографії ілюструють і доповнюють зміст параграфів. Додаткові тексти містять цікавий пізнавальний матеріал.

У підручнику наведено різнорівневі запитання і завдання до кожного параграфа, диференційовані за рівнями складності. Вони допоможуть закріпити вивчений матеріал та осмислити його, розвинути практичні навички й творчі здібності.

Додатки підручника містять різноманітні довідкові, узагальнювальні, порівняльні та інші таблиці, які стануть у пригоді учням і вчителям під час роботи з параграфами. Словник термінів і понять допоможе зрозуміти значення нових слів. До підручника також розроблено електронний освітній ресурс interactive.ranok.com.ua, який містить цікаву додаткову інформацію за темами параграфів і тестові завдання для самоконтролю.

Вивчення **географії у 9 класі (Курс «Соціальна та економічна географія України»)** у 2016/2017 навчальному році буде відбуватися за навчальною програмою з географії, розробленою відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 р. № 24 (зі змінами). Для підготовки до уроків з географії в 9 класі пропонуємо використовувати інструктивно-методичні рекомендації 2012/2013 навчального року та матеріали наведені нижче щодо особливостей висвітлення на уроках географії питань про незаконну воєнну окупацію частини території України в Донецькій та Луганській областях та анексію Автономної Республіки Крим.

Політико-правова оцінка подій 2014–2016 рр. подана в офіційних документах та нормативно-правових актах вищих органів державної влади України. З ними можна ознайомитись, відвідавши офіційні веб-портали/представництва Президента України,

Верховної Ради України, Кабінету міністрів України, Ради національної безпеки та оборони України. Значна частина відповідних офіційних нормативно-правових актів містить важливу для вивчення економічної і соціальної географії інформацію.

У зв'язку з тим, що починаючи з кінця лютого 2014 року, Російська Федерація здійснює збройну агресію проти України, незаконну воєнну окупацію та анексію Автономної Республіки Крим, частини території України в Донецькій та Луганській областях, організацію озброєного сепаратизму і тероризму на території України, дестабілізацію політичної ситуації в Україні, то під час вивчення програмових тем про політико-географічне, геополітичне положення, населення, економіку України тощо необхідно подати достовірну інформацію про реальний стан ситуації. Перелічені теми вивчають відповідно до Закону України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (зі змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 6 травня 2014 року № 1237-VII) та змінами від 01.08.2016, [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1206-18], з використанням матеріалів Національної доповіді «Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі», що підготовлена Національною академією наук України у 2015 році [www.idss.org.ua/monografii/2016_dopov_Donbas.pdf], офіційних виступів перших осіб держави та даних Держкомстату [https://ukrstat.org/uk].

Під час вивчення розділу 1 «***Україна на карті світу***» учні знайомляться з економічними поняттями «державний лад», «адміністративно-територіальний устрій», «економіко-географічне положення», «геополітичне положення», «геополітика», «державний кордон» тощо. Такі поняття для учнів є новими, тому доцільно їх пояснення супроводжувати показом на карті та наведенням прикладів.

Насамперед, розкриваючи суть поняття «геополітичне положення» на прикладі України, слід указати на різке посилення негативних аспектів, зумовлених появою тимчасово окупованих територій. Утворення нового вогнища небезпеки та загрози стабільності в Європі на частині території на півдні (анексія 21.03.2014 р. Російською Федерацією Кримського півострова) та

сході України (утворення самопроголошених невизнаних міжнародною спільнотою та іншими державами світу псевдодержав на частині території Донецької і Луганської областей у 2014 р.), докорінно змінює геополітичну ситуацію в цій частині світу.

Необхідно вказати на те, що анексію Кримського півострова Російською Федерацією було засуджено резолюцією Генеральної асамблеї ООН «Про підтримку територіальної цілісності України» № 68/262 від 27.03.2014 р. Проти цього рішення проголосували лише: Росія, Білорусь, Болівія, Венесуела, Вірменія, Зімбабве, КНДР, Куба, Нікарагуа, Сирія й Судан. Країни-члени ЄС одностайно підтримали цю резолюцію. Від 06.03.2014 р. почали діяти перші санкції з боку ЄС, США, Канади, Японії проти Російської Федерації. Суттєвий вплив на геополітичне положення Росії мало прийняття рішення про скасування саміту Великої вісімки 04.06.2014 р. у м. Сочі (Російська Федерація) та відновлення Великої сімки на саміті у м. Брюссель (Бельгія), що проходив у цей самий час. Росія брала участь у цьому форумі з 1997 по 2014 рр., активно впливаючи на рішення великих держав світу з головних питань міжнародної політики та економіки. Нині її позбавлено можливості впливу на спільну позицію великих держав світу з важливих питань сьогодення.

Анексія Кримського півострова унеможливила розмежування територіальних вод і виключних економічних зон в акваторії Азовського і Чорного морів між РФ й Україною. Тим самим значно ускладнено ведення господарської діяльності у цих морях (промислового вилову риби, видобування з морських платформ нафти та природного газу, проведення геолого-пошукових робіт тощо).

Під час сучасного політико-географічного аналізу наслідків анексії Кримського півострова РФ слід наголосити на тому, що окремими політичними діячами та журналістами помилково поширюється теза про те, що до складу материкової України не входить вказаний півострів. Виходячи з позицій фізичної географії, Кримський півострів є невід’ємною частиною власне материкової України, адже півострів є продовженням материка, а до острівної частини державної території України слід відносити, на окупованій частині її території, острів Коса Тузла, окремі скелі та острівці вздовж морського узбережжя Кримського півострова. На

неокупованій частині території – острови у Дніпро-Бузький затоці та частково у Сиваші й Азовському морі, острови Джарилгач і Тендрівська коса, Зміїний. Тут доцільно нагадати учням про відмінність між поняттями: «материк», «півострів», «острів».

Під час розгляду адміністративно-територіального устрою України слід акцентувати увагу учнів на тих змінах, які відбулись, починаючи з 2014 р. на півдні та сході держави.

Відповідно до положень Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» № 1207-VII від 15 квітня 2014 р. сучасний політико-адміністративний статус Автономної Республіки Крим та міста Севастополь – «тимчасово окупована частина території України».

Слід указати на зміни в розміщенні обласних державних адміністрацій у Донецькій (від 13.10.2014 р. до м. Краматорськ) і Луганській областях (від 19.09.2014 р. м. Сєвєродонецьк), зумовлених тимчасовою окупацією частини їх території, яка містить їхні обласні центри – міста Донецьк і Луганськ.

Окремі райони Донецької та Луганської областей, які непідконтрольні українській владі, контролюються так званими «ДНР» і «ЛНР», які 16.05.2014 року Генеральною прокуратурою України визнано терористичним організаціями [http://www.gp.gov.ua/ua/actual.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=139737].

Відповідно до Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» від 16.09.2014 р. № 1680- VII та Постанови Верховної Ради України «Про визначення окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей, у яких запроваджується особливий порядок місцевого самоврядування» № 252-VIII від 17.03.2015 р. подано перелік відповідних населених пунктів та одиниць адміністративно-територіального устрою України у Донецькій і Луганській областях, у яких запроваджується відповідний особливий статус місцевого самоврядування.

Керуючись цими нормативно-правовими документами, вчитель має показати на карті України відповідні межі тимчасово окупованих територій і міста, у яких розміщені військово-цивільні обласні державні адміністрації, та роз’яснити специфіку

їх адміністративного управління та режиму місцевого самоврядування.

Під час демонстрування на карті крайніх точок державної території України слід наголосити на тому, що крайня південна точка – мис Сарич – розташована на тимчасово окупованій території. На неокупованій частині території України крайньою південною точкою є острів Зміїний (45°18′00″ пн. ш. 30°12′15″ сх. д.), де розміщено селище Біле, а на материковій частині – місце впадіння р. Дунай у Чорне море. Визначення постійних координат останньої крайньої точки лише за наявними картографічними матеріалами не є можливим, через постійні намивні та ерозійні процеси у дельті цієї ріки.

Знайомство учнів із розділом «***Населення України***» має такі особливості, що виникли в останні роки:

- поява внутрішньо переміщених осіб;

- заборона в'їзду окупаційною владою на територію тимчасово окупованого Кримського півострова частині корінних кримчан – громадян України, які відстоюють громадянські права населення півострова;

- виразно негативний вплив ведення бойових дій на розміщення і людність населення, умови та якість його життя на частині території Донецької і Луганської областей непідконтрольній Україні.

Значні зміни відбулись у розміщенні та умовах і якості населення на сході України, внаслідок ведення бойових дій та появи внутрішньо переміщених осіб. За даними Регіонального Представництва Управління Верховного комісара у справах біженців ООН у Білорусі, Молдові та Україні станом на 14.08.2015 р. у державі було 1438 тис. внутрішньо переміщених осіб [http://unhcr.org.ua/uk/component/content/article/2-uncategorised/1261-karta-vnutrishnyoho-pereselennia-angliyskoyu]. Станом на 31.03.2016 р. лише в Донецькій області зареєстровано 708,2 тис. внутрішньо переміщених осіб [Програма економічного і соціального розвитку Донецької області на 2016 рік. – Краматорськ, 2016. – С. 19].

Особливо суттєво змінилось положення українців і кримських татар на Кримському півострові. Припинено існування української та кримськотатарської версій офіційних сайтів окупацій-

них органів влади (формально вони залишились офіційними мовами у Криму) та випуск газет українською мовою. Лідерам кримських татар М. Джемілєву і Р. Чубарову заборонено в'їзд до Криму, проти них відкрито карні справи. Докладнішу інформацію про сучасне положення кримських татар подано на сайтах http://cidct.org.ua і http://qtmm.org/ua.

В АР Крим фактично повністю ліквідовано освіту українською мовою. Якщо у 2012/2013 навчальному році в Криму українською мовою навчалось 1990 учнів, то вже у 2014/2015 навчальному році залишилось лише 17 класів з українською мовою навчання. Припинено набір учнів до перших класів з українською мовою навчання й не залишилось жодної школи з виключно українською мовою навчання. Не набрано студентів на перший курс кафедри української мови і літератури. На території півострова нині є лише 15 шкіл із кримськотатарською мовою навчання (усі дані наведено за [http://reeana.ru/12439]).

Переведено на викладання російською мовою процес навчання у 40 класах в єдиній у м. Сімферополь Українській гімназії, назву якої змінено на Академічна гімназія, де лише у 9 класах діти продовжили навчання українською мовою за відсутності набору учнів до першого класу українською мовою (усі дані наведено за [http://hromadskeradio.org/programs/golosy-krymu/v-krymu-zakryvayut-ukrainskie-i-krymskotatarskie-shkoly-eksperty]).

З тимчасово окупованої частини території Донецької області було евакуйовано 11 ВНЗ, тому загальна кількість студентів у регіоні скоротилась проти 2013 р. у 3,2 рази, а кількість ВНЗ у 2,3 рази [Публічний звіт Голови Донецької ОДА, керівника обласної військово-цивільної адміністрації Павла Жебрівського [http://www.slideshare.net/donpressa/ss-63342943].

В Україні за державний кошт вчаться діти рідною мовою таких національних меншин: болгар, кримських татар, молдован, поляків, росіян, румунів, словаків, угорців та інших. У 2012/2013 навчальному році за державні кошти російською мовою вчились у загальноосвітніх денних навчальних закладах м. Севастополь – 96,7 %, АР Крим – 89,3 %, Донецької області – 50,2 % і Луганської області – 52,4 % учнів – це найбільші показники у всій державі [Загальноосвітні навчальні заклади України на початок 2012/2013 навчального року: стат. бюл. – К., 2013].

2013 р. в Україні виходило 835 газет виключно російською мовою, які малий річний наклад, що більше, ніж у два рази перевищував наклад газет українською мовою, а в радіомовленні м. Севастополь 52,6 % і АР Крим 56,3 % ефірного часу мовлення велось російською мовою [Засоби масової інформації та книговидання в Україні у 2013 році: стат. бюл. – К., 2014].

Ведення бойових дій та тимчасова окупація окремих районів Донецької і Луганської областей зумовили значне погіршення демографічної ситуації в них. Так, у Донецькій області 2014 р. були зафіксовані найбільші в Україні показники померлих – 71 423 осіб та мігрантів, які виїхали з області, – 39602 особи [Населення України за 2014 рік. Демографічний щорічник. – К., 2015]. Це зумовило скорочення населення в більшості населених пунктів області. Зокрема, наявне міське населення м. Донецьк скоротилось з 2014 р. по 2016 р. на 20762 осіб [Чисельність наявного населення України на 1січня 2016 року. – К., 2016. – С. 24].

Великі втрати понесли населені пункти у місцях ведення особливо жорстоких боїв. Так, наприклад, у селищі Піски (Ясинуватий район Донецької обл.), де відбувались бої за контроль над колишнім Міжнародним аеропортом «Донецьк» імені Сергія Прокоф'єва, залишилось жити лише шість осіб [http://www.unn.com.ua/uk/news/1495010-obsye-u-piskakh-zalishilos-lishe-shist-zhiteliv], хоча до початку ведення бойових дій у ньому проживало 2160 осіб [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/z7503/A005?rf7571=8305]. Тому зараз говорити про існування міської агломерації з центром у м. Донецьк у колишніх межах та про високу густоту населення у цих районах, за умов ведення бойових дій, не має жодних підстав. Варто за допомогою вчителя встановити населені пункти, де були бойові дії в рамках проведення антитерористичної операції 2014–2016 рр. [Історичний атлас України. – К., 2015. – С. 311–313 та офіційні сайти Донецької і Луганських обласних військово-цивільних адміністрацій [http://www.donoda.gov.ua і http://www.loga.gov.ua], та визначити зміни їх людності за офіційним довідником адміністративно-територіального устрою України Верховної Ради України [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/z7503/a002] й офіційним виданням Державної служби статистики України «Чисельність наявного

населення України на 1 січня 2016 р.: стат. зб. – К., 2016» [http://ukrstat.gov.ua].

Відсутність контролю над частиною території України та проведення бойових дій призвели до суттєвих змін у функціях окремих міст. Так, зокрема, колишній великий залізничний транспортний вузол м. Дебальцеве нині є тупиковою залізничною станцією, спеціальна транспортна інфраструктура якої значною мірою була зруйнована під час боїв у січні – лютому 2015 р. Ще більші зміни відбулись у функціональній структурі міст Донецьк і Луганськ, які стали фактично прифронтовими містами. Вони втратили функції важливих центрів міжнародного авіаційного, залізничного, автобусного сполучення, центрів з управління економікою загальнодержавного значення. Припинено проведення у них відомих міжнародних заходів у сфері культури та виставкової діяльності.

За допомогою вчителя учні встановлюють відповідно до актуальної інформації, розміщеної на офіційних сайтах Донецької і Луганських обласних військово-цивільних адміністрацій [http://www.donoda.gov.ua і http://www.loga.gov.ua], на стінній навчальній карті «Населення України» ті населенні пункти, у яких тривають бойові дії, що зумовили жертви та поранення населення, пошкодження інфраструктури і забудови населених пунктів. Тут варто запропонувати учням підготувати повідомлення про зміни функцій міст Донецької і Луганської областей та АР Крим і міста Севастополь.

З метою патріотичного виховання школярів потрібно організувати зустрічі із учасниками АТО, які є мешканцями їхнього регіону.

Розділ ІІІ «Господарство України». Політичні та військові події 2014 – 2016 рр., безумовно, по-різному вплинули на розвиток економіки окремих регіонів держави. Найсуттєвіші зміни відбулись на тимчасово окупованих територіях України.

На цих територіях було закрито всі філії українських банків, припинила діяти система міжнародних переказів та міжнародна електронна платіжна система. На відповідні частини території держави не прибувають організовані групи іноземних туристів та відсутнє міжнародне авіаційне, залізничне, морське сполучення, припинено регулярні рейси вітчизняних транспортних компаній.

В Автономній Республіці Крим встановлення режиму тимчасово окупованої території зумовив зміну спеціалізації низки традиційних галузей АПК. Можна стверджувати про ліквідацію виноробства і виноградарства, традиційної галузі міжнародної спеціалізації господарства АР Крим, адже лише за один рік площа під виноградниками скоротилась з 16,2 (2013) до 12,1 тис. га (2014), а його валовий збір впав з 95,2 (2013) до 46,2 тис. т [Сільське господарство України. 2013 р.: стат. сб. – К., 2014. – С. 274, 276; http://www.gks.ru/dbscripts/munst/munst35/DBInet.cgi]. Так само слід сказати і про ліквідацію такої важливої галузі сільського господарства АР Крим, як вирощування рису. 2014 р. у регіоні під цією культурою було посіяно всього 10 га, на яких було зібрано 111,46 ц. Фактично ліквідовано і таку традиційну галузь господарства АР Крим, як рибальство. Суб'єктами господарювання на цій території було виловлено всього 6,0 тис. т риби [Регионы России. Социально-экономические показатели. 2015 г. Официальное издание. – М., 2015 г. – С. 761], тоді як 2013 р. вони виловили понад 21,2 тис. т [Регіони України. 2014 р.: стат. зб. – К., 2015. – т. ІІ. – С. 244].

Тимчасова окупація Криму негативно впливає на залучення іноземних інвестицій, унеможливлює відвідання цієї території регулярними рейсовими автобусними, залізничними, морськими і авіаційними транспортними засобами, що зумовило різке зниження його туристичної привабливості. Кількість іноземних туристів із далекого зарубіжжя скоротилось з 118 тис. осіб (2013) до 17 тис. осіб (2014) [http://www.sobytiya.info/public/16/59281]. Фактично регіон перетворився на місце відпочинку громадян Російської Федерації та осіб, які мешкають у невизнаних державах на теренах СНД.

Відмова від регулярних пасажирських потягів, що раніше курсували між кримськими містами та містами України, Білорусі, Росії, та від вантажних поїздів негативно вплинула на роботу кримських морських торговельних портів і провідних промислових підприємств.

Загалом морські порти Кримського півострова 2014 р. перевезли 3,0 млн. т вантажів, тоді як 2013 р. було перевезено 13,3 млн т (розраховано за [http://society.lb.ua/life/2016/01/27/326527_transportnaya_sistema_kr

ima.html і Транспорт і зв'язок України. 2013 р.: стат. зб. – К., 2014. – С. 55]). Цілковито припинено заходження до кримських морських портів круїзних суден українських та іноземних компаній 2014 р., тоді як 2013 р. було зафіксовано 191 таких візитів [http://society.lb.ua/life/2016/01/27/326527_transportnaya_sistema_krima.html]. Ці цифри вказують на повний занепад морського судноплавства та портового господарства на тимчасово окупованих територіях.

До скасування відповідного регулярного руху пасажирських поїздів влітку, саме на перегоні Джанкой – Сімферополь перевозили найбільшу кількість пасажирів залізницями України, при цьому більшість з них становили громадяни Білорусі та Росії, які відвідували Кримський півострів з метою оздоровлення й відпочинку. Нині залишились лише залізничне сполучення в межах Кримського півострова та поромом через Керченську протоку. Офіційно збитки від функціонування залізниці в регіоні у 2015 р. становили 5,3 млрд російських рублів, із них лише курсування пасажирського поїзда Сімферополь – Москва (через Керченську переправу) за перше півріччя 2015 р. призвело до збитків у 380 млн. російських рублів [http://society.lb.ua/life/2016/01/27/326527_transportnaya_sistema_krima.html].

Установлення режиму окупації Кримського півострова спричинило скасування міжнародних рейсів цивільної авіації та рейсів до міст України. Це поставило під загрозу саме існування відповідної галузі на тимчасово окупованих територіях, тому регулярні авіарейси із Сімферополем виконують виключно російські авіакомпанії за трьома програмами із надання субсидій з федерального бюджету Російської Федерації.

На тимчасово окупованій частині АР Крим серед галузей промисловості лише підприємства військово-промислового комплексу – ВАТ «Суднобудівний завод «Залив» (м. Керч) і ВАТ «Завод «Фіолент» (м. Сімферополь) працюють на повну потужність через наявність державних замовлень Російської Федерації, решта галузей промисловості мають значні недовантажені виробничі потужності, наприклад, у машинобудуванні половина з них були не задіяні у виробництві 2015 року [Итоги социально-

экономического развития Республики Крым за 2015 год. – Симферополь, 2016. – С. 5].

Наведені вище факти дозволяють стверджувати, що нині відбувається процес змін функцій більшості населених пунктів на тимчасово окупованій частині в АР Крим.

Також негативні процеси відбулись у такій традиційній галузі міжнародної спеціалізації господарства міста Севастополь, як морські вантажні перевезення. Фактично цей вид економічної діяльності припинив своє існування, адже Севастопольський морський торговельний порт скоротив обсяг перевезених вантажів з 4,8 млн т (2013) до 31,3 тис. тонн (2015) [http://meridian.in.ua/news/23176.html]. Так само різко скоротився вилов риби – у 2014 році він становив всього 17,8 тис. тонн, проти 121,1 тис. тонн у 2013 р. ([Регіони України. 2014 р.: стат. зб. – К., 2015. – Т. ІІ. – С. 306 і http://sevkor.ru/v-2014-g-vylov-ryby-v-krymu-i-sevastopole-so]). Тому Севастополь нині є лише військово-морською базою, а не морським торговельним і рибним портом. Такий самий важкий економічний стан провідного промислового підприємства міста «Севастопольське авіаційне підприємство», що спеціалізується на випуску військових вертольотів, яке у 2016 році заборгувало своїм працівникам заробітної плати на суму у 10 млн російських руб [http://primechaniya.ru/home/proisshestviya1/13510/vertoletka_poshla_po_miru]. З лютого 2014 р. припинив роботу ТОВ «Рибоконсервний комбінат «Аквамарин»«. Фактично в межах міста успішно функціонує лише одне велике промислове підприємство – ТОВ «Цар Хліб», яке «у рамках Програми стабілізації цінової політики на ринку хліба» на Кримському півострові у 2014 р. запустило нову виробничу лінію із виробництва хліба [http://tsarhleb.ru/ru/page/istoriya-85].

2016 р. найбільші інвестиції планується вкласти в колишній Севастопольський морський завод (нині – Філія АТ «Центра судоремонта «Звездочка», що спеціалізується на ремонті військових суден) – 0,5 млрд. російських рублів у рамках федеральної цільової програми Військово-промислового комісії Російської Федерації [http://starsmz.ru/?p=2381]. Отже, є всі підстави стверджувати, що місто Севастополь різко змінило спеціалізацію не лише у промисловості, ставши центром із виробництва продукції харчо-

вої промисловості, на центр військової промисловості, а й у сфері транспорту – військово-морською базою.

У результаті ведення бойових дій та тимчасової окупації частини території зазнає значних економічних втрат Донецька область. На непідконтрольній території залишилось такі важливі промислові центри, як Донецьк, Горлівка, Єнакієве, Макіївка, Харцизьк. Органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження на території 13 міст обласного значення, 4 сільських районів, а також 81 населеного пункту 5 районів, підконтрольних українській владі [Донецька область. Соціально-економічний паспорт. – Краматорськ, 2015. – С. 3].

Загалом «на кінець 2015 року на підконтрольній території внаслідок збройного конфлікту було зруйновано і пошкоджено об'єктів на загальну суму понад 5418,5 млн грн, а відновлено 2253 об'єкти на загальну суму 430,5 млн грн» (Публічний звіт Голови Донецької ОДА, керівника обласної військово-цивільної адміністрації Павла Жебрівського. Рік на посаді [http://www.slideshare.net/donpressa/ss-63342943]).

2015 р. порівняно з 2013 р. обсяг промислової продукції регіону зменшився у 2,2 рази [http://www.donetskstat.gov.ua/pres/presreliz.php?dn=0116&number=2], що зумовлено насамперед порушенням усталених виробничих ланцюгів «вугілля – кокс – метал» і «вугілля – електроенергія». Найбільше скоротилось виробництво таких галузей промисловості: паперова і поліграфічна промисловість – у 5,6 рази, харчова промисловість – 2,4 рази, хімічна промисловість – 2,1 рази, вугільна промисловість – у 2,0 рази [усі дані наведено за офіційним виданням Донецької військово-цивільної адміністрації «Довідка про виконання Програми економічного і соціального розвитку Донецької області на 2015 рік» (Краматорськ, 2016)].

2015 р. підприємствами області вироблено лише 11,4 % всієї реалізованої промислової продукції України проти 15,1 % 2014 р. 2014 р. частка області у виробництві окремих видів продукції України становила: готового вугілля – 44,6 %, чавуну – 40,5 %, сталі – 77,3 %, готового прокату чорних металів – 37,1 %, коксу – 46,1 %, труб металевих – 22,5 %, пральних машин – 12,9 % [Донецька область. Соціально-економічний паспорт. – Краматорськ,

2015. – С. 17]. Зниження обсягів виробництва пов’язане зі зменшенням замовлень, обмеженням постачання сировини на підприємства галузі та доступу на основні ринки збуту готової продукції, зниженням споживчого попиту населення. Ситуація ускладнюється через втрату основних зовнішніх ринків збуту – країн Євразійського економічного союзу, а також відмовою іноземних замовників від укладання контрактів на виготовлення продукції у зв’язку із проведенням на території області бойових дій. Тому фактично не працюють: ПАТ «Азовмаш» (м. Маріуполь), що виробляє вантажні вагони; ПАТ «Концерн Стирол» (м. Горлівка), ПрАТ «Донецький електрометалургійний завод», ПАТ «Донецький металопрокатний завод», ПАТ «Донецьккокс» (усі у м. Донецьк) та інші.

Вугільна промисловість Донецької області є фактично збитковою галуззю, адже собівартість 1 т видобутого вугілля на підприємствах, підпорядкованих Міністерству енергетики та вугільної промисловості України, становить 2245,0 грн., тоді як її оптова ціна 986,8 грн. Державна підтримка на часткове покриття витрат на собівартість продукції у 2015 р. становила 674,2 млн грн. [«Довідка про виконання Програми економічного і соціального розвитку Донецької області на 2015 рік» (Краматорськ, 2016)].

Структура обсягу реалізованої промислової продукції в Донецькій і Луганській області за видами економічної діяльності у 2015 році (без урахування частини зони проведення антитерористичної операції), відсотків

Галузь	**Донецька область**	**Луганська область**
Добувна промисловість і розроблення кар’єрів	15,8	22,0
Переробна промисловість	65,1	72,1
виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	5,5	1,8
текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	0,1	0,2
виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічна діяльність	0,1	11,9

виробництво коксу та продуктів нафтопереробки	7,6	16,8
виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	0,9	7,9
виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	0,6	0,8
виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	2,0	1,6
металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім виробництва машин та устаткування	43,9	22,7
машинобудування	4,4	7,0
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	18,3	5,0
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	0,8	0,9

Складено і розраховано за [http://lg.ukrstat.gov.ua/sinf/promis/promis_ek15.php.htm; http://www.donetskstat.gov.ua/statinform1/ekonomichna-statystyka/ekonomichna-diialnist/promyslovist/struktura-obsiahiv-realizovanoi-promyslovoi-produktsii-za-osnovnymy-vydamy-diialnosti].

Через переорієнтацію російських вантажів на внутрішні порти Російської Федерації переробка транзитних вантажів у ДП «Маріупольський державний морський торговельний порт» зменшилась майже у 64 рази і становила 2015 р. лише 8,3 тис. т. Експорт товарів Донецької області скоротився за 2015 р. у 2,3 рази (переважно через скорочення поставок чорних металів у 2,2 рази), а обсяг прямих іноземних інвестицій на 340,6 млн дол. США [«Довідка про виконання Програми економічного і соціального розвитку Донецької області на 2015 рік» (Краматорськ, 2016)].

Поза контролем Уряду України перебуває 8,56 тис. км^2 території Луганської області. Обсяг всієї реалізованої промислової продукції у 2014 р. становив 46,1 млрд. грн. (3,9 % до всієї реалізованої продукції України). Структура промислового виробництва Луганської області представлена в таблиці. На підконтрольній Уряду України частині території регіону залишилось лише

83 підприємства переробної промисловості і «на неокупованій території працюють 4 шахти ПАТ »Лисичанськвугілля» і ДП «Первомайськвугілля». Унаслідок ведення бойових дій на території, неконтрольованій українською владою, залишилося 7 підприємств, обсяг видобутку вугілля на яких становить 96 % від обласного (за результатами 2013 року)» [офіційне видання Луганської військово-цивільної адміністрації «Інвестиційний паспорт Луганської області» (Сєвєродонецьк, 2015)]. Видобуток кам'яного вугілля на підконтрольній Уряду України території у 2014 р. становив лише 1055 тис. т. Луганська область залишилась важливим у межах держави виробником трикотажу спіднього – 39,9 %, вугілля рядового кам'яного – 11,1 %, феросплавів – 7,2 % [офіційне видання Луганської військово-цивільної адміністрації «Інвестиційний паспорт Луганської області» (Сєвєродонецьк, 2015)].

Провідні промислові підприємства регіону: ПрАТ «Сєвєродонецьке об'єднання «Азот», ТОВ «Рубіжанський трубний завод», ДП «Хімічний завод «Південний»« (м. Рубіжне), РКХЗ «Зоря» (м. Рубіжне), ТОВ НВП «Зоря» (м. Рубіжне), ТОВ ВТФ «Шарм» (м. Лисичанськ), ТОВ «Смалій» (м. Рубіжне), ТОВ «Рубіжанська панчішна мануфактура», ПАТ «Рубіжанський картонно-тарний комбінат», ВП «Луганська ТЕС» ТОВ ДТЕК «Східенерго» (м. Щастя Новоайдарського району), ДП «Сєвєродонецька ТЕЦ». Понад 83,0 % всієї електричної енергії області вироблено на ВП «Луганська ТЕС» (м. Щастя Новоайдарського району), де «в робочому стані лише 3 із 6 блоків» [Стратегія розвитку Луганської області до 2020 року. – Сєвєродонецьк, 2015. – С. 9].

У містах: Луганську, Антрациті, Красному Лучі, Алчевську, Краснодоні, Свердловську, Первомайську, інших населених пунктах з липня 2014 року взагалі не працюють банківські установи, як наслідок, повністю відсутня оплата за спожитий природний газ». При цьому значна частина виробничої інфраструктури розміщена на непідконтрольній Уряду України частині території (наприклад, 37 газорозподільних станцій і ВП «Луганська ТЕС»).

Основні виробники м'яса птиці та яєць у Луганській області (ПАТ «Червоний прапор», відділення у м. Алчевську ПрАТ «Лисичанська птахофабрика», СТОВ «Авіс», ТОВ «Агроукрптаха», ТОВ «Чорнухинські курчата») залишилися на окупованій території. Під час ведення бойових дій частина будівель зазнала руйну-

вань, знищено значну частину поголів'я худоби, що суттєво вплинуло на розвиток тваринництва та харчової промисловості [офіційне видання Луганської військово-цивільної адміністрації «Інвестиційний паспорт Луганської області» (Сєвєродонецьк, 2015)].

Це зумовило вилучення у 2014 р. прямих іноземних інвестицій на суму в 208,0 млн дол. США та скорочення вартості експорту товарів проти відповідного показника 2013 р. на 46,2 % [офіційне видання Луганської військово-цивільної адміністрації «Інвестиційний паспорт Луганської області» (Сєвєродонецьк, 2015)].

Політичні та військові події 2014–2016 рр. мають свій вплив на розвиток населення і господарства всієї України. Поява тимчасово окупованих територій на півдні та сході України, ведення бойових дій у Донецькій і Луганській областях зумовили суттєві зміни в розміщенні населення та в розвитку економіки не лише в цих регіонах держави.

Людський і господарський розвиток тимчасово окупованих територій на Кримському півострові значно відрізняється від відповідних процесів та явищ на окремих частинах території Донецької і Луганської області. Водночас можна виділити такі їх спільні ознаки:

- спроба реалізації геополітичних проектів із відокремлення частини території України та створення нових вогнищ напруження в Європі;

- через обмеження громадянських і культурних прав частини населення на цих територіях в Україні виник феномен внутрішньо переміщених осіб, облаштування та працевлаштування яких є важливою загальнодержавною проблемою;

- унеможливлення нормального розвитку українського етносу у сфері навчання, отримання інформації, спілкування рідною мовою;

- обмеження права на перебування та реалізацію прав людини і громадянина для осіб, які їх відстоюють на тимчасово окупованих частинах території України;

- витіснення українських компаній з ринків на відповідних частинах території держави, що не підконтрольна Уряду України, захоплення їх майна і примусове вилучення прав власності на ключові підприємства;

- зміна функціональної і просторової структури господарства та окремих його важливих складових за вартістю та абсолютними одиницями виміру виробленої продукції і наданих послуг;

- деформація етнічної структури населення, зменшення його чисельності та зміна систем розселення і функцій населених пунктів.

Проведений аналіз розвитку населення і господарства на тимчасово окупованих територіях України дозволяє також констатувати виразні відміни в їх соціально-економічному розвитку.

У розвитку населення і господарства на Кримському півострові слід виділити такі основні процеси:

- цілковите витіснення української мови зі сфери освіти, інформаційного поля, культури;

- унеможливлення перебування на цій території відомих своєю проукраїнською позицією авторитетних діячів кримськотатарського народу;

- припинення міжнародного транспортного сполучення та зведення до мінімуму економічних зв'язків з рештою території України;

- дотаційність місцевих бюджетів, їх цілковита залежність від політики та субсидій з боку Уряду Російської Федерації;

- мілітаризація суспільства через визнання пріоритетним розвиток підприємств військово-промислового комплексу та нарощування військової присутності збройних сил Росії на Кримському півострові;

- занепад традиційних галузей АПК Криму – виноробства, рисівництва, рибальства;

- кардинальні трансформаційні процеси у структурі економіки, спрямовані на мінімізацію господарських зв'язків та ринку збуту на решті території України;

- припинення міжнародного транспортного сполучення та зведення до мінімуму економічних зв'язків з рештою території України;

- переорієнтація транспортних зв'язків на обслуговування потреб з підтримання та посилення сполучення з іншими регіонами Росії;

- ліквідація традиційного для Криму масового міжнародного туризму та його перетворення на місце відпочинку та оздоров-

лення переважно громадян Росії та невизнаних держав на теренах СНД.

У розвитку населення і господарства на тимчасово окупованих територіях Донецької і Луганської областей слід виділити такі основні процеси:

- обмеження використання української мови у сфері освіти, інформаційного поля, культури;

- виникнення значної кількості тимчасово переміщених осіб та різке зубожіння населення унаслідок ведення бойових дій, руйнування житлового фонду та об'єктів інфраструктури з постачання і відведення води, електричного струму, природного газу, поширення мародерства з боку злочинних угрупувань та терористичних організацій;

- виживання значної частини населення на цих територіях лише за рахунок отримання гуманітарної допомоги, зменшення можливості отримання належної медичної допомоги та соціальних виплат і пенсій;

- припинення роботи значної частини підприємств промисловості, через зведення до мінімуму економічних зв'язків з рештою території України;

- мілітаризація суспільства, через постання озброєних формувань, зокрема і тих, які не контролюються терористичними організаціями;

- занепад традиційних галузей промисловості – вугільної, чорної металургії, машинобудування;

- зміни у структурі економіки на підконтрольній Уряду України частині території регіонів, зумовлені розривом господарських зв'язків з підприємствами, що перебувають на не підконтрольній їх частині;

- вилучення значної частини вкладених прямих іноземних інвестицій через політичну нестабільність у цих регіонах;

- значне зменшення обсягів перевезень вантажів і пасажирів (особливо на залізниці) через руйнування та пошкодження рухомого складу та спеціальної транспортної інфраструктури , особливо в зоні ведення інтенсивних бойових дій;

- загострення екологічних проблем регіону через відсутність належного контролю за дотриманням чинних норм екологічного

законодавства та руйнування і припинення роботи низки екологічно шкідливих підприємств у зоні ведення бойових дій.

Поява значної кількості внутрішньо переміщених осіб, великої кількості зруйнованих об'єктів інфраструктури, виробничих фондів та житлової забудови ставить перед суспільством завдання не просто з відновлення, а й модернізації та оптимізації відповідних частин території держави та реабілітацію, облаштування і працевлаштування населення.

Запорукою цього має бути покращення політичної ситуації, відновлення територіальної цілісності та політичного консенсусу між різними політичними силами щодо єдності держави, її поступального соціально-економічного розвитку з урахуванням особливостей історичного минулого та сучасного етнічного і культурного різноманіття України.

Важливою проблемою, яку необхідно мати на увазі під час вирішення питання відновлення територіальної цілісності та господарського розвитку держави, є поява нових екологічних ризиків, які виникли унаслідок ведення бойових дій, зруйнування значної кількості об'єктів інфраструктури, виробничого і житлового призначення.

Унаслідок російської агресії Україна зазнала колосальних людських, територіальних, економічних втрат. За даними ООН, з середини квітня 2014 р. по 27 липня 2015 р. внаслідок війни на сході України загинули 6832 особи, 17087 поранених, 2,3 млн осіб стали тимчасово переміщеними особами. Унаслідок анексії Криму та військових дій на сході України окуповано 44 тис. кв. км території, де проживало понад 5 млн осіб. На території Донбасу величезних руйнацій зазнала комунальна, соціальна і промислова інфраструктури. 70 % підприємств на окупованій території не працюють. За попередніми підрахунками Forbes, на початок 2015 р. загальні втрати України від війни на Донбасі становили 132,7 млрд грн. або 364 млн грн. на день. За умовними оцінками Мін'юсту, втрати від анексії Криму становили близько 1,18 трлн грн. Антитерористична операція йде на відносно невеликій території – близько 17 000 кв. км, це менше 3 % площі України. Але за соціальними наслідками АТО наближається до гуманітарної катастрофи для регіону і є великою проблемою для країни.

Дії Росії відповідають ознакам агресії згідно з «Визначенням агресії», що затверджене Резолюцією 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року, зокрема відповідають критеріям агресії, даним у Статті 3 цього документу. Військова агресія Росії засуджена міжнародним співтовариством, зокрема в резолюціях Парламентської асамблеї Ради Європи від 9 квітня 2014 р. та Парламентської асамблеї ОБСЄ від 1 липня 2014 р.

Російська Федерація в односторонньому порядку порушила норми і принципи міжнародного права, положення Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією 1997 року та Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 року.

Верховна Рада України у своїй Постанові від 27.01.2015 № 129-VIII, беручи до уваги зазначену Резолюцію ГА ООН 3314, визнала Росію державою-агресором, що всебічно підтримує тероризм та блокує діяльність Ради Безпеки ООН, чим ставить під загрозу міжнародний мир і безпеку.

Курс **«Соціально-економічна географія світу» у 10 класі** загальноосвітніх навчальних закладів вивчається протягом 52 годин (1,5 години на тиждень) та завершує базову географічну освіту школярів. У курсі поєднується загальна економічна географія з економіко-географічним країнознавством. Основна мета курсу – продовжити, а для більшості учнів – завершити формування знань про географічну картину світу, які спираються на положення теорії взаємодії суспільства і природи, відтворення і розміщення населення, світового господарства та географічного поділу праці, на розкриття глобальних та регіональних явищ і процесів.

Враховуючи вимоги часу, до навчальної програми для 10 класу були внесені зміни, пов'язані з оновленням та удосконаленням її змісту, що затверджені наказом МОН України від 14 липня 2015 р. № 826. Оновлена та розвантажена програма розміщена на офіційному веб-сайті МОН України: http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html.

У програмі переглянуто і доопрацьовано «Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів», акцент зроблено на навчальну діяльність учнів, результати навчання прописані у фо-

рмі не тільки предметних, але і ключових компетенцій (вміння вчитися, громадянська, підприємницька, загальнокультурна, соціальна, здоров'язбережувана, ІКТ). Це сприятиме точному розумінню вчителем того, у якому обсязі та формі необхідно навчати і оцінювати навчальні досягнення учнів.

У змісті «Вступу» вилучено тему «Видатні економ-географи світу».

Уведено поняття «політична географія» у тему «Політична карта світу» з метою кращого розуміння учнями політико-географічних і геополітичних процесів, які відбуваються у світі.

Знайомство зі світовим господарством (Тема 4. Розділ 1. Загальна економіко-географічна характеристика світу) завершується вивченням форм всесвітніх економічних відносин.

Реалізуючи зміст Розділу 2. «Регіони і країни світу» (Тема 1. «Країни Європи»), пропонується звернути увагу учнів на особливості та проблеми країн Європейського Союзу, позитивні наслідки та ризики вступу України до ЄС.

Завершується вивчення курсу розглядом глобальних проблем людства та роллю світової громадськості у їх розв'язанні.

В оновленій програмі розвантажено також обсяг завдань практичних робіт:

№ 1. «*Порівняльна оцінка трудових ресурсів і зайнятості населення в основних сферах господарства країн та регіонів світу*», виконуючу яку, учні будуть давати порівняльну оцінку тільки країн світу (за вибором).

№ 4. «*Порівняльна характеристика господарства головних економічних районів США: Півночі, Півдня та Заходу»* – змінено тему «*Порівняльна характеристика господарства США та Канади».*

Значну увагу доцільно приділити впровадженню технологій активного навчання, які можуть зацікавити, мотивувати, «переключити» учнів з позиції пасивного споживача інформації на активного учасника навчального процесу. З цією метою уведено дослідження, тематику яких вибирає учень (Тема 4. Світове господарство. Теми: Від науково-технічної революції до інформаційно-технологічної». Транснаціональні корпорації (ТНК) та транснаціональні банки).

Учителям географії слід звернути увагу на назви багатьох географічних об'єктів, які відповідно до Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 21.05.2015 р. № 317-VIII було змінено. Необхідно роз'яснити учням основні результати реалізації положень цього Закону України та опрацювати перелік найбільших населених пунктів України або області, де мешкають учні, назви яких змінено відповідно до цього закону.

Також особливу увагу слід приділити реформі адміністративно-територіального устрою в Україні (особливо в контексті утворення нових територіальних громад). Для використання в роботі з цієї теми рекомендуємо офіційний геоінформаційний портал, який представлений Міністерством будівництва та регіонального розвитку України, «Адміністративно-територіальний устрій України»: http//atu.minregion.gov.ua.

Серед навчальних програм курсів за вибором залишаються важливими і значимими курси з вивчення географії рідного краю (за рахунок варіативної частини навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів). Краєзнавство забезпечує закріплення наукових географічних понять на основі вивчення своєї місцевості та допомагає наочному вивченню господарської діяльності населення рідного краю. Здобуті знання сприятимуть прищепленню учням любові до рідної землі, створять підґрунтя для того, щоб у подальшому учень орієнтувався на географічну освіту. Навчально-методичне забезпечення географії рідного краю – це бібліотека краєзнавчих програм та підручників з кожного регіону України. Також великий перелік програм і посібників, підготованих і схвалених до використання предметною комісією з географії Науково-методичної ради з питань освіти МОН України для окремих регіонах країни, районів, а подекуди окремих міст і сіл. Під час викладання географії свого краю стануть у пригоді вчителям географічні атласи областей України.

Для ефективного процесу навчання необхідною умовою є використання підручника, атласів та географічних карт (стінних, електронних, контурних тощо). Необхідну інформацію для практичних робіт, досліджень, навчальних проектів можна отримати

за картографічними, енциклопедичними джерелами та використовуючи інтернет-ресурси, наприклад:

https://geografica.net.ua/;http://mugachova.blogspot.com/;
https://sites.google.com/site;http://geographer.com.ua/ та ін.

Перелік посібників, що можуть використовуватися під час вивчення географії у школі, постійно оновлюється, друкується у щорічному інформаційному збірнику Міністерства освіти і науки України та розміщені на офіційному веб-сайті Міністерства освіти і науки (www.mon.gov.ua) та веб-сайті ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» (www.imzo.gov.ua).

Суттєву допомогу для підвищення свого фахового рівня та в підготовці до уроків з географії вчителям надають науково-методичний журнал «Географія та економіка у рідній школі» Міністерства освіти і науки України, науково-методичний журнал «Географія в школах України», науково-популярний журнал з природничих дисциплін «Колосок», а також газета «Краєзнавство. Географія. Туризм».

ДОШКІЛЬНА ОСВІТА

ХХІ століття висуває нові вимоги щодо цілей, завдань, структури та змісту дошкільної освіти, що пов'язані з сучасними світовими глобалізаційними процесами, зміною світоглядної позиції та ціннісних орієнтацій, прагненням України інтегруватися до європейського соціально-гуманітарного та адміністративного простору.

Дошкільна освіта нині перебуває у стадії оновлення і відновлення. До неї підвищилася увага держави, вона викликає стійкий інтерес громадськості.

Сьогодення від нас вимагає створення належних умов для функціонування, збереження та розширення мережі дошкільних навчальних закладів, піднесення на якісно новий рівень соціального статусу педагога.

Реалізація державних пріоритетів у галузі дошкільної освіти можлива за умови модернізації діяльності усіх підрозділів галузі, адже реальний доступ до освітніх послуг дошкільникам сьогодні забезпечується через функціонування традиційних та спеціальних дошкільних навчальних закладів, навчально-виховних комплексів, Центрів розвитку дитини, соціально-педагогічний патронат, групи короткотривалого перебування при загальноосвітніх навчальних закладах, заняття з батьками в умовах сім'ї та ін.

Модернізувати зміст дошкільної освіти – означає удосконалити його, змінивши відповідно до вимог часу, не зачіпаючи основ, сталих і таких, що не виправдали положень, збагативши їх новими, прогресивними ідеями. Зростання свідомості освітян, об'єктивна необхідність оновлення принципів, гуманізації цілей і завдань дошкільної освіти, оптимізації життя сучасної дитини відповідно до демократичних засад українського суспільства.

Організація освітньої роботи в дошкільних навчальних закладах у 2016/2017 навчальному році здійснюється відповідно до Законів України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Базового компонента дошкільної освіти (2012 р.), Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді, Положення про дошкільний навчальний заклад (затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 12.03.2003 № 305), нового Санітарного регламенту для дошкільних навчальних закладів (затверджений нака-

зом Міністерства охорони здоров'я України від 24.03.2016 № 234), інших нормативно-правових актів.

Основні завдання та зміст навчально-виховного процесу дошкільних навчальних закладів у 2016/2017 навчальному році викладено у Інструктивно-методичних рекомендаціях «Про організацію освітньої роботи в дошкільних навчальних закладах у 2016/2017 навчальному році» (лист МОН України від 16.06.2016 № 1/9-315).

Зміст освітнього процесу в дошкільному навчальному закладі реалізується відповідно до вимог чинних програм розвитку, виховання і навчання дітей, у тому числі з особливими освітніми потребами. Так, відомі комплексні програми «Дитина», «Дитина в дошкільні роки» у 2016/2017 навчальному році запроваджуються лише у новій редакції 2015 року, а комплексні програми «Українське дошкілля», «Впевнений старт» і парціальні програми «Граючись вчимося. Англійська мова» (авт. – Гунько С., Гусак Л., Лещенко З.), «Радість творчості» (авт. – Борщ Р.М., Самойлик Д.В.) зберігають чинність лише на цей навчальний рік з огляду на завершення терміну дії раніше наданих грифів.

Інформація про навчальну літературу, рекомендовану Міністерством освіти і науки України для використання в освітньому процесі дошкільних навчальних закладів, подається у переліку, який щорічно оновлюється та розміщується на офіційному сайті Міністерства (www.mon.gov.ua).

За педагогічними колективами дошкільних навчальних закладів зберігається право вибору освітніх програм: комплексної як основної та додаткових парціальних для поглибленої освітньої роботи за певними профілями. При цьому в одному дошкільному закладі можуть одночасно функціонувати кілька комплексних та парціальних програм з певних напрямів освітньої роботи. Вибір програм на навчальний рік обговорюється і затверджується педагогічною радою закладу.

Пріоритетні змістові напрями освітнього процесу у дошкільних навчальних закладах на 2016/2017 навчальний рік визначаються з урахуванням потреб сьогодення у посиленні складових соціально-морального, емоційно-ціннісного розвитку дітей, покращення їхнього фізичного, психічного здоров'я упродовж дошкільного дитинства. Пріоритети, проголошені у минулому на-

вчальному році, зберігають актуальність і нині з метою налагодження в дошкільних закладах послідовних систем роботи, спрямованих на їх реалізацію.

Просимо звернути увагу на ключові пріоритети змістового наповнення освітнього процесу у новому навчальному році:

1. національно-патріотичне виховання;
2. економічне виховання;
3. формування у вихованців навичок спілкування і ефективної взаємодії з іншими дітьми, дорослими людьми;
4. музичне виховання;
5. серед засобів освітнього впливу на дитячу особистість – творча гра (сюжетно-рольова, конструкторсько-будівельна, театралізація, драматизація), а також художня література (фольклор, авторські твори) і робота з дитячою книжкою.

Колектив закладу також може проектувати свою діяльність на новий навчальний рік із опорою на запропоновані вище орієнтири та доповнювати актуальними пріоритетами для свого дошкільного закладу.

1. **З метою якісної організації** національно-патріотичного виховання у 2016/2017 навчальному році необхідно орієнтуватись на інструктивно-методичні рекомендації Міністерства освіти і науки України від 25.07.2016 № 1/9-396 **«Про організацію національно-патріотичного виховання у дошкільних навчальних закладах»** інших документів, що унормовують діяльність закладів освіти.

Відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти сумарний кінцевий показник набутих дитиною життєвих компетенцій у контексті національно-патріотичного спрямування передбачає, що дитина 6(7)-річного віку має:

- усвідомлювати, що прізвище та ім’я по батькові вказують на її належність до роду, своєї родини, її традицій і звичаїв; орієнтуватися у своїх чеснотах і вадах, виявляти самоповагу, елементарну гідність; прагнути утвердитись у своїх моральних якостях, виявляти впевненість у своїх можливостях (освітня лінія «Особистість дитини»);

- виявляти інтерес до спільних родинних справ, свят, зустрічей, фото- та фільмотек тощо; брати участь у складанні історії роду, веденні родовідного дерева (освітня лінія «Дитина в соціумі: Родина»);
- бути відкритою для контактів з людьми різного віку, статі, національності, соціального статусу; орієнтуватися в тому, що кожна країна має свою територію, на якій проживають люди з різним кольором шкіри, волосся тощо, і мають свою культуру, звичаї, мову (освітня лінія «Дитина в соціумі: Люди»);
- мати сформоване уявлення про традиційне українське житло; цінувати сімейні реліквії, отримані в спадщину; виявляти готовність брати участь у суспільно значущій діяльності спільно з дорослими та іншими дітьми, отримувати задоволення від колективної праці; вміти визначити мету, завдання, спрогнозувати кінцевий результат, спланувати послідовність дій, узгодити власні дії з діями партнерів (освітня лінія «Дитина у світі культури: Предметний світ»);
- виявляти власне ціннісне ставлення до народних мистецьких традицій, фольклору; вирізняти українське декоративно-прикладне мистецтво, своєрідність українських пісенних жанрів, музично-танцювальних; виокремлювати жанри народного, класичного і сучасного вітчизняного та світового мистецтва (освітня лінія «Дитина у світі культури: Світ мистецтва»);
- використовувати власний досвід для створення ігрових задумів; реалізовувати в них свої пізнавальні, соціальні, моральні, естетичні потреби; у власній грі відтворювати знання та моральні уявлення, задовольняти інтерес до довколишнього, творчо відображати діяльність, взаємини дорослих, реальні та уявлювані події, ситуації; активно відтворювати свої життєві враження у рольовій грі, використовуючи виразні засоби (освітня лінія «Гра дитини»);
- розуміти, що в Україні українська мова є державною; розрізняти близькі, але неоднакові звуки рідної та української мов; розпізнавати нові звуки; правильно і чітко вимовляти всі звуки української мови та наголошувати слова відповідно до орфоепічних норм української мови; слухати і розуміти мовлення дорослих, казки, оповідання, вірші, запам’ятовувати їх; володіти діалогічним мовленням; переказувати невеличкі тексти та казки, скла-

дати різні типи розповідей як за зразком вихователя, так і самостійно; спілкуватися українською мовою залежно від ситуації (освітня лінія «Мовлення дитини»).

Національно-патріотичне виховання дітей дошкільного віку в умовах дошкільного навчального закладу здійснюється через різні складові організації діяльності закладу, окреслюється у його річному плані роботи, перспективних і календарних планах освітньої роботи в різних вікових групах і охоплює всіх учасників освітнього процесу. В освітній діяльності дошкільного навчального закладу з цього напряму враховуються особливості національного складу вихованців, їхніх родин і співробітників закладу, наявність дітей із родин вимушених переселенців із Донецької, Луганської областей і АР Крим, а також біженців з інших країн, де відбуваються військові конфлікти.

Основними умовами ефективної реалізації завдань з національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку в дошкільному навчальному закладі є такі:

- організація розвивального середовища (природного, соціального, предметно-культурного);
- належне програмно-методичне забезпечення освітнього процесу (необхідними програмами, навчально-методичною, художньою літературою, методичними розробками тощо);
- інтегрування в освітньому процесі різних форм роботи з дітьми, методів, засобів педагогічного впливу, видів дитячої діяльності; систематичне вивчення стану освітньої роботи, її результативності;
- оптимізація методичної роботи з кадрами, в тому числі із застосуванням сучасних засобів інформування з професійних питань, використанням інтерактивних форм підвищення фахової майстерності педагогів закладу;
- зв’язок з іншими навчальними закладами, науковими установами, музеями, громадськими, волонтерськими організаціями тощо;
- співпраця з батьками вихованців у питаннях психолого-педагогічної просвіти, залучення до участі в освітньому процесі дошкільного закладу;
- своєчасна і дієва допомога з боку управлінських, методичних служб різних рівнів.

Розвивальне середовище дошкільного навчального закладу (територія, приміщення закладу, груп) організовується відповідно віковим особливостям дітей раннього і дошкільного віку згідно з вимогами комплексних і парціальних програм, що обираються педагогічним колективом для використання в освітньому процесі.

Доречно передбачити народознавчу спрямованість в облаштуванні території та приміщень закладу. При цьому важливо дотримуватися принципів дошкільної дидактики, забезпечувати динамічність і змінність, можливість трансформації таких місць відповідно до сезонів, вікових можливостей та інтересів вихованців, мети проведення заходів, а також враховувати регіональні, місцеві особливості природного, соціального, предметно-культурного оточення. Через правильно організоване розвивальне середовище забезпечуються можливості для ознайомлення дітей з державними і народними символами і оберегами, загальноукраїнськими і місцевими традиціями, побутом, мистецтвом, основними природними зонами України (ліс, лісостеп, степ, гори), різноманітністю рослинного й тваринного світу та ін. Наприклад, можливе облаштування на території або в приміщенні фрагментів ландшафтів і природних зон (куточок лісу, поля, степу та ін.), штучних споруд для проведення різних дійств, свят, розваг (гірка з рослинами Карпат, декоративні криниця, хатка з гніздом лелек та ін.), «світлиці» або міні-музею для організації тематичних занять з дітьми, театралізованих вистав, майстер-класів тощо. Домірності і виваженості потребує оформлення у групових приміщеннях «куточків» національно-патріотичного виховання із уміщеними там відповідно віку дітей, вимогам програм зразками символів і оберегів, народних іграшок, національного одягу, посуду, інших виробів народних майстрів, народних музичних інструментів, збірники літературного фольклору та ін. Наповнення і художнє оздоблення таких осередків є більш мобільним порівняно з іншими, а тому повинні періодично переглядатися і частково змінюватися відповідно до тематичного планування роботи з національно-патріотичного виховання у конкретній групі, щоб зберігати привабливість для дітей, бути дієвими.

Програмно-методичне забезпечення освітнього процесу має задовольняти потреби педагогів щодо здійснення особистісно орієнтованого, інтегрованого, діяльнісного та інших сучасних пі-

дходів до організації психолого-педагогічної взаємодії дорослих з дітьми. Система завдань і змісту освітньої роботи з національно-патріотичного виховання знайшла відображення у кожній із чинних комплексних програм розвитку, виховання і навчання дітей та деталізована й конкретизована у парціальній програмі з національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку **«Україна – моя Батьківщина»** автори – Кичата І.І., Каплуновська О.М., Палець Ю.М., видавництво «Мандрівець», 2016 р.

Інтегрування в освітньому процесі різних форм роботи з дітьми, методів, засобів педагогічного впливу, видів дитячої діяльності сприяє виробленню у дошкільників цілісної системи уявлень і елементарних понять про загальнолюдські й національні морально-духовні цінності, а також формуванню змалку національної самосвідомості, патріотичних почуттів. Оскільки основою національно-патріотичного виховання дошкільників є виховання через емоції і дії з метою формування системи цінностей і практичного досвіду, важливо поєднувати різні форми організації дитячої життєдіяльності для ширшого залучення вихованців до різноманітних видів активності.

З метою підвищення якості освітнього процесу здійснюється систематичне вивчення стану роботи з питань національно-патріотичного виховання у цілісному процесі організації їхньої життєдіяльності (комплексне, тематичне, вибіркове) та її результативності. При цьому чітко визначаються питання для вивчення і аналізу, терміни, форми підведення підсумків, відповідальні тощо. Результати такого вивчення обов’язково враховуються у подальшому плануванні роботи закладу, за необхідності вносяться зміни й доповнення до поточного річного плану, корективи до перспективного і календарного планування освітньої роботи з дітьми у різних вікових групах.

Для оптимізації методичної роботи з кадрами, зокрема, підвищення фахового рівня педагогічних кадрів, виявлення, підтримки, апробації й поширення педагогічного досвіду з національно-патріотичного виховання, застосовуються різноманітні форми організації методичної роботи у дошкільному навчальному закладі. Наприклад, загальноприйняті: конференції, семінари, семінари-практикуми, засідання за «круглим столом», дискусії, відкриті покази різних видів організованої та самостійної діяльності дітей

(навчально-пізнавальної, образотворчої, ігрової, театралізованої, рухової та ін.) і взаємовідвідування фрагментів освітнього процесу, обговорення новинок психолого-педагогічної літератури, індивідуальні і колективні консультації, школи перспективного педагогічного досвіду та ін. Удосконаленню професійної кваліфікації, підвищенню рівня компетентності, активізації творчості педагогів сприяє залучення їх до нетрадиційних форм організації методичної роботи: майстер-класів, педагогічних клубів, творчих лабораторій, методичних «посиденьок», педагогічних «акваріумів» і квестів, «ярмарків» педагогічних ідей, ділових ігор тощо У методичній роботі дошкільного навчального закладу доцільно передбачити як підготовку педагогів до загального ознайомлення дітей з державними символами, природою України, історією, культурою, традиціями і звичаями українського народу, особливостями мов і культур тих етносів, діти-представники яких відвідують дошкільний заклад, так і опанування педагогами основ народної педагогіки поряд із сучасними підходами до розвитку, виховання і навчання дітей та організації взаємодії з батьками вихованців у полікультурному середовищі.

Зв’язок з іншими навчальними закладами, науковими установами, музеями, громадськими, волонтерськими організаціями окреслюється у річному плані роботи згідно з напрямами, завданнями діяльності дошкільного навчального закладу Зокрема, це проведення спільних методичних заходів з педагогічними колективами інших дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних, вищих навчальних закладів, закладів післядипломної педагогічної освіти (науково-практичні конференції, семінари, майстер-класи), апробація педагогічних технологій, наукова експертиза педагогічних інновацій, узагальненого психолого-педагогічного досвіду тощо). Доречним є також домірне віку дітей залучення їх до участі у громадських екологічних, благодійних волонтерських акціях, наприклад, з метою допомоги і підтримки важко хворої дитини, пораненого бійця, дітей-сиріт чи із родин вимушених переселенців, літніх людей та ін. (виготовлення і адресна передача листівок, сувенірних поробок, збір іграшок тощо), благоустрою території дошкільного закладу і прилеглих до неї ділянок. Ефективними для ознайомлення дітей з історією і культурою рідного міста, країни є екскурсії до історичних, археологічних, краєзнав-

чих, природничих, літературних, меморіальних, мистецьких, етнографічних, технічних, галузевих та інших музеїв, вироблення з ними планів спільної просвітницької роботи з педагогами і вихованцями дошкільних закладів, батьками, співпраця на засадах музейної педагогіки.

Організаційно-педагогічна робота в дошкільному навчальному закладі передбачає співпрацю з батьками вихованців у питаннях психолого-педагогічної просвіти, залучення їх до участі в освітньому процесі дошкільного закладу.

З метою педагогічної просвіти та ознайомлення батьків з освітньою діяльністю закладу в напрямі національно-патріотичного виховання дітей організовуються батьківські збори з переглядом різних за змістом і тематикою форм роботи з дітьми, майстер-класи вихователів, інструкторів з фізичного виховання, музичних керівників, керівників гуртків та інших фахівців, лекторії, школи і клуби для батьків.

Налагодження такої взаємодії у тріаді «педагоги – діти – родини» дозволяє висувати єдині соціально-моральні, культурно-етичні вимоги до дітей, уникаючи подвійного морального стандарту.

Запорукою успішної реалізації на практиці завдань національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку є також організаційна, консультативна, науково-методична та інша підтримка з боку управлінських і методичних служб всеукраїнського, регіонального і локального (місцевого) рівнів.

2. Економічне виховання дітей дошкільного віку.

З переходом до ринкової економіки сучасне українське суспільство потребує підвищення рівня економічної культури кожного громадянина, починаючи з самого дитинства. Саме тому надзвичайно важливим є формування нового покоління, якому притаманне позитивне сприйняття економічної інформації, що стала невід’ємною частиною життя кожної людини.

Економічне виховання дошкільників передбачає цілеспрямовану взаємодію дорослого та дитини з метою засвоєння доступних віку елементарних економічних понять, формування моральних почуттів та якостей, необхідних для успішної економічної діяльності, розвитку інтересу до економічної сфери життя, формування навичок соціально-економічної поведінки.

Економічне виховання – це організована педагогічна діяльність, спеціально продумана система роботи, спрямована на формування економічної свідомості. У процесі її здійснення діти опановують поняття про організовану й ефективну економіку, розвиток продуктивних сил і виробничих відносин.

Старший дошкільний вік є сензитивним періодом розвитку пам'яті уваги мови, формування творчих уявлень, а також економічної соціалізації. Аналіз дитячих ігор, питань, розмов свідчать про інтерес дітей до проблем, пов'язаних з економікою. Причинами цього вважається проникнення економіки, насамперед, у життя сім'ї, де дитина і стикається з економічними проблемами, які частіше за все обговорюють члени родини. Цілком зрозуміло: чим раніше ми розпочнемо економічну освіту дітей, тим усвідомленішими, раціональними та розумнішими будуть їхні дії та вчинки, бо саме в цьому віці діти опановують первісний досвід елементарних економічних відносин. Чим старші діти, тим активніші вони у вирішенні багатьох економічних питань: розподілі сімейного бюджету, складанні меню, обладнанні квартири тощо.

Мета економічного виховання – розкрити дитині навколишній предметний світ духовних і матеріальних цінностей як частини загальнолюдської культури і в процесі пізнання сформувати відповідну поведінку (на доступному рівні усвідомити, що в кожну річ, предмет вкладено працю багатьох людей).

При реалізації завдань економічного виховання в дошкільному закладі виділяють чотири напрямки роботи:

1. Перш за все, дати дітям знання про працю та про все, що з нею пов'язано, згідно з чинними програмами розвитку дітей дошкільного віку. Реалізація завдань економічного виховання можлива за умови повноцінного вирішення завдань трудового виховання в усіх вікових групах дошкільного закладу, тому що праця – провідна категорія економічної науки.

2. Ознайомити дітей з простими економічними термінами: економіка, бюджет, ціна, гроші, товар, вартість, банк, реклама, власник, конкуренція, продукція, ярмарок та ін. ; познайомити дітей з новими професіями, такими як менеджер, підприємець, бізнесмен, фінансист, рекламодавець, фермер та ін.

Закріпити знання з області категорій, пов'язаних з працею (предмети праці, результати праці, індивідуальна, колективна

праця) ; познайомити з поняттями: дорожче – дешевше, вигідно – невигідно, виграв, програв, поміняв; формувати знання про людину бережливу, економну, гарного господаря; вчити правилам чесної, справедливої гри, вмінню програвати, не ображаючись на партнера.

3. Формувати у дітей економічне мислення шляхом залучення старших дошкільнят в процес сюжетно-рольових ігор, настільно-друкованих, дидактичних; читання художньої літератури.

4. Педагогічно взаємодіяти з батьками, проводити просвітницьку роботу з питань економічної освіти дошкільників та активно їх залучати до процесу формування економічних знань дітей в умовах дошкільного закладу та сім'ї.

Природно, що саме сім'я повинна виховувати у дитини культуру споживання, спілкування, пізнання, що є основою для розвитку економічної культури.

Результатом реалізації основних завдань є сформованість у дітей певних економічних уявлень та вмінь, а саме:

- Здатність до зіставлення своїх потреб та можливостей;
- Усвідомлення і розуміння поняття заощадливість;
- Знання основних економічних понять: гроші, товар, ціна, бюджет, бізнес, виробництво;
- Прояв поважного ставлення до праці людей, розуміння того, що багато предметів, речей навколишнього світу створюється руками людини, а тому є цінним;
- Розуміння відповідальності за власні вчинки, які можуть позитивно або негативно вплинути на економічне становище в сім'ї;
- Усвідомлення своєї значущості для сім'ї та суспільства

Ці знання та вміння є основою для формування економічної компетентності старших дошкільників.

3. Формування у вихованців навичок спілкування і ефективної взаємодії з іншими дітьми, дорослими людьми.

Подолання проблем спілкування в родині та поза нею. Усунення конфліктів, налагодження толерантних і доброзичливих стосунків, ефективної взаємодії

У на сьогодні значна увага надається мовленнєвому розвитку дитини. З-поміж багатьох засобів розвитку мовлення, які допома-

гають формувати у дитини навички комунікативної компетенції, неабияке місце відводиться дитячій художній літературі. Книга допомагає багато в чому. Сучасний рівень розвитку людства спричинив таки часткове витіснення книги з повсякдення. Отже, спробуємо концептуально, не занурюючись у глибину питання, порівняти значення відео та читання для дитини. Важливо зазначити, що як правило мультфільми, фільми, які створено за мотивами казок, оповідань, як правило, повертають глядача до перечитування оригінального твору. Відтак, виховання у дошкільнят читацької культури, любові до художнього слова, інтересу до книжки – важливі завдання педагога.

А їх реалізації сприятиме створенню в групі куточка книги.

Функціональна роль куточку книги – виховання пізнавального та естетичного ставлення до книги як до найбільшого досягнення культури, створення елементарного бібліотечного середовища, яке буде зрозуміло маленьким читачам.

Основні вимоги до його обладнання: достатнє освітлення; відповідність меблів зросту дітей; постійні оновлення, видозміни. Можливості використання куточку вихователями та дітьми досить різнопланові: читання журналів, книжок, розгляд ілюстрацій, проведення годин оповідача, обговорення прочитаного, літературні свята, функціонування виставок, проведення сюжетно-рольових ігор, зустрічі з письменниками. У куточку дитячої книги доречними будуть плакати з прислів’ями. Діти залюбки розучуватимуть на заняттях ці зерна народної мудрості.

Які ж методи використовуються у роботі по ознайомленню дітей з елементарним бібліотечним середовищем?

Словесні: бесіди, розповіді, пояснення, обговорення; наочні: спостереження, обстеження книжок, журналів, картинок, розгляд ілюстрацій; практичні: художня діяльність дітей, дидактичні ігри, доручення, «лікування» книг, ігри, виставки, моделювання.

Робота в створеному середовищі. Куточок книги в групі має бути не просто маленькою бібліотекою, а базою для проведення занять, виховних заходів. Серед різноманітних форм організації дітей перевагу слід надавати таким, які стимулюють дошкільнят до активної взаємодії та творчості. Щоб оптимізувати роботу з дитячою книжкою, варто поєднувати її з іншими видами діяльності. Так, дошкільнята залюбки намалюють ілюстрації до прочита-

них творів, зліплять героїв казок, виготовлять власні книжечки (вихователь і батьки для дітей; вихователь – для дітей та разом з ними; батьки для дітей та разом з ними; дитина – для себе), закладки, запрошення для молодших дітей та батьків на різні заходи, що організовуватимуться в книжковому куточку. В осередку книжки бажано влаштувати періодичні книжкові виставки. Вони можуть бути присвячені знаменним датам, творчості дитячих письменників. Не менш важливо, щоб тематика відповідала уподобанням дошкільнят, їхнім потребам, інтересам.

Щодня можна призначати «бібліотекаря» – дитину, яка видаватиме літературу іншим, стежитиме за станом книжок та порядком у куточку книги. Така роль дає малюку більше самостійності, відповідальності. Необхідно зробити осередок книги не тільки зручним для малюків, а й таким, що розвиває пізнавальну активність, емоційність, творчість.

Завдання педагога подбати про те, щоб твори відповідали вікові та розвиткові дошкільнят групи. Важливо добирати книжки гуманістичного спрямування, які не спонукають до агресії, не навчають негативних вчинків. Тексти мають бути високохудожніми. Ілюстрації теж мають бути високохудожніми, за стилем виконання відповідати змісту твору, його основній ідеї.

На полиці-вітрині у куточку книги варто виставити вже прочитані з малятами книжки. Після ознайомлення з іншими вітрину слід обновити. Куточок книги доповнять портрети письменників, репродукції картин, серії ілюстрацій до казок, дитячі журнали, фотоальбоми.

Заняття у куточку книги передбачають виховання у дітей бережливого ставлення до неї. Якщо книжки таки потребують ремонту, слід відкрити «книжкові лікарні».

Підкреслимо, що майже всі описані форми роботи є колективними. А спільна праця згуртовує дітей, спонукає до їх творчості. Дитяча книга традиційно розглядається педагогами як засіб розумового, морального, естетичного виховання.

4. Увагу творчій грі!!!

•Творчі ігри (сюжетно-рольові, театралізовані режисерські та драматизації, конструкторсько-будівельні) за визначенням є різновидом вільної, самостійної діяльності дітей, яка здійснюється з дитячої ініціативи і є проявом самостійності, креативності дошкі-

льників. Тут важливо враховувати: творча гра проходить свій шлях становлення від елементарних маніпуляцій з предметами до предметно-ігрових дій і далі – до творчої гри, в якій діти самостійно створюють задум, розгортають сюжет, розподіляють і виконують взяті на себе ролі, регулюють ігрові і реальні міжособистісні стосунки, оцінюють досягнуті результати. Задача педагога – сприяти своєчасному просуванню творчої гри на цьому шляху. Без організованих прямих і непрямих педагогічних впливів і домірної участі самого дорослого у творчій грі дітей перехід від одного етапу розвитку творчої гри до іншого, вищого, затримується або не відбувається. Особливі труднощі виникають у розвитку змісту творчої гри: якщо педагог не організує проведення творчої гри з дітьми, а пускає таку гру на самоплин, покладаючись тільки на самодіяльність вихованців, то зміст такої гри і рівень дій дітей у ній не прогресують. До неповноцінного розвитку творчої гри може призвести і неправильне, некероване наповнення предметно-ігрового середовища іграшками, атрибутами. Варто враховувати: у групах для дітей раннього і молодшого дошкільного віку має бути широкий асортимент іграшок і в кількох екземплярах, іграшки для цих дітей - відправна точка творчої гри; для старших дошкільників уже не іграшка зумовлює зміст гри, а, навпаки, творчий задум і зміст гри визначає підбір іграшок. У групах дітей старшого дошкільного віку велика кількість одноплановых іграшок недоцільна, адже їх надлишок здатен притупляти ігровий інтерес, обмежує дитячу уяву, винахідливість при використанні предметів-замінників для творчої гри.

•Ступінь самостійності дітей у творчих іграх залежить від вікових можливостей, обсягу знань дітей про навколишній світ, особистого досвіду комунікації дитини, індивідуальних особливостей характеру, темпів загального розвитку та інших чинників. Ця самостійність формується поступово, а отже самостійна творча гра не виникає одразу, їй треба навчати: обирати тему, формувати предметно-ігрове середовище, розвивати сюжет чи план гри, розподіляти ролі чи обов’язки, реалізовувати ігрові образи, знаходити шляхи виходу із конфліктних чи спірних ситуацій тощо. Тому в освітньому процесі дошкільного закладу виділяється час для організованих творчих ігор у спільному бутті дітей і вихователя, а у календарних планах відбиваються форми і прийоми під-

готовки дітей до творчих ігор, безпосереднього впливу на їхній зміст і рівень, ступінь і мета особистої участі педагога в ігровому процесі. Отже, в організованій ігровій діяльності необхідно забезпечити кожній дитині активну позицію, стимулювати розвиток її творчих здібностей, формувати стійкий інтерес до пізнання навколишнього світу і себе в ньому, оволодіння різними видами діяльності.

У сучасному предметно-розвивальному середовищі дошкільних навчальних закладів часто зустрічається порушення індивідуальної траєкторії розвитку дитини:

▪низька якість предметів оточення, невідповідність їх стандартам якості щодо матеріалів, токсичності й стійкості фарбування, кольору, ваги;

▪дефіцит або перенасичення предметного довкілля іграшками, книжками, технічними засобами, комп'ютерною технікою, меблями, одягом та ін.

▪невідповідний віку добір необхідних предметів і речей з відставанням або значним випередженням реальних темпів розвитку

Звертаємо особливу увагу на ігрові засоби, іграшки, які зовнішнім виглядом переносять культуру дорослої людини у дитячу субкультуру:

- підкреслені ознаки сексуальності в тілобудові, одязі, супутніх атрибутах;
- агресивність зовнішнього образу;
- агресивність призначення іграшки і змістового наповнення книжкових текстів (герої космічних війн, прибульці, монстри, імітація зброї тощо)
- засилля комп'ютерних іграшок, техніки

Велику цінність у розвитку дитини відіграє народна іграшка.

У навчально-виховній роботі доцільно:

• відроджувати практику виготовлення народної іграшки для дітей і спільно з дітьми;

• виготовляти із різних матеріалів: тканини, соломи, глини, солоного тіста й сиру, ниток, паперу, деревини;

• знаходити належне місце в дидактичній, сюжетно-рольовій, рухливій грі, театралізаціях;

• організовувати виставки, майстер-класи, художні студії для дітей і дорослих;

• залучати до співпраці народних митців, мистецтвознавців, музейних працівників;

• розробляти і впроваджувати у практику профільні програми і методичні посібники, альбоми для дітей.

Вище зазначені пріоритети не зменшують значущості інших складових змісту і завдань освітньої роботи, засобів, методів розвивально-виховного впливу на дітей. При плануванні роботи дошкільного закладу на новий навчальний рік враховуються викладені вище пропозиції, які можна частково замінювати чи доповнювати залежно від потреб самого закладу, продиктованих конкретною ситуацією його діяльності, специфікою регіону, контингенту вихованці та їхніх родин, творчими задумами колективу та іншими факторами.

Сьогодні в Україні дуже важливим є питання освіти дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами. Особливістю навчально-виховного процесу дітей з особливими освітніми потребами є його корекційна спрямованість. Ефективність навчально-виховної роботи досягається на основі надання таким дітям якісної корекційної допомоги у взаємодії вихователів, асистентів вихователів (в інклюзивних групах), корекційних педагогів і батьків.

Посилюється увага до організації взаємодії дошкільного навчального закладу з батьками вихованців. Основними векторами цієї роботи є залучення батьків (осіб, що їх замінюють), інших членів родин вихованців до участі в освітньому процесі закладу, груп та їх медико-психолого-педагогічна просвіта. Залучення до освітнього процесу розпочинається з презентацій роботи закладу і груп, спостереження за роботою фахівців із дітьми і поступово переходить на рівень партнерської взаємодії членів родин з педагогами в організації і проведенні ігор, занять, прогулянок, походів, екскурсій, свят, розваг, гуртків тощо. Донесенню до родин необхідних психологічних, педагогічних, медичних знань сприяють індивідуальні і групові, письмові, усні та інтернет-, онлайн-консультації спеціалістів; батьківські збори, лекторії, «батьківські школи» та інші форми роботи. Для популяризації таких знань відводяться сторінки на сайтах дошкільних закладів.

З метою вивчення запитів і очікувань батьків щодо надання дітям освітніх послуг, готовності їх до взаємодії із дошкільним закладом у вирішенні завдань розвитку, виховання і навчання дітей, труднощів, які виникають у родинному вихованні у забезпеченні індивідуальної траєкторії розвитку дитячої особистості, проводяться усні/письмові опитування, обговорення актуальних питань в індивідуальних і колективних бесідах. Зібрана інформація враховується при плануванні роботи дошкільного закладу та груп. При цьому педагогічний колектив керується виключно інтересами самих дітей, їхніми запитами, здібностями, можливостями і потребами розвитку в межах формування повноцінної дошкільної зрілості, а не замовленнями батьків, продиктованими амбіціями, вимогами школи щодо спеціальної підготовки дітей до навчання (уміння читати і писати, розв'язувати задачі, говорити англійською мовою тощо). Дошкільний навчальний заклад має протистояти перетворенню його на філію школи для малюків, зберігає субкультуру дошкільного дитинства.

В умовах адміністративної реформи і децентралізації влади зростають повноваження місцевих органів управління освітою, їхніх методичних служб та, водночас, їхня відповідальність за створення належних умов для максимального охоплення дітей дошкільного віку організованими освітніми впливами і надання їм якісних освітніх послуг. Підтримка з боку цих органів очікується і в напрямку сприяння організації на базі дошкільних навчальних закладів локальних осередків для надання за місцем проживання консультативної допомоги батькам і осіб, що їх замінюють, з питань влаштування дітей до дошкільного закладу і їх соціально-психологічної адаптації в умовах нового дитячого колективу, психолого-педагогічного супроводу дітей, які з певних причин не відвідують дошкільні заклади, розвитку і виховання дітей, підготовки їх до школи тощо. Нормативною основою цієї роботи є Примірне положення про консультативний центр для батьків або осіб, які їх замінюють і дітей, які виховуються в умовах сім'ї (затверджене наказом Міністерства освіти і науки,молоді та спорту України від 30.06.2011 р. № 714).

Покращенню якості управління на рівні самих дошкільних навчальних закладів і органів управління освітою на місцях сприяє оптимізація управлінської діяльності, переведення її на рейки

партнерства і паритету, довіри педагогічним колективам, самоконтролю і відповідальності за результати, компетентного вивчення стану освітнього процесу і надання дієвої, своєчасної допомоги в подолання труднощів, виправленні недоліків.

Одне із ключових питань – інноваційна діяльність у дошкільних навчальних закладах. Розроблення власних педагогічних новацій не повинно стати вимогою до кожного педагога чи педагогічного колективу. З урахуванням кадрової ситуації, потенційних можливостей педагогів позитивним показником інноваційного поступу конкретного педагогічного колективу є і розроблення власних новацій, і участь в апробації нових методик, технологій, підходів відповідно до офіційних експериментальних досліджень науковців, і запозичення та впровадження у власну практику уже розроблених, апробованих і рекомендованих педагогічних новацій.

Додаток 2
до листа МОН України
від 16.06.2016 р. № 1/9-315

Комплексні програми:

- «Оберіг», програма розвитку дітей від пренатального періоду до трьох років (наук. кер. Богуш А.М.);
- «Соняшник», комплексна програма розвитку, навчання і виховання дітей раннього віку (авт. Калуська Л.В.);
- «Соняшник», комплексна програма розвитку, навчання і виховання дітей дошкільного віку (авт. Калуська Л.В.);
- «Дитина», освітня програма для дітей від 2 до 7 років (наук. кер. проекту – Огнев'юк В.О., авт. колектив – Бєлєнька Г.В., Богініч О.Л., Богданець-Білоскаленко Н.І. та ін.) – нова редакція 2015 року;
- «Дитина в дошкільні роки», комплексна освітня програма (наук. кер. – Крутій К. Л., авт. колектив – Богуш А.М., Грициши-на Т.І., Дем'яненко О.Є. та ін.) – нова редакція 2015 року;
- «Світ дитинства», комплексна освітня програма для дошкільних навчальних закладів (наук. кер. – Богуш А.М., упор. – Байєр О.М., Батліна Л.В., Григоренко Г.І., Дорошенко З.П. та ін.) – нове видання 2015 року;

- «Українське дошкілля», програма розвитку дитини дошкільного віку (авт. – Білан О.І., Возна Л.М., Максименко О. та ін.) – чинна до кінця навчального року;
- «Я у Світі», програма розвитку дитини дошкільного віку (наук. кер. – Кононко О.Л.). – нова редакція 2014 року;
- «Впевнений старт», програма розвитку дітей старшого дошкільного віку (авт. кол. – Андрієтті О.О., Голубович О.П. та ін.) – чинна до кінця навчального року;
- «Стежина», програма для дошкільних навчальних закладів, що працюють за вальдорфською педагогікою (авт. – Гончаренко А.М., Дятленко Н.М.).

Парціальні програми:

- «Україна – моя Батьківщина», програма національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку (авт. – Кичата І.І., Каплуновська О.М., Палець Ю.М.; за наукового редагування Рейпольської О.Д.);
- «Вчимося жити разом», програма з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6-7 років (авт. – Пироженко Т.О., Хартман О.Ю.);
- «Граючись вчимося. Англійська мова», програма для дітей старшого дошкільного віку, методичні рекомендації (авт. – Гунько С., Гусак Л., Лещенко З.) – чинна до кінця навчального року;
- «Англійська мова для дітей дошкільного віку», програма та методичні рекомендації (заг. ред. – Низковська О.В., авт. – Кулікова І.А., Шкваріна Т.М.);
- «Радість творчості», програма художньо-естетичного розвитку дітей раннього та дошкільного віку (авт. – Борщ Р.М., Самойлик Д.В.) – чинна до кінця навчального року;
- «Грайлик», програма з організації театралізованої діяльності в дошкільному навчальному закладі (авт. – Березіна О.М., Гніровська О.З., Линник Т.А.).;
- «Скарбниця моралі», програма з морального виховання дітей дошкільного віку (авт. – Лохвицька Л.В.);
- «Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях» (авт. – А.М. Богуш, І.Л. Сіданіч, В.Є. Сучок та інші);

- «Про себе треба знати, про себе треба дбати», програма з основ здоров'я та безпеки життєдіяльності дітей віком від 3 до 6 років (авт. – Лохвицька Л.В.);
- «Дитина у світі дорожнього руху», програма з формування основ безпечної поведінки дітей дошкільного віку під час дорожнього руху (авт. – Тимовський О.А., Репік І.А.);
- «Казкова фізкультура», програма з фізичного виховання дітей раннього та дошкільного віку (авт. – Єфименко М.М.);
- «Горизонтальний пластичний балет (пластик-шоу)», програма з фізкультурно-корекційної роботи у дошкільних навчальних закладах за авторською естетико-оздоровчою системою (авт. – Єфименко М.М., Мельниченко Ю.В.);
- «Шкіряний м'яч», програма та методичні рекомендації з навчання дітей старшого дошкільного віку гри у футбол (авт. – Дроздюк В.І., Д'яконова Н.С., Коваленко Г.М., Якименко Н.І.);
- «Настільний теніс», програма та методичні рекомендації з навчання дітей старшого дошкільного віку гри в настільний теніс (авт. – Авраменко О.М., Дроздюк В.І., Коваленко Г.М., Якименко Н.І.);
- «Юний легкоатлет», програма з фізичного виховання дітей старшого дошкільного віку (авт. – Масляк І.П., Кулик Н.А.);
- «Дитяча хореографія» (авт. – Шевчук А.С.);
- «Веселкова музикотерапія: оздоровчо-освітня робота з дітьми старшого дошкільного віку» (авт. – Малашевська І.А., Демидова С.К.);
- «Смайлик», програма з формування основ комп'ютерної грамотності у дітей старшого дошкільного віку (авт. – Резніченко І.Ю.);
- «Мудрі шахи», програма та методичні рекомендації з навчання дітей старшого дошкільного віку гри в шахи (авт. – Семизорова В.В., Духновська О.І., Пащенко Л.Ю.);
- «Цікаві шашки», програма та методичні рекомендації з навчання дітей старшого дошкільного віку гри в шашки (авт. – Семизорова В.В., Романюк О.В., Дульська Г.П.);
- «Навчання дітей української мови в дошкільних навчальних закладах національних спільнот» (авт. – Богуш А.М.);

• «Скарбниця гагаузької мови, мови моїх батьків», навчальна програма для дітей старшого дошкільного віку дошкільних навчальних закладів (авт. – Бучацька Т.Г., Кочмар Р.М.).

Програми для роботи з дітьми, які мають особливі освітні потреби:

• Програма розвитку дітей дошкільного віку зі зниженим слухом «Стежки у світ» (авт. – Жук В.В., Литовченко С.В., Максименко Н.Л. та ін.);

• Програма розвитку глухих дітей дошкільного віку (авт. – Луцько К.В.);

• Програма розвитку дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю «Розвиток мовлення», методичні рекомендації (авт. – Блеч Г.О.);

• Комплексна програма розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом «Розквіт» (авт. – Скрипник Т.В. та ін.);

• Програма розвитку дітей дошкільного віку зі спектром аутичних порушень (авт. – Шульженко Д.І., Островська К.О., Рибак Ю.В. та ін.);

• Програма розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату (заг. ред. Шевцової А.Г.);

• Програма розвитку дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку від 3 до 7 років «Віконечко» (за заг. ред. – Сак Т.В.);

• Програма розвитку дітей дошкільного віку з важкими порушеннями зору (авт. – Гудим І.М. та ін);

• Програмно-методичний комплекс «Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п’ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення» (авт. – Рібцун Ю.В.);

• Програмно-методичний комплекс «Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення» (авт. – Бартєнєва Л.І.);

• Програмно-методичний комплекс «Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення» (авт. – Рібцун Ю.В.);

• Програма розвитку дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю «Формування соціальних навичок», методичні рекомендації (авт. – Висоцька А.М.);

- «Довкілля і розвиток мовлення», програма розвитку дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю, методичні рекомендації (авт. – Міненко А.В., Мякушко О.І.);
- «Фізичне виховання і основи здоров'я», програма розвитку дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю, методичні рекомендації (авт. – Гладченко І.);
- «Фізичне виховання», програма розвитку дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю, методичні рекомендації (авт. – Бобренко І.);
- «Музичне виховання», програма розвитку дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю, методичні рекомендації (авт. – Василевська О. та ін.);
- «Образотворча діяльність», програма розвитку дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю, методичні рекомендації (авт. – Трикоз С.).

Примітка: до переліку включено, у тому числі, програми, що отримали гриф, але не надруковані. При внесенні змін до переліку програм, що отримали гриф, буде повідомлено додатково.

ЕКОЛОГІЯ

Курс «Екологія» (інваріантна складова)		**Курси екологічного напрямку варіативна складова**	
Кількість годин			
10-11 клас профільний рівень – 2 (год./тижд.)	**11 клас** рівень стандарту – 0,5 академічний – 0,5 (год./тижд.)	7-11 класи (за вибором)	5-9 класи (за вибором)
Чинні програми			
Екологія Навчальна програма для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Профільний рівень; Київ, 2010	Екологія Навчальна програма для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Рівень стандарту, академічний рівень; Київ, 2010	Збірник Навчальні програми курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання Кам'янець-Подільській: Аксіома, 2009	Збірник навчальних програм екологічного напрямку (І частина) для організації допрофільної підготовки учнів загальноосвітніх навчальних закладів

Звертаємо увагу на необхідність узгодженого вивчення біології та екології в 11 класі. Надорганізмові рівні організації живої природи вивчаються в курсі біології в межах однієї навчальної теми «Популяція. Екосистема. Біосфера». Змістове наповнення навчального матеріалу теми враховує, що учні 11 класів, які навчаються біології на академічному рівні та рівні стандарту, вивчатимуть окремий предмет «Екологія».

Програма курсу екології (11 клас) базується на принципах неперервності і наступності шкільної екологічної освіти, її інтеграції з іншими природничими дисциплінами на основі внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків. З метою реалізації зазначеного принципу, враховуючи зміст і структуру навчальних програм з інших природничих дисциплін, зокрема біології та хімії, рекомендується запланувати вивчення курсу екології у дру-

гому семестрі, а години біології (рівень стандарту та академічний рівень) розподілити як у наведеній нижче таблиці:

Навчальний предмет	**Кількість годин у розкладі занять**	
	І семестр	**ІІ семестр**
Біологія, 52 год. (1,5 години тижневого навантаження)	2	1
Екологія, 17 год. (0,5 години тижневого навантаження)	-	1

Оцінювання навчальних досягнень учнів з екології здійснюється відповідно до критеріїв оцінювання (наказ Міністерства № 329 від 13.04.2011, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 11 травня 2011 року за № 566/19304), який визначає загальні підходи до визначення рівня навчальних досягнень учнів, та орієнтовних вимог до оцінювання з предмета, затверджених наказом Міністерства № 996 від 30.08 2011р. «Про затвердження орієнтовних вимог оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти».

Зміст завдань для перевірки навчальних досягнень з теми має відповідати обов'язковим результатам навчання (державним вимогам щодо рівня загальноосвітньої підготовки учнів, визначеним програмою) й критеріям оцінювання. Завдання для перевірки навчальних досягнень мають спиратися не тільки на базові знання учнів, а й на вміння їх застосовувати. Обов'язковим елементом тематичної контрольної роботи мають бути завдання з короткою та розгорнутою відповіддю.

Проведення семестрової контрольної роботи програмами з екології не передбачено.

Практичні роботи з екології виконуються з метою формування особистісної екологічної позиції на етапі завершення шкільної екологічної освіти, вмінь її відстоювати в умовах правової демократичної держави шляхом виконання різного типу практичних завдань, де особлива увага приділяється наслідкам антропогенного впливу на різні рівні організації живого: видовий, популяційний, біоценотичний, екосистемний і біосферний; визначенню економічної ефективності природоохоронних заходів, оцінки

збитків, які завдає господарству забруднення окремих компонентів природи, управління процесом природокористування.

Виконання практичної роботи передбачає такі орієнтовні етапи: визначення мети і завдань, пояснення учителем теоретичних аспектів теми практичної роботи, послідовності дій, обговорення щодо виконання операцій окремими учнями, виконання роботи всіма учнями, допомога учителя тим, хто має проблеми, аналіз помилок, проговорювання вголос прийомів виконання операцій і їх послідовності. Виконання практичних робіт оцінюється у всіх учнів, при цьому оцінюванню підлягають перш за все практичні уміння, визначені метою роботи.

Рекомендовані підручники:

1. Царик Л.П., Царик П.Л., Вітенко І.М. Екологія (профільний рівень). Підручник для 10 класу. – Генеза. – 2010.

2. Царик Л.П., Царик П.Л., Вітенко І.М. Екологія (рівень стандарту, академічний рівень) Підручник для 11 класу. – Генеза. – 2011.

Авторами О. С. Бокоч, М. Й. Гринчук, Л. І. Мигалина розроблено відповідно до діючого *Державного стандарту базової* і *повної* загальної *середньої освіти* (затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392), вимог чинної Програми для загальноосвітніх навчальних закладів «Екологія» (10 - 11 класи) для рівня стандарту та академічного рівня (Київ, 2010) та підручника «Екологія. 11клас. Рівень стандарту, академічний рівень» авторів Л.П. Царик, П.Л. Царик, І.М. Вітенко (Київ, Генеза, 2011) Практикум з курсу «Екологія» для 11 класу (рівень стандарту та академічний рівень), матеріали якого схвалені комісією з біології, екології та природознавства Науково-методичної ради з питань освіти МОН України (протокол № 4 від 01 липня 2014 року). Метою авторів було наповнити зміст практичних робіт, які становлять обов’язкову складову уроків екології в 11 класі, актуальними матеріалами, велика частина яких містить відомості про екологічний стан в Закарпатській області.

З метою екологізації вітчизняної освіти, забезпечення її неперервності, необхідності підвищення екологічної свідомості учнів пропонується шляхом реалізації варіативної складової типових навчальних планів впроваджувати курси екологічного прямуван-

ня. З цією метою групою авторів розроблено Збірник навчальних програм екологічного напрямку (5-9 класи) (І частина) для організації допрофільної підготовки учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Програми для збірника підготовлені педагогічними працівниками Хмельницької, Івано-Франківської, Запорізької, Київської, Херсонської, Черкаської, Миколаївської областей. Зміст збірника включає такі програми:

1. Екологічна абетка. 5-6 клас (Віркун В. О., Єршова О. Б.)
2. Знайомство з екологією. 5-6 клас (Палюховська О. М., Гварадзе Л. А.)
3. Екологія рослин. 7-8 клас (Мирна Л. А., Бітюк М. Ю., Віркун В. О.)
4. Екологія (аутекологія) рослин 8(9) клас (Драган Г. І.)
5. Екологія тварин. 7 клас (Паращук Н. А.)
6. Екологія тварин. 7-8 клас (Чубса С.)
7. Вода – це життя. 7-8 клас (Гільберг Т. Г., Мирна Л. А.)
8. Екологія ґрунту. 7-8 клас (Віркун В. О., Біла М. С., Кашук Т. М., Щур О.М.)
9. Екологія повітря. 7-8 клас (Мирна Л. А., Бітюк М. Ю., Віркун В. О.)
10. Енергоресурси. 7-9 клас (Євсюченко Л. В.)
11. Енергоспоживання та енергозбереження. 8 клас (Кудревич О. П.)
12. Основи повноцінного харчування людини. 8(9) клас (Бондаренко Л.)
13. Екологія їжі. 8-9 клас (Калінська Н. Р.)
14. Антропогенне забруднення навколишнього природного середовища. 8 клас (Бондаренко Л. Д.)
15. Екологія домашнього житла. 9 клас (Мельник О. А., Кожан Н. О., Вапняр С.М.)
16. Практична екологія. 9(10)клас. (Глазунова І. В., Глазунов М. М.)
17. Магнітне поле і здоров’я людини. 9 клас (Шарко В. Д., Ліскович О. В.)
18. Людина в електромагнітному павутинні. 9 клас (Шарко В. Д., Куриленко Н. В.)

19. Фізика. Людина. Навколишнє середовище. 9 клас (Куч рук О.Д., Шарко В. Д.)
20. Екологія рідного краю. 1-11 клас. (колектив авторів Запоріжжя)
21. Збереження біорізноманіття свого регіону. 7 клас (Бойко П. М.)
22. Екологічні системи рідного краю. 7-8 клас (Мазаєва К. В., Сервалі Т. М.)
23. Екологічні проблеми рідного краю. 6-8 клас (Луценко А. Г., Луценко Т.)
24. Екологічне краєзнавство. 8-9 клас (Панич Н. Д.)
25. Сільський зелений туризм. 8 клас (Зінкевич М. В., Лішинська У. І.)
26. Сільський зелений туризм. 9 клас (Зінкевич М. В., Лішинська У. І.)
27. Основи екології та природокористування 8-11 клас (Глущак Г. Я.)
28. Екологічна культура 8 (9) клас (Шилкіна К. О.)

Зміст програм курсів за вибором і факультативів, як і кількість годин, що передбачена у програмах, є орієнтовним. Учитель може творчо підходити до реалізації змісту цих програм, ураховуючи інтереси та здібності учнів, потреби регіону, можливості навчально-матеріальної бази школи. Курс за вибором (факультатив), програма якого розрахована на 35 годин і більше, може вивчатися упродовж двох років.

Також пропонуються до використання з метою екологізації вітчизняної освіти Програма елективного курсу (або факультативу) «Зелений пакет» (що містить і електронну версію: http://www.greenpack.in.ua/) для 8 (9) класу, затверджена Міністерством освіти і науки України для використання у загальноосвітніх навчальних закладах України (Наказ Міністерства освіти і науки України від 07.12.2009 року № 1/11-9999) та електронна версія навчально-методичних матеріалів «Освіта для стійкого розвитку в дії» (http://www.*esd.org.ua/)* для 3-8 класів як у вигляді курсів за вибором, факультативів, так і гурткових, клубних та інших форм позакласних занять.

Методичні рекомендації, посібник для вчителів «Зелений пакет» та відеоматеріали разом із програмою складають єдиний методичний комплект та рекомендовані МОН України. Матеріали «Зеленого пакету» сприяють формуванню в учнів практичних навичок та навичок оцінювання інформації екологічного змісту. Це є якісний продукт з питань охорони довкілля та сталого розвитку, важлива риса якого – його міждисциплінарний характер. Він містить матеріали, що вчать учнів розв'язувати життєві ситуації, приймати свідомі рішення, турботливо відноситись до природи та власного здоров'я.

Усі посібники та програми курсу «Уроки для сталого розвитку» містять грифи Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Оцінювання навчальних досягнень учнів з екології здійснюється відповідно до критеріїв навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти, що зазначені у навчальній програмі (відповідно до наказу МОНмолодьспорту від 13.04.2011 №329).

З метою привернення уваги учнів загальноосвітніх навчальних закладів до сучасних екологічних проблем та включення їх у безпосередню практичну екологічну діяльність з 2011 року запроваджено Всеукраїнську учнівську олімпіаду з екології. Авторами Бокоч О.С., Головчук О.І., Паланейчик І.В. розроблено навчально-методичний посібник «Готуємося до олімпіади з екології», що значно спростить підготовку школярів до олімпіади. Він є корисним у подоланні труднощів при впровадженні проектних технологій та веденні науково-дослідницької роботи.

Матеріали містять приклади кращих екологічних проектів, виконаних учасниками-призерами IV етапу Всеукраїнської учнівської олімпіади з екології, критерії їх оцінювання, завдання теоретичного туру III і IV етапів олімпіади з відповідями та в окремих випадках – з поясненнями.

ЕКОНОМІКА

У старшій школі економіка як базова дисципліна у 2016/2017 навчальному році викладається в 11-класах всіх профілів, окрім економічного (одна година на тиждень). У 2016/2017 навчальному році економіка викладається на профільному рівні у класах економічного профілю. Навчання здійснюється за програмами, які знайомі вчителям:

«Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Економіка. 11 класи. Рівень стандарту, академічний рівень. – 2010»;

«Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Економіка. 10–11 клас. Профільний рівень. 2010». (наказ МОН від 28.10.2010 № 102).

Економіка у 2016/2017 навчальному році в загальноосвітніх навчальних закладах на рівні стандарту та академічному рівні вивчається у 11 класах, програма розрахована на 35 годин, що охоплюють години вивчення матеріалу на уроках, включно з тими, які призначені для виконання практичних робіт, та резервний час.

Для вивчення навчального предмету економіка рекомендовано підручники-переможці Всеукраїнського конкурсу рукописів підручників для 11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів:

Економіка (рівень стандарту, академічний рівень). 11 клас (авт. Радіонова І. Ф.), Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011;

Економіка. (рівень стандарту, академічний рівень), 11 клас (авт. Крупська Л. П., Тимченко І. Є., Чорна Т. І.). – Харків: Ранок, 2011.

Профільне навчання економіки у старшій школі забезпечується вивченням курсу «Економіка» протягом 210 годин навчального часу (по три години на тиждень у 10-му та 11-му класах), уведенням курсів за вибором та факультативів і близьких до економіки предметів: математики на академічному рівні та географії на профільному.

Економіка у 2016/2017 навчальному році на профільному рівні в загальноосвітніх навчальних закладах викладається у 10-х та 11-х класах, її програма розрахована на 105 годин, що охоплюють 90 годин на вивчення матеріалу на уроках, 10 годин на

виконання практичних (лабораторних) робіт, та 5 годин резервного часу в кожному класі.

Для вивчення навчального предмету «Економіка» рекомендовано підручники-переможці Всеукраїнського конкурсу рукописів підручників:

Економіка (профільний рівень). 10 клас. Радіонова І. Ф., Радченко В. В. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011;

Економіка. (профільний рівень), 10 клас. (авт. Крупська Л. П., Тимченко І. Є., Чорна Т. І.) – Харків, Ранок, 2011;

Економіка (профільний рівень). 11 клас. Радіонова І. Ф., Радченко В. В. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011;

Економіка. (рівень профільний), 11 клас. (авт. Крупська Л. П., Тимченко І. Є., Чорна Т. І.) – Харків, Ранок, 2011.

В 11 класі учні переходять до вивчення підприємництва та різних аспектів діяльності фірм, особливостей національної економіки та ролі уряду в її функціонуванні, а також особливостей розвитку світової економіки та інтеграційних процесів у світі.

Оскільки освіта, маючи подвійну роль, як соціальну так і економічну, повинна забезпечити оволодіння учнями ключовими компетенціями для навчання протягом життя, то предмети і курси економічного циклу повинні відігравати провідну роль у формуванні почуття новаторства і підприємливості, навчати підприємницьких умінь, знань, установок для забезпечення розвитку підприємницького мислення та підприємницької культури.

Під час організації **допрофільного вивчення економіки у 8–9-х класах** за рахунок годин варіативної складової навчального плану рекомендуємо вивчати курс економіки **за програмою «Основи економіки»** (авт. Л. М. Кириленко, Л. П. Крупська, І. М. Пархоменко, І. Є. Тимченко) та навчальним посібником «Моя економіка» (авт. Л. М. Кириленко, Л. П. Крупська, І. М. Пархоменко, І. Є. Тимченко).

У класах з поглибленим вивченням економіки пропонуємо **до використання програми «Основи економіки»** автора І. І. Климюка.

Курси за вибором можуть бути короткочасними (9-17 годин) та розраховані як на 35, так і на 105 годин. Прикладами програм курсів за вибором, які можуть бути використані в навчально-виховному процесі, є:

Збірник програм з економіки (спецвипуски журналу «Економіка в школах України» 2013 рік, 2015 рік, листи ІІТЗО від 16.02.2012 № 14.1/12-Г-55, від 14.08.2012, № 14.1/12-Г-214, від 16.02.2012 № 14.1/12-Г-5);

Навчальна програма курсу за вибором «Економіка» для учнів 2–11 класів (авт. Решетняк О. В., Лелюк Ю. М. Бєскова Н. В., Пужайчереда Л. М., Тимченко І. Є., Чорна Т. І.) (лист ІІТЗО від 06.06.2014 № 14.1/12-Г-8526);

Програма курсу за вибором «Фінансове виховання» (авт. Золотаревич І., Біденко С.) (лист ІІТЗО від 14.08.2012 № 14.1/12-Г-214);

Програма «Основи податкових знань» (автори Калач Г. М., Коваленко Ю. М., Забарна Т. А., Мискіна О. О., Гільберг Т. Г.) (лист МОН від 06.08.2013 № 1/11-12597);

Навчальна програма білінгвальних курсів французькою мовою «Сучасні технології. Основи діловодства та економічних знань» (розробник Дмитренко О. А.) (лист ІІТЗО від 15.10.2013 № 14.1/12-Г-594);

Навчальна програма курсу за вибором «Основи бізнесу та фінансів» (авт. Зимовський Д. С.) (лист ІІТЗО від 15.10.2013 № 14.1/12-Г -593);

Збірник програм з економіки для загальноосвітніх навчальних закладів (частина 1, частина 2) (укладачі Радченко В. В., Бицюра Ю. В.) (лист ІІТЗО від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-56);

Навчальна програма курсу за вибором «Споживач на ринку послуг» (автор Данилова О. Є.) (лист ІІТЗО від 11.02.2014 № 14.1/12-Г-355);

«Фінансова грамотність» (35 годин) навчальна програма курсу за вибором для учнів 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів (автори Смовженко Т. С. Кравченко І. С.) (наказ МОН від 18.09.2014 № 1054);

«Фінансова грамотність» (105 годин) навчальна програма курсу за вибором для учнів 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів (за загальною редакцією Смовженко Т. С.) (наказ МОН від 18.09.2014 № 1054);

Навчальна програма курсу за вибором «Родинні фінанси» для учнів 5 класу (авт. Ткаченко О. В., Довгань А. І., Часнікова О. В., Рябова О. Б., Лапішко З. Я. та ін.) за загальною редакцією докто-

ра економічних наук професора Смовженко Т. С. (лист ІІТЗО від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-328);

Навчальна програма курсу за вибором «Фінансово-грамотний споживач» для учнів 6 класу (авт. Ткаченко О. В., Довгань А. І., Часнікова О. В., Рябова О. Б., Лапішко З. Я. та інш.) за загальною редакцією доктора економічних наук професора Смовженко Т. С. (лист ІІТЗО від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-329);

Навчальна програма курсу за вибором «Фінансова культура» для учнів 7 класу (авт. Ткаченко О. В., Довгань А. І., Часнікова О. В., Рябова О. Б., Лапішко З. Я. та ін.) за загальною редакцією доктора економічних наук професора Смовженко Т. С. (лист ІІТЗО від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-330);

Навчальна програма курсу за вибором «Прикладні фінанси» для учнів 8 класу (авт. Ткаченко О. В., Довгань А. І., Часнікова О. В., Рябова О. Б., Лапішко З. Я. та ін.) за загальною редакцією доктора економічних наук професора Смовженко Т. С. (лист ІІТЗО від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-331);

Навчальна програма курсу за вибором «Економіка & фінанси» для учнів 9 класу (авт. Ткаченко О. В., Довгань А. І., Часнікова О. В., Рябова О. Б., Лапішко З. Я. та ін.) за загальною редакцією доктора економічних наук професора Смовженко Т. С. (лист ІІТЗО від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-332);

Програма факультативного курсу «Абетка з основ житлово-комунального управління» (авт. Сафіуліна К. Р., Погорєлова В. В., Левицький Д. М., Колієнко А. Г., Кузуб. А. Є., Касабова І. А.) (лист ІМЗО від 04.12.2015 № 2.1/12-Г-100);

Програма курсу за вибором «Основи енергопостачання та енергоспоживання» (авт. Сафіуліна К. Р.) (лист ІМЗО від 02.06.2016 № 2.1/12-Г-268).

Під час роботи за зазначеними вище навчальними програмами вчитель має право коригувати кількість годин залежно від можливостей навчального закладу.

Для поглиблення і розширення змісту профільних предметів або забезпечення профільної прикладної і початкової професійної спеціалізації навчання пропонуються курси за вибором, які викладаються за рахунок варіативного компонента змісту освіти.

Основними завданнями курсів за вибором є забезпечення вивчення економіки і споріднених з нею предметів на достатньому

рівні. За їх допомогою відбувається трансформація наукових знань учнів у їхній практичний досвід. Практичні роботи, екскурсії, презентації, дослідження, моделюючі або ситуативні вправи є невід'ємною складовою занять. Робочі плани профільних класів можуть містити багато курсів за вибором і факультативів. Тим самим забезпечується гнучка система профільного навчання, яка надає учням можливість обрати індивідуальну освітню програму.

Розвиток не тільки економічного мислення, а й фінансових компетенцій і культури, забезпечує **курс «Фінансова грамотність»,** який впроваджується в рамках проведення дослідно-експериментальної роботи на базі загальноосвітніх та вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації України у 2012–2019 роках (наказ МОНмолодьспорту України від 19 липня 2012 р. № 828).

У старшій школі цей курс пропонується викладати у 10-х класах у межах варіативної складової змісту освіти. Навчальна програма даного курсу розрахована на повний академічний рік (2 семестри). Вона містить 4 блоки – «Введення до власних фінансів», «Заощадження та інвестування», «Запозичення», «Страхування та власний бюджет» та розрахована на 35годин та 105 годин.

Розроблено навчально-методичне забезпечення курсу за вибором «Фінансова грамотність» у старшій школі:

підручник з курсу «Фінансова грамотність» (колектив авторів за заг. ред. д. екон. н. професора Смовженко Т. С.) (наказ МОН від 24.06.2014 № 750);

інтерактивний електронний посібник «Фінансова грамотність» (Лист ІІТЗО від 28.03.2014 № 14.1/12-Г-480);

«Фінансова грамотність : робочий зошит для учня / авт. кол.; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко. – К., (лист ІІТЗО від 08.02.2012 № 1.4/12-Г-30);

«Фінансова грамотність : навч. посібник для вчителя / авт. кол.; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко, (лист ІІТЗО від 07.05.2012 № Г-98.).

Курс за вибором «Фінансова грамотність» у початковій школі впроваджується за програмами авторів: Рябової О. Б., Криховець-Хом'як Л. Я., Чарторинської Л. І. за загальною редакцією доктора економічних наук, проф. Т. С. Смовженко, які роз-

раховано на 17 годин та рекомендовано Міністерством освіти і науки України і розміщено на сайті ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» (imzo.gov.ua) у розділі «Дослідно-експериментальна робота»:

«Фінансова абетка» для учнів 2 класу (лист МОН від 20.05.2015 № 1/11-7119);

«Фінансова арифметика» для учнів 3 класу (лист МОН від 20.05.2015 № 1/11-7118);

«Фінансова поведінка» для учнів 3 класу (лист МОН від 20.05.2015 № 1/11-7117).

Дані програми включено до Збірника варіативних навчальних програм для загальноосвітніх навчальних закладів у 2015/2016 н.р.

Викладання курсу «Фінансова грамотність» в основній школі пропонується за програмами авторів: Ткаченко О. В., Довгань А. І., Часнікова О. В., Рябова О. Б., Лапішко З. Я. та ін. за загальною редакцією доктора економічних наук професора Смовженко Т. С., які розраховано на 17 годин (та 35 годин) та схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах комісією з економіки Науково-методичної ради з питань освіти МОН України (їх перелік зазначено вище). Програми мають повну навчально-методичну підтримку: посібники для вчителя та робочі зошити для учнів, електронні версії яких розміщено на сайті Інституту модернізації змісту освіти (imzo.gov.ua) у розділі «Дослідно-експериментальна робота».

З метою виявлення та активізації виховного потенціалу сім'ї у формуванні ключових життєвих компетентностей дітей, зокрема фінансових, економічного способу мислення, споживчої культури дітей як чинника економічного виховання, підвищення економічної свідомості батьків та їхньої фінансової грамотності, організації спільної взаємодії сім'ї, навчального закладу, громади, фінансових установ та для популяризації фінансової просвіти розроблено **програму курсу для батьків «Відкриті родинні студії. Фінансова мудрість родинної педагогіки»** (авт. Кікінеджі О. М., Сампара О. В., Рябова О. Б., Ткаченко Н. В., Лапішко З. Я. та ін. за заг. ред. Смовженко Т. С.) 1-4 класи (лист ІІТЗО від 25.06.2015 № 14.1/12-Г-567) та навчально-методичний посібник

для батьків: «Відкриті родинні студії «Фінансова мудрість родинної педагогіки» (лист ІІТЗО від 25.06.2015 № 14.1/12-Г-567).

Усі зазначені програми та навчально-методичне забезпечення з курсу «Фінансова грамотність» можна використовувати як для варіативної складової навчальних планів, так і під час проведення факультативних занять та гурткової роботи. Окрім цього, зважаючи на повне навчально-методичне забезпечення курсу «Фінансова грамотність» та з метою дотримання чистоти експерименту у всіх навчальних закладах, що долучені до дослідно-експериментальної роботи з упровадження курсу «Фінансова грамотність» (наказ МОНмолодьспорту України від 19.07.2012 № 828, наказ МОН від 17.06.2013 № 776, наказ МОН від 24.03.2016 № 324), необхідно і доцільно використовувати навчально-методичне забезпечення вищезазначених авторів.

Перелік матеріалів та навчально-методичного забезпечення, який може використовуватись під час вивчення курсу за вибором «Фінансова грамотність», постійно оновлюється, друкується у щорічному інформаційному збірнику Міністерства освіти і науки України та розміщуються на офіційних веб-сайтах: Міністерства освіти і науки та ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

Споживча освіта реалізується шляхом формування раціональної та свідомої споживчої поведінки і є актуальним завданням сучасної системи освіти в Україні. Важливим завданням є продовження впровадження в навчальний процес курсу за вибором «Основи споживчих знань» та програм, що реалізуються в рамках проекту **«Здоров'я дитини – здорове харчування»** (авт. програм «Здоров'я дитини – здорове харчування» для учнів 3–4 та 5–7 класів А. І. Довгань, О. В. Овчарук, Л. М. Пужайчереда). Підтримку зазначеного курсу забезпечать навчально-методичний посібник «Ми обираємо здорове харчування Довгань А. І., Овчарук О. В., Пужайчереда Л. М., за загальною редакцією Овчарук О. В. (лист ІІТЗО від 29.05.2014 № 14.1/12-Г-767) та «Навчально-методичні матеріали для проведення занять та позаурочних заходів з питань раціонального харчування на тему «Молоко та молочні продукти» Довгань А. І., Овчарук О. В., Пужайчереда Л. М. за загальною редакцією Овчарук О. В., (лист ІМЗО від 22.03.2016 № 2.1/12-Г-80).

Навчально-методичне забезпечення вивчення економіки постійно поповнюється новими навчальними посібниками як традиційного характеру, так і інноваційні за змістом і формою, вони готуються як фахівцями різних рівнів, так і вчителями-практиками, які діляться свої досвідом. Перелік посібників, які можуть бути використані під час вивчення економіки, постійно оновлюється, друкується ц щорічному інформаційному збірнику Міністерства освіти і науки України та розміщений на офіційному веб-сайті Міністерства освіти і науки: www.mon.gov.ua та веб-сайті ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»: imzo.gov.ua.

Суттєву допомогу для підвищення свого фахового рівня та в підготовці до уроків з економіки вчителям надають науково-методичний журнал «Географія та економіка в рідній школі» Міністерства освіти і науки України та науково-методичний журнал «Економіка в школах України».

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

У 2016/2017 навчальному році вивчення зарубіжної літератури в 5-8 класах здійснюватиметься за програмою: Світова література. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2013 (зі змінами, затвердженими наказом МОН від 29.05.2015 № 585).

У 9 класах – за програмою: Зарубіжна література. 5–12 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Ірпінь: Перун, 2005.

У 10-11 класах – за програмами, затвердженими наказом Міністерства від 28.10.2010 №1021, крім академічного рівня. Академічний рівень зі змінами, затвердженими наказом МОН від 14.07.2016 № 826.

Програми курсів за вибором і факультативів:

Збірник програм курсів за вибором і факультативів із зарубіжної літератури. 5-7 класи: Біла Церква: ТОВ «ОФСЕТ»;

Збірник програм курсів за вибором і факультативів із зарубіжної літератури. 8-11 класи: Біла Церква: ТОВ «ОФСЕТ».

Навчальна та методична література із зарубіжної літератури, рекомендована МОН, зазначена в Переліку навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих Міністерством освіти і науки України, що розміщений на офіційному сайті МОН.

Звертаємо увагу на зміни, внесені в 2015 році до програми із зарубіжної літератури для **8 класу:**

збільшено кількість годин (на 1) на вивчення теми «Античність» за рахунок теми «Священні книги людства»;

розділи «Веди», «Коран» спрощено у змісті навчального матеріалу;

теми «Бароко» і «Класицизм» об’єднано в одну тему «Бароко і класицизм», відповідно тему спрощено у змісті навчального матеріалу;

здійснено заміну двох віршів Дж. Донна на сонет «Щоб мучить мене…». Вірші «Галерник» Л. де Гонгори і «Щоб мучить мене…» Дж. Донна винесено на альтернативне вивчення (1 за вибором учителя);

тему «Просвітництво» перенесено до 9 класу;

тему «Сучасна література» замінено на тему «Література ХХ – ХХІ ст.», до якої з 6 класу перенесено повість-казку «Маленький принц» А. де Сент-Екзюпері.

У 8 класі розпочинається новий етап літературної освіти – системного читання, тому головним об'єктом уваги стане перебіг літературного процесу від давнини до XVII століття (етап системного читання продовжиться в 9 класі). У 8 класі учні мають отримати цілісне уявлення про літературно-культурні епохи (античність, Середньовіччя, Відродження, бароко і класицизм), усвідомити їхні характерні ознаки, особливості розуміння краси в різні часи та в різних країнах, а також долучитися до визначних шедеврів словесності в межах епох, визначених програмою.

У 8 класі учні отримують уявлення про священні книги людства (Веди, Біблія, Коран) як пам'ятки культури, про їхню структуру, провідні образи, специфіку втілення у видах мистецтва. Вивчення священних книг має сприяти формуванню в учнів толерантного ставлення до людей різних віросповідань, а також розумінню глибинних витоків культури.

Обізнаність із золотим фондом літератури в найкращих українських перекладах має сприяти формуванню світогляду учнів, усвідомленню місця України на тлі світової культури, вихованню високої особистої культури.

Твори сучасних авторів Європи та США (запропоновані в програмі на вибір) мають допомогти учням інтегруватися у ХХІ століття через культуру, познайомитися із сучасними підлітковими романами, замислитися над питаннями, що виникають у школярів у процесі дорослішання й вибору власного життєвого шляху.

У 8 класі учні дедалі більше залучаються до роботи з інформаційними ресурсами, творчо-проектної діяльності, групової роботи, діалогових форм (дискусія, виступ перед аудиторією, виступ у блозі тощо).

Внесено зміни до навчальної програми із зарубіжної літератури (10-11 класи, академічний рівень):

максимально мінімізовано рубрику «Державні вимоги до рівня підготовки учнів», а саме:

скорочено розділ «Теорія літератури» (вилучено теоретико-літературні терміни й поняття: «алюзія», «ремінісценція» тощо);

зменшено кількість творів для текстуального вивчення (так, повністю вилучено розділ, присвячений вивченню творчості російського поета Миколи Некрасова, зокрема його віршів «На смерть Шевченка», «Роздуми біля парадного під'їзду»,»Трійка», «О шостій вчора завернув... «; із розділу, присвяченого творчості французького поета Гійома Аполлінера, вилучено поезію «Лорелея»).

Викладання зарубіжної літератури в загальноосвітніх навчальних закладах України здійснюється ***українською мовою***. Твори зарубіжних письменників у курсі зарубіжної літератури вивчаються в ***українських перекладах***. Для зіставлення можливе залучення перекладів, переспівів іншими мовами, якими володіють учні (англійською, німецькою, французькою тощо). За наявності необхідних умов бажаним є розгляд художніх текстів (у фрагментах або цілісно) мовами оригіналів. Таким чином предмет «Зарубіжна література» виконує додаткову функцію *вдосконалення володіння учнями іноземними та іншими мовами*.

З метою систематизації та упорядкування навантаження учнів протягом навчального року подаємо рекомендовану кількість видів контролю у процесі вивчення зарубіжної літератури в кожному класі. Поданий у таблиці розподіл годин є **мінімальним і обов'язковим** для проведення в кожному семестрі. Учитель на власний розсуд може збільшити кількість видів контролю відповідно до рівня підготовки учнів, особливостей класу тощо.

Обов'язкова кількість видів контролю

5–9 класи

Класи	**5**		**6**		**7**		**8**		**9**	
Семестри	**I**	**II**	**I**	**II**	**I**	**II**	**I**	**II**	**I**	**II**
Контрольні роботи у формі:	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3
контрольного класного твору;	–	1	1	1	1	1	1	1	1	1
виконання										

інших завдань (тестів, відповідей на запитання тощо)	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Уроки розвитку мовлення*	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)
Уроки позакласного читання	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1
Перевірка зошитів	4	5	4	5	4	5	4	5	4	5

У **8-9 класах** з поглибленим вивченням зарубіжної літератури пропорційно збільшується кількість контрольних робіт та уроків розвитку мовлення (на розсуд учителя визначається кількість і види контрольних робіт).

10–11 класи

Класи	**10**		**11**			**10**		**11**			**10**		**11**	
Семестри	I	II	I	II		I	II	I	II		I	II	I	II
Рівні	Рівень стандарту					Академічний рівень					Профільний рівень			
Контрольні роботи у формі: контрольного класного твору; виконання інших завдань (тестів, відповідей на запитання тощо)	2 1 1	2 1 1	2 1 1	2 1 1		3 1 2	3 1 2	3 1 2	3 1 2		4 1 3	4 1 3	4 1 3	4 1 3
Уроки розвитку мовлення*	2 у+п	2 у+п	2 у+п	2 у+п		2 у+п	2 у+п	2 у+п	2 у+п		3 1у+ 2п	3 2у+ 1п	3 1у+ 2п	3 2у+ 1п
Уроки позакласного читання	1	1	1	1		2	2	1	1		2	2	2	2
Перевірка зошитів	4	5	4	5		4	5	4	5		4	5	4	5

У кожному семестрі обов’язковим є проведення двох уроків розвитку мовлення: одного уроку усного розвитку мовлення, а другого – писемного. Умовне позначення у таблиці – **(у + п)**.

Під час оцінювання зошита із зарубіжної літератури слід ураховувати наявність різних видів робіт; грамотність (якість виконання робіт); охайність; уміння правильно оформлювати роботи (дотримання вимог до оформлення орфографічного режиму).

Оцінку за ведення зошита із зарубіжної літератури виставляють у кожному класі окремою колонкою в журналі раз на місяць і враховують як поточну до найближчої тематичної.

Оцінка за контрольний твір із зарубіжної літератури є середнім арифметичним за зміст і грамотність, яку виставляють в колонці з датою написання роботи, надпис у журнальній колонці «**Твір**» не робиться.

Оцінку за читання напам’ять поетичних або прозових творів із зарубіжної літератури виставляють у колонку без дати з надписом ***«Напам’ять».***

Під час підготовки вчителів до уроків радимо використовувати періодичні фахові видання: журнали «Всесвітня література в школах України», «Зарубіжна література в школах України», газету «Світова література».

ЗАХИСТ ВІТЧИЗНИ

У Конституції України визначено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу, тому незважаючи на те, чи будуть учні проходити військову службу у Військовій організації держави чи ні, до захисту своєї Вітчизни вони повинні бути готовими завжди.

Проблема національної безпеки є однією з ключових у розвитку будь-якого суспільства. Суспільна система, що нездатна забезпечити власну національну безпеку, завжди перебуває на межі ризику свого припинення.

Метою предмета «Захист Вітчизни» є не тільки необхідність теоретичної, практичної, фізичної і психологічної підготовки учнівської молоді до захисту Вітчизни і проходження військової служби у Збройних Силах України чи інших військових формуваннях України, а й створення умов для формування та удосконалення життєво необхідних знань, умінь і навичок, високої патріотичної свідомості.

Мета предмета досягається глибоким та осмисленим вивченням матеріалу за кількома напрямками, які розподілені на розділи, кожний з яких має свої завдання.

Відповідно до мети сформовано завдання предмета:

- підготовка молоді до захисту життя і здоров’я, забезпечення власної безпеки і безпеки інших людей у надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного часу;

- підготовка молоді до служби у Збройних Силах України, інших військових формуваннях, виконання військового обов’язку в запасі.

Навчальний предмет «Захист Вітчизни» є обов’язковим і включається до інваріантної частини навчального плану та викладається протягом трьох періодів – у 10-11 класах та під час навчально-польових зборів (занять у лікувально-оздоровчому закладі). Відповідно до Типових навчальних планів для загальноосвітніх навчальних закладів, затверджених наказом Міністерства освіти і науки від 27.08.2010 № 834, зі змінами, що внесені наказом Міністерства освіти і науки від 29.05.2014

№ 657, на вивчення предмета у 2016/2017 навчальному році передбачено:

- у класах з військово-спортивним профільним навчанням – 2 год. на тиждень;
- у класах всіх інших напрямів – 1,5 год. на тиждень.

Кількість годин може бути збільшена за рахунок варіативної складової навчального плану.

Зміст програмового матеріалу, у залежності від матеріальної бази, регіональних особливостей тощо і може бути змінений на 20 відсотків. Послідовність вивчення тем учитель предмета «Захист Вітчизни» коригує самостійно (в межах року навчання).

У 2015/2016 навчальному році в рамках всеукраїнського конкурсу «Вчитель року – 2016» вперше відбулося педагогічне змагання серед учителів навчального предмета «Захист Вітчизни». Здобутий багатющий досвід, що потребує поширення.

Ознайомитися з матеріалами учасників можна за посиланням: http://mon.gov.ua/teacher2016/uchasniki-teaher-2016/zahust/.

Майстер-класи учасників ІІІ туру - https://www.youtube.com/playlist?list=PLlGoA1PEos6aGcutEu2NDEomutg9sKW-n.

Уроки учасників ІІІ туру - https://www.youtube.com/playlist?list=PLlGoA1PEos6bGlCcmV_y5bj01vQgDjG3f

Детальніше про перебіг Конкурсу можна ознайомитись за посиланням: http://vippo.org.ua/index.php?pagename=teacher-year.

Навчально-методичне забезпечення, рекомендоване Міністерством до використання в навчальних закладах, зазначено у Переліках навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, розміщених на офіційних веб-сайтах Міністерства (www.mon.gov.ua) та Інституту модернізації змісту освіти (www.imzo.gov.ua).

Під час підготовки вчителів до уроків радимо використовувати періодичні фахові видання: загальнодержавний методично-інформаційний журнал «Оборонний вісник» та ін.

Зокрема у щомісячному виданні Центру військової політики та політики безпеки (ЦВППБ) журналі «Оборонний вісник» міститься широкий спектр інформації військової сфери, яка може

використовуватися вчителями і учнями загальноосвітніх навчальних закладів під час підготовки та проведення уроків з предмета «Захист Вітчизни».

Особливістю видання є поєднання інформаційних, аналітичних матеріалів, новин сектора безпеки і оборони України та за військові структури (формування) провідних країн світу.

Допоміжним матеріалом для вчителів буде тематичний розділ з вичерпною, підготовленою профільними фахівцями інформацією, в обсягах та змістом навчального матеріалу та періодичністю відповідно до річного тематичного плану. Розділ журналу «Мій погляд», Internet- сторінка сайту ЦВППБ (www.defpol.org.ua) та електронна адреса (e-mail: info@defpol.org.ua) відкрита для налагодження зворотного зв'язку з аудиторією читачів, обговорення з ними проблемних питань та висвітлення досвіду з питань організації військово-патріотичного виховання, а також для надання відповідей, що виникатимуть під час підготовки до проведення та викладання предмета «Захист Вітчизни».

На основі визначених головної мети і завдань та відповідно Державного стандарту предмет вивчається за трьома змістовими лініями:

- основи військової справи та військово-патріотичне виховання;
- основи попередження і захисту у надзвичайних ситуаціях;
- основи медичних знань, надання домедичної допомоги.

Вивчення предмета «Захист Вітчизни» проводиться окремо для юнаків та дівчат (відповідно до листа-роз'яснення Міністерства освіти і науки України від 09.10.2002 № 1/9-444). Поділ класу на групи здійснюється згідно наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Нормативів наповнюваності груп дошкільних навчальних закладів (ясел-садків) компенсуючого типу, класів спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів), груп продовженого дня і виховних груп загальноосвітніх навчальних закладів усіх типів та Порядку поділу класів на групи при вивченні окремих предметів у загальноосвітніх навчальних закладах» від 20.02.2002 № 128 (додаток 2). Навчальний предмет при цьому в обох випадках носить назву «Захист Вітчизни» (з уточненням «Основи медичних знань» для дівчат).

Разом з тим, дівчата, за їх власним бажанням (у разі згоди батьків, опікунів або піклувальників) та відповідно до рішення педагогічної ради навчального закладу, можуть навчатися за програмою для юнаків (тематичний план №1). Юнаки, які за станом здоров'я або релігійними поглядами звільнені від засвоєння основ військової справи, можуть вивчати предмет за програмою для дівчат (тематичний план №1) «Основи медичних знань».

Предмет «Захист Вітчизни» викладається протягом трьох періодів – у 10 і 11 класах під час навчального року та під час навчально-польових зборів (занять у лікувально-оздоровчому закладі). **Навчально-польові заняття (збори) можна проводити поетапно (по мірі вивчення тем або розділів), у кінці першого семестру та навчального року, за рахунок літньої практики (10 клас).**

Програма для проведення навчально-польових зборів не залежить від потижневого навантаження і розрахована на 18 навчальних годин.

Юнаки вивчають такі розділи: Збройні Сили України на захисті Вітчизни; міжнародне гуманітарне право; тактична підготовка; вогнева підготовка; статути Збройних Сил України; стройова підготовка; військова топографія; прикладна фізична підготовка; військово-медична підготовка; основи цивільного захисту.

Дівчата – основи цивільного захисту; міжнародне гуманітарне право про захист цивільного населення; основи медичних знань і допомоги; домедична допомога у надзвичайних ситуаціях; допомога хворим та догляд за хворими.

Основи цивільного захисту, як розділ програми, для групи юнаків і для групи дівчат є спільним.

Практичне закріплення теоретичного матеріалу з розділу «Основи цивільного захисту» також передбачається під час проведення Дня цивільної оборони (цивільного захисту) в загальноосвітніх навчальних закладах.

Розділ програми «Військова топографія» має навчити розуміти, читати і знати топографічну карту. Учитель має пояснити учням значення відповідних знань під час проходження військової служби та під час воєнних дій. Необхідно роз'яснити учням важливу роль і значення топографічних карт у проведенні військових

операцій (зокрема на прикладі АТО) та вказати на виняткову її важливість при переміщенні по території військових з'єднань на рівні роти, полку, батальйону.

При поясненні розрахунку азимуту необхідно пояснити учням, що відповідні знання є необхідною умовою для виконання бойових завдань артилерійськими розрахунками та при переміщенні, відповідно до наказів військового керівництва.

Необхідно пояснити учням, що вміння визначити місцевий час та його розрахунок є важливим елементом формування та реалізації відповідних завдань, що стоять перед підрозділами Збройних Сил України у воєнний час.

Слід вказати на виняткове велике значення сучасних технологій зі збору та оброблення космічних і авіаційних знімків на територію проведення бойових дій з метою локалізації військових підрозділів та бойової техніки противника.

Практичне закріплення вмінь та навичок з військової топографії здійснюється під час проведення військово-польових занять (зборів).

Стрільба з автомата та малокаліберної гвинтівки проводиться на відповідно обладнаних стрільбищах і в тирах за планами військових комісаріатів на підставі наказів, погоджених з начальником гарнізону (командиром військової частини, начальником вищого навчального закладу), органом управління освітою і керівником навчального закладу.

З метою практичного закріплення рівня знань, умінь та навичок учнів наприкінці навчального року проводяться навчально-польові заняття (збори), у тому числі, з використанням навчально-методичної бази військових частин, відповідних кафедр вищих навчальних закладів, військових комісаріатів, оборонно-спортивних, військово-оздоровчих таборів, базових навчальних закладів, центрів допризовної підготовки тощо. Їх організація і проведення планується керівником навчального закладу відповідно до діючих вимог.

Для більш ефективної організації навчально-польових зборів рекомендуємо визначити школи міста (району), на базі яких проводитимуться заняття, залучивши до них учнів з інших шкіл, об'єднавши їх у навчальні взводи й відділення.

Урок, як основна організаційна форма предмета «Захист Вітчизни», в усіх загальноосвітніх навчальних закладах починається з шикування, виконання гімну України, перевірки готовності класу до уроку і тренування за тематикою уроку протягом 3-5 хв. На заняттях стосунки між учнями та вчителем, а також учнів між собою підтримуються на зразок взаємовідносин між військовослужбовцями Збройних Сил України.

З метою підвищення протимінної безпеки населення та дітей Міністерство освіти і науки рекомендує у загальноосвітніх навчальних закладах спланувати цикл уроків та виховних заходів присвячених поводженню учнів з вибухонебезпечними предметами на які учні можуть наразитися. Для проведення уроків рекомендовано використовувати відеоматеріали з питань протимінної безпеки для загального населення та дітей, що розроблені Державною службою з надзвичайних ситуацій, ОБСЄ, ЮНІСЕФ та отримали статус соціальної реклами від Національної Ради з питань телебачення та радіомовлення. З цими матеріалами можна ознайомитись в Інтернеті за посиланнями: https://www.dropbox.com/s/6tqoszr2xmiz5lj/Mines.mp4; https://www.dropbox.com/s/wra85b4hfpdmagn/mns%20720x576%20low%2003.08.14.avi; https://www.dropbox.com/s/z8fz2ktrd2f0nm7/mns%20720x405%2003.08.14.mp4.

Основними функціями оцінювання є контролююча, навчальна, діагностична і виховна. При оцінюванні навчальних досягнень з предмета «Захист Вітчизни» вчителем оцінюються: якість знань, умінь та навичок учнів; нормативні показники, контрольні вправи (нормативні показники та вправи подано у навчальній програмі). Якість виконання нормативів визначає рівень індивідуальної підготовки учнів.

Під час оцінювання рекомендується:

- здійснювати індивідуальний підхід, тобто створювати для учня такі умови, які відповідають особливостям його розвитку, рівню фізичного підготовленості, стану здоров’я;
- конкретизувати завдання, визначеного змістом даного уроку, за яке учня буде оцінено;
- застосовувати гласність оцінки (своєчасно інформувати учня про оцінку з коротким аналізом виконання учнем рухової дії);
- врахувати: особисті досягнення учнів протягом навчально-

го року; ступінь активності учнів на уроках; залучення учнів до занять фізичною культурою в позаурочний час; участь у спортивних змаганнях усіх рівнів.

Під час складання контрольних вправ з прикладної фізичної підготовки потрібно врахувати деякі особливості, спрямовані на убезпечення учнів від нещасних випадків:

1. Контрольні вправи складають тільки учні основної медичної групи, які на момент прийняття нормативу не скаржаться на погане самопочуття та стан здоров'я.
2. Перевірка безпечності місць занять та справності інвентарю.
3. Обов'язкова присутність медичного працівника.
4. Проведення розминки.

При здачі заліків та нормативів також мають ураховуватися фізіологічні особливості та релігійні погляди учнів.

Важливими умовами успішності занять з предмета є висока дисципліна, організованість, відповідальність учнів.

Для активізації військово-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах рекомендується вести гурткову роботу відповідного напряму. При проведенні такої роботи необхідно керуватися Концепцією допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді, навчальною програмою «Захист Вітчизни», угодою про співробітництво між обласним департаментом (управлінням) освіти і науки та обласним військовим комісаріатом про спільну діяльність з питань військово-патріотичного виховання учнівської молоді.

Вчителям захисту Вітчизни рекомендуємо надавати організаційно-методичну допомогу та брати участь у проведенні в навчальних закладах Уроків мужності (лист Міністерства освіти і науки України від 13.08.2014 № 1/9-412 «Про проведення Уроків мужності»), які стануть фундаментом формування у дітей та молоді сучасної національної ідентичності на кращих прикладах мужності і звитяги, виявлених нинішніми захисниками Батьківщини, на героїці сучасної боротьби за незалежність і цілісність держави.

Темами цих уроків мають бути мужність українських військових та добровольців, їх вірність Присязі українському народові, готовність віддати життя за мир і спокій в Україні, а також ге-

роїзм простих українців (волонтерів), які з перших днів антитерористичної операції допомагають забезпечувати війська захисним спорядженням, ліками, продовольством та, не зважаючи на ризик, вивозять із захоплених міст і сіл мирних громадян. Варто згадати і про українців, які приймають у себе родини, що вимушені покинути свої рідні домівки.

Лейтмотивом уроків має стати любов до України, самовідданість і патріотизм її захисників, активна громадянська позиція українців, особиста відповідальність за долю держави.

Форми проведення Уроків мужності можуть бути різноманітними, на вибір навчального закладу: зустрічі з учасниками бойових дій, волонтерами, відвідання військовослужбовців, які отримали поранення внаслідок виконання бойових завдань в рамках проведення заходів антитерористичної операції та проходять реабілітацію, виступи дитячих творчих колективів, написання листів до вояків у рамках Всеукраїнської акції «Лист пораненому».

Всі заходи мають враховувати вікові та психологічні особливості дітей.

Радимо анонси про проведення Уроків мужності розміщувати на офіційних сайтах органів управління освітою, навчальних закладів.

Безпека під час проведення навчальних занять із предмета «Захист Вітчизни» забезпечується їх чіткою організацією, суворим дотриманням заходів, що визначаються статутами, курсом стрільб, відповідними керівництвами та настановами.

Керівники навчальних закладів зобов’язані вживати заходів щодо попередження загибелі та травмування учнів, встановлювати необхідні вимоги безпеки під час роботи з озброєнням та військовою технікою, під час здійснення маршу в район занять, проведення занять, стрільб, спеціальних занять і робіт, своєчасно доводити ці вимоги до учнів та добиватися їх суворого виконання.

Перед початком занять керівник навчального закладу зобов’язаний особисто впевнитись, що для цього створені безпечні умови, учні засвоїли вимоги безпеки та мають достатні практичні навички щодо їх виконання.

Відповідальність за дотримання учнями вимог безпеки на заняттях несуть учителі предмета «Захист Вітчизни».

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА

У 2016/2017 навчальному році організація навчально-виховного процесу дітей з особливими освітніми потребами має здійснюватися з урахуванням завдань, визначених Указами Президента України, зокрема, «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини» від 25 серпня 2015 р. № 501; «Про активізацію роботи щодо забезпечення прав людей з інвалідністю» від 3 грудня 2015 р. № 678, нормативно-правовими актами, листами Міністерства освіти і науки України щодо деінституціалізації навчання та виховання дітей шляхом розвитку інклюзивного навчання.

Організація навчально-виховного процесу для учнів з особливими освітніми потребами ЗНЗ у цілому здійснюється за планами та методичними рекомендаціями, зазначеними у листі Міністерства освіти і науки України від 09.06.2016 № 1/9-296 «Про структуру 2016/2017 навчального року та навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів».

При організації інклюзивного навчання слід керуватися чинними нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України, інструктивно-методичними матеріалами та листами Міністерства, які розміщені та постійно оновлюються на офіційному веб-сайті Міністерства освіти і науки України **(www.mon.gov.ua**) у рубриці «Освіта дітей з особливими потребами».

Враховуючи те, що інклюзивне навчання організовується за рекомендацією психолого-медико-педагогічної консультації (далі – ПМПК), органи управління освіти мають координувати консультативно-методичну співпрацю ПМПК та загальноосвітніх навчальних закладів (ЗНЗ) з питань орієнтовної потреби в інклюзивних класах.

Особливості організації інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах регламентовано Постановою № 872 Кабінету Міністрів України від 15.08.2011 р. «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах».

Інклюзивне навчання організовується у загальноосвітніх навчальних закладах, незалежно від типу, форми власності та підпорядкування, на основі комплектування класів учнями з типо-

вим розвитком та учнями з особливими освітніми потребами. Рішення про створення класів з інклюзивним навчанням приймається засновником (власником) загальноосвітнього навчального закладу за погодженням з відповідним органом управління освітою та органом державної санітарно-епідеміологічної служби.

Для організації інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх навчальних закладах необхідно створити відповідні умови:

- безперешкодний доступ до території та приміщень навчального закладу, зокрема, для дітей з вадами опорно-рухового апарату, в тому числі для дітей, які пересуваються на візку, та дітей з вадами зору;

- забезпечення навчального закладу необхідними навчально-методичними посібниками, наочно-дидактичними та індивідуальними технічними засобами навчання;

- наявність кабінетів учителя-дефектолога, психологічного розвантаження, логопедичного з відповідним корекційно-розвитковим обладнанням;

- забезпечення педагогічними кадрами, які володіють методиками роботи з дітьми з особливими освітніми потребами (зокрема, учителями-дефектологами, учителями інклюзивного навчання (асистентами учителя).

Вимоги щодо архітектурної доступності навчальних закладів визначено Державними будівельними нормами В.2.2-17:2006 «Доступність будинків і споруд для маломобільних груп населення», затвердженими наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 02.11.2006 № 362**.**

Діти з тяжкими порушеннями опорно-рухового апарату, які самостійно не пересуваються і потребують індивідуального догляду, зараховуються до інклюзивних груп при забезпеченні постійного супроводу асистентом дитини. Така норма встановлена пунктом 7 Порядку комплектування інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах, затвердженого спільним наказом МОН та МОЗ від 06.02.2015 за № 104/52.

Звертаємо увагу керівників навчальних закладів, педагогічних працівників, що згідно з пунктом 9 Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах, за-

твердженому постановою Кабінету Міністрів України від 15 серпня 201 р. № 872, навчання в інклюзивних класах здійснюється за типовими навчальними планами, програмами, підручниками та посібниками, у тому числі спеціальними підручниками, рекомендованими Міністерством освіти і науки України для загальноосвітніх навчальних закладів.

Особливістю навчально-виховного процесу дітей з особливими освітніми потребами є його корекційна складова, яка є невід'ємною частиною навчального плану. З урахуванням зазначеного, для кожного учня з особливими освітніми потребами необхідно складати індивідуальний навчальний план (на основі робочого навчального плану конкретного ЗНЗ), де вказується кількість годин корекційно-розвиткових занять з урахуванням рекомендацій ПМПК.

Індивідуальний навчальний план та програма розробляється групою фахівців з обов'язковим залученням батьків, або осіб, які їх замінюють, з метою визначення конкретних форм і методів навчання дитини з особливими освітніми потребами на основі рекомендацій відповідної ПМПК та Типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку. Метою цієї роботи є визначення конкретних навчальних стратегій і підходів до навчання дитини з особливими освітніми потребами.

Склад шкільного консиліуму формується залежно від мети, але обов'язковими учасниками є заступник директора з навчально-виховної роботи, практичний психолог, класний керівник, соціальний педагог, учителі-предметники, дефектолог, вчитель-логопед, медичний працівник закладу. Оптимальний склад команди визначається тією кількістю фахівців, яка забезпечить реалізацію індивідуального навчального плану.

Під час проведення консиліуму учасники мають дати відповіді на такі питання:

- Яка допомога потрібна учню?
- Яку корекційно-розвивальну роботу бажано з ними здійснювати?
- Які особливості повинні бути враховані у процесі навчання і спілкування?

• Яку роботу можуть узяти на себе учасники консиліуму?

• Яку діяльність необхідно здійснювати силами педагогічного колективу?

• Чим може допомогти сім'я, фахівців різного профілю поза школою?

У разі відсутності у навчальному закладі вчителя-дефектолога, залучається відповідний фахівець ПМПК, навчально-реабілітаційного центру, спеціальної загальноосвітньої школи (школи-інтернату) тощо.

Індивідуальна програма розвитку – це письмовий документ, який за свою суттю є контрактом між педагогічним колективом і батьками дитини з особливими освітніми потребами або особами, які їх замінюють. Індивідуальна програма розвитку зазначає вимоги до організації навчання дитини з особливими освітніми потребами, зокрема визначає характер освітніх послуг і форм підтримки.

Індивідуальна програма розвитку (далі ІПР) містить загальну інформацію про учня, систему додаткових послуг, види необхідної адаптації та модифікації навчальних матеріалів, індивідуальну навчальну програму та за потреби індивідуальний навчальний план. Оформлення та ведення відповідної документації покладається на асистента вчителя.

Напередодні зустрічі з питань планування педагог інклюзивного класу мусить провести аналіз змісту навчальної програми й державних стандартів. Корекційний педагог повинен познайомитися з дітьми, які мають особливі освітні потреби, виокремити навчальні цілі та визначитися з можливими варіантами індивідуального підходу до конкретних дітей.

Перше засідання з питання розроблення ІПР повинно відбутись упродовж перших 30-ти днів навчання дитини у школі. За цей час група фахівців вивчає актуальний рівень знань і вмінь учня, його можливості та потреби, фіксує результати вивчення. Додаткові послуги, передбачені в ІПР, дитина починає отримувати не пізніше ніж через десять шкільних днів після узгодження ІПР одним з батьків.

На засіданні з розроблення ІПР важливою є участь керівника навчального закладу, який затверджує ІПР. Керівник навчального

закладу повинен мати інформацію про конкретну дитину з особливими освітніми потребами, щоб вірно розподілити наявні ресурси.

Після засідання з розроблення ІПР треба не забути про таке:

• Надати батькам підписаний примірник ІПР.

• Упевнитися, що примірники ІПР є в усіх членів команди, які будуть його виконувати.

• Щомісяця спілкуватися з учителями про реалізацію ІПР. Це допоможе стежити за динамікою розвитку учнів і тим, на скільки задовольняються їхні потреби.

• Повідомляти батькам про успіхи учня в досягненні цілей ІПР з такою ж періодичністю, з якою отримують інформацію про успішність своїх дітей інші батьки.

Якщо учень не демонструє очікуваних успіхів згідно зі своєю ІПР або якщо є підстави для внесення змін у цей документ, необхідно у стислі строки організувати нове засідання про питання розробки ІПР. Важливо документувати всі ці кроки й супроводжувати їх стислими записами: коли був здійснений або завершений той чи інший захід, нотувати розмови з фахівцями та батьками, дати зустрічей тощо. Такі регулярні бесіди важливі для моніторингу прогресу учня та допомагають визначити, чи потрібен учню додатковий час і послуги, або навпаки - час і послуги слід скоротити.

В ІПР можуть також указуватися завдання, що відрізняються від завдань, зазначених у загальній навчальній програмі. Для учнів з порушеннями розвитку може бути необхідна модифікація навчального матеріалу (змісту), яку можна здійснити таким чином:

• Учень здатний засвоїти зміст навчальної програми, але йому необхідна адаптація навчального процесу. Відтак він працює для досягнення тих же результатів (зміст навчання), що й однолітки, але форма (процес) навчання може відрізнятись.

• Учень здатний засвоїти лише частину матеріалу навчальної програми. У такому разі він може зосередитись лише на деяких навчальних завданнях, що відповідають його потребам і можливостям.

• У даний час дитина не здатна засвоїти навчальний матеріал, передбачений навчальною програмою, тому для неї необхідно визначити інші навчальні цілі. Однак у такому випадку вчитель

повинен знайти способи залучення цього учня до уроку таким чином, щоб це мало для школяра сенс. Учитель має дати учню завдання відповідно до навчальної програми спеціального навчального закладу, надавши йому можливість працювати над досягненням цілей у тій самій сфері, але на іншому рівні.

Приклад

Учень може займатись відніманням однозначних чисел, тоді як більша частина учнів займається відніманням двозначних чисел. Або ж учитель може скласти таку паралельну навчальну програму, де учень може брати участь у занятті/завданні, але працювати над іншою метою. Наприклад, більшість школярів проводять експеримент із природознавства в лабораторії, а учень з особливими освітніми потребами може виконувати спостереження й розвивати свої навички запам'ятовування, перевіряючи, чи на всіх столах наявні необхідні матеріали та обладнання.

Розклад уроків у класах з інклюзивним навчанням складається відповідно до робочого плану навчального закладу з урахуванням індивідуальних особливостей учнів та гігієнічних вимог.

На уроках слід:

1. Здійснювати індивідуальний підхід на фоні колективної діяльності. Завдання повинні бути доступні для дитини, диференційовані і за рівнем складності і за якісними особливостями. У цьому випадку кожна дитина буде відчувати свою включеність в освітній процес.

2. Під час навчального процесу необхідно передбачати можливості для «рухової розрядки»: динамічні паузи, пальчикові ігри і т.д.

3. Обов'язкове використання практичних та наочних методів: розглядання і маніпуляції з натуральними предметами, картинками; робота зі схемами, таблицями. Це забезпечує участь трьох сенсорних каналів (аудиального, візуального, кінестетичного).

Основна діяльність вчителя інклюзивного класу відбувається не на уроці, а в процесі підготовки до нього, в підборі матеріалу та проектуванні ситуації успішності навчання. Спільно з фахівцями супроводу (вчителем-логопедом, педагогом-психологом) вчитель підбирає оптимальні, найбільш ефективні методи і прийоми, напрямки та підходи роботи з дітьми, моделюючи тактику

реалізації уроку. Виробляються не тільки стратегії навчання і виховання (розвиток особистісних ресурсів кожної дитини), але і модель поведінки вчителя на уроці: чітко і точно формулювати завдання; передбачається можливість імпровізації і варіювання практичного матеріалу.

У процесі підготовки до уроку в класі з інклюзивним навчанням вчитель складає план-конспект уроку, в якому інтегрує учбовий матеріал загальноосвітніх і спеціальних (корекційних) програм так, щоб на одному уроці діти з різним станом психофізичного та інтелектуального розвитку вивчали близьку за змістом тему, але на тому рівні засвоєння, який доступний для кожного учня. Інформація, одержувана учнем по темі, що вивчається, повинна відповідати рекомендованій йому для навчання освітній програмі. Закріплення і відпрацювання отриманих знань, умінь і навичок ведеться на різному дидактичному матеріалі, підібраному для кожного учня індивідуально: роздаткові картки, вправи з навчальних посібників і підручників. Така побудова учбових занять створює умови, при яких всі учні класу залучаються до загальнокласної роботи.

Наприклад 3. Списування з відновленням слів.
(Кожному учневі окрема карточка)

1 рівень – високий	**2 рівень – достатній і середній**	**3 рівень – для учнів з обмеженими можливостями**
Спишіть, вставляючи замість пропусків, де потрібно м’який знак. Я взяв л_ ін_йку й ол_івец_, Замал_ював вес_ пап_ірец_! Посередин_і їжак Дуже колет_ся! Ос_ так!	Спишіть вірш, вставляючи пропущені букви. Мій дідус… старен…кий, Як голуб сивен…кий. По садочку ходит…, І мене малого, Онучен…ка свого За ручен…ку водит… .	Встав пропущений м’який знак. (Учні в готовий текст, шрифт 18-20 не переписуючи, вставляють м’який знак) На тонен…ких гілочках верби висит…. м’якен...ка рукавичка. Вона гойдає…ся від вітру. Хтос… загубив? Ні, то не рукавичка. То теплен…ке ремезове гніздо.

1. Списування з розподілом.

- Запишіть подані слова у два стовпчики: у перший – з м’яким знаком у кінці слова, у другий – з м’яким знаком у середині слова.

Радість, тільки, гребінець, півень, льон, черешенька, сіль, річенька.

Для учнів з обмеженими можливостями
Ці ж слова записані на окремих аркушах, діти викладають слова відповідно до стовпчика.

V. Закріплення правил уживання м’якого знака.

Лист 6. Надіслав Незнайко. Просить допомоги у виконанні наступної вправи.

- Прочитайте. Запишіть слова, поставивши, їх у таку форму, щоб вони позначали один предмет. Учні отримають окремі завдання.

1 рівень – високий	**2 рівень – достатній і середній**	**3 рівень – для учнів з обмеженими можливостями**
Гості – гість Стільці – Пні – Радості –	Карасі – карась Печалі – Мудреці – Олені –	Асистент вчителя записує перше слово у множині, промовляє це слово з учнем, а учень записує в однині. Рисі – Лосі – Тіні –

1. Виконання завдання 4 с. 71 підручника.

Читання вчителем задачі.

Хлопчик вирізав 10 сніжинок, 7 сніжинок він подарував однокласнику. Скільки сніжинок залишилось у хлопчика?

- Повторіть умову задачі.
- Повторіть запитання задачі.
- Якою дією будемо розв’язувати задачу? (віднімання)
- Це означає, що ця задача на знаходження остачі.
- Які головні слова треба записати в умові задачі?

Було –

Подарував –

Залишилось –

- Скільки сніжинок було у хлопчика? Скільки він подарував? Скільки у нього залишилось?
- Запишіть умову задачі.

Учні	**Учні з особливими потребами**
Один учень на дошці, а решта в зошиті записують умову задачі та самостійно її розв'язують. Записують відповідь.	Асистент приклеює в зошит шаблон умови задачі. Діти вписують тільки числа. Було – □ с. Подарував – □ с. Залишилось – □ □ □ □ Відповідь: □ сніжинки.

- Яка відповідь задачі? 3 сніжинки)

Відповідно до Положення про державну підсумкову атестацію учнів (вихованців) у системі загальної середньої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 18 лютого 2008 року № 94, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 27 лютого 2008 року за №151/14842 (зі змінами), учні з особливими освітніми потребами звільняються від атестації. Також, учні, які навчаються за спеціальними програмами у загальноосвітніх навчальних закладах, за станом здоров'я можуть бути звільнені від проходження державної підсумкової атестації за висновком лікарсько-консультативної комісії. Учням, які звільняються від атестації, необхідно подати заяву батьків або осіб, які їх замінюють, довідку лікарсько-консультативної комісії, засвідчену печаткою закладу охорони здоров'я. Підставою для звільнення від атестації є рішення педагогічної ради, на основі якого видається наказ керівника загальноосвітнього навчального закладу. Для осіб, звільнених від державної підсумкової атестації, у додаток до свідоцтва про відповідний рівень освіти виставляються річні бали та робиться запис «звільнений». Однак, за бажанням батьків або осіб, які їх замінюють, такі учні можуть допускатися до проходження атестації.

Якщо дитина навчається за спеціальною програмою для розумово відсталих дітей у загальноосвітньому навчальному закладі

(за індивідуальною формою чи в класі з інклюзивним навчанням), навчання її завершується після закінчення 9 класу. Випускникам, які мають особливі освітні потреби, видається документ встановленого зразка для загальноосвітнього навчального закладу, учнями якого вони були. У додатку до свідоцтва про базову загальну середню освіту вказуються лише ті предмети, які вивчав учень у процесі навчання. Після цього дитина має право на вступ до професійно-технічного навчального закладу з урахуванням рекомендацій лікарів.

Одним з найважливіших складових елементів команди, що працює з дитиною з особливими освітніми потребами, є асистент вчителя інклюзивного навчання який бере участь у розробленні та виконанні індивідуальних навчальних планів та програм, адаптує навчальні матеріали з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності дітей з особливими освітніми потребами.

Основні завдання асистента вчителя:

- Надання допомоги вчителю в організації навчально-виховного процесу.
- Моделювання додаткової позитивної ролі для учнів, належних і ефективних міжособистісних комунікаційних навичок (вербальних, невербальних).
- Моделювання безпечної практики роботи та реагування на непередбачені ситуації в міру їх виникнення.
- Розширення навчальних можливостей для дітей.
- Індивідуалізований підхід до навчання дітей та надання індивідуальної уваги окремим учням.
- Управління поведінкою учнів, проведення спостережень відповідно до вимог вчителя.

Асистент учителя забезпечує:

• більшу послідовність у процесі викладання;

• кращий моніторинг та оцінку прогресу у навчанні та розвитку дітей;

• моделювання організаційних навичок та підзвітності, дотримання основних правил та процедур, прийнятих у навчальному закладі.

Варто звернути особливу увагу на те, що в індивідуальній програмі розвитку вказується кількість і тривалість занять з відповідними фахівцями (логопедом, фізіотерапевтом, психологом та іншими спеціалістами).

У разі, коли дитина навчається в спеціальній школі (школі-інтернаті) або в навчально-реабілітаційному центрі, вона отримує в цих закладах і відповідну реабілітаційну допомогу (у тому числі корекційні заняття). Якщо ж дитина навчається в інклюзивному чи спеціальному класі у загальноосвітній школі, вона може отримувати корекційну допомогу за місцем навчання (за наявності спеціалістів), або ж на логопедичному пункті, у навчально-реабілітаційному центрі, ПМПК; реабілітаційні послуги відповідно до індивідуальної програми реабілітації дитини-інваліда – в реабілітаційних закладах інших відомств.

У випадках, коли учні мають ускладнені вади психофізичного розвитку і не можуть засвоїти програму з окремих предметів, педагогічна рада навчального закладу за поданням шкільної психолого-медико-педагогічної комісії та погодженням з батьками (особами, які їх замінюють) приймає рішення про переведення цих учнів на навчання за індивідуальними навчальними програмами.

Навчальні досягнення таких учнів оцінюються за обсягом матеріалу, визначеним цією програмою.

Навчально-виховний та реабілітаційний процес учнів спеціальних класів загальноосвітніх навчальних закладів здійснюється у порядку, визначеному Положенням про спеціальні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх навчальних закладах, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 09.12.2010 № 1224, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 29 грудня 2010 р. за № 1412/18707. Пунктом 3.1 зазначеного Положення встановлено, що спеціальні класи працюють за навчальними програмами, підручниками і посібниками, рекомендованими Міністерством освіти і науки України для використання у спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах.

Школи ІІІ ступеня для дітей з особливими освітніми потребами навчаються за навчальними планами, затвердженими наказом Міністерства освіти і науки України від 12.02.2015 № 134 (із змінами, внесеними наказом МОН України від 19.06.2015 № 651), програмами та підручниками ЗНЗ.

Пояснювальною запискою до цих навчальних планів визначені напрями корекційної-розвиткової роботи у старшій школі відповідно до контингентів учнів з особливими освітніми потребами. Одним з актуальних напрямів є розвиток комунікативної діяльності і творчості з метою сприяння подальшій соціалізації випускників ЗНЗ.

У старшій школі для дітей сліпих, із зниженим зором, глухих, із зниженим слухом, із порушеннями опорно-рухового апарату уведено курс «Захист Вітчизни», основна мета якого підготовка молоді до забезпечення власної безпеки у надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного часу.

У межах програм для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей (програми розміщені на офіційному сайті Міністерства**)** для дітей із складними порушеннями розвитку (глухих та зі зниженим слухом, сліпих та зі зниженим зором у поєднанні з розумовою відсталістю) дозволяється вносити корективи з урахуванням індивідуальних особливостей зазначених категорій дітей.

З метою забезпечення корекції первинних і вторинних відхилень розвитку учнів з особливими освітніми потребами, формування компенсаторних способів предметно-практичної діяльності як важливої умови підготовки таких дітей до навчання, у 2016 році розроблено програми з корекційної-розвиткової роботи для учнів початкової школи. Для учнів 5-9 класів, які мають затримку психічного розвитку, розроблено програму «Корекція розвитку». Програми розміщено на офіційному сайті Міністерства освіти і науки України.

Навчальні плани для учнів з помірною розумовою відсталістю складаються на основі Типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей з українською чи російською мовою навчання з урахуванням індивідуальних особливостей психофізичного розвитку учнів.

Навчання дітей з помірною розумовою відсталістю здійснюється за спеціальними навчальними програмами для спеціальних навчальних закладів для розумово відсталих дітей та (або) за індивідуальною навчальною програмою. Навчання цих дітей у початковій школі здійснюється за спеціальними навчальними про-

грамами, рекомендованими Міністерством освіти і науки України, зокрема «Українська мова», «Математика», «Трудове навчання», «Образотворче мистецтво», «Я і Україна», які розміщено на офіційному сайті Міністерства (www.mon.gov.ua) у розділі «Освіта осіб з особливими освітніми потребами», рубрика «Навчальні програми» (у тому числі анотації), на сайті Інституту інноваційних технологій і змісту освіти (www.iitzo.gov.ua).

Допускається адаптація змісту освіти до пізнавальних можливостей учнів, що виявляється в зменшенні обсягу матеріалу, його спрощенні за характером і структурою, збільшення кількості годин на вивчення окремих тем та постійне повторення навчального матеріалу у поєднанні з предметно-практичною діяльністю.

Не рекомендується розподіляти години, відведені на корекційно-розвиткові заняття, між вчителями-класоводами, вчителями-предметниками, що зумовлює формальний підхід та недостатню ефективність зазначених занять.

Важлива роль навчально-реабілітаційних центрів (далі – НРЦ) у забезпеченні права на освіту у поєднанні з комплексною реабілітацією учнів. Пунктом 1.3 Положення про НРЦ визначено основний склад учнів (вихованців) НРЦ як навчального закладу для дітей із складними порушеннями розвитку. При цьому зазначається, що діти із складними порушеннями розвитку – це діти з порушеннями слуху, зору, тяжкими системними мовленнєвими порушеннями, тяжкими порушеннями опорно-рухового апарату у поєднанні з розумовою відсталістю, затримкою психічного розвитку, сліпоглухі, діти, які себе не обслуговують і відповідно до індивідуальної програми реабілітації дитини з інвалідністю потребують індивідуального догляду та супроводу, але вони можуть перебувати у дитячому колективі згідно з рекомендованим лікарями режимом.

Окрім НРЦ, у системі загальної середньої освіти функціонує мережа спеціальних загальноосвітніх шкіл та шкіл-інтернатів. Режимом функціонування спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів передбачено здійснення навчально-реабілітаційного процесу у першій та другій половині дня за різними формами і методами роботи з використанням сучасного навчально-реабілітаційного обладнання, із забезпеченням постійного фахового психолого-педагогічного супроводу учнів. Це, насамперед,

передбачає продовження реабілітаційної роботи в другій половині дня з використанням потенціалу, досвіду вихователів, які є повноцінними педагогічними працівниками і повинні володіти спеціальними методиками роботи з учнями з особливими потребами (за нозологіями).

Для успішної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами учитель повинен:

- ознайомитися з основними видами порушень психофізичного розвитку своїх учнів;
- вивчити стан уваги, стомлюваності, темп роботи кожної дитини;
- навчитися адаптувати навчальні плани, методики, середовище до специфічних потреб дітей;
- створювати оптимальні умови для спілкування, сприяти налагодженню дружніх стосунків між усіма дітьми класу;
- зрозуміти важливість встановлення партнерських стосунків з членами родин учнів.

З огляду на те, що діяльність вчителя достатньо регламентована навчальними планами, програмами, вимогами до навчальних досягнень учнів, слід забезпечити іншу обов'язкову складову навчально-реабілітаційного процесу – специфіку роботи вихователів спеціальних навчальних закладів. Це означає переорієнтуватися з виконання режимних моментів на фаховий педагогічний супровід учнів з особливими потребами упродовж другої половини дня. Йдеться про практичне закріплення навчальних знань, здобутих учнями на уроці, у поєднанні з корекційно-розвитковою роботою, залежно від особливостей їх навчально-пізнавальної діяльності (розвиток мовлення, розвиток слухового сприймання та формування вимови, орієнтування в просторі та мобільність, комунікативні навички та ін.).

Якщо дитина навчається за спеціальною програмою для розумово відсталих дітей у загальноосвітньому навчальному закладі (за індивідуальною формою чи в класі з інклюзивним навчанням), навчання її завершується після закінчення 9 класу. Таким випускникам видається документ встановленого зразка для загальноосвітнього навчального закладу, учнями якого вони були. У додатку до свідоцтва про базову загальну середню освіту вказуються лише ті предмети, які вивчав учень у процесі навчання. Пі-

сля цього дитина має право на вступ до професійно-технічного навчального закладу з урахуванням рекомендацій лікарів.

Випускники, які навчалися у спеціальних школах (школах-інтернатах) для дітей з розумовою відсталістю, у тому числі, що входять до складу навчально-реабілітаційних центрів, отримують свідоцтво окремого зразка.

Учні з розумовою відсталістю, випускники спеціальних класів загальноосвітніх навчальних закладів отримують свідоцтво встановленого зразка для загальноосвітнього навчального закладу відповідно до Положення про спеціальні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх навчальних закладах, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки від 09.12.2010 № 1224, зареєстрованим у Міністерстві юстиції 29 грудня 2010 року за № 1412/18707.

Діти, які не можуть за станом здоров'я відвідувати школу, навчаються за індивідуальною формою.

Індивідуальне навчання впроваджується з метою забезпечення права громадян на здобуття повної загальної середньої освіти з урахуванням індивідуальних здібностей та обдарувань, стану здоров'я, демографічної ситуації, організації їх навчання.

Наказом Міністерства освіти і науки України затверджено нове *Положення про індивідуальну форму навчання в загальноосвітніх навчальних закладах* № 8 від 12 січня 2016 року (Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 3 лютого 2016 р. за № 184/28314).

1.5. **Підставою для організації індивідуального навчання** є:

- заява батьків або осіб, які їх замінюють;
- наказ директора навчального закладу;
- погодження місцевого органу управління освітою;
- скерування департаменту;
- витяг з протоколу ПМПК чи ЛКК (поновлюється кожного року).

1.6. Індивідуальна форма навчання може запроваджуватися для осіб, які:

- за станом здоров'я (у тому числі особи з особливими освітніми потребами, з інвалідністю та ті, яким необхідно пройти ме-

дичне лікування в закладі охорони здоров'я більше одного місяця) не можуть відвідувати навчальний заклад;

- проживають у селах і селищах (коли кількість учнів у класі становить менше 5 осіб);
- проживають у зоні збройного конфлікту, на тимчасово окупованій території України або у населених пунктах, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження тощо та надзвичайних ситуацій природного або техногенного характеру (з використанням дистанційної форми навчання) відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»;
- мають високий навчальний потенціал і можуть прискорено закінчити школу;
- є іноземцями або особами без громадянства (діти-біженці, діти, чиї батьки подали заяви про визнання біженцями або особами, які потребують додаткового чи тимчасового захисту, діти іноземців та осіб без громадянства, які утримуються в пунктах тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства).

3.3. Для учнів, які навчаються за індивідуальною формою навчання за станом здоров'я, індивідуальний навчальний план та індивідуальні навчальні програми розробляються педагогічними працівниками за участю одного з батьків (законних представників) відповідно до можливостей дитини і з урахуванням витягу з протоколу засідання психолого-медико-педагогічної консультації (додаток 3 до Положення про центральну та республіканську (Автономна Республіка Крим), обласні, Київську та Севастопольську міські, районні (міські) психолого-медико-педагогічні консультації, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України, Академії педагогічних наук України від 07 липня 2004 року № 569/38, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 27 липня 2004 року за № 931/9530 (у редакції наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Національної академії педагогічних наук України від 23 червня 2011 року № 623/61), та затверджуються керівником навчального закладу.

Індивідуальний навчальний план визначає перелік навчальних предметів, послідовність їх вивчення, кількість годин, що ві-

дводяться на вивчення кожного предмета в межах тижневого навантаження.

Навчальні досягнення учнів, які навчаються за індивідуальною формою навчання, оцінюються відповідно до вимог індивідуальних навчальних програм.

3.5. Виконання індивідуального навчального плану та програм, навчальні досягнення учнів фіксуються в окремих журналах.

4.3. Кількість навчальних годин для організації індивідуальної форми навчання осіб з особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю, відповідно до кількості предметів інваріантної складової навчального плану за умови виконання вимог Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2013 року № 607, визначається наказом керівника навчального закладу, затверджується відповідним органом управління освітою і становить:

- 1-4-ті класи – 10 год. на тиждень на кожного учня;
- 5-9-ті класи – 14 год. на тиждень на кожного учня;
- 10-11(12)-ті класи – 16 год. на тиждень на кожного учня.

Перелік навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих Міністерством освіти і науки України для використання в загальноосвітніх навчальних закладах для навчання дітей з особливими освітніми потребами (за нозологіями) (лист Міністерства освіти і науки України від 29.06.2016 № 1/9-332) розміщений на офіційному веб-сайті Міністерства **(www.mon.gov.ua).** Звертаємо увагу, що в кінці переліку навчально-методичної літератури (за нозологіями) міститься Примітка, у якій зазначаються особливості використання програм та навчальної літератури, рекомендованих Міністерством освіти і науки для використання ЗНЗ, з урахуванням характеристик навчально-пізнавальної діяльності дітей з особливими освітніми потребами.

Загальноосвітні навчальні заклади – НРЦ, спеціальні загальноосвітні навчальні заклади та загальноосвітні школи з інклюзивним навчанням – повинні постійно працювати в контакті з органами управління освіти, методичними працівниками, соціальними службами, громадськими організаціями.

ІНОЗЕМНІ МОВИ

Вивчення іноземних мов у 2016-2017 навчальному році буде здійснюватися за декількома навчальними програмами а саме:

«Навчальні програми з іноземних мов для загальноосвітніх навчальних закладів і спеціалізованих шкіл із поглибленим вивченням іноземних мов 1-4 класи», Видавничий дім «Освіта», 2012 р.;

«Навчальні програми з іноземних мов для загальноосвітніх навчальних закладів і спеціалізованих шкіл із поглибленим вивченням іноземних мов 10-11 класи», Київ, 2010 р.;

«Програми для спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземної мови, Іноземні мови. 5-9 класи», Видавничий дім «Освіта», 2013 р.;

«Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Іноземні мови. 5-7 класи», Видавничий дім «Освіта», 2013 р.;

«Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Іноземні мови. 8-9 класи», «Перун», 2005 р.;

«Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Друга іноземна мова 5-11 класи», Видавничий дім «Освіта», 2013 р.;

Навчальні програми не встановлюють порядок (послідовність) вивчення предметної тематики у рамках навчального року, а лише вказують на зміст, вивчення котрого є об'єктом тематичного контролю та оцінювання у рамках семестрового і підсумкового контролю.

Програми з іноземних мов мають наскрізний характер та представлені в єдиній системі, в діяльнісній термінології з чітко вираженою кореляцією між класами.

Наразі до навчальних програм для учнів 1-11 класів внесено зміни, якими розроблено нові стратегії вивчення іноземних мов та організації навчальної діяльності. Вилучено граматичні структури, які не несуть основного навантаження для відтворення знань. Деякі граматичні структури перенесено до інших класів, де вони більш логічно поєднані з тематичним розподілом. Також обмежено вивчення кількох граматичних явищ через вилучення складних форм шляхом перенесення їх до наступних класів.

Робочі навчальні плани на 2016/2017 навчальний рік складаються для:

для 1-4-х класів – за Типовими навчальними планами початкової школи, затвердженими наказом МОНмолодьспорту України від 10.06.2011 № 572;

для 5-8-х класів – за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів ІІ ступеня затвердженими наказом МОНмолодьспорту України від 03.04.2012 № 409, **зі змінами, внесеними наказом МОН України від 29.05.2014 № 664;**

для 9-х класів – за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів, затвердженими наказом МОН України від 23.02.2004 № 132, зі змінами, внесеними наказом МОН України від 05.02.2009 № 66;

для 10-11-х класів – за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів ІІІ ступеню, затвердженими наказом МОН України від 27.08.2010 № 834 **зі змінами, внесеними наказом МОН України від 29.05.2014 № 657;**

для спеціалізованих шкіл (класів), з поглибленим вивченням окремих предметів, гімназій, ліцеїв, колегіумів: 5-8 класи – за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів ІІ ступеня затвердженими наказом МОНмолодьспорту України від 03.04.2012 № 409, зі змінами, внесеними наказом МОН України від 29.05.2014 № 664 (додаток 8); 9 класи – за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів, затвердженими наказом МОН України від 23.02.2004 № 132, зі змінами, внесеними наказом МОН України від 05.02.2009 № 66; 10-11 класи – за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів ІІІ ступеня, затвердженими наказом МОН України від 27.08.2010 №834 зі змінами, внесеними наказом МОН України від 29.05.2014 № 657;

для спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов: 1-4 класи – за Типовими навчальними планами початкової школи, затвердженими наказом МОНмолодьспорту України від 10.06.2011 № 572 (додатки 4-5); 5-8 класи - за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів ІІ ступеня затвердженими наказом МОНмолодьспорту України від 03.04.2012 № 409, зі змінами, внесеними наказом МОН України 29.05.2014 № 664 (додаток 3); 9 класи – за Типовим навчальним планом спеціалізованих шкіл цього типу, затвердженими наказом МОН України від 13.03.2006 № 182; 10-11 класи – за Типовими навчальними пла-

нами загальноосвітніх навчальних закладів ІІІ ступеня, затвердженими наказом МОН України від 27.08.2010 №834 зі змінами, внесеними наказом МОН України від 29.05.2014 № 657 (додаток 19);

Як і в минулі роки інваріанта складова типового навчального плану основної школи (1-11 класи) забезпечує реалізацію змісту іншомовної освіти на рівні Державного стандарту.

Предмети та курси за вибором визначаються загальноосвітнім навчальним закладом у межах гранично допустимого навчального навантаження з урахуванням інтересів та потреб учнів, а також рівня навчально-методичного та кадрового забезпечення закладу.

Звертаємо увагу на нові Типові навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів ІІ ступеня **(Наказ Міністерства від 29.05.2014 №664)**, згідно яких навчальний заклад отримує право вибору щодо вивчення другої іноземної мови.

Рішення про запровадження вивчення другої іноземної мови приймається, залежно від умов для такого вивчення, навчальним закладом самостійно.

ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У початковій школі особливо важливо розвивати в дітей позитивну мотивацію до вивчення **іноземної мови**, а також формувати здатність і готовність до іншомовного навчання на наступному етапі основної школи.

Ефективність раннього початку вивчення іноземної мови не викликає сумнівів, тому що мова, вивчена в дитинстві, розкриває мовні й комунікативні здібності учня: мимоволі зіставляються факти двох мов; мовна картина світу створюється окремо для кожної мови.

Іншомовна діяльність як новий спосіб спілкування молодшого школяра потребує створення позитивної мотивації, яка є одним із найважливіших психологічних факторів успішності вивчення іноземної мови і ключовим питанням організації навчання молодших школярів.

1-й клас початкової школи розглядається як основний у формуванні іноземної вимови, ритміко-інтонаційних навичок та звуко-буквених співвідношень.

35 годин, відведених програмою на вивчення іноземної мови в 1-му класі, планується розділити на 2 етапи – І півріччя – 16 годин для засвоєння фонологічного аспекту мови (усний увідний курс) і 19 годин (ІІ півріччя) на засвоєння звуко-буквених співвідношень. З метою полегшення оволодіння процесами читання і письма рекомендовано використовувати стандарт напівдрукованого шрифту.

В обох випадках оволодіння звуковою та буквеною системами іноземної мови відбувається на основі виділених авторами комунікативних одиниць, які повністю відповідають тематиці ситуативного спілкування та реалізують мовленнєві функції, запропоновані програмою з іноземної мови для 1-го класу.

Знайомство учнів зі звуковою системою іноземної мови повинно відбуватися на основі імітативно-ігрових технологій в умовах комунікативних ситуацій, що являють собою сукупність мовленнєвих та немовленнєвих умов, необхідних і достатніх для здійснення мовленнєвих дій. За принципом схожості типові комунікативні ситуації поєднані за сферами спілкування.

Вивчення фонетики, тобто звукового ладу мови (звуків, звукосполучень, наголосу, ритму, мелодики, інтонації, паузи), як самостійного аспекту не передбачається. Діти опановують вимовні навички у ході навчання усного мовлення і читання. У школі важко домогтися бездоганної вимови учнів, тому вимоги до неї визначають за принципом апроксимації — наближення до правильної вимови. З цією метою обсяг фонетичного матеріалу, яким повинні опанувати учні, обмежується, а також допускається деяке зниження якості проголошення окремих звуків. Це має місце в межах, що не порушує процесу усного спілкування.

Послідовність вивчення відібраного фонетичного матеріалу визначається завданнями розвитку усного мовлення і читання і тому може варіюватися у залежності від того, якими мовленнєвими зразками та у якій послідовності повинен опанувати учень. Однак, у всіх випадках знайомство практично з усім фонетичним мінімумом має місце на початковому етапі, причому значна частина припадає на перше півріччя. Тому на початковому етапі постає відповідальне завдання – закласти основи усієї подальшої роботи з вимови.

В оновленій програмі з іноземної мови для учнів 1-го класу виділено найбільш відповідні сфери спілкування, а саме: особистісна, центром якої є сім'я, друзі, дозвілля, іграшки, тварини; публічна, що охоплює свята та традиції, пов'язані з ними; освітня, сконцентрована навколо знань предметів шкільного побуту.

Маленьким дітям важливо зрозуміти, що іноземна мова пов'язана з якимось іншим способом життя, конкретними людьми, які живуть в іншій країні та користуються цією мовою. Так, при навчанні та підготовці формування звертання, прощання до знайомих та незнайомих людей у різних життєвих ситуаціях слід акцентувати увагу на значенні етикетних правил, правил рольового етикету, що впливає на процес взаємного розуміння людей, які виховувалися в різних культурах. Уже в початковій школі учень повинен знати як привітати друга, вчителя, які комунікативні одиниці можна використовувати, реагуючи на прості запитання типу «Як справи?», залежно від ситуації спілкування. Засвоївши, як функціонує даний приклад у створеній комунікативній ситуації, учень легко переносить його в реальну ситуацію в класі, знайомлячись одне з одним і представляючи своїх друзів.

Таким чином, саме комунікативна одиниця, що підлягає засвоєнню на уроці, визначає набір і черговість звуків для введення та тренування, а імітативно-ігрові технології сприяють формуванню в учнів усіх компонентів фонологічної компетенції, а саме: ритму, наголосу та інтонації.

Принцип міжпредметності реалізується при виконанні учнем завдань у робочому зошиті, де запропоновано домалювати героїв, розмалювати їх, вирізати та зробити власну іграшку, яку вони будуть представляти на уроці, драматизуючи власну казку. Усі завдання робочого зошита сприяють розвитку самостійної навчальної діяльності, вимагають від учнів творчого індивідуального підходу до їхнього виконання.

Отже, І півріччя закінчується засвоєнням усієї звукової системи іноземної мови і комунікативних одиниць, зумовлених тематикою ситуативного спілкування особистісної сфери («Я», «Мій друг», «Сім'я», «Іграшки»).

У ІІ півріччі продовжується формування мовленнєвих умінь за темами публічної та освітньої сфер спілкування з основним акцентом на вивченні звуко-літерних співвідношень. Засвоєння

даних співвідношень не буде викликати труднощів у дітей, тому що вони вже знайомі зі звуками іноземної мови. Новим буде порівняння звука та літери з одного боку, і порівняння літер іноземної та української мов. До цього часу учні 1-го класу вже знають букви рідної мови і вміють читати, тому засвоєння літер іноземної мови буде значно легшим. Тут також будуть доцільними комунікативно-ігрові технології, за допомогою яких учні не тільки засвоюють усі букви алфавіту, але й відтворюють графічні образи літер, коротких слів, частина з яких уже була засвоєна раніше.

Закінчується 1-й рік навчання святом Букваря, на якому учні демонструють отримані знання, уміння і навички в усній формі, на основі комунікативних завдань.

2-й рік вивчення іноземної мови передбачає не тільки більшу кількість годин, відведених на її вивчення, але й збільшення тем ситуативного спілкування, особливо в публічній сфері (короткі відомості про своє місце, пори року, екскурсії). Сфери спілкування, з якими учні познайомилися в 1-му класі, отримують поширене тлумачення, наприклад, до представлення членів сім'ї додається їх вік, описання зовнішності, до характеристики друзів додається опис їхнього одягу, улюблених іграшок, захоплення.

Комунікативно-мовленнєвий розвиток учня 2-го класу продовжується в усній формі спілкування, тобто учень повинен навчитися сприймати і розуміти іноземну мову на слух і відповідно на неї реагувати. У цьому віці діти легко сприймають почуте, без труднощів розуміють на слух не тільки окремі слова, але й цілі комунікативні одиниці, об'ємні мовні відрізки, тому навчання аудіювання – розуміння мови, що сприймається на слух є невід'ємним компонентом навчання комунікації. Воно складається з уміння диференціювати звуки, що сприймаються, інтегрувати їх в смислові комплекси, утримувати їх у пам'яті під час слухання, здійснювати можливе прогнозування і, виходячи із ситуації спілкування, розуміти отриману інформацію. Саме через аудіювання відбувається засвоєння мовленнєвої сторони мови, що значно полегшує оволодіння говорінням. Матеріалом для слухання у 2-му класі слугує не тільки жива мова вчителя на уроці, але й аудіозаписи дитячих віршиків, пісень, римівок, мікродіалогів, мінірозповідей.

У 2-му класі розглядається цілеспрямована робота з читанням в 2-х напрямах – навчання техніки читання (читання вголос) та читання про себе, оскільки в 1-му класі діти вже засвоїли англійський алфавіт, оволоділи елементарними знаннями про звуколітерні співвідношення. Дитина починає усвідомлювати важливість мнемічної задачі для засвоєння навчального матеріалу, поданого вчителем. У цьому віці відбувається інтенсивне формування прийомів запам'ятовування, тому при формуванні вмінь читання необхідно використовувати прийоми активізації асоціативної пам'яті учнів, спроможних «зачепити» емоційну та інтелектуальну сфери дітей, посилити чуттєву основу їхнього сприймання і допомогти їм більш яскраво закарбувати в пам'яті правила читання.

Навчання читання про себе іншомовних текстів покликано вирішувати певні комунікативні задачі, тому, починаючи з молодшої школи, слід навчати комунікативному читанню в послідовності: від комунікації – до читання і від читання – до комунікації. Перед тим, як діти перейдуть до читання написів під малюнками, загадок, віршів, міні-розповідей, вони повинні будуть виконати нескладні комунікативні завдання: відповісти на питання учителя, сказати 1-2 речення про героїв, описати їхню зовнішність, припустити їх улюблений вид заняття і т.д. Комунікативні завдання після читання тексту вимагають від учня поширеної відповіді на питання, виразу за опорами (ключовими словами, малюнками).

Навчання читання на комунікативній основі реалізують закладений у концепції інтегративний підхід, коли мовний і мовленнєвий матеріал, що вивчається, проходить через 3 основні аналізатори – слуховий, зоровий та моторний. Четвертий – динамічний аналізатор - додається під час навчання письма і тим самим остаточно закінчують формування мовних навичок та мовленнєвих вмінь.

Учні 2-го класу засвоюють навички техніки письма – графіки та орфографії.

Саме у 2-му класі закладаються основи грамотного письма. Навчання письмового мовлення як самостійного виду мовленнєвої діяльності починається у 3-му класі і продовжується до закінчення початкової школи.

До закінчення навчання в початковій школі учень повинен навчитися не тільки грамотно скопіювати текст іноземною мовою за дотриманням прийнятих норм графіки та орфографії, але й вставляти в нього слова та словосполучення згідно з навчальною ситуацією, а також самостійно писати листівку, повідомлення.

У **3-4 класах** значно ускладнюється тематика мовного та мовленнєвого матеріалу для говоріння. Крім невербальних моделей комунікативної поведінки, діти будуть уживати емоційно-забарвлені комунікативні одиниці розмовної мови, характерні носіям мови, які вони вивчили завдяки використанню автентичних прикладів іноземної мови (народні наспіви, дитяча поезія, казки, оповідання тощо), та які вони будуть уживати під час відтворення власних діалогів, що моделюють реальне спілкування.

У 3-4 класах доцільно застосовувати ситуації, побудовані за принципом діалогу культур, а саме: ситуацій - уявних подорожей до визначних місць країни, мова якої вивчається, ситуацій-обміну думками, пов’язаних з обговоренням отриманих знань про національні реалії іншої та своєї культури, наприклад, про реалії шкільного життя, національні та родинні свята, світу дитячих захоплень тощо.

На відміну від 1 і 2 класів, в 3-4 класах збільшується доля самостійної роботи учня над мовним та мовленнєвим матеріалом, що дозволяє молодшим школярам реалізувати свої творчі здібності. Особливої уваги заслуговує проектна робота як різновид творчої групової роботи молодших школярів. Завдання-проекти мають допомагати дітям під керівництвом учителя, а далі і самостійно створювати зміст своєї навчальної діяльності і засвоювати його в ході підготовки й захисту кінцевого продукту обраного проекту: колажу, альбому, сторінки з книги, постеру і т.д.

Більш успішному засвоєнню іноземної мови та формуванню особистості учня сприяє підключення його емоційної сфери до процесу навчання. Оскільки метою уроку іноземної мови є формування іншомовної комунікативної компетентності, то робота з розвитку емоційного інтелекту учнів ведеться опосередковано, поєднуючи вивчення мови та засвоєння емоційних компетенцій. Вона повинна охоплювати всі рівні діяльності вчителя (планування уроків, оформлення кабінету, відбір навчального матеріалу та вправ тощо) та більшість етапів уроку.

Учнів слід навчати розумінню різних аспектів невербальної поведінки (мови тіла, жестів, міміки тощо) та використанню цих невербальних засобів вираження емоцій. Слід звертати увагу на тембр голосу, швидкість мовлення та інтонаційні зразки. Необхідно дотримуватися толерантної атмосфери під час виконання завдань в парах і групах; формувати в учнів здатність бачити різні способи вирішення однієї і тієї ж навчальної задачі.

Під час виконання комунікативних вправ на різних етапах уроку та відповідно до навчальної ситуації учитель має заохочувати учнів до бажання ділитися інформацією особистого характеру з іншими людьми, моделювати свою реакцію на натяки та слова інших людей, пропонувати свою допомогу та підтримку, реагувати позитивно чи негативно, демонструвати своє вміння слухати, розуміти та співчувати, виявляти власну участь, згоду, захоплення тощо. З цією метою учнів необхідно навчати чітко формулювати твердження, що описують їхні емоції та відчуття, висловлювати побажання, говорити про те, що для них важливо та цікаво, виявляти інтерес до співрозмовника, отримувати задоволення від спілкування, позитивно реагувати на важливі для співрозмовника події, уважно та активно слухати, уміти ставити питання та заглиблюватися в деталі.

Для повноцінного забезпечення навчального процесу вчитель може залучати додаткові засоби (аудіо/відео записи, дидактичні копіювальні матеріали, електронні носії інформації тощо) та активно використовувати такі види навчальної діяльності учнів на уроці, як: розучування та відтворювання пісень, музичних римівок, лічилок, віршів, епізодів мультфільмів, адаптованих до умов навчання. Це не тільки урізноманітнить навчальний процес, а й сприятиме підвищенню його ефективності, дозволить індивідуалізувати та диференціювати навчальну діяльність учнів відповідно до їхніх особистісних рис, здібностей та рівнів навченості.

Доцільно активніше впроваджувати у практику школи навчальні інтернет-ресурси, які збагачують соціокультурну компетенцію учнів, знімають психологічний бар’єр перед вивченням іноземної мови, розвивають соціальні й особистісні якості школярів: упевненість у собі і здатність працювати в колективі, а також показують результативність навчання через установлення

міжкультурних зв’язків у віртуальному просторі. Можливості використання Інтернет-ресурсів не повинна обмежуватися розташуванням закладу чи його статусом.

Усе це сприятиме реалізації одного з провідних завдань середньої школи – навчати учнів успіху, у нашому випадку – вивчення і використання іноземної мови у міжкультурному спілкуванні.

Обсяг **домашніх завдань** визначається згідно з Державними санітарними правилами і нормами влаштування, утримання загальноосвітніх навчальних закладів та організації навчально-виховного процесу (ДСанПІН 5.5.2.008-01).

У 1-му класі домашні завдання не задаються.

У 2-4 класах обсяг домашніх завдань з усіх предметів має бути таким, щоб витрати часу на їх виконання не перевищували: у 2-му класі – 45 хвилин; у 3-му класі – 1 години 10 хвилин; 4-му класі – 1 години 30 хвилин.

У 2 класі учням можуть пропонуватися завдання, які мають місце виключно за умов зорієнтованості на конкретну дитину і відповідною диференціацією за рівнем складності та змістом. Визначальним для прийняття учителями рішення пропонувати такі завдання чи ні, є їх доцільність для успішного просування кожної дитини за власною освітньою траєкторією.

Акцентуємо увагу на правильному визначені обсягу домашнього завдання, щоб учні не відчували перевантаження. Для цього необхідно враховувати зайнятість учнів з інших предметів у цей день, темп і ритм роботи учнів, стан їхнього здоров’я.

Недопустимим є перевантаження учнів завданнями, які містяться у додаткових посібниках, зошитах з друкованою основою: зафарбовування малюнків, складання схем, таблиць, виконання додаткових завдань і вправ, написання домашніх творів тощо.

Завдання мають бути посильними для самостійного виконання учнями. Не можна пропонувати завдання на невідпрацьований матеріал, який не пояснювався на уроці, оскільки в такому випадку вся складність засвоєння навчального матеріалу переноситься з уроку на домашню роботу. Недопустимим є домашнє завдання з написання рефератів.

Домашні завдання не задаються учням на вихідні, святкові та канікулярні дні.

ОСНОВНІ ЗМІНИ У НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМАХ З ІНОЗЕМНИХ МОВ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Наказом Міністерства освіти і науки України від 05.08.2016 № 948 «Про затвердження змін до навчальних програм для 1-4-х класів загальноосвітніх навчальних закладів» з метою розвантаження навчальних програм для учнів початкових класів затверджено наступні зміни у програмі з «**Іноземних мов»:**

суттєво спрощено вимоги до письма для учнів 1-го класу;

скорочено обсяг висловлювань у мовленнєвій компетенції «Говоріння» та обсяг письмових повідомлень у мовленнєвій компетенції «Письмо»;

вилучено складні граматичні форми, що належать до мовного рівня А2: множина іменників, закінчення (-es) (1 клас), присвійний відмінок іменника (3 клас), Present Perfect (4 клас), структура to be going to (4 клас);

вилучено з лінгвістичної лексичної компетенції теми «Шкільне приладдя» (2 клас), що дублює вимоги 1-го класу;

спрощено вимоги до письма у 3 класі щодо написання листів та листівок («за зразком оформлюють короткі повідомлення та листівку-вітання, СМС»);

уточнено мовленнєві функції щодо опису емоційного стану: «виражати настрій»;

уточнено вимоги мовленнєвої компетенції «Аудіювання», з урахуванням роботи з навчальними аудіо- та відеоматеріалами;

уточнено тематику ситуативного спілкування: «Дозвілля» («Іграшки», «На прогулянці») – 1 клас, «Свята та традиції» («Харчові продукти») – 2 клас, «Помешкання» («На кухні»), «Природа і навколишнє середовище» («Пори року»), «Відпочинок і дозвілля» («Поїздка на канікулах») – 3 клас, «Свята і традиції» («Святкування у кафе») – 4 клас.

У зв´язку з внесеними змінами у навчальні програми, наголошуємо, що **календарне та поурочне планування** здійснюється вчителем у довільній формі, у тому числі з використанням друкованих чи електронних джерел тощо. Формат, обсяг, структура, зміст та оформлення календарних планів та поурочних планів-конспектів є **індивідуальною справою вчителя.** Встанов-

лення універсальних у межах навчального закладу, міста, району чи області стандартів таких документів є неприпустимим.

Навчально-методичне забезпечення

У загальноосвітніх навчальних закладах може використовуватися лише те навчально-методичне забезпечення, що має відповідний гриф Міністерства освіти і науки України. Перелік рекомендованої літератури затверджується наказом Міністерства освіти і науки України та оприлюднюється через «Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України". Із зазначеним переліком можна буде ознайомитись на сайті Міністерства освіти і науки України www.mon.gov.ua

Здатність здійснювати іншомовне спілкування на міжкультурному рівні є викликом нашого часу, що постає у сучасних реаліях світу, який глобалізується.

Концепція формування учнівської здатності до міжкультурного спілкування, яку послідовно втілюють автори у новій серії підручників для учнів 8-го класу основної школи, передбачає більшу соціокультурну спрямованість процесу навчання ІМ, в центрі якого знаходиться особистість учня та його потреби.

Концепція формування учнівської здатності до міжкультурної комунікації складається з трьох взаємопов'язаних компонентів:

1) комунікативної методики вивчення ІМ;

2) створення особистої траєкторії навчання учня;

3) формування навичок позитивної взаємодії на міжкультурному рівні.

Запропонована Концепція дозволяє чітко виділити в якості пріоритетів навчання ІМ не систему мови, а змістові аспекти навчання та, відповідно, інтереси й потреби учнів як суб'єктів навчального процесу. Особливого значення набувають такі аспекти навчання, як соціокультурні фактори, мотивація, розвиток особистості учня засобами вивчення іноземної мови, під час яких відбувається зіставлення життєвого досвіду та соціокультурних реалій, у яких живуть українські та іншомовні підлітки, виявлення спільного і відмінного, врахування специфіки іншомовного середовища, усвідомлення якої дозволяє українському підлітку адек-

ватно розв’язувати особисті завдання спілкування із представниками інших країн.

Оцінювання навчальних досягнень учнів

Здійснення контролю забезпечує своєчасне корегування навчального процесу з метою приведення його до рівня, заданого програмою й стандартом, що регламентує його вимоги до обов’язкового мінімуму змісту й рівню підготовки випускників. Ці вимоги містять у собі знання фонетики, лексики, фразеології, граматики.

Зміст навчання іноземної мови містить у собі 4 види мовленнєвої діяльності: аудіювання, говоріння, письмо і читання. Для виявлення рівня володіння кожним видом розроблені відповідні критерії.

Ці види діяльності є основою для реалізації системи контролю над ходом й якістю засвоєння учнями змісту навчання іноземної мови.

Учень із самого початку навчання повинен знати, як буде оцінюватися його робота, які вимоги в навчанні будуть до нього пред’являтися. У цьому полягає й певний стимул до підвищення якості своїх знань.

Основними видами оцінювання з іноземної мови є поточне, тематичне, семестрове, річне оцінювання та підсумкова державна атестація.

Основною ланкою в системі контролю у загальноосвітніх навчальних закладах є поточний контроль, що проводиться систематично з метою встановлення правильності розуміння навчального матеріалу й рівнів його оволодіння та здійснення корегування щодо застосовуваних технологій навчання.

Основна функція поточного контролю - навчальна. Питання, завдання, тести спрямовані на закріплення вивченого матеріалу й повторення пройденого, тому індивідуальні форми доцільно поєднувати із фронтальною роботою групи.

Тематичне оцінювання проводиться на основі поточного оцінювання. Окремого оцінювання для виставлення тематичних оцінок не передбачено. Під час виставлення тематичного балу результати перевірки робочих зошитів не враховуються.

Наступною ланкою в системі контролю є семестровий контроль, що проводиться періодично з метою перевірки рівня засвоєння навчального матеріалу в обсязі навчальних тем, розділів семестру й підтвердження результатів поточних балів, отриманих учнями раніше. Семестровий контроль проводиться двічі на рік.

Завдання для проведення семестрового контролю складаються на основі програми, охоплюють найбільш актуальні розділи й теми вивченого матеріалу, розробляються викладачем з урахуванням рівня навченості, що дозволяє реалізувати диференційований підхід до навчання.

Семестровий контроль проводиться за чотирма видами мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письмо). У журналі робиться, наприклад, такий запис:

5/12 Контроль Аудіювання	18/12 Контроль Говоріння	22/12 Контроль Читання	25/12 Контроль Письма

Звертаємо увагу, що «Контроль» не є контрольною роботою і може бути комплексним та проводитись у формі тестування.

Оцінка за семестр ставиться на основі поточного оцінювання та оцінок контролю з чотирьох видів мовленнєвої діяльності.

При перевірці робіт з іноземної мови у початковій школі (1-4 класи) вчитель виправляє помилки і пише згори правильний варіант слова, виразу тощо. Зошити, в яких виконуються навчальні класні та домашні роботи, перевіряються після кожного уроку у всіх учнів.

У 5-9 класах зошити перевіряються один раз на тиждень.

В 10-11 класах у зошитах перевіряються найбільш значимі роботи але з таким розрахунком щоб один раз в місяць перевірялись роботи всіх учнів.

Словники перевіряються один раз в семестр. Вчитель виправляє помилки і ставить підпис та дату перевірки.

Відповідно до загальних вимог до ведення класного журналу записи в журналі ведуться державною мовою. З іноземних мов частково допускається запис змісту уроку іноземною мовою.

Зошити та словники підписуються мовою, яка вивчається.

Поділ класів на групи здійснюється відповідно до нормативів, затверджених наказом Міносвіти і науки України від 20.02.02 р. № 128. При поглибленому вивченні іноземної мови з 1-го класу клас ділиться на групи з 8-10 учнів у кожній (не більше 3 груп); при вивченні іноземної що не є мовою навчання, а вивчається як предмет – клас чисельністю понад 27 учнів ділиться на 2 групи.

Самооцінювання є невід'ємним умінням сучасної людини в процесі пізнання і самопізнання та альтернативним способом оцінки досягнень учнів. Найважливішою метою самооцінювання є підвищення учнівської здатності до саморефлексії, що сприяє зростанню питомої ваги самостійності в організації процесу навчання (самонавчання). Одним з найефективніших інструментів, що допомагає розвинути в учня здатність до самооцінювання в іншомовному навчанні є Європейське мовне портфоліо.

Сьогодні доступні версії для учнів, які вивчають англійську, німецьку і французьку мови, а також методичний посібник для методистів і вчителів. Дані видання знаходяться у широкому доступі в мережі Інтернет за наступними посиланнями.

Методичний посібник для вчителів портфоліо можна знайти за посиланням:

http://www.libra-terra.com.ua/metodychna-literatura/11-metoducna-literatura/92-metoducna-emp-portfolio.html

Ознайомитись і скачати версію Європейського мовного портфоліо для школярів 7 – 12 років за посиланням:

http://www.libra-terra.com.ua/insha-navchalna-literatura/12-other-literatura/141-other-literatura-portfolio-7-12.html для школярів 12 –17 років за посиланням:

http://www.libra-terra.com.ua/insha-navchalna-literatura/12-other-literatura/126-other-literatura-portfolio-12-17.html

З огляду на те, що майже всі стратегічні документи щодо вивчення іноземних мов, зорієнтовані на Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти, більш детально ознайомитись із основними положеннями цього документу можна на сайтах: http://www.coe.int; www.britishcouncil.org.ua; www.goethe.de/kiev.

ІНФОРМАТИКА

У 2016/2017 навчальному році вивчення інформатики у 5-8 класах загальноосвітніх навчальних закладах здійснюватиметься за навчальними програмами для учнів 5-9 класів, які розміщено на офіційному веб-сайті Міністерства освіти і науки України за посиланням:

http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html

та у 9 класах загальноосвітніх навчальних закладах за навчальною програмою для учнів 9 класів за посиланням:

http://mon.gov.ua/content/%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0/inf.pdf.

У 2016/2017 навчальному році також залишаються чинними попередні методичні рекомендації, зокрема: лист Міністерства освіти і науки України від 01.07.2014 № 1/9-343 http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/zbirnyk__19-20-21_2014%20(3)-11.pdf, лист Міністерства від 26.06.2015 № 1/9-305 http://mon.gov.ua/content/%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0/metodichni-rekomendacziyi-2015-2016.pdf, методичні рекомендації щодо вивчення інформатики в 9 класах надруковані у Інформаційному збірнику МОН, №№ 19-21, 2009 р.

Перелік основних навчальних програм, навчальних програм курсів за вибором та факультативів, основних підручників, додаткових підручників, навчальних посібників та методичної літератури подано у листі МОН від 17.08.2016 №1/9-434 «Про переліки навчальної літератури, що має відповідний гриф Міністерства освіти і науки України, для використання у загальноосвітніх навчальних закладах у 2016/2017 навчальному році».

Так як останнім часом пріоритетним у навчанні стає компетентнісно-орієнтований підхід, то після доопрацювання навчальних програм з інформатики на виконання компетентнісних завдань не було виділено окремо навчальний час. Компетентнісні завдання та задачі мають застосовуватися наскрізно через увесь навчальний курс (компетентнісні задачі з інформатики можна розглядати як тип технологічних задач, для яких обов’язковим є застосування ІТ, як засобу їх розв’язування).

Розв’язування компетентнісних задач зазвичай передбачає такі етапи діяльності учнів:

- учень/учениця розуміє умову задачі, правильно ідентифікує поняття, деталізує запитання, знаходить у тексті задачі відомості та дані, які задані в явному чи неявному вигляді;
- учень/учениця формує стратегію розв’язування задачі, планує свою роботу при виконанні завдання, добирає умову пошуку для розв’язування завдання, співставляє результати пошуку із метою, здійснює пошук даних);
- учень/учениця структурує потрібні дані для пошуку розв’язку;
- учень/учениця порівнює і співставляє відомості із кількох джерел, виключає невідповідні та несуттєві відомості та вчасно зупиняє пошук;
- учень/учениця враховує особливості призначення підсумкового документа, добирає середовища опрацювання даних, стисло і логічно викладає узагальнені дані, обґрунтовує свої висновки;
- учень/учениця адаптує повідомлення для конкретної аудиторії, створює підсумковий документ акуратно та презентабельно.

Також, на уроках інформатики рекомендуємо обов’язково ознайомлювати учнів із ресурсами для самоосвіти (враховуючи вікові особливості).

Перелік деяких корисних ресурсів для самоосвіти учнів:

http://innovationslab.com.ua/;
http://www.ed-era.com
http://universinet.org/games
https://www.playcodemonkey.com/
http://www.lingva.ua
http://disted.edu.vn.ua/
http://e-pidruchnyky.net/
http://itknyga.com.ua
https://blockly-games.appspot.com/

Ставлячи перед учням завдання, пов’язані з використанням ресурсів мережі Інтернет, потрібно постійно вести роз’яснювальну роботу з безпечного використання, правил етичної поведінки та дотримання авторських прав.

Оцінювання навчальних досягнень учнів з інформатики протягом навчання здійснюється шляхом тематичного оцінювання. Значення оцінки за тему рекомендуємо визначати так: розрахувати середній бал на основі поточних оцінок, а потім додати його до оцінки за підсумкову роботу, якщо така була проведена і поділити на два. Такий алгоритм пропонується тому, що оцінку за підсумкову роботу не можна прирівнювати до оцінки за поточну роботу, оскільки зміст завдань підсумкової роботи за визначенням відображає зміст розділу (розділів), а її оцінювання є комплексним оцінюванням відповідних навчальних досягнень.

Для ефективного контролю успішності учнів не досить лише виявити, що вони знають й уміють. Оцінювання учня має складатися з двох компонентів — числового балу, який фіксує результат перевірки знань, умінь і навичок школярів, рівня сформованості компонентів компетентностей, і вербального оцінного судження, яке характеризує якість навчальної діяльності учня/учениці, ставлення до навчання, старанність. Обґрунтовуючи оцінку, вчитель аналізує виявлені знання за формою, змістом, обсягом, а також, що не менш важливо, вказує на прогалини та хиби в знаннях (за їх наявності) і надає рекомендації щодо їх виправлення. Доведення цієї частини оціночного судження до учнів має здійснюватися на етапі «оголошення та обґрунтування оцінок» уроку; в процесі аналізу самостійної (практичної, лабораторної, контрольної) роботи; на індивідуальних консультаціях тощо.

При оцінюванні навчальних досягнень учнів враховуються:

• характеристики відповіді: правильність, цілісність, повнота, логічність, обґрунтованість;

• якість знань: осмисленість, глибина, гнучкість, дієвість, системність, узагальненість, міцність;

• сформованість ключових та предметних компетенцій;

• рівень володіння розумовими операціями: аналізом, синтезом, порівнянням, абстрагуванням, класифікацією, узагальненням тощо;

• розвиток творчих умінь (уміння виявляти проблеми, формулювати гіпотези, перевіряти їх).

При вивченні курсу інформатики передбачається проведення різних видів практичних робіт: демонстраційних, тренувальних, практичних, лабораторних, які спрямовані на відпрацювання

окремих технологічних прийомів, а також практикумів – інтегрованих практичних робіт (проектів), орієнтованих на отримання цілісного змістовного результату. У завданнях до практичних робіт слід передбачати використання актуального для учнів змістовного матеріалу й завдань з інших предметних областей. Встановлення кількості практичних робіт з обов'язковим оцінюванням і кількості тематичних оцінювань в курсі інформатики повинно здійснюватися з урахуванням обсягу навчального часу, що відводиться на викладання предмета в конкретному класі. Рекомендуємо тематичне оцінювання здійснювати в кінці кожної теми навчальної програми, об'єднуючи роботи з невеликих тем (до 5 годин) із наступними підсумковими роботами на кожному 8-10 уроці, а кількість практичних робіт з обов'язковим оцінюванням рекомендуємо встановлювати на рівні 25% від загального обсягу навчального часу, який відводиться на вивчення предмету (якщо в тексті навчальної програми відсутній перелік практичних робіт з обов'язковим оцінюванням). Оцінки за обов'язкові роботи мають бути занесені вчителем до класного журналу. Інші види практичної діяльності учнів (демонстраційні, тренувальні роботи, практикуми) оцінюються в разі потреби.

ВИКЛАДАННЯ ІНФОРМАТИКИ У 5 КЛАСІ

Учителям, що будуть працювати з учнями 5 класів за навчальною програмою з інформатики для учнів 5-9 класів (які вивчали предмет в 2-4 класах), необхідно обов'язково ознайомитися зі змістом програми, що мала бути опанована учнями протягом навчання з 2 по 4 класи.

Теми та розподіл годин між ними для учнів 5 класу:

- Інформаційні процеси. Комп'ютер як засіб реалізації інформаційних процесів (6 год.)
- Цифрові мережеві технології (4 год.)
- Текстовий процесор (5 год.)
- Алгоритми і програми. (12 год.)
- Проектна діяльність (4 год.)
- Резерв (4 год.)

Оскільки курс інформатики у початковій школі є пропедевтичним, то навчальна програма з інформатики у 5 класі перш за

все повторює та закріплює знання й уміння учнів, отриманні у початковій школі. «*Перший рівень* (5–7 класи) – продовження розпочатого в початковій школі ознайомлення з базовими поняттями курсу. На цьому рівні не ставиться завдання глибокого та вичерпного вивчення ІКТ, а зроблено акцент на набутті деяких навичок їх практичного застосування, а також на розвивальній спрямованості навчання. З метою врахування вікових особливостей учнів допускається використання навчально-імітаційних програмних засобів і середовищ, зокрема для підтримки вивчення розділу «Алгоритми і програми».

Навчальна програма для учнів 5 класу складена з високим ступенем варіативності, тобто надає вчителю можливість вибудовувати траєкторію навчання на власний розсуд із орієнтуванням на можливості та інтереси своїх учнів, але з обов'язковим забезпеченням виконання вимог програми. Наприклад, обсяг навчального часу, відведеного для проектної діяльності, можна реалізовувати у будь-якій темі, а також можна підсилювати вивчення будь-якої теми за рахунок резерву. Вчитель має право змінювати послідовність вивчення тем, але потрібно звернути увагу на те, що за логікою авторів навчальної програми порядок слідування змістових ліній повторюється з класу в клас. Також ураховано необхідність завершення вивчення тем у межах семестру.

5 клас	6 клас	7 клас
Інформаційні процеси. Комп'ютер як засіб реалізації інформаційних процесів (6 год.)	Правила поведінки в комп'ютерному класі. Повторення вивченого у 5 класі (2 год.)	Правила поведінки в комп'ютерному класі. Повторення вивченого у 6 класі (2 год.)
Цифрові мережеві технології (4 год.)	Служби та ресурси Інтернету (7 год.)	Спільне використання інтернет-ресурсів (4 год.)
Текстовий процесор (5 год.)	Створення та використання комп'ютерних презентацій (6 год.)	Табличний процесор (9 год.)
15 год.	*15 год.*	*15 год.*
Алгоритми і програми (12 год.)	Алгоритми і програми (12 год.)	Алгоритми і програми (12 год.)
Проектна діяльність (4 год.)	Проектна діяльність (4 год.)	Проектна діяльність (4 год.)
16 год.	*16 год.*	*16 год.*
Резерв (4 год.)	**Резерв (4 год.)**	**Резерв (4 год.)**

Зокрема, у 5 класі зміст навчання має таку логіку:

ЗАГАЛЬНІ ПОНЯТТЯ ІНФОРМАТИКИ – БУДОВА КОМП'ЮТЕРА – РОБОТА З ОБ'ЄКТАМИ ОПЕРАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ – ЛОКАЛЬНА МЕРЕЖА (для кабінетів інформатики, де організована робота учнів зі спільними дисками та папками) – ПОШУК ВІДОМОСТЕЙ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ – БЕЗПЕКА ПОВЕДІНКИ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ – ТЕКСТОВИЙ ПРОЦЕСОР (найбільш необхідні практичні навички для підготовки навчальних матеріалів із урахуванням вікових можливостей) – АЛГОРИТМИ І ПРОГРАМИ (розвиток логічного та алгоритмічного мислення).

Змістові лінії, виокремлені в навчальній програмі, протягом навчання мають відображатися наскрізно, як це показано на рис.1 для навчання інформатики в 5-7-х класах.

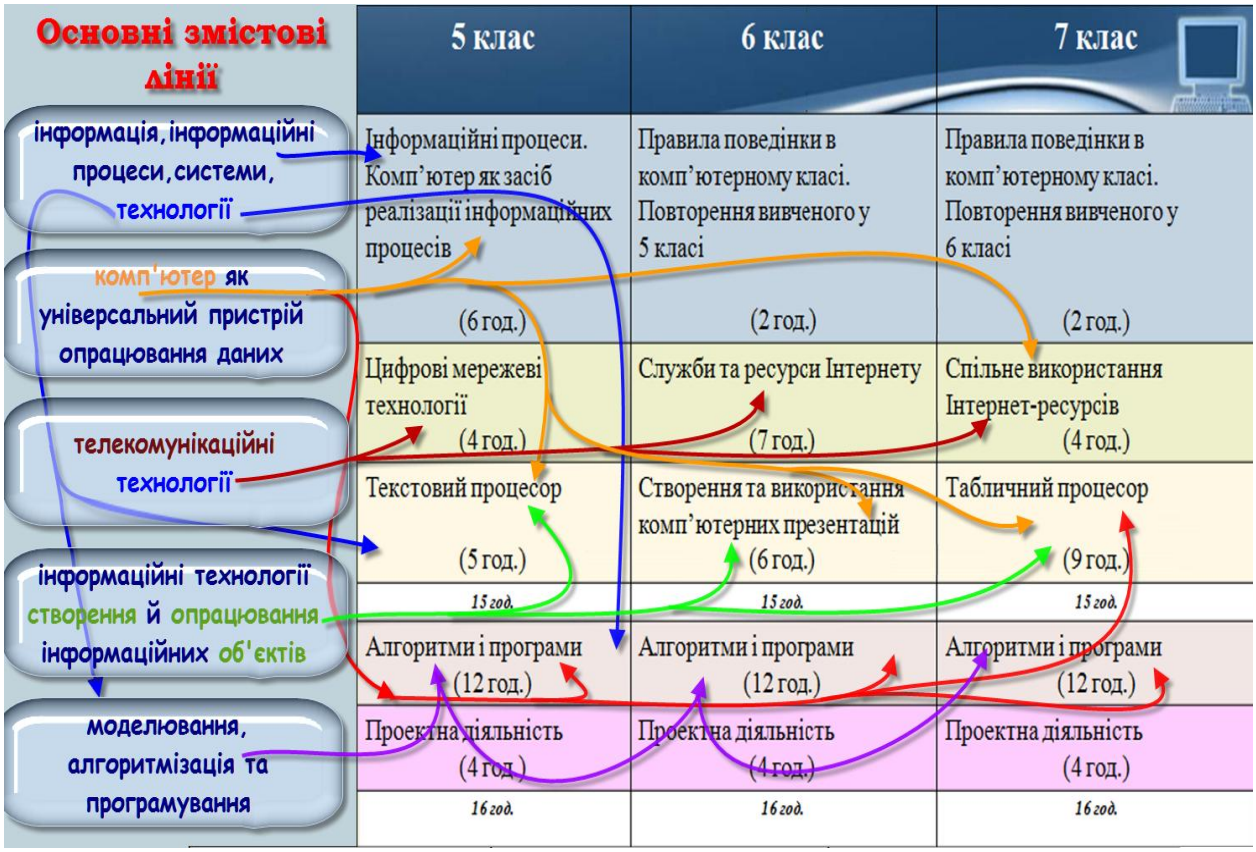

Рис.1. Переважне відображення змістових ліній навчання у темах

Зміст навчальної програми та розподіл навчального часу спрямовані на те, щоб надати можливість учителю використати інноваційні форми та методи навчання. Наприклад, повторення

основних понять теми «Текстовий процесор» можна розпочати із колективного складання опорної схеми шляхом постановки запитань до учнів (рис.2) та оформлення їх відповідей у вигляді опорної схеми (рис.3).

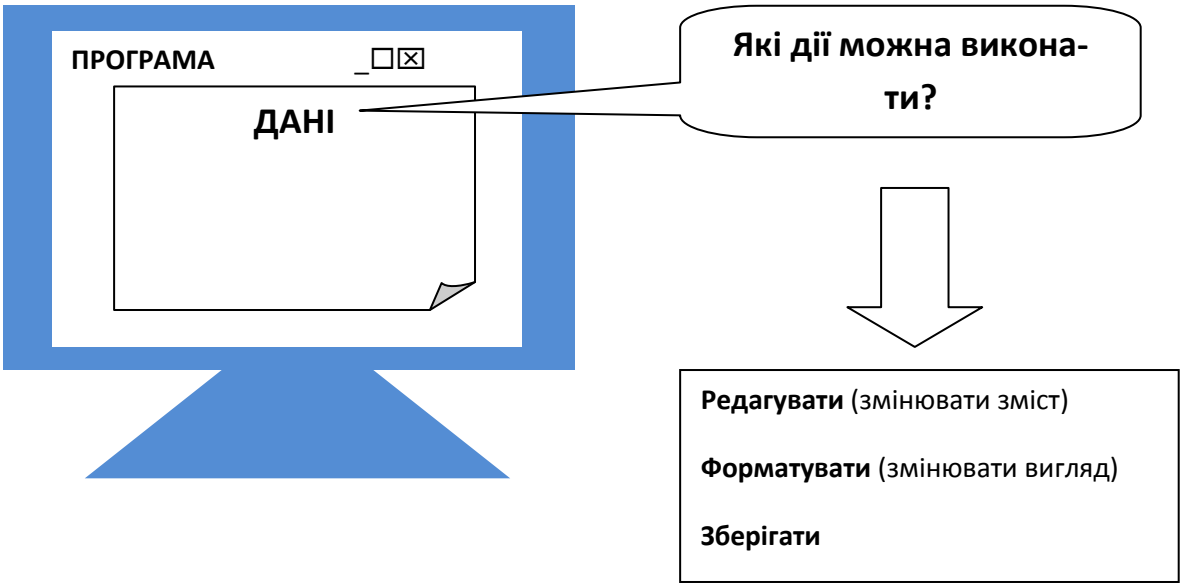

Рис.2. Приклад побудови системи запитань

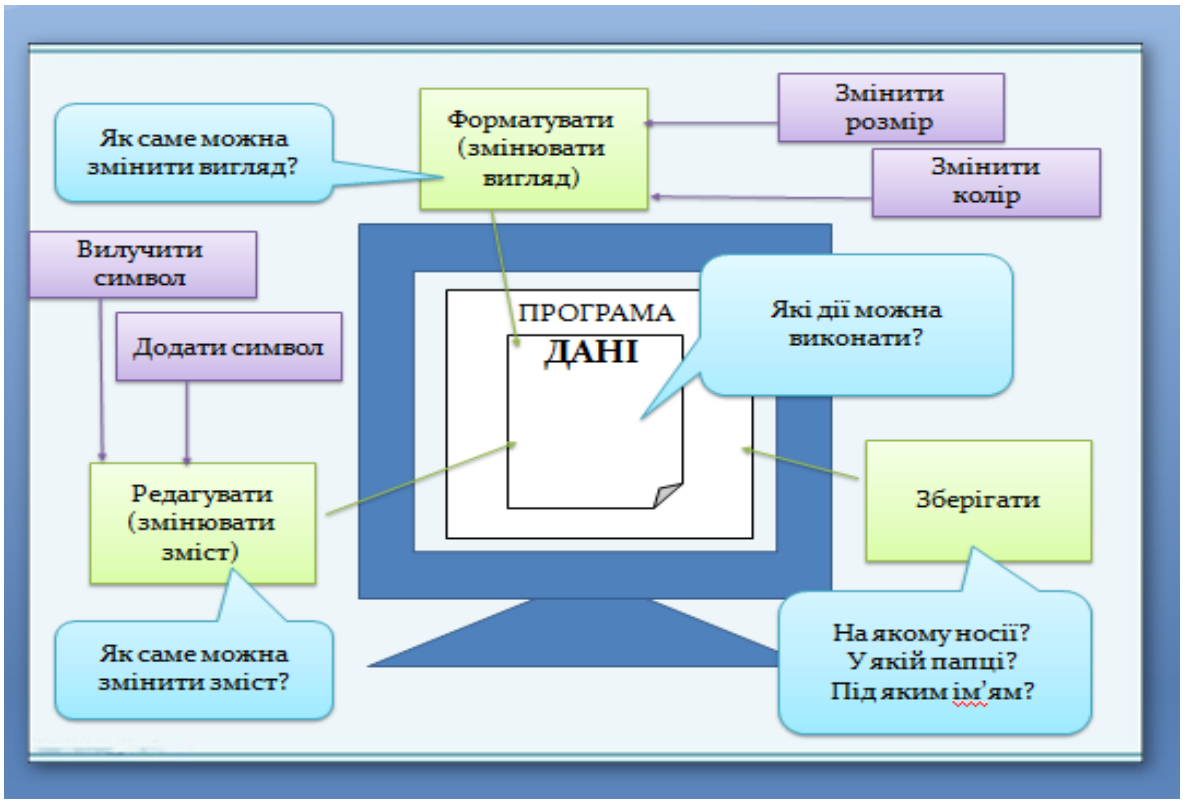

Рис.3. Орієнтовний вигляд частини результатів діяльності

Поданий приклад демонструє застосування одного з можливих методів навчання, у яких учитель виступає не носієм знань, а тільки організовує процес їх самостійного здобуття, спрямовує й координує навчально-пізнавальну діяльність, знаходячись у постійному діалозі з учнями.

У додатку до навчальної програми подано орієнтовний перелік базових компонентів компетентнісних задач, які можна закладати у зміст задач. Наприклад, у додатку до розділу «Комп'ютерні мережеві технології» у 5 класі зазначено: «знайти відомості в Інтернеті, порівняти їх зміст на різних веб-ресурсах та сформулювати відповідь на поставлене запитання», а складена компетентнісна задача може бути такою: *«До Микити звернулась сусідка з проханням перевірити у мережі Інтернет інформацію про те, що молоко корисне для дітей, але шкідливе для дорослих».*

У змісті наведеної задачі передбачено формування не тільки предметних компетентностей, а й розвиток критичного мислення, розвиток уміння аналізувати отримані відомості та робити висновки. Також це є прикладом задачі, яка не може (при таких умовах її рішення) мати однозначно правильний розв'язок.

Вивченню алгоритмізації та програмування (ОАП) у 5 класі, згідно з навчальною програмою, присвячено майже повністю ІІ семестр, за винятком теми «Проектна діяльність», у якій, поміж інших, також можуть закріплюватися знання, уміння та навички, здобуті під час вивчення ОАП.

У 5 класі рекомендується використовувати навчально-імітаційні середовища програмування, такі як Scratch, а також онлайнові середовища code.org, https://blockly-games.appspot.com/ та ін.

Передбачається, що в 2–4 класах учні вже здобули певні навички описання алгоритмів у навчальному середовищі програмування, зокрема з використанням базових алгоритмічних структур, однак у них не сформовано належного понятійного апарату, недостатньо сформовані розуміння сутності структур розгалуження та повторення, вміння добирати алгоритмічну структуру, що є оптимальною для розв'язання певної задачі. Продовження формування цих знань і вмінь є основним завданням вивчення розділу ОАП у 5 класі. Слід особливо підкреслити, що в 5 класі не передбачено повного й формалізованого засвоєння таких концепцій, як «змінна», «вкладені алгоритмічні структури». Ці концепції є достатньо

складними, як для рівня підготовки, так і для розумового розвитку 5-класників, і тому вивчати їх протягом відведеного програмою навчального часу, поряд із алгоритмічними структурами повторення та розгалуження, недоцільно. Існує маса прикладів і задач, зокрема інтегрованих у вищезазначені імітаційні середовища програмування, які дають змогу сформувати розуміння сутності алгоритмічних структур та навички їх застосування без явного використання змінних. Зауважимо, що хоча в змісті навчального матеріалу програми зазначено «цикли з лічильником», що, на перший погляд, вимагає використання змінних, йдеться про цикли з фіксованою кількістю повторень, у яких лічильники використовуються неявно. Прикладом може бути цикл для малювання восьмикутника. В імітаційних середовищах програмування заголовок такого циклу має вигляд на кшталт «Повторити 8 разів» і його застосування не потребує використання змінних.

Учні, які у 2016/17 навчальному році навчатимуться у 5 класі, вивчатимуть вкладені алгоритмічні конструкції у 6 класі, а змінні – в 7-му. Таке відокремлення вивчення фундаментальних концепцій програмування сприятиме глибшому засвоєнню кожної з них, запобігатиме перевантаженню учнів.

Відмінність оновленої навчальної програми від попередніх полягає також у тому, що практичні роботи, як окремі найменовані та пронумеровані види діяльності у ній, не зазначені, оскільки виконання практичної роботи за комп'ютером має відбуватися на кожному уроці.

Оцінювання кожної практичної роботи не обов'язкове, але все ж таки мінімальна рекомендована кількість оцінюваних практичних робіт за темами виглядає так, як показано в таблиці.

Розподіл практичних робіт з обов'язковим оцінюванням за темами:

Тема	**Кількість практичних робіт**
Інформаційні процеси. Комп'ютер як засіб реалізації інформаційних процесів	2
Цифрові мережеві технології	1
Текстовий процесор	2
Алгоритми і програми	4
Проектна діяльність	1
Разом	**10**

ВИКЛАДАННЯ ІНФОРМАТИКИ У 8 КЛАСІ

Перелік тем практичних робіт, рекомендованих до обов'язкового виконання й оцінювання у 8 класі:

Кодування даних (3 год)

Практична робота 1. Розв'язування задач на визначення довжини двійкового коду текстових даних

Апаратно-програмне забезпечення комп'ютера (5 год)

Практична робота 2. Конфігурація комп'ютера під потребу

Практична робота 3. Архівування та розархівування даних

Опрацювання текстових даних (6 год)

Практична робота 4. Створення текстового документа, що містить об'єкти різних типів

Практична робота 5. Структура документа. Автоматизоване створення змісту та покажчиків

Опрацювання об'єктів мультимедіа (6 год)

Практична робота 6. Створення відеокліпу. Додавання відеоефектів, налаштування часових параметрів аудіо- та відеоряду

Практична робота 7. Розміщення аудіо- та відеоматеріалів в Інтернеті

Основи подійно- та об'єктно-орієнтованого програмування (8 год)

Практична робота № 8. Створення об'єктно-орієнтованої програми, що відображає вікно повідомлення.

Практична робота № 9. Створення програми з кнопками та написами.

Алгоритми роботи з об'єктами та величинами (20 год)

Практична робота 10. Складання та виконання лінійних алгоритмів опрацювання величин в навчальному середовищі програмування

Практична робота 11. Налагодження готової програми

Практична робота 12. Складання та виконання алгоритмів з повтореннями та розгалуженнями для опрацювання величин

Практична робота 13. Складання та виконання алгоритмів з графічним відображенням даних

Технології опрацювання числових даних у середовищі табличного процесора (10 год)

Практична робота 14. Розв’язування задач на обчислення.

Практична робота 15. Використання математичних, логічних та статистичних функцій табличного процесора. Умовне форматування

Практична робота 16. Упорядкування даних у таблицях. Автоматичні та розширені фільтри

Розв’язування компетентнісних задач (5 год)

Виконання індивідуальних і групових навчальних проектів із дослідження предметної галузі навчального курсу «Інформатика» (4 год)

Резерв – 3 год

При вивченні інформатики у 8 класі можна виокремити 3 основні напрями:

- фундаментальні наукові поняття (теми «Кодування даних» і «Апаратно-програмне забезпечення комп’ютера»);
- інформаційні технології (теми «Опрацювання текстових даних», «Опрацювання об’єктів мультимедіа» і частково «Технології опрацювання числових даних у середовищі табличного процесора»);
- основи алгоритмізації та програмування (теми «Основи подійно- та об’єктно-орієнтованого програмування», «Алгоритми роботи з об’єктами та величинами» і частково «Технології опрацювання числових даних у середовищі табличного процесора»).

Під час навчання за першим напрямом у 8 класі розпочинається формування понятійного апарату інформатики як науки. Учні знайомляться з базовими математичними принципами кодування інформації (тема 1. «Кодування даних»). Отримані знання необхідні для успішного засвоєння теми 2. «Апаратно-програмне забезпечення комп’ютера», де розглядаються фізичні принципи опрацювання даних в комп’ютерах, а також системне програмне забезпечення, зокрема архіватори. Учні мають не лише навчитися користуватися архіватором, але й зрозуміти, завдяки чому може відбуватися стискання даних, спираючись на здобуті знання під час вивчення теми 1.

На 2-му рівні вивчення інформаційних технологій продовжується вивчення текстового процесора, а також учні знайомляться із технологіями опрацювання мультимедійних даних, навчаються створювати та редагувати відеокліпи.

Під час вивчення табличного процесора мають, зокрема, закріплюватися знання, здобуті в темі «Алгоритми роботи з об'єктами та величинами». Зокрема, застосування логічних функцій табличного процесора й умовного форматування надає можливість закріпити розуміння алгоритмічної конструкції розгалуження, а створення таблиць за допомогою копіювання формул – алгоритмічної конструкції повторення. Водночас упорядкування даних у таблицях, використання фільтрів та підсумків має стати пропедевтикою викладання алгоритмів роботи з табличними величинами, які вивчатимуться в 9 класі в змістових лініях ОАП та Бази даних у старшій школі.

Слід також звернути особливу увагу на таку важливу інформатичну компетенцію, як створення та налагодження діаграм різного типу, вибір типу діаграми, яку учні мають набувати під час вивчення теми «Технології опрацювання числових даних у середовищі табличного процесора». Учні мають не лише навчитися будувати діаграми, але й інтерпретувати їх та вибирати найбільш доцільний тип діаграми для графічного подання тих чи інших даних.

У 8 класі рекомендується розпочинати вивчення процесу розроблення програм з використанням повнофункціональної мови програмування і середовища програмування. Мета навчання теми «Основи подійно- та об'єктно-орієнтованого програмування» – розпочати формування ключових понять сучасного програмування: програмного об'єкта, пов'язаної з об'єктом події, обробника події тощо, а також навчити учнів створювати найпростіші програми з графічним інтерфейсом. Із двох тем навчальної програми, присвячених програмуванню, зазначена тема вказана першою для того, щоб подальше вивчення програмування у 8 та 9 класах відбувалося з орієнтацією на розроблення об'єктно- та подійно-орієнтованих програм для операційних систем з графічним інтерфейсом. Повернення під час навчання теми «Алгоритми роботи з об'єктами та величинами» до використання застарілих систем програмування, орієнтованих на ОС DOS, на кшталт Turbo Pascal, не рекомендується, оскільки всі завдання теми можуть бути виконані з використанням середовища програмування, орієнтованого на подійне- та об'єктно-орієнтоване програмування у режимі

візуального формування інтерфейсу програми, з підтримкою базових концепцій об'єктно-орієнтованого програмування.

Цій вимозі задовольняють такі мови як Object Pascal, Visual Basic, Python, Java, C#, C++ тощо. Рекомендовано використовувати середовища програмування Lazarus (мова Object Pascal), Visual Studio (безкоштовна версія Community Edition, мова Visual Basic), IDLE for Python (мова Python) та інші.

Особливості вивчення інформатики за навчальною програмою для навчальних закладів з поглибленим вивченням предметів природничо-математичного циклу у 2016/17 н.р.

Навчальна програма «Інформатика. 5-9 класи. Для навчальних закладів з поглибленим вивченням предметів природничо-математичного циклу», рекомендована Міністерством освіти і науки України, лист від 17.07.2013 № 1/11-11636 (Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2012. – № 6. – С. 3–14). За цією навчальною програмою у 2016/17 н.р. вперше працюватимуть 8 класи (2 год. на тиждень).

Зміст підрозділу «Типи каналів зв'язку і їх основні характеристики» є важливим для розуміння процесів, які відбуваються при передаванні даних у комп'ютерних мережах. Якщо учні основної школи не мають математичної підготовки, достатньої для розуміння взаємозв'язку швидкості передавання даних і характеристик складових лінії зв'язку, то протягом часу, відведеного на вивчення підрозділу, їм можна надати відомості щодо складових каналу зв'язку, їх фізичних реалізацій. Обов'язковим є формування в учнів первинних понять щодо обов'язкових компонентів каналу зв'язку — первинних перетворювачів сигналу, кодерів — декодерів, кінцевих пристроїв (передавач — приймач), фізичної реалізації ліній зв'язку.

Розділ «Веб-технології» може викладатися як продовження відповідного розділу, що вивчався у сьомому класі. Ознайомлення учнів із соціальними сервісами й Інтернет-спільнотами слід проводити з обов'язковим наголосом на можливих негативних наслідках необережного спілкування у мережі. Слід детально ознайомити учнів з Веб-сторінкою навчального закладу (за наявності). Особливу увагу слід звернути на пошук навчальної інфо-

рмації у Вікі-середовищах, роботу в них, пояснити технологію появи нових статей і їх редагування. Також корисно ознайомити учнів з новим сервісом Kiddle (Kiddle.co) — безпечним пошуковиком для учнів (наразі доступна лише англійська мова інтерфейсу).

При вивчення розділу «Комп'ютерні публікації» можна використати текстові редактори, які забезпечують портування документів у формат *.html. Створений документ (публікацію) бажано розташувати в локальній мережі, з якої він відкриватиметься як Веб-сторінка (без встановлення будь-якого додаткового програмного забезпечення).

При вивченні розділу «Інформаційно-комунікаційні технології в суспільстві» слід зосередитися на прикладних завданнях, безпосередньо пов'язаних із соціалізацією людини в інформатизованому суспільстві — плануванням поїздок, у тому числі з відвіданням історичних місць, пошуком вакансій, медикаментів у аптечній мережі тощо.

Особливості вивчення інформатики за навчальною програмою для учнів 8-9 класів навчальних закладів з поглибленим вивченням інформатики у 2016/17 н.р.

Наразі з 2016/17 навчального року розпочинається вивчення інформатики у 8 класі за навчальною програмою поглибленого навчання інформатики у 8-9-х класах «Інформатика. 8-9 класи загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням інформатики». Навчальною програмою передбачено 4 години на тиждень вивчення інформатики за рахунок двох годин з інваріантної складової навчального плану та двох годин з варіативної складової.

Передбачається окремо вивчення арифметичних та логічних основ обчислювальної техніки (Тема 1. «Математичні основи обчислювальної техніки» і Тема 12. «Елементи алгебри логіки»). У зазначених темах може здійснюватися пропедевтика відповідних розділів математики і математичної логіки, на конкретних прикладах демонструватися відповідні закономірності й практичні прийоми. Для того, щоб систематизувати й закріпити отримані учнями знання з першої теми, необхідно їх актуалізувати в про-

цесі вивчення архітектури комп'ютера (двійкове і шістнадцяткове кодування адрес комірок пам'яті, двійкове подання сигналів на шинах адреси і даних), шістнадцяткове кодування кольору і здійснити пропедевтику в процесі конструювання логічних виразів при вивченні умовного форматування тощо.

На вивчення теми «Комп'ютер як універсальний пристрій для опрацювання даних» передбачено 12 годин. Для того, щоб ефективно використати цей час, слід максимально можливо використовувати унаочнення навчального матеріалу, наприклад за допомогою програмного засобу Everest (Aida).

Описання роботи комп'ютера обмежено на рівні моделі фон Неймана, тобто розглядається модель, для якої можна застосувати підхід «один виконавець — єдина пам'ять — одна програма», який є найпростішим із можливих. Слід наголосити, що зазначена модель в дійсності є лише проміжною, але на рівні навчання програмування будь-якою мовою високого рівня — достатньою для адекватного і досить глибокого сприйняття базових понять програмування.

Особливу увагу слід приділити вивченню особливостей пристроїв уведення/виведення, звернувши увагу учнів на використання одиниць величин. Виклад навчального матеріалу необхідно пов'язувати з попередньо вивченим матеріалом щодо кодування зображення і звуку.

Уявлення про типи операційних систем і способи забезпечення багатозадачності (стратегії планування процесора, механізми переривань тощо) достатньо викласти на рівні, який би забезпечував розуміння суб'єктами навчання необхідності перемикання процесора між задачами (програмами). По можливості слід продемонструвати роботу планувальника задач, свопування вмісту оперативного запам'ятовуючого пристрою (ОЗП). Важливим результатом цього має бути розуміння учнями того, що адресний простір комп'ютера обмежений не кількістю фізичних комірок ОЗП, а розрядністю їх адресування. Важливим для розуміння принципів роботи комп'ютера також є правильне подання первинних понять про драйвери як програмні засоби, що є «посередниками» між зовнішнім пристроєм і ОЗП.

Важливим моментом, яким у жодному разі не можна нехтувати, є поняття ліцензійності програмного забезпечення.

Тему «Опрацювання текстових документів» також слід пов’язати з попередньо засвоєним матеріалом, а ту її частину, в якій вивчатимуться макроси, викласти як пропедевтику програмування, також слід здійснити пропедевтику понять «об’єкт», «структура даних» на відповідних прикладах.

На вивчення інформатики за цією навчальною програмою можливо перейти як з основної програми, так і з програми для навчальних закладів (класів) з поглибленим вивченням предметів природничо-математичного циклу. Вчитель, переходячи на програму поглибленого вивчення інформатики має визначитися із засобами навчання і рівнем навчальних задач. Якщо учні навчалися за програмою для навчальних закладів (класів) з поглибленим вивченням предметів природничо-математичного циклу, можна як об’єкт вивчення і засіб навчання використовувати графічний редактор Inkscape, інакше — обмежитися графічним компонентом офісного пакету, або збільшити обсяг навчального часу на освоєння інтерфейсу Inkscape і прийомів роботи з ним.

Як вже було зазначено, вивчення електронних таблиць, яке здійснюється вже на більш високому рівні, ніж у сьомому класі, має забезпечити актуалізацію, систематизацію й узагальнення знань з моделювання (формула — модель об’єкта, діаграма — модель об’єкта), перенесення отриманих знань на розв’язування задач з інших галузей знань, що сприятиме підвищенню мотивації навчання і формуванню надпредметних компетентностей. Також необхідно використати навчання роботі з електронними таблицями як нагоду для пропедевтики понять «типізація даних», «структури даних» та понять»відношення» і «запит» як основних для наступного вивчення баз даних.

Вивчення програмування за цією навчальною програмою розпочинається з процедурного програмування.

Особливості вивчення інформатики за навчальною програмою для учнів 10-11 класів навчальних закладів (рівень стандарту) у 2016/17 н.р.

У 10-та 11 класах (рівень стандарту) вивчення інформатики у 2016/2017 н.р. буде відбуватися за оновленою навчальною програмою (http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-

serednya/navchalni-programy.html), затвердженою наказом Міністерства освіти і науки України від 14.07.2016 № 826 «Про затвердження навчальних програм для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів».

Основною відмінністю програми є скорочення навчального матеріалу, укрупнення тематичних годин та осучаснення змісту. Із програми було вилучено список рекомендованого програмного забезпечення, так як навчальна програма не обмежує використання певних операційних систем і програмних чи апаратних платформ. Робота учнів може бути організована в середовищі як пропрієтарних операційних систем, так і створених на основі ліцензій вільного поширення, з використанням як пропрієтарних, так і вільно поширюваних програмних засобів.

Навчальний предмет «Інформатика» має потужний інструментарій для розвитку учнів саме тому, вчитель повинен не тільки забезпечити опанування учнями зазначених у програмі вимог до знань та вмінь, а і сприяти формуванню навичок XXI століття: спільна робота, комунікація, пошук інформації, критичне мислення. Особливу увагу потребує добір змісту навчальних завдань, що повинен бути тісно пов’язаний із потребами учнів, мати застосування у реальному житті, окреслювати перспективи у виборі професії.

ІСТОРІЯ

У 2016/2017 навчальному році одночасно будуть чинними дві програми для учнів **5 класів:** «Історія України. Вступ до історії» (К.: Перун, 2005) та «Історія України (Вступ до історії) (К.: Видавничий дім «Освіта», 2013). Загальноосвітні навчальні заклади, які працюватимуть за програмою 2005 р., можуть користуватись підручниками, що створені у відповідності з даною програмою та схвалені до використання Міністерством освіти та науки.

Чинною для учнів **6 класів** є програма «Інтегрований курс («Всесвітня історія. Історія України», (К.: Видавничий дім «Освіта». 2013), а для **учнів 7 – 8** класів – оновлена програма.

Учні **9 класів** навчатимуться за програмою «Історія України. Всесвітня історія. 5–9 класи» (К., Перун, 2005), із пізніше внесеними до неї змінами. Програму розміщено на офіційному web-сайті Міністерства освіти і науки України.

В основі вивчення історії є поєднання проблемно-тематичного, хронологічного, цивілізаційного та культурологічного принципів.

Навчальні програми з історії України та всесвітньої історії для учнів **8 класів**, що набувають чинності у 2016/2017 навчальному році і створені у відповідності з нею підручники, відповідають сучасним вимогам до навчання історії, сприяють формуванню історичного мислення, що дозволяє учням самостійно тлумачити факти та події, використовувати історичні документи та карти, робити власні висновки та узагальнення.

XVI – XVIII ст. – надзвичайно важливий період історії України, особливо актуалізований нашою сучасністю, що вимагає дуже відповідального, об’єктивного і зрозумілого дітям даного шкільного віку підходу до висвітлення процесів, явищ, подій, до оцінки історичних постатей того часу. Звертаємо увагу на дві основні обставини, що впливають на значимість освоєння знань з історії України вказаного періоду:

а) «зацикленість» основних історичних явищ в рамках XVI – XVIII ст. (виникнення Запорозької Січі і реєстрового козацтва як збройної сили українського народу та ідеалу демократичного устрою суспільства і ліквідація Січі наприкінці XVIII ст.; визрівання передумов, виникнення, вдосконалення Української

козацької держави – Гетьманщини і її ліквідація імперією; заселення Слобожанщини переважно українцями у XVI – середині XVIII ст., формування там полково-сотенного устрою і його знищення у другій половині XVIII ст. тощо);

б) більшість раніше ординарних сюжетів XVI – XVIII ст. сьогодні об'єктивно набули ознак витоків (пояснення) деяких сучасних проблем в житті держави і відносин у суспільстві (як-от: історія заселення Донбасу, українсько-російські відносини від 1654 р. до кінця XVIII ст., обставини утвердження на українських землях московського патріархату, міжконфесійні суперечності всередині українського народу, офіційна заборона діловодства українською мовою, українсько-кримські відносини тощо).

Акцент переноситься із питань соціально-економічного розвитку і антифеодальних народних повстань на історію політичну і воєнно-політичну, висвітлення заселення та господарського освоєння Середнього і Нижнього Подніпров'я, Півдня України та Слобожанщини.

Велика увага приділена історії формування козацтва як державотворчого чинника, а також розвитку культури як єдиного процесу на всіх українських землях з її регіональними особливостями, незважаючи на «розшматованість» українських земель між різними державами. Фактичний матеріал засвідчує, що мова, віра і культура були найважливішими чинниками єднання різних частин українських земель і збереження українського народу як етнічної одиниці.

Вперше окремі сторінки історії України складають сюжети з історії кримських татар, фрагменти якої раніше могли згадуватися лише в негативному значенні.

Важливо також на конкретних історичних фактах показати зв'язок української історії з європейськими та світовими процесами (наприклад, Великими географічними відкриттями, реформаційним рухом, розвитком культури тощо).

Формування сучасної української політичної нації також потребує звертати увагу й на представників інших народів, які у XVI – XVIII ст. проживали на території України і робили свій внесок у її історію і культуру. Особливо можливо і доцільно реалізувати це на уроках за темою «Історія рідного краю».

Слід уникати гасел, а спокійно і толерантно розглядати факти (зокрема, в питаннях релігійного життя, міжнаціональних відносин). Патріотизм формують не гасла, а історичні факти і діяння людей.

Необхідно якомога частіше звертатися до вміщених у підручнику документів (а, за можливості, й інших публікацій) як свідків історії, використовувати на уроках ілюстрації як доповнення до тексту відповідного параграфу.

Восьмикласники розпочинають вивчення історії Нового часу – від Великих географічних відкриттів до Великої французької революції 1789 р. Одним із завдань курсу всесвітньої історії є виховання в учнів стійкого інтересу, поваги до історії людства та культури, розуміння проблем сучасності крізь призму історії Нового часу.

Учні познайомляться з характерними рисами цього періоду: зустріч цивілізацій, особливості ментальності людини XVI – XVIII ст.; зародження та розвиток капіталізму та його переваги над середньовічним суспільно-економічним устроєм; причини революцій та реформи як альтернативний шлях розвитку суспільства і держави; міжнародні конфлікти та війни; особливості релігійно-духовного життя європейців; найважливіші досягнення світової науки, культури та їх вплив на розвиток людської особистості; зміни в повсякденному житті людей.

Школярі повинні навчитися загальним принципам постановки та вирішення пізнавальних проблем, досліджувати історичні джерела. Порівняно із Середніми віками, документальна база історії Нового часу є значно ширшою. Художні шедеври є окремим комплексом історичних джерел, які мають щонайбільше використовуватися при вивченні всесвітньої історії в 8 класі. Учні вчаться виявляти передумови та причини, пояснювати факти та порівнювати різні позиції, висловлювати при цьому власні судження. Варто ширше використовувати не лише джерела, вміщені в підручниках, а й додаткові джерела інформації.

З огляду на пізнавальні та вікові можливості учнів 8 класу, рекомендується якнайширше заохочення їх до самостійної роботи, власних творчих пошуків, розвитку аналітичних здібностей.

Зазначені особливості змістовного наповнення історії України та всесвітньої історії обумовлюють і деякі поради дидактично-

го характеру. По-перше необхідно прагнути допомогти учневі зрозуміти зміст кожної теми, хоча деякі з них мають продовження в наступних параграфах. Практика свідчить, що захоплення тестами у поєднанні з можливостями Інтернету, який є у ґаджетах кожного учня, негативно впливає на здатність логічно мислити, знаходити зв'язки між явищами і подіями, тим більше розуміти тенденції та процеси. У цій логіці дати, події, історичні особи мають бути лише віхами, які позначають розвиток і наслідки.

Важливим є використання в навчанні учнів картографічних посібників: атласів, контурних карт, настінних карт. Вони допомагають продемонструвати динаміку історичних подій, встановити зв'язок між географічним середовищем та місцем тієї чи іншої історичної події.

Важливою складовою неоголошеної Російською Федерацією «гібридної війни» є маніпулювання національною пам'яттю українського народу. Тому ще актуальнішою є відновлення та збереження історичної пам'яті, формування національної ідентичності та відродження інтересу до історії України, її культури, традицій і звичаїв.

Загальнонаціональні історичні події, які сталися на території держави та закарбувалися в пам'яті багатьох поколінь, мають стати об'єднуючим чинником нації. Адже зі спільного розуміння минулого виростає спільна проекція майбутнього, що вкладається у формулу: «Немає пам'яті – немає ідентичності. Немає ідентичності – немає нації».

Основним стратегічним ресурсом консолідації нації є освіта, зокрема – історична. Шкільний курс історії України має найбільші потенційні можливості для розвитку особистості, яка усвідомлює свою приналежність до Українського народу та сучасної європейської цивілізації; необхідність збереження та збагачення українських культурно-історичних традицій, шанобливого ставлення до національних святинь, української мови, історії, формування культури міжетнічних і міжособистісних відносин.

Саме тому було створено нову редакцію програми з історії України, в основу якої покладено новітні досягнення історичної науки, особливості державотворення й закономірності формування української нації у рамках історії України XX – початку XXI ст. Акценти зроблено на тяглості українських державотворчих

традицій; постійній боротьбі за незалежність і територіальну цілісність, відновленні, збереженні й популяризації особливостей розвитку й традицій української культури тощо.

Нова редакція програм з історії України та всесвітньої історії розміщені на web-сайті Міністерства.

Академічний рівень та рівень стандарту: програми «Історія України. 10 – 11 класи» (52 години на рік, 1,5 години на тиждень); для класів історичного профілю: програми «Історія України. 10 – 11 класи» (140 годин на рік, 4 години на тиждень).

Для вивчення всесвітньої історії чинними є програми «Всесвітня історія. 10 – 11 класи (рівень стандарту/академічний рівень)». Програма розрахована на 35 годин на рік (1 година на тиждень). Для класів історичного профілю чинною є програма зі всесвітньої історії, що розрахована на 3 тижневі години (105 годин на рік) (К.: Поліграфкнига, 2010). Вищеназвані програми розміщені на офіційному web-сайті Міністерства освіти і науки України

Україну в ХХ столітті спіткало чимало трагедій, серед яких – Голодомор, Голокост, українсько-польський конфлікт та Волинська трагедія, депортація кримсько-татарського народу. Вивчення цих історичних подій та явищ на основі сучасної методології має великий освітній та виховний потенціал.

У 2016 році виповнюються 75-та річниця трагічних подій Бабиного Яру. Подібно до табору смерті Аушвіц-Біркенау в Освенцимі, Бабин Яр в Україні став символом знищення євреїв Європи під час Голокосту. Тільки за два дні 29-30 вересня 1941 р. тут було розстріляно нацистами близько 34 тисяч євреїв. Декілька наступних років у Бабиному Ярі продовжувалися вбивства десятків тисяч євреїв, а також радянських військовополонених, патріотів – українських націоналістів, ромів (циган), активістів комуністичної партії та інших «ворогів рейху».

Трагедія Бабиного Яру та інші події Голокосту, масові вбивства, знецінення людського життя вплинули на загальну атмосферу в українському суспільстві, позначились на багатьох подіях історії України. Варто згадати, що з шести мільйонів європейських євреїв, знищених нацистами та їх поплічниками у ході «остаточного вирішення єврейського питання», близько 1,5 мільйона були українськими євреями. Безумовно, вивчення полікультурної істо-

рії України неможливе без розгляду цієї сторінки історії, що, зокрема, відповідає сучасним рекомендаціям Ради Європи.

Україна стала першою державою на пострадянському просторі, яка включила питання історії Голокосту до державних програм для загальноосвітніх шкіл із всесвітньої історії та історії України. Відповідні матеріали знайшли відображення у шкільних підручниках історії.

75-та річниця трагедії Бабиного Яру буде відзначатися в Україні на високому державному рівні. В системі освіти також заплановано низку заходів, що включають семінари для вчителів та учнів загальноосвітніх шкіл, для студентів вишів, освітньо-музейні виставки, конкурси творчих робіт тощо.

24-29 вересня 2016 р. буде здійснено великий проект, розроблений організацією «Ukrainian Jewish Encounter« («Українсько-єврейська зустріч», Канада – Україна) у співпраці з українськими науковими та освітніми інституціями, Міністерством освіти і науки України. Ідея, основні завдання та заходи проекту були погоджені з Президентом України та українським Урядом. Програмою передбачено, зокрема, проведення Міжнародного симпозіуму; презентації спеціального видання книги, присвяченій трагедії Бабиного Яру та історичній пам'яті про неї; організація Меморіального архітектурного проекту; вшанувального концерту в Національній опері України; мистецьких виставок, кінопоказів, презентацій документальних фотографій тощо, а також Міжнародного молодіжного освітньо-культурного проекту.

У рамках останнього для студентської молоді з України та багатьох інших країн світу будуть організовані лекції провідних українських та закордонних істориків і культурологів, виступи літераторів, диспути та «круглі столи» з актуальних питань історії Голокосту, міжетнічних та міжкультурних відносин, проблем молоді та сучасного суспільства; «творчі варштати», інтерактивні заняття, психологічні тренінги; міжнародний конкурс творчих робіт учнів, вчителів та студентів за сприяння Міністерства освіти і науки України та ін.

В усіх навчальних закладах України Міністерство освіти і науки України пропонує провести 29-30 вересня «Уроки пам'яті трагедії Бабиного Яру та «бабиних ярів» України». На цих заняттях варто згадати події Другої світової війни та злочини тоталіта-

рних режимів, які є організаторами геноцидів. Важливо звертати увагу учнівської молоді не тільки на трагедію знищення, але й на опір нацистським катам та спасіння переслідуваних. Україна займає четверте місце у світі за кількістю Праведників народів світу, які з ризиком для власного життя та життя своїх рідних, дітей рятували євреїв від нацистського геноциду. Подвиг цих українців є прикладом справжнього героїзму, важливим моральним уроком історії Голокосту.

Для проведення уроків пам'яті, роботи на факультативних заняттях, у позашкільних заходах допускається використовування додаткової навчально-методичної літератури, яку вчителі можуть безкоштовно отримати через замовлення до Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума», який співпрацює з Міністерством освіти і науки України (вибрати потрібні вам книжки ви можете на сайті http://tkuma.dp.ua/ у розділі «Публікації»; замовити літературу можна також, написавши на електронну адресу library@tkuma.com або звернувшись за телефоном +38 056 717 7012). Навчально-методична література, що пропонується, рекомендована до використання в навчальному процесі та отримала відповідний гриф Міністерства освіти і науки України.

КУРСИ МОРАЛЬНО-ДУХОВНОГО СПРЯМУВАННЯ

Відповідно до Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою і вивченням етики чи курсів духовно-морального спрямування (додаток 13 до наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 03.04.2012 р. № 409 в редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 29.05.2014 № 664) у 2016/2017 навчальному році в 5-6 класах продовжується вивчення предмета **«Етика»** або курсів духовно-морального спрямування. Для шкіл, що користуються іншими Типовими планами, ці курси можуть вивчатись за рахунок варіативної складової. Натепер Міністерством рекомендовано декілька програм: **«Етика»** (Київ, «Перун», 2005), **«Християнська етика в українській культурі»** (вид-во «Сім кольорів», 2013), **«Біблійна історія та християнська етика»** (вид-во «АСМІ», Полтава, 2011), **«Основи християнської етики»** (вид-во «Літера ЛТД», 2011). Викладання основ християнської етики та інших предметів духовно-морального спрямування в загальноосвітніх навчальних закладах відбувається за умови письмової згоди батьків та за наявності підготовленого вчителя.

Для належного підвищення кваліфікації вчителів етики та інших курсів духовно-морального спрямування, обміну досвідом, підвищення якості викладання можуть бути створені районні (міські) методичні об’єднання вчителів, творчі групи, кабінети тощо.

Зміст курсів духовно-морального спрямування не передбачає катехізацію, неприпустимим є також нав’язування учителем дітям власних поглядів у ставленні до тих чи інших Церков, примусу дітей до молитви під час уроків, відвідування церковних служб тощо.

Предмети духовно-морального спрямування слід викладати в тісній співпраці з батьками, інформувати батьківську громадськість про особливості християнської етики, давати їм можливість відвідувати уроки і позакласні заходи з предмета.

МАТЕМАТИКА

У 2016/2017 навчальному році **8 класи** загальноосвітніх навчальних закладів вперше розпочнуть навчання за програмою «Математика. Навчальна програма для учнів 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів» (авт. М. Бурда, Ю. Мальований, Є. Нелін, Д. Номіровський, А. Паньков, Н. Тарасенкова, М. Чемерис, М. Якір), затвердженою наказом Міністерства освіти і науки України від 29.05.2015 № 585 «Про затвердження змін до навчальних програм для загальноосвітніх навчальних закладів ІІ ступеня» та розміщеною на сайті Міністерства освіти і науки України (http://mon.gov. ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html).

В основу побудови змісту й організації процесу навчання математики в 8 класі покладено *компетентнісний підхід*, відповідно до якого кінцевим результатом навчання предмета є сформовані певні компетентності учнів. Їх сутнісний опис подано в програмі у розділі «Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів».

У **8-х класі** продовжується вивчення двох математичних курсів: алгебри та геометрії.

Змістове наповнення курсу алгебри 8 класу має незначні відмінності від кількох попередніх курсів алгебри для основної школи. Звертаємо увагу на те, що **нова програма** з алгебри для 8-го класу містить три теми: раціональні вирази; квадратні корені. Дійсні числа; квадратні рівняння.

Змістове наповнення цих тем передбачає вивчення матеріалу, що стосується усіх змістових ліній: числа і обчислення; вирази та їх перетворення; рівняння, нерівності та їх системи; функції і графіки; елементи прикладної математики. Числа і вирази.

Змістова лінія розвивається у зв’язку з удосконаленням обчислювальних навичок під час розв’язування рівнянь, обчислення значень виразів. Відомі числові множини розширюються при введенні поняття ірраціонального числа і множини дійсних чисел. Лінія тотожних перетворень становить значний обсяг програми. У 8 класі вивчаються раціональні дроби, їх основна властивість, додавання, віднімання, множення і ділення дробів, тотожні перетворення раціональних (дробових) виразів. У зв’язку з

введенням поняття квадратного кореня вивчаються його тотожні перетворення.

Істотного розвитку набуває змістова лінія рівнянь. Відомості про рівняння доповнюються поняттям рівносильних рівнянь. Процес розв'язування рівняння трактується як послідовна заміна даного рівняння рівносильними йому рівняннями. На основі узагальнення відомостей про рівняння, здобутих у попередні роки, вводиться поняття квадратного рівняння, рівнянь із змінною в знаменнику та окремих видів рівнянь, що зводяться до квадратних. Значне місце відводиться застосуванню рівнянь до розв'язування різноманітних задач. Важливе значення надається усвідомленому формуванню алгоритму розв'язування задачі за допомогою рівняння і його реалізації.

У 8 класі продовжується вивчення одного з фундаментальних математичних понять – поняття функції. Зокрема, у 8 класі в темах — «Раціональні вирази» та «Квадратні корені» учні ознайомлюються з функціями $y=k/x$, $y=x^2$, $y=\sqrt{x}$ та їх властивостями. Властивості функцій встановлюються за їх графіками, тобто на основі наочних уявлень, і лише деякі властивості обґрунтовуються аналітично. У міру оволодіння учнями теоретичним матеріалом кількість властивостей, що підлягають вивченню, поступово збільшується. Під час вивчення функцій чільне місце відводиться формуванню умінь будувати і читати графіки функцій, характеризувати за графіками функцій процеси, які вони описують.

На вивчення алгебри у 8 класі виділяється 70 год.

Вивчення геометрії у 8 класі розпочинається традиційною темою «Чотирикутники», змістовна частина якої не змінена. Слід звернути увагу, що на 2 год. зменшена кількість годин на її вивчення. Також на 4 год. зменшено кількість годин на вивчення другої теми «Подібність трикутників» і зі змісту вилучено «Застосування подібності трикутників». Тема «Розв'язування прямокутних трикутників» у змісті навчального матеріалу за новою програмою буде вивчатись перед темою «Многокутники. Площі многокутників». Усі змістові елементи теми «Розв'язування прямокутних трикутників» вивчалися у 8 класі і раніше. Вводиться поняття косинуса, синуса, тангенса гострого кута прямокутного трикутника, доводиться теорема Піфагора. У 8 класі вводиться

одне з найскладніших понять шкільного курсу – поняття площі. За даною програмою збільшена кількість годин на вивчення даної теми. Виведення формул для обчислення площ планіметричних фігур (прямокутника, паралелограма, трикутника, ромба, трапеції, правильних многокутників) спирається на основні властивості площ. Вивчення формул площ фігур дає можливість розв'язувати низку прикладних задач та забезпечити міжпредметні зв'язки. Оскільки Програмою передбачено можливість зміни послідовності у вивченні деяких тем, то складаючи календарно-тематичні плани з геометрії для 8 класу, вчителям слід враховувати структуру подання навчального матеріалу в тому підручнику, за яким буде працювати клас. У процесі вивчення курсу математики 8 класу посилюється роль обґрунтувань математичних тверджень, індуктивних і дедуктивних міркувань, формування різного роду алгоритмів, що має сприяти розвитку логічного мислення і алгоритмічної культури школярів. Для реалізації даної програми з математики наказом МОН від 27.05.16р. №585 «Про видання підручників для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів у 2016 році» затверджено **перелік підручників для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів**, що друкуватимуться за кошти державного бюджету у 2016 році, та наказом Міністерства освіти і науки України 10.05.2016 № 491 затверджено «Перелік підручників, яким за результатами І етапу конкурсного відбору проектів підручників для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів надається гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України».

На вивчення геометрії у 8 класі виділяється 70 год.

Учні **8-х класів з поглибленим вивченням математики** вивчатимуть її також за новою програмою «Навчальні програми для 8-9 класів для загальноосвітніх навчальних закладів (класів) з поглибленим вивченням окремих предметів (за новим Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти)». «Навчальна програма поглибленого вивчення математики у 8-9 класах загальноосвітніх навчальних закладів» (авт. Бурда М.І., Городній М.Ф., Номіровський Д.А., Паньков А.В., Тарасенкова Н.А., Чемерис М.В., Швець В.О., Якір М.С.) розміщена на сайті Міністерства освіти і науки України

(http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html).

Поглиблене вивчення математики у 8-9 класах передбачає розширення і поглиблення змісту відповідного курсу математики загальноосвітньої школи, посилення його прикладної спрямованості, формування в учнів стійкого інтересу до предмета, виявлення і розвиток математичних здібностей, підготовку до поглибленого навчання математики в старшій школі. Поглиблене вивчення математики в основній школі є певною мірою орієнтаційним. Важливо тут допомогти учневі усвідомити ступінь свого інтересу до предмета і оцінити можливості оволодіння ним із тим, щоб після закінчення дев'ятого класу зробити свідомий вибір на користь подальшого поглибленого вивчення математики або вивчення її в межах загальноосвітнього курсу. Вимоги до результатів поглибленого вивчення математики не мають бути надмірними. Завищені вимоги породжують перевантаження і, як наслідок, призводять до втрати інтересу до предмета. Тому вимоги цієї програми лише незначною мірою перевищують вимоги загальноосвітньої програми. Поглиблене вивчення математики у 8-9 класах має відбуватися не за рахунок розширення теоретичного матеріалу, а насамперед шляхом наповнення курсу різноманітними цікавими і змістовними складнішими задачами з достатнім евристичним навантаженням. Програмою передбачена можливість різного рівня поглибленого навчання. У ній виокремлено три рівні складності навчального матеріалу: такий, що вивчається в рамках загальноосвітнього курсу; матеріал для поглибленого вивчення; додаткові питання і теми. Це дозволяє вчителеві гнучко враховувати навчальні можливості учнів та наявність часу для вивчення окремих тем у поточний момент.

Тематичне планування навчального матеріалу має здійснюватися відповідно до навчального плану для шкіл і класів з поглибленим вивченням математики, згідно з яким у 8 класі вивчають два предмети – алгебру (5 год на тиждень, разом **170 год**) і геометрію (3 год на тиждень, разом **102 год**).

Залишаються чинними інструктивно-методичні рекомендації, що містяться у листах Міністерства:

-5 клас

лист № 1/9-368 від 24.05.2013 «Про організацію навчально-виховного процесу у 5-х класах загальноосвітніх навчальних закладів і вивчення базових дисциплін в основній школі»;

-6 клас

лист № 1/9-343 від 01.07.2014 «Про організацію навчально-виховного процесу у загальноосвітніх навчальних закладів і вивчення базових дисциплін в основній школі». Звертаємо увагу, щодо навчальної програми з математики внесено зміни, на які слід зважати при роботі у 5-6 класах;

-7 клас

лист № 1/9-305 від 26.06.2015 «Про вивчення базових дисциплін у загальноосвітніх навчальних закладах у 2015/2016 навчальному році».

- 9-11-х класи

лист № 1/9-426 від 01.06.2012 «Щодо інструктивно-методичних рекомендацій із базових дисциплін« (Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 17-22, 2012 р.).

З метою розвитку в учнів навичок усного рахунку (натуральні, цілі та десяткові числа) є можливість застосовувати нестандартні та інтерактивні методи, використовувати он-лайн ресурси, зокрема тренувальні майданчики та майданчики для змагань Прангліміне на безкоштовному ресурсі за посиланням: http://lviv.miksike.net/#pranglimine/rules

Типові навчальні плани для загальноосвітніх навчальних закладів

5-8 класи

Наказ Міністерства №409 від 03.04.2012 »Про затвердження Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів II ступеня» зі змінами внесеними наказом МОН України від 29.05.2014 № 664, наказом МОН України від 12.12.2014 № 1465

-наказ Міністерства №1465 від 12.12.2014 «Про внесення змін до додатків 1-13 до наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 03.04.2012 № 409» (зміна кількості годин алгебра, геометрія 7 клас)

9 клас

Наказ Міністерства № 66 від 05.02.2009 Про внесення змін до наказу МОН України від 23.02.2004 р. №132 «Про затвердження Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів 12-річної школи»

10-11 класи

Наказ Міністерства № 834 від 27.08.2010 «Про затвердження Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів III ступеню» зі змінами внесеними наказом МОН України від 29.05.2014 №657

Нагадуємо, що в навчальному процесі можна використовувати лише ту навчальну літературу, що має відповідний гриф Міністерства освіти і науки України. Для цього слід ознайомитись з переліком навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих Міністерством освіти і науки України для використання у загальноосвітніх навчальних закладах.

Щодо додаткової навчально-методичної літератури, то вчитель вільний у її виборі й може застосовувати таку, що найкраще реалізовує його методику навчання.

Наказом Міністерства освіти і науки України від 14.07.2016 № 826 «Про затвердження навчальних програм для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів» затверджені зміни щодо розвантаження навчальних програм з математики для старшої школи всіх рівнів вивчення цього навчального предмету.

У зв’язку з перевантаженням учнів 11 класів, пов’язаним із надлишком навчального матеріалу в 11 класі, а також необхідністю підготовки учнів до зовнішнього незалежного оцінювання, було прийнято рішення, щодо перенесення частини навчального матеріалу до 10 класу. Мова йде про теми, що стосуються границі функції та похідної в курсі алгебри та початків аналізу, а також координат у просторі та векторів у курсі геометрії. Для цього також укладено окрему таблицю зі змістом навчального матеріалу на 2016/2017 (перехідний) навчальний рік.

Також враховано можливість, що навчальні заклади не зможуть забезпечити навчальний процес навчальною літературою. В такому випадку пропонується вивчати теми в старій послідовності у відповідності до рекомендацій програми. Деяких змін також

зазнали державні вимоги навчальної програми, певним чином послабивши вимоги до учнів.

Змінено розподіл годин між алгеброю та початками аналізу і геометрією у програмі поглибленого вивчення математики. Тепер пропонується виділити 6 годин на тиждень на алгебру та 3 години на тиждень на геометрію. Аналогічний поділ між предметами рекомендується використовувати і в профільних класах, з цією метою у програмі профільного рівня наведено 2 можливі схеми поділу годин між цими математичними курсами. Також дві схеми вивчення математики наведено при викладанні на рівні стандарту.

Розподіл годин на тиждень на вивчення математики у ЗНЗ:

Предмет/ клас	**5-6**	**7**	**8-9**	**10-11 рівень стандарту**	**10 академічний рівень**	**11 академічний рівень**	**10-11 профільний рівень**	**10-11 поглиблене вивчення**
математика	4 год			3 год				
алгебра		2 год	2 год					
геометрія		2 год	2 год	2 год – I семестр 1 год – II семестр	2 год	2 год	3 год або 4 год	3 год
алгебра (поглиблене вивчення)			5 год					
геометрія (поглиблене вивчення)			3 год					
алгебра та початки аналізу				1 год – I семестр 2 год – II семестр	2 год	3 год	6 год або 5 год	6 год

Додатки:

1. Навчальні програми **для 5-9 класів** загальноосвітніх навчальних закладів **(за новим Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти)** - Математика програма для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів

2.

3. Навчальні програми **для 10-11 класів** загальноосвітніх навчальних закладів

рівень стандарту
академічний рівень
профільний рівень
рівень поглибленого вивчення

Кількість годин на викладання математики можна збільшити **за рахунок варіативної складової** Базового навчального плану, не збільшуючи навчального навантаження учнів поза межі норм, що перевищують санітарно-гігієнічні, **зберігаючи при цьому їх здоров'я.**

Практика доводить, що найбільш раціонально навчальні години варіативної складової використовувати в основній школі – для загальноосвітньої підготовки учнів, індивідуальних занять, консультацій, факультативного навчання, у старшій – для здійснення профільного навчання.

Під час підготовки вчителів до уроків радимо використовувати періодичні фахові видання: «Математика в рідній школі», «Математика», «Математика в школах України».

Алгебра (8 клас)

(І сем. 2 години на тиждень – 32 год.,
ІІ сем. 2 год. на тиждень – 38 год., всього – 70 год.)

Орієнтовне поурочне планування

№ уроків	Дата пров.	Тема уроку	К-сть годин	Прим.
1		Повторення курсу алгебри 7 класу	1	
2		Розв'язування задач. Діагностична робота	1	
Тема І. Раціональні вирази			32	
Тема № 1. Дії першого ступеня з раціональними виразами			*11*	
3		Раціональні вирази. Раціональні дроби.	1	
4		Раціональні вирази. Допустимі значення змінних.	1	
5		Основні властивості раціонального дробу. Скорочення дробів.	1	
6		Скорочення дробів. Зведення дробів до спільного знаменника. С.Р.	1	
7		Додавання і віднімання дробів з різними знаменниками.	1	зошит
8		Додавання і віднімання дробів з різними знаменниками.	1	
9		Додавання і віднімання дробів з різними знаменниками.	1	
10		Додавання і віднімання дробів з різними знаменниками. С.Р	1	
11		Додавання і віднімання дробів з різними знаменниками.	1	
12		Узагальнення та систематизація знань по темі.	1	
13		Контрольна робота №1.	1	зошит
Тема № 2. Дії другого ступеня з раціональними виразами. Раціональні рівняння			*13*	
14		Множення дробів.	1	
15		Множення дробів. Піднесення дробу до степеня.	1	
16		Множення дробів. Піднесення дробу до степеня.	1	
17		Ділення дробів.	1	
18		Ділення дробів С.Р.	1	
19		Тотожні перетворення раціональних виразів	1	
20		Тотожні перетворення раціональних виразів	1	
21		Тотожні перетворення раціональних виразів. С.Р.	1	
22		Раціональні рівняння.	1	
23		Розв'язування раціональних рівнянь.	1	зошит
24		Розв'язування раціональних рівнянь. С.Р.	1	
25		Узагальнення та систематизація знань по темі.	1	
26		Контрольна робота №2.		
Тема № 3. Степінь з цілим від'ємним показником. Функція y=k/x			*8*	
27		Означення степеня з цілим від'ємним показником	1	
28		Властивості степеня з цілим від'ємним показником	1	
29		Властивості степеня з цілим від'ємним показником.	1	
30		Стандартний вигляд числа.	1	
31		Функція y=k/x. Її властивості і графік.	1	
32		Функція y=k/x. Її властивості і графік.	1	
33		Узагальнення та систематизація знань по темі	1	зошит
34		Контрольна робота №3	1	

Тема № 4. Квадратні корені. Дійсні числа.			*14*	
35		Функція $y=x^2$, її властивості і графік	1	
36		Арифметичний квадратний корінь.	1	
37		Арифметичний квадратний корінь.	1	
38		Числові множини. Раціональні числа.	1	
39		Ірраціональні та дійсні числа.	1	
40		Арифметичний квадратний корінь із добутку, дробу, степеня.	1	
41		Добуток і частка квадратних коренів.	1	
42		Винесення та внесення множника з- під знака кореня.	1	
43		Звільнення від ірраціональності.	1	
44		Тотожні перетворення виразів, що містять квадратні корені.	1	
45		Тотожні перетворення виразів, що містять квадратні корені.	1	
46		Функція $y=\sqrt{x}$, її властивості і графік.	1	
47		Узагальнення та систематизація знань по темі/	1	зошит
48		Контрольна робота №4	1	
Тема ІІІ. Квадратні рівняння			17	
Квадратні рівняння. Теорема Вієта			9	
49		Означення квадратного рівняння.	1	
50		Квадратні рівняння та їх розв'язування.	1	
51		Формула коренів квадратного рівняння.	1	
52		Формула коренів квадратного рівняння.	1	
53		Теорема Вієта.	1	
54		Теорема Вієта.	1	
55		Теорема Вієта.	1	
56		Узагальнення та систематизація знань по темі.	1	
57		Контрольна робота №5.	1	зошит
Квадратний тричлен. Розв'язування рівнянь та задач, що зводяться до квадратних			*8*	
58		Квадратний тричлен і його корені.	1	
59		Розкладання квадратного тричлена на лінійні множники.	1	
60		Розв'язування рівнянь, що зводяться до квадратного рівняння.	1	
61		Розв'язування рівнянь, що зводяться до квадратного рівняння.	1	
62		Розв'язування задач, що зводяться до складання квадратних рівнянь та рівнянь, що зводяться до квадратних.	1	
63		Розв'язування задач, що зводяться до складання квадратних рівнянь та рівнянь, що зводяться до квадратних.	1	
64		Розв'язування задач, що зводяться до складання квадратних рівнянь та рівнянь, що зводяться до квадратних.	1	
65		Контрольна робота №6.	1	
Тема ІV. Повторення і систематизація навчального матеріалу			5	
66		Тотожні перетворення раціональних виразів.	1	
67		Функції і графіки.	1	
68		Розв'язування рівнянь, що зводяться до квадратних. Розв'язування задач.	1	
69		Підсумкова контрольна робота №7.	1	
70		Узагальнення та систематизація.	1	

Геометрія (8 клас)

(І сем. 2 год. на тиждень – 32 год.,
ІІ сем. 2 год. на тиждень – 38 год., всього – 70 год.)

№ уроків	Дата пров.	Тема уроку	К-сть годин	Прим.
1		Повторення курсу геометрії 7 класу	1	
2		Розв'язування задач Діагностична робота	1	
Тема І. Раціональні вирази			22	
3		Чотирикутники, його елементи. Опуклі чотирикутники. Сума кутів чотирикутника.	1	
4		Означення паралелограма. Властивості паралелограма.	1	
5		Властивості паралелограма.	1	
6		Теореми про ознаки паралелограма.	1	
7		Розв'язування задач.	1	зошит
8		Прямокутник.	1	
9		Ромб. Квадрат.	1	
10		Розв'язування задач.	1	
11		Означення трапеції. Окремі види трапеції.	1	
12		Окремі види трапецій та їх властивості.	1	
13		Розв'язування задач.	1	зошит
14		Контрольна робота №1.	1	
15		Теорема Фалеса.	1	
16		Середня лінія трикутника.	1	
17		Середня лінія трапеції.	1	
18		Розв'язування задач.	1	
19		Градусна міра дуги. Вписаний кут.	1	
20		Наслідки з теореми про вписаний кут. Розв'язування задач.	1	
21		Вписані чотирикутники. Описані чотирикутники.	1	зошит
22		Розв'язування задач.	1	
23		Контрольна робота №2.	1	
24		Аналіз контрольної роботи.	1	
Подібність трикутників.			10	
25		Узагальнена теорема Фалеса.	1	
26		Означення подібних трикутників.		
27		Подібність трикутників за двома кутами.	1	
28		Подібність трикутників за двома сторонами та кутом між ними.	1	
29		Подібність трикутників за трьома сторонами.	1	
30		Ознаки подібності прямокутних трикутників. Пропорційні відрізки в прямокутному трикутнику.	1	
31		Розв'язування задач.	1	
32		Властивість медіани та бісектриси трикутника.	1	
33		Розв'язування задач.	1	зошит
34		Контрольна робота №3	1	
Тема №5. Розв'язування прямокутних трикутників			14	
35		Теорема Піфагора.	1	
36		Теорема, обернена до теореми Піфагора.	1	
37		Розв'язування задач.	1	
38		Розв'язування задач.	1	
39		Синус, косинус і тангенс гострого кута прямокутного трикутника.	1	
40		Тригонометричні тотожності.	1	
41		Розв'язування задач.	1	зошит
42		Значення тригонометричних функцій кутів 30°, 45°, 60°.	1	
43		Розв'язування задач.	1	
44		Співвідношення між сторонами і кутами прямокутного трикутника.	1	
45		Розв'язування прямокутних трикутників.	1	
46		Розв'язування задач.	1	
47		Узагальнення та систематизація знань з теми.	1	зошит
48		Контрольна робота №5.	1	
Тема №4. Многокутники. Площі многокутників.			16	
49		Многокутник та його елементи. Сума кутів опуклого многокутника.	1	
50		Многокутник, вписаний1 у коло, і многокутник описаний навколо кола.	1	
51		Поняття площі многокутника.	1	
52		Площа квадрата, прямокутника.	1	
53		Площа паралелограма.	1	
54		Розв'язування задач.	1	
55		Розв'язування задач.	1	зошит
56		Площа трикутника	1	
57		Розв'язування задач.	1	
58		Розв'язування задач.	1	
59		Площа трапеції.	1	
60		Розв'язування задач.	1	
61		Розв'язування задач.	1	
62		Відношення площ подібних трикутників.	1	
63		Метод площ. Розв'язування задач.	1	зошит
64		Контрольна робота №4.	1	
Тема №6. Повторення і систематизація навчального матеріалу			6	
65		Паралелограм, прямокутник, ромб, квадрат: властивості, обчислення площ.	1	
66		Площа трикутника Трапеція: властивості, обчислення площі.	1	
67		Подібність трикутників та її застосування.	1	
68		Прямокутний трикутник	1	
69		Підсумкова контрольна робота №6.	1	
70		Підсумковий урок.	1	

ОСНОВИ ЗДОРОВ'Я

Початкова школа

У програмі **«Основи здоров'я»** вилучено інформацію щодо оцінювання навчальних досягнень учнів, у розділі «Фізична складова здоров'я» поняття «мінерали» і «мікроклімат», оскільки в змісті навчальної програми з природознавства не передбачено формування понять «клімат», «мінерали» та «гірські породи»; вимогу «називає групи зубів та їх функції тощо.

Основна школа

Головне завдання навчання предмету «Основи здоров'я» – вплинути педагогічними методами *на свідомість і поведінку* учнів шляхом розвитку у них *життєвих і спеціальних навичок*, сприятливих для здоров'я, безпеки і гармонійного розвитку.

Концентричний спосіб систематизації змісту навчального предмета «Основи здоров'я» дозволяє змінювати, ускладнювати навчальний матеріал, маневрувати його вивчення відповідно до конкретних пізнавальних ситуацій.

Вивчення предмета «Основи здоров'я» у 2016/2017 навчальному році здійснюватиметься за навчальними програмами**:**

5-8 класи - Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Основи здоров'я. 5– 9 класи. (наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 06.06.2012 № 664);

9 класи - Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Основи здоров'я. 5–9 класи. – К.: Ірпінь: Перун, 2005 (лист МОН від 23.12.2004 №1/11-1166).

Результатом навчання має бути розвиток здоров'язбережувальних компетенцій учнів, зокрема, збільшення обсягу знань щодо збереження життя та зміцнення здоров'я, поглиблення навичок та умінь (зокрема прийняття рішень, розв'язання проблем, творчого та критичного мислення, спілкування, самооцінки та почуття гідності, протистояння негативному психологічному впливові, подолання емоцій та стресу, а також розвиток співчуття і відчуття себе як громадянина), усвідомлення учнями необхідності відповідати за своє життя і здоров'я.

При плануванні вивчення основ здоров'я учнями 8 класу вчителю необхідно керуватися, насамперед, принципами наступ-

ності, перспективності, активності та емоційності.

У 8 класі вчителю необхідно:

- ознайомитися з сучасною концепцією здоров'я, безпеки і розвитку, принципами навчання на засадах розвитку життєвих навичок;
- оволодіти сучасними педагогічними методиками, передусім, інтерактивними (тренінговими) формами групової роботи;
- користуватися якісними навчально-методичні матеріалами і перевіреними джерелами додаткової інформації;
- бути відданим справі навчання дітей здоров'ю, розуміти і визнавати актуальні потреби, інтереси і вікові можливості учнів;
- знати, як забезпечити підтримку батьків і колег.

Засоби реалізації змісту предмета «Основи здоров'я» спрямовують діяльність учня на розвиток його активності у засвоєнні істин здорового способу життя на *розвиток* продуктивного і творчого мислення. З цією метою доцільно використовувати у навчально-виховному процесі завдання, що різняться за характером пізнавальної діяльності учнів (рецептивні, репродуктивні, творчі) та ураховують навчальні і розвивальні цілі (на усвідомлення навчального матеріалу, застосування знань та умінь за зразком, творче застосування набутих знань, формування емоційно-ціннісного ставлення).

Постійної уваги учителя заслуговує співпраця з батьками, дорослими членами сім'ї. Слід звернути увагу учнів і батьків на співпрацю при виконанні завдань, спрямованих на моделювання здоров'язбережувальних компетенцій дітей. Програмою передбачена обов'язкова участь дорослих у виконанні таких завдань (позначені у програмі *).

Оцінювання рівня навчальних досягнень учнів має відбуватися постійно, на усіх етапах розвитку здоров'язбережувальних компетенцій. Особливістю оцінювання здоров'язбережувальної діяльності дитини є відзначення як позитивного навіть мінімального досягнення в школі, вдома, у громаді, для чого необхідна тісна співпраця учителя з батьківською громадою. Партнерство школи і батьківської громади щодо здоров'язбереження дітей уможливлює:

- участь батьків у навчанні і вихованні дітей в умовах школи;
- спільну відповідальність за навчально-виховний процес;

- підвищення рівня здоров'язбережувальної компетентності членів сім'ї;

- участь батьківської громади у прийнятті рішень щодо здоров'я дітей, підвищення значимості громади в управлінні життя суспільства;

- поліпшення здоров'язбережувального середовища школи.

Рекомендуємо за рахунок годин варіативної складової запроваджувати факультативи з формування здорового способу життя та профілактики ВІЛ-інфекції/СНІДу, насамперед у 10–11 класах, забезпечуючи таким чином неперервність і наступність шкільної превентивної освіти.

Для проведення факультативних занять у загальноосвітніх навчальних закладах рекомендуємо користуватися програмами та навчально-методичною літературою, схваленими Міністерством для використання у загальноосвітніх навчальних закладах.

Вивчення предмета у 8 класі здійснюватиме за підручниками, рекомендованими Міністерством.

Зміст, структура, методичний апарат підручників підпорядковані загальній меті – формуванню і розвитку здоров'язбережувальної комптентності учнів.

Навчально-методичне забезпечення, рекомендоване Міністерством до використання в навчальних закладах, зазначено у Переліках навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, розміщених на офіційних веб-сайтах Міністерства освіти і науки України та Інституту модернізації змісту освіти.

Суттєву допомогу учителям для підвищення фахового рівня та в підготовці до уроків надає портал превентивної освіти (http://www.autta.org.ua/). Він містить методичні розробки, що допоможуть провести цікавий урок з основ здоров'я, класну годину, позакласний захід або батьківські збори з профілактичної тематики.

Календарно-тематичне планування та розробки уроків з основ здоров'я розміщені на сайті «Шкільне життя» або за посиланням https://www.facebook.com/schoollife.org.ua?fref=ts

ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА

Одними із головних завдань позашкільної освіти, визначених Законом України «Про позашкільну освіту», є створення умов для творчого, інтелектуального, духовного та фізичного розвитку вихованців, учнів і слухачів; пошук, розвиток та підтримка здібних, обдарованих і талановитих вихованців, учнів, слухачів.

Особливе місце у вихованні дітей та молоді посідає Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, схвалена Указом Президента України від 25 червня 2013 року №344 (Указ №344/2013), метою якої є підвищення доступності якісної, конкурентоспроможної освіти відповідно до вимог інноваційного сталого розвитку суспільства та економіки; забезпечення особистісного розвитку людини згідно з її індивідуальними здібностями, потребами на основі навчання протягом життя.

Основні завдання виховної діяльності сучасних закладів освіти визначені Законами України:

- від 13.10.2015 №580/2015 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки»;
- від 03.12.2015 №675/2015 «Про відзначення 25-ї річниці Незалежності України»;
- від 30.12.2015 №731/2015 «Про відзначення у 2016 році Дня Соборності України»;
- постановами Верховної Ради України від 12.05.2015 №373 VIII «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді»;
- від 22.07.2015 №52 «Про утворення Міжвідомчої комісії з питань національно-патріотичного виховання»;
- розпорядженнями Кабінету Міністрів України №998 «Про заходи з увічнення пам’яті захисників України на період до 2020 року»;
- від 25.12.2015 №140 «Про затвердження плану заходів щодо національно-патріотичного виховання молоді на 2016 рік»;
- від 13.01.2016. №3 «Про затвердження плану заходів із відзначення у 2016 році Дня Соборності України»;
- від16.06.2015 №641 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді»;

- Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання.

З огляду на зазначене, актуальними питаннями цього навчального року є:

- забезпечення вільного вибору кожною дитиною напряму та виду діяльності, врахування запитів дітей та батьків у роботі позашкільного навчального закладу;

- впровадження особистісно-орієнтованих технологій; компетентнісного та діяльнісного підходів у навчально-виховний процес позашкільного навчального закладу;

- створення умов для соціально-педагогічної, психолого-педагогічної підтримки дітей та молоді «групи ризику», соціально вразливих груп; профілактика асоціальної поведінки в дитячому й молодіжному середовищі;

- профілізація навчально-виховного процесу; організація допрофільної та профільної підготовки вихованців позашкільних начальних закладів;

- розвиток інформаційних та комунікативних технологій, організація дистанційного навчання у позашкільному навчальному закладі, в тому числі для дітей з особливими потребами;

- удосконалення змісту навчальних програм, форм і методів навчання та виховання на основі компетентнісного і діяльнісного підходів;

- співпраця з дитячими та молодіжними громадськими організаціями з питань громадянського виховання; творчого, інтелектуального, духовного та фізичного розвитку дітей і молоді; забезпечення їх культурних потреб і змістовного дозвілля.

Всебічному розвитку підростаючого покоління, пошуку і підтримці талановитої та обдарованої молоді, створенню умов для розкриття інтелектуальних, творчих та фізичних здібностей сприяють масові заходи, що проводяться позашкільними навчальними закладами. Відповідно кожний позашкільний навчальний заклад з урахуванням напряму своєї діяльності під час планування роботи повинен враховувати участь у міжнародних, всеукраїнських, обласних та районних(міських) заходах.

Координацію діяльності позашкільних навчальних закладів області з організації навчально-виховного процесу, організацій-

но-масових заходів відповідно до основних напрямів позашкільної освіти здійснюють: Закарпатський обласний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді, Закарпатський обласний центр науково-технічної творчості учнівської молоді, Закарпатський обласний палац дітей та юнацтва «ПАДІЮН», Закарпатський обласний центр туризму, краєзнавства, екскурсій і спорту учнівської молоді.

У 2016/2017 навчальному році з метою підвищення рівня еколого-просвітницької природоохоронної діяльності, формування екологічної культури учнівських колективів загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів Національним еколого-натуралістичним центром заплановано проведення Всеукраїнського конкурсу для учнівської молоді «ЕКОклас». У поточному році Міністерством освіти і науки України, Міністерством соціальної політики України, Національним еколого-натуралістичним центром учнівської молоді, державним підприємством «Український дитячий центр «Молода гвардія» започатковано проведення щорічного Всеукраїнського форуму юних екологів та Всеукраїнського форуму учнівських трудових об'єднань. Переможці ІІ етапу (обласного) Всеукраїнського конкурсу будуть нагороджені путівками в Український дитячий центр «Молода гвардія».

Важливими напрямами роботи позашкільних навчальних закладів еколого-натуралістичного спрямування є участь у конкурсах: «Юний селекціонер і генетик», Всеукраїнського конкурсу досягнень юних зоологів і тваринників, винахідницьких і раціоналізаторських проектів еколого-натуралістичного напряму, Всеукраїнського чемпіонату з інформаційних технологій «Екософт – 2017», Всеукраїнського форуму учнівської та студентської молоді «Дотик природи» та ряду інших.

Презентацією юннатівських досягнень має стати Всеукраїнська виставка творчості юних натуралістів України.

Проведення Всеукраїнських організаційно-масових заходів доповнюється заходами патріотичного спрямування відповідно до еколого-натуралістичного напряму позашкільної освіти, а саме:

Всеукраїнський фестиваль «Україна-сад»; Всеукраїнський конкурс з квітникарства і ландшафтного дизайну «Квітуча Україна»; Всеукраїнський фестиваль «Українська паляниця»; Всеукра-

їнський юнацький фестиваль «В об’єктиві натураліста»; Всеукраїнський заочний конкурс робіт юних фотоаматорів «Моя країна – Україно!»;

Всеукраїнська дитячо-юнацька еколого-патріотична гра «Паросток», Всеукраїнський юнацький фестиваль «В об`єктиві натураліста».

Діяльність **туристсько-краєзнавчих позашкільних навчальних закладів** у 2016/2017 н.р. буде спрямована на вивчення історії рідного краю та довкілля, формування у дітей та молоді почуття патріотизму, оволодіння практичними уміннями й навичками з туризму і краєзнавства, пропаганду здорового способу життя та змістовного дозвілля.

Будуть проводитися такі експедиції та конкурси:

• Всеукраїнська історико-географічна експедиція «Історія міст і сіл України», метою якої є виховання в учнівської та студентської молоді любові до рідного краю, шанобливого ставлення до його історії, духовної спадщин, до пізнання та вивчення природного середовища;

• Всеукраїнська експедиція учнівської молоді «Моя Батьківщина – Україна».

• Всеукраїнський конкурс на кращу туристсько-краєзнавчу експедицію учнівської молоді з активними способами пересування «Мій рідний край».

Позашкільні навчальні заклади туристсько-краєзнавчого спрямування є координаторами Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»).

З метою пропаганди туристсько-краєзнавчої діяльності, здорового способу життя, розширення кругозору дітей та юнацтва, формування моральних якостей молодого покоління Міністерством освіти і науки започатковано День туризму.

Щорічно проводяться чемпіонати України серед юніорів з лижного, пішохідного та водного туризму.

Діяльність **позашкільних навчальних закладів науково-технічної творчості** у 2016/2017 н.р. буде спрямована на розвиток інтересу дітей та молоді до науково-технічної творчості, розширення наукового світогляду; створення умов для набуття вихованцями техніко-технологічних умінь та навичок; активізацію

раціоналізаторсько-винахідницької, конструкторської та пошукової діяльності.

Робота в гуртках та інших творчих об'єднаннях позашкільних навчальних закладів здійснюватиметься за такими профілями: початково-технічний, спортивно-технічний, предметно-технічний, інформаційно-технічний, художньо-технічний та виробничо-технічний.

Найактуальнішими залишаються гуртки спортивно-технічного профілю, де виховуються юні авіа-, ракето-, судномоделісти.

Вагоме місце в науково-технічному напрямі посідають гуртки та інші творчі об'єднання предметно-технічного профілю з радіоелектроніки, кібернетики, астрономії, а також предметні гуртки природничо-математичного профілю. Зміст їх роботи передбачає поглиблене вивчення та засвоєння теоретичних розділів галузей наук, розвиток навичок дослідницько-конструкторської діяльності, де особливим значенням є залучення учнів до наукової роботи.

Діяльність **позашкільних навчальних закладів художньо-естетичного напряму** у 2016/2017 н.р. спрямована на розвиток творчих здібностей, формування особистісно-ціннісного ставлення до мистецтва, розвиток естетичної свідомості, здатності до самореалізації та самовдосконалення. Основними завданнями залишаються розширення і збагачення художньо-естетичного досвіду, опанування художніми вміннями та навичками в практичній діяльності, формування художньої компетентності, що реалізується через проведення всеукраїнських і міжнародних фестивалів, конкурсів, виставок на забезпечення національно-патріотичного виховання підростаючого покоління.

Важливими засобами є співпраця творчих колективів з мистецькими установами, театрами, філармоніями, музеями щодо популяризації мистецтва, культури, національних звичаїв і обрядів, відродження фольклорної спадщини, виховання дітей та молоді на культурно-історичних традиціях українського народу.

Одним із важливих завдань керівників гуртків і творчих колективів художньо-естетичного спрямування є формування культури поведінки та спілкування вихованців, естетизація інших сфер дитячо-юнацької творчості.

З метою підтримки художньо-естетичної творчості дітей та молоді продовжуватиметься робота щодо проведення різноманітних організаційно-масових заходів (фестивалів, конкурсів, концертів, оглядів), спрямованих на популяризацію кращих зразків народної творчості, залучення широких кіл дітей до вивчення фольклору, практичне знайомство з джерелами національних етнографічних груп, популяризацію та пропаганду серед молоді здорового способу життя, запобігання негативним проявам у молодіжному середовищі.

Рекомендуємо позашкільним навчальним закладам запровадити проведення тематичних та інших заходів з вшанування учасників АТО та бойових дій.

В сучасних умовах є необхідним оновлення цілей і змісту профорієнтаційної роботи, переорієнтація традиційних форм і методів її організації у напрямі формування рефлексивного, творчого ставлення молоді, яка навчається, до власної життєвої і професійної перспективи, створення дієвих умов (організаційних, інформаційних, методичних, психолого-педагогічних) для допомоги їй в активному та свідомому професійному самовизначенні та просуванні до вершин професіоналізму.

Змістом сучасної профорієнтаційної роботи у позашкільних навчальних закладах має бути формування у вихованців ставлення до себе як суб’єкта майбутньої професійної діяльності, усвідомлення своєї індивідуальної неповторності, відповідальності та впевненості у досягненні майбутнього професійного успіху; активізація процесів самопізнання та самооцінки.

ПРАВОЗНАВСТВО

Сучасні освітні тенденції передбачають зміщення акцентів у правовому навчанні школярів із накопичення знань до формування здатності учнів самостійно здобувати, аналізувати, тлумачити, переосмислювати, інтерпретувати, оцінювати й застосовувати на практиці різноманітну правову інформацію. Згідно вимог Державного стандарту базової і повної середньої освіти навчання учнів правознавства має спрямовуватися на формування в них системи ключових і предметних компетентностей. Правова предметна компетентність виступає інтегрованою здатністю учня реалізовувати на практиці правові знання, загальнонавчальні та предметні вміння й навички, способи діяльності, цінності й ставлення в поведінкових моделях у правовому контексті.

При викладанні правознавства вчителю слід тримати в полі зору притаманні українському суспільству сучасні напрацювання в правовій науці, динаміку суспільних відносин, певний консерватизм національного законодавства, результати активної нормотворчої діяльності органів державної влади.

У викладанні предметів «Правознавство. Практичний курс» у 9-му класі, «Правознавство» в 10-му класі (рівень стандарту) та в 10-11 класах (профільний рівень) необхідно враховувати зміни в законодавстві України, що відбулися протягом поточного навчального року: «Про внесення зміни до статті 15 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» щодо призову громадян України на строкову військову службу (від 18.02.2016 р. № 1008-VIII), «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України« (від 04.02.2016 р. № 990-VIII), «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб« (від 24.12.2015 р. № 921-VIII), «Про державну службу» (від 10.12.2015 р., набуття чинності 01.05.2016 р., № 889-VIII), «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг« (від 10.12.2015 р. № 888-VIII), «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських

формувань (нова редакція, від 26.11.2015 р. № 835-VIII), «Про Державне бюро розслідувань« (від 12.11.2015 р. № 794-VIII), «Про зовнішню трудову міграцію« (від 05.11.2015 р. № 761-VIII), «Про електронну комерцію« (від 03.09.2015 р. № 675-VIII).

Окрім цього, слід взяти до уваги перспективні зміни до Конституції та законів України, що перебувають на розгляді у Верховній Раді України: змін до Конституції України щодо децентралізації влади та правосуддя, проектів Трудового кодексу України, законів України «Про освіту», «Про професійну освіту», «Про службу в органах місцевого самоврядування».

Навчально-методичне забезпечення навчання учнів правознавства, рекомендоване Міністерством освіти і науки України, суттєвих змін не зазнало. Чинними залишаються такі програми: для 9-го класу – «Правознавство. Практичний курс» (35 год.) зі змінами, внесеними у 2015 році, для 10-го класу – «Правознавство» (рівень стандарту) (35 год.); для 10-11-х профільних класів – «Правознавство» (профільний рівень) (105 год.) зі змінами, внесеними в 2016 році. Програми названих предметів інваріантної частини навчальних планів розміщені на офіційному сайті Міністерства освіти і науки України www.mon.gov.ua, видані окремими брошурами та опубліковані у фахових виданнях.

Навчання дев'ятикласників предмета «Правознавство. Практичний курс» має на меті формування їхніх особистісно значущих умінь і навичок, серед яких такі як: користуватися джерелами права; володіти елементарною правовою термінологією; зв'язно та логічно викладати матеріал із морально-правових проблем; критично мислити на правовому матеріалі, аналізувати, синтезувати правову інформацію.

Особливу увагу в навчанні учнів практичного курсу правознавства слід приділити формуванню фундаментальних цінностей, що слугують основою демократичної держави та громадянського суспільства (права і свободи людини, гідність людини, верховенство права, справедливість, народовладдя).

При організації навчання учнів 9-го класу правознавства в центрі уваги вчителя мають перебувати практичний і творчий складники їхньої навчальної діяльності. Для реалізації практико-орієнтувального спрямування практичного курсу правознавства вчителю слід широко застосовувати в навчанні дев'ятикласників

пізнавальні завдання, що формують і розвивають їхні вміння й навички застосовувати здобуті теоретичні знання на практиці. Це аналіз і розв'язання правових ситуацій, складання юридичних документів за зразком, аналіз фрагментів нормативно-правових актів, складання схем, логічних ланцюжків тощо. Навчання практичного курсу правознавства має спрямовуватись також на задоволення потреб учня, його особистісний розвиток. Тому в арсеналі вчителя правознавства мають бути й такі види навчальної діяльності учнів як виконання проектів (індивідуальних чи групових), підготовка міні доповідей, презентацій з актуальних правових тем, написання творів-роздумів тощо.

Варіативні курси правознавчого й громадянознавчого змісту в основній школі виконують роль пропедевтичних курсів та курсів допрофільної підготовки учнів. Це «Живи за правилами» (7–8 кл.); «Вчимося бути громадянами» (8 клас); «Ми – громадяни України» (9 клас).

«Правознавство» як навчальний предмет у старшій школі має на меті формування системного уявлення в учнів про державу та право як основні засоби впорядкування суспільних відносин, вміння використовувати їх у практичному житті.

Цьогоріч у навчальні програми предмета «Правознавство» як рівня стандарту, так і профільного рівня внесено зміни.

Програми посилено освітнім компонентом навчання прав людини відповідно до рекомендацій ОБСЄ щодо впровадження підходу, заснованого на правах людини, до загальної середньої освіти в Україні (соціогуманітарний цикл). Так, у навчальній програмі рівня стандарту у відповідних темах виокремлено питання зі сфери навчання прав людини, а саме: в темі «Особа, суспільство держава» це питання «Покоління прав людини»; у темі «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» це питання «Міжнародні стандарти у галузі прав людини: поняття, акти, що їх закріплюють», а також уведено практичне заняття «Європейський суд з прав людини».

Акцент зроблено на людиноцетричному підході до шкільного правознавства як за рахунок тем із галузі прав людини, так і через уведення відповідних питань, наприклад, «Основоположні та загальні принципи права» (в темі 1 частини 2), «Публічне адміністрування» (в темі 4 частини 3).

У навчальній програмі «Правознавство» (рівень стандарту) зменшено обсяг матеріалу в розділах із теорії держави і права з відповідним відображенням цих змін у державних вимогах до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, переструктуровано зміст окремих тем й уточнено їх назви (наприклад, тема «Загальна характеристика житлового та земельного права»).

Посилено міжкурсові зв'язки між предметами «Правознавство. Практичний курс» (9-й клас) та «Правознавство» (рівень стандарту, 10-й клас) за рахунок вилучення з програми 10-го класу й винесення на повторення (етап актуалізації знань учнів на уроці) правових понять, що вивчалися учнями в 9-му класі, наприклад, у темах щодо права, правовідносин, правопорушення, юридичної відповідальності, окремих галузей права (цивільного, сімейного, трудового, кримінального) тощо.

Посилено практичне спрямування «Правознавства» як рівня стандарту, так і профільного рівня через зменшення питань теоретичного змісту й уведення практичних занять (уроків-юридичних практикумів та занять із визначеною темою). Такі заняття уявляються уроками застосування правових знань, предметних умінь і навичок, де учні індивідуально й взаємодіючи між собою (у малих групах) під керуванням учителя розв'язують юридичні задачі, відтворюють юридичні процедури, опрацьовують джерела права, ґрунтовно характеризують правові явища й процеси тощо. Практичні заняття можуть використовуватися вчителем і для тематичного оцінювання учнів.

Для 10-го класу рівня стандарту таких занять заплановано сім, три з яких є юридичними практикумами й передбачають аналіз правових ситуацій та розв'язання юридичних задач із тих чи інших галузей права, а чотири є тематичними – «Характеристика державного ладу», «Європейський суд з прав людини», «Вибори до органів місцевого самоврядування», «Особливості права власності неповнолітніх».

Кількісне співвідношення типів уроків у предметі «Правознавство» (рівень стандарту) є таким: на уроки вивчення нового матеріалу відведено 70 % урочного часу (24,5 год.), на вступну частину та уроки узагальнення й повторення – 10 % (3,5 год.) та на практичні заняття – 20 % (7 год.).

Щодо навчальної програми предмета «Правознавство» профільного рівня, то вона суттєво розвантажена за рахунок вилучення надмірно деталізованих питань практично в усіх розділах і темах програми та редагування вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів. У багатьох темах зменшено обсяг змісту, особливо щодо опису й характеристики тих чи інших правових явищ, моделювання учнями правових процесів/процедур тощо.

У навчанні учнів профільних класів правознавства особливу увагу слід приділити практичним заняттям, що пропонуються новою редакцією програми. Їх заплановано 22 – по 11 в 10-му та 11-му класах. Практичні заняття надають учням можливість застосувати правові знання до конкретних ситуацій, удосконалити вміння працювати з нормативно-правовими актами, розвинути комунікативні навички, здійснити професійний вибір тощо. Вчителю правознавства слід ретельно готувати й уроки повторення та узагальнення, пропонуючи учням різноманітні завдання репродуктивного, пізнавального й творчого типу. Таких уроків у програмі 14 – по 7 на кожний рік навчання. Програмою передбачено також резервний час – 3 години в 10-му й 2 години в 11-му класі. Цей час може бути використаний для зустрічей учнів із представниками юридичних професій, державними службовцями, депутатами місцевих рад, для ділових ігор, турнірних боїв чи підбиття підсумків учнівських проектів.

Навчання старшокласників правознавства на профільному рівні забезпечується й варіативними курсами. Суспільна перебудова, політична й соціальна напруга, притаманні сучасному українському суспільству, актуалізують необхідність викладання в старшій школі курсів за вибором учнів громадянознавчого («Основи культури гендерної рівності: ми різні – ми рівні (9–10, 11кл.); «Права людини» (10–11 кл.); «Права людини в Україні» (10–11 кл.); «Основи демократії (громадянська освіта)» (10–11 кл.)); юридичного («Основи відновного правосуддя» (10–11 кл.); «Конституційне право України» (10–11 кл.)), гуманітарного («Досліджуємо гуманітарне право» (10–11 кл.)) та профорієнтаційного спрямування («Світ юридичної професії» (10 кл.).

Правознавчі предмети та варіативні курси мають значний потенціал для національно-патріотичного виховання учнів, їхньої самоідентифікації, становлення активної життєвої позиції.

В умовах російської агресії украй актуальним є вивчення курсу за вибором «Досліджуючи гуманітарне право», який містить основні положення Міжнародного гуманітарного права. Курс сприяє формуванню в учнів власного ставлення до норм МГП, отриманню ними знань про найбільш поширені способи захисту себе і своїх близьких в неординарних життєвих ситуаціях, пов'язаних з ризиком; розвитку вмінь учнів регулювати власну поведінку в повсякденному житті; вчить визначати межі порушень МГП, формувати вміння оцінювати ситуації насильства з гуманітарної точки зору; попереджувати ескалацію насильства. Школярі мають розуміти причини появи біженців, складнощі їхнього життя тощо.

Для досягнення мети навчання учнів правознавства, виконання закладених у навчальних програмах завдань ефективними є інтерактивні методи як-от аналіз і розв'язання правових ситуацій, «мозковий штурм», робота в малих групах, ситуативне моделювання, дискусія тощо. Систематичне застосування вказаних методів в урочній та позаурочні діяльності учнів сприяє практичній реалізації компетентнісного та діяльнісного підходів у навчанні.

Основою знань є понятійний апарат учнів, тому на уроках правознавства вчитель має приділяти належну увагу його формуванню (через систему пізнавальних завдань, в тому числі й комплексного характеру, наприклад, складання юридичного словничка за статтями закону, виявлення в тексті й пояснення чільних правових понять, завдання на порівняння, побудову графічних організаторів тощо).

Міністерством освіти і науки України спільно з Координатором проектів ОБСЄ в Україні розроблено ***Шкільний календар прав людини***, метою якого є поглиблення знань педагогів з прав людини та зміцнення їхніх умінь і навичок щодо викладання прав людини у шкільному та позашкільному середовищі; надання методичних рекомендацій з правового виховання учнів 1-11 класів, формування їхніх знань з прав людини та підвищення їхньої правової культури. Навчальний посібник призначений для класних керівників, педагогів-організаторів, вихователів груп продовженого дня та ін. У посібнику викладено орієнтовну тематику правознавчих заходів у кожному місяці року для чотирьох вікових

категорій – 1-4, 5-7, 8-9 та 10-11 класи. Календар буде розміщено на офіційному сайті Міністерства.

З огляду на обмежені часові рамки вивчення учнями інваріантних правознавчих предметів, слід залучати їх до позаурочних і позашкільних заходів із правової тематики (конкурси, ігри, тематичні тижні), олімпіад з правознавства та турнірів юних правознавців.

Для ефективного навчання правознавства важливими є досконале володіння вчителем змістом правознавчих предметів і курсів, інноваційними підходами до організації навчання, арсеналом активних й інтерактивних методів навчання та стратегією застосування цих методів в навчальному процесі та позаурочній діяльності учнів. Не менш важливою є й самоосвіта вчителя правознавства.

Із метою кваліфікованого викладання правознавства в загальноосвітніх навчальних закладах бажано, щоб правознавчі предмети й курси викладалися в школі одним вчителем.

До проведення уроків з правознавства, активізації роботи з правової освіти учнів слід залучати депутатів місцевих рад, державних службовців місцевих органів виконавчої влади, суддів місцевих судів, представників обласних/районних управлінь юстиції. Їхні знання й досвід практичної роботи сприятимуть підвищенню мотивації й інтересу учнів до правознавства та посилюватимуть профорієнтаційний компонент у навчанні.

ПРИРОДОЗНАВСТВО

(5 КЛАС)

«Природознавство» – предмет, який поєднує в собі елементи знань з біології, географії, фізики, хімії, астрономії та екології. Він завершує природничо-наукову складову предмета «Природознавство» початкової школи і є пропедевтикою для систематичних курсів фізики, хімії, біології, географії та астрономії в основній школі. Зміст і методика природознавства формують цілісне сприйняття навколишнього світу, екологічну грамотність і відрізняються практичною спрямованістю.

Згідно з новою редакцією Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти мета навчання природознавства полягає у формуванні природознавчої компетентності учнів через засвоєння системи інтегрованих знань про природу і людину, основ екологічних знань, удосконалення способів навчально-пізнавальної діяльності, розвиток ціннісних орієнтацій у ставленні до природи. Досягнення цієї мети забезпечується шляхом реалізації нового змісту навчання та організації навчально-виховного процесу на засадах компетентнісного, діяльнісного підходів та особистісно орієнтованого навчання.

У 2016/2017 навчальному році вивчення природознавства у 5 класі здійснюватиметься за навчальною програмою для 5 класів загальноосвітніх навчальних закладів, розробленою на основі нового Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 № 1392) і затвердженою наказом Міністерства від 6.06.2012 № 664.Типовими навчальними планами на вивчення предмета «Природознавство» в 5 класі передбачено 2 години на тиждень. Загальний обсяг навчального часу становить 70 год, з них 3 год – резервний час, який може бути використаний для організації різноманітних форм навчальної діяльності: екскурсій, проектної та дослідницької діяльності учнів, роботи з додатковими джерелами інформації, корекції та узагальнення знань.

Зміст природознавства для 5 класу поєднує в собі емпіричну спрямованість вивчення природи з оволодінням елементами природничо-наукових методів пізнання на рівні окремих прийомів

дослідницької діяльності. В рамках природознавства розширюються знання учнів про різноманіття природних об'єктів, отримані в початковій школі, здійснюється систематизації знань про природні об'єкти та будову Всесвіту, формування первинних уявлень про взаємозв'язок між світом живої і неживої природи, між організмами, а також між діяльністю людини і змінами, що відбуваються в навколишньому середовищі.

В основу програми покладено діяльнісний підхід. Оволодіння учнями окремими прийомами дослідницької діяльності є найбільш істотною функцією природознавства як пропедевтичного природничого курсу. Програма визначає обов'язковий перелік способів діяльності, до яких відносяться: визначення (впізнавання), спостереження, опис, порівняння природних об'єктів, вимірювання, проведення дослідів, використання довідкової літератури, участь у соціально-орієнтованій діяльності з вивчення екологічних проблем своєї місцевості.

Програма визначає мінімальну кількість демонстрацій, практичних робіт, практичних занять, завдань для дослідницького практикуму і проектної діяльності, що є обов'язковими до виконання. В якості пріоритетів програма розглядає формування у школярів способів роботи з природничою інформацією, комунікативних умінь, а також набуття елементів природознавчої, здоров'язбережувальної та екологічної компетенцій.

Такий підхід потребує зміни методики викладання предмета в частині посилення ролі практичної діяльності на уроці, організації роботи в малих групах, виділення часу на роботу з інформацією.

Для реалізації завдань програми необхідна відповідна матеріально-технічна база, забезпечення потрібною довідковою та науково-популярною літературою (словники з природничих наук, атласи-визначники рослин і тварин, атласи географічних карт і зоряного неба, довідники різноманітних даних в табличній або графічній формі, дитячі енциклопедії з природничих наук).

Виконання практичної частини програми неможливе без наявності в кабінеті спеціально підібраних натуральних об'єктів та обладнання для практичних занять і практичних робіт.

Окрім того, дуже важливим є використання у навчальному процесі реальних природних об'єктів у рамках проведення прак-

тикумів у навколишньому природному середовищі, організації і проведенні уроків-екскурсій.

Учителю варто звернути увагу на формування в учнів таких умінь:

• Спостереження як сприйняття і визначення властивостей об'єкта за допомогою органів сприйняття.

• Опис зовнішнього вигляду вивчених тіл і речовин.

• Порівняння природних об'єктів за 3-4 ознаками.

• Визначення в описі досліду або спостереження його мети, умов проведення та отриманих результатів.

• Правильне використання (з урахуванням правил безпеки) лабораторного обладнання та вимірювальних приладів для вимірювання довжини, температури, маси та часу під час проведення спостережень і дослідів.

• Вибір способу вимірювання: визначення способу вимірювання величин, використання різноманітних одиниць вимірювання, відбір (або конструювання) необхідних вимірювальних приладів.

• Фіксація результатів дослідження за допомогою різних форм представлення інформації: словесного опису, малюнків, схем.

• Формулювання висновків, заснованих на результатах досліджень.

Реалізація всіх зазначених вище способів діяльності буде забезпечувати діяльнісний характер предмета і служити основою для перетворення навчальної інформації в практичні особистісно значущі уміння, застосовувані в повсякденному житті.

Програма 5 класу починається зі *«Вступу»* (5 год.), під час вивчення якого учні ознайомляться з науками, що вивчають природу, методами пізнання природи та обладнанням для її вивчення. Новим у змісті цього розділу є інформація про відомих вчених-натуралістів і їхній внесок у розвиток природничих наук. У вступі учні знайомляться з методами вивчення природи (спостереження, експеримент, вимірювання) та з обладнанням для вивчення природи (лабораторне обладнання, збільшувальні та вимірювальні прилади).

На вивчення Розділу І *«Тіла, речовини та явища навколо нас»* визначено 14 годин. Зміст розділу спрямований на ознайомлення

школярів із поняттями: речовини, атоми, молекули, явища. Для переконання учнів в існуванні найменших частинок речовини, доцільно використати їхній життєвий досвід, безпосередні спостереження за явищами у природі та побуті, продемонструвати досліди, що підтверджують молекулярну будову речовини, рух молекул. При демонстрації явища дифузії не рекомендується використовувати аерозолі, парфуми, які можуть спровокувати алергічні реакції у дітей.

Вивчаючи цю тему, п'ятикласники знайомляться з деякими простими і складними, органічними і неорганічними речовинами (з якими найчастіше зустрічаються в природі та побуті), з фізичними, хімічними і біологічними явищами природи, розглядають їх взаємозв'язки у природі.

Важливо під час вивчення навчального матеріалу про речовини і хімічні елементи, їх поширеність в природі підвести учнів до висновку про матеріальну єдність світу. Земля в цілому та її окремі географічні оболонки, організми, Сонце, інші зорі і планети, утворені хімічними речовинами, що складаються з порівняно невеликої кількості одних і тих самих хімічних елементів, які виступають матеріальною основою єдності природи.

Зміст розділу ІІ *«Всесвіт»* спрямований на розширення знань учнів про Всесвіт, отриманих ними в початковій школі, їх систематизацію та пропедевтику, а також формування загальнокультурної компетентності учня через засвоєння тих астрономічних знань, що є складовою культури нашої цивілізації. Водночас зміст розділу спрямований і на формування природознавчої компетентності як основної мети навчального предмета «Природознавство». Основні поняття розділу: небесна сфера, сузір'я, небесне тіло (планета, зоря, галактика) та видимі рухи світил на зоряному небі.

Розглядаючи питання про небесну сферу, потрібно звернути увагу учнів на те, що вона є прикладом моделі як методу пізнання довкілля.

Важливим загальнокультурним питанням є поняття сузір'я. Зазвичай, у побуті говорять про фігури, які можна намалювати на небесній сфері по яскравих зорях того чи іншого сузір'я, але учитель має формулювати поняття сузір'я правильно, а саме – це ділянка небесної сфери, що має чітко визначені межі. Як і небесна

сфера, що існує лише в уяві людини, сузір'я не є реальними об'єктами нашого Всесвіту. Небесні тіла, що належать до якогось конкретного сузір'я, насправді лежать від нас на дуже різних відстанях і між собою, зазвичай, не пов'язані.

Програмою передбачено практичне заняття з визначення учнями найвідоміших сузір'їв на карті зоряного неба. Перед цим учнів потрібно ознайомити з будовою такої карти. І саме тоді доцільно розпочати дослідницький практикум «Спостереження за зоряним небом упродовж календарного року». Суть спостережень зводиться до того, що учні разом з батьками упродовж року спостерігатимуть якесь одне сузір'я, а саме його положення відносно обраних земних орієнтирів.

Розмаїття небесних тіл доволі велике, але з огляду існування життя на Землі увага зосереджується на вивченні планет як об'єктів Всесвіту, на яких можливе існування життя, і зір, що забезпечують життя теплом і світлом. На цю особливість доцільно звернути увагу, розглядаючи питання «Зоря – самосвітне небесне тіло» і «Планети та планетні системи».

Розгляд питання про зорі передує питанню про планети і Сонячну систему. Це дає можливість від поняття про небесну сферу, де для спостерігача переважають небесні світила – зорі, перейти до розгляду головної їх особливості, як небесних тіл – самосвітності.

Питання відмінностей у світі зір доцільно розглядати без зайвої деталізації. Варто звернути увагу на те, що зір у космічному просторі дуже багато, але їх можна згрупувати за певними ознаками. Наприклад, порівнювати їхні розміри, колір, етапи їхнього розвитку (еволюції).

Розгляд питання про планети та планетні системи доцільно будувати з огляду на два принципові положення: 1) планета не схожа на зорю, бо не належить до самосвітних небесних тіл (ми бачимо планети Сонячної системи на зоряному небі тільки тому, що вони відбивають сонячне світло);

2) планети обертаються навколо зір, тобто вони практично не існують у Всесвіті поодинці, окремо від своєї зорі. Цей факт дає змогу цілком органічно перейти до пояснення питання про планетні системи.

На прикладі планет Сонячної системи доцільно пояснити учням, що планети можуть мати тверді поверхні, або складатися з газу. У цьому полягає головна відмінність між ними. Немає необхідності в цьому питанні детально розглядати відмінності будови різних планет Сонячної системи. Краще звернути увагу учнів на те, що планети-гіганти мають великі сімейства супутників, а також кільця.

Перехід до питання «Зоряні системи – галактики» радимо зробити під кутом огляду розширення меж пізнання довкілля людиною. Дуже довго для людини межею між відомим і невідомим була небесна сфера (сфера нерухомих зір).

Тільки після того, як були визначені відстані до найближчих зір, стало зрозумілим, що Сонячна система перебуває у величезному зоряному утворенні, частину якого ми спостерігаємо на зоряному небі Землі як сріблясту туманну смугу – Молочний (Чумацький) Шлях. У такий спосіб підводимо учнів до розуміння того, що зорі не існують у Всесвіті осібно – вони належать до величезних за розмірами зоряних систем – галактик. Наша галактика (доцільно показати фотосвітлини Молочного Шляху із зазначенням місця Сонячної системи) належить до спірального типу. Є галактики, що мають інший зовнішній вигляд (доцільно показати зображення еліптичних та неправильних галактик).

Звертаємо увагу учнів на відомий факт – ми живемо в час існування у нашому Всесвіті галактик. Саме галактики можна вважати основними складовими цього етапу розвитку Всесвіту.

Розділ *«Земля – планета Сонячної системи»,* включає три теми.

Тема «Земля як планета» є найбільш знайома для п’ятикласників, оскільки елементарні знання про Землю та її оболонки учні отримали у початковій школі. Тема найбільш повно інтегрує знання природничих дисциплін, розкриває взаємозв’язки між ними, має глибоке екологічне навантаження. Її вивчення дає можливість розкрити необхідність охорони природи, повітря, ґрунту як необхідних складових навколишнього середовища для життєдіяльності організмів. Вона розкриває загальні закономірності природи, а особливо періодичність у русі космічних тіл і її відображення в явищах природи на Землі.

Під час вивчення цієї теми особливу увагу необхідно приділити роботі з картографічними джерелами інформації, розвивати вміння використовувати їх для вирішення практичних завдань, формувати просторову компетенцію.

Тема *«Планета Земля як середовище життя організмів»* спрямована на формування природознавчої, здоров'язбережувальної компетенцій. Основною метою вивчення теми є формування в учнів уявлення про організм як відкриту живу систему, яка, для забезпечення своєї життєдіяльності, постійно потребує обміну інформацією з навколишнім середовищем. Під час вивчення цієї теми учні знайомляться з поняттями: організм, властивості організму, клітина. Дається уявлення про різноманітність організмів на планеті Земля (рослини, тварини, гриби, бактерії). Закладається системне бачення середовищ життя на планеті Земля, шляхом вивчення умов та чинників середовища, вплив на організми чинників неживої природи, пристосування організмів до періодичних змін умов середовища. Знання конкретизуються вивченням конкретних середовищ життя (наземно-повітряного, водного, ґрунтового) та пристосування живих організмів до життя у цих середовищах. Основна увага відводиться формуванню системного уявлення про взаємозв'язки та залежність неживої і живої природи, зокрема взаємозв'язки між організмами, співіснування організмів, угрупування організмів, екосистеми. Передбачається конкретизація окреслених питань на прикладах вивчення рослинних і тваринних організмів своєї місцевості.

Зміст *теми «Людина на планеті Земля»* націлений на набуття учнями елементів екологічної компетенції: вміння жити і діяти в навколишньому середовищі, дотримуватися норм екологічної поведінки в природі, виявляти екологічні проблеми своєї місцевості та розробляти шляхи їх розв'язання, застосовувати отримані знання в повсякденній діяльності.

Формування основ ціннісного ставлення до природи (знання рідкісних видів рослин і тварин своєї місцевості, оцінка доступними способами екологічних параметрів навколишнього середовища, усвідомлення необхідності дбайливого використання і захисту природи, прагнення внести посильний внесок у вирішення місцевих екологічних проблем).

Особливої уваги заслуговують особливості організації навчальної діяльності на уроці. Головна мета уроку природознавства – розвиток дитини. Вчитель повинен так організувати навчальний процес, щоб у дітей було бажання вчитися, створити такі умови, щоб у ході кожного уроку формувалася навчальна діяльність, яка перетворює школяра в суб'єкт, зацікавлений у навчанні і саморозвитку. Учень на уроці – це повноцінний учасник різноманітних форм роботи. Учитель на уроці – організатор обставин, в яких учень, використовуючи всі спільні напрацювання, веде самостійний пошук. Вчитель має пояснити, показати, натякнути, підвести до проблеми, створити ситуацію успіху, заохочувати, вселяти впевненість, формувати мотиви учіння, закріпити авторитет учня серед однокласників.

Урок природознавства повинен бути цікавим, а не розважальним. Тому не обійтися без проблемних задач, парадоксів, дивовижних протиріч. Сама ситуація незвичайного створює не тільки інтерес, але і потребу з'ясувати, зрозуміти, чому саме так, а не інакше.

Оптимізувати навчальний процес допоможе використання комп'ютерних технологій. Хоч у перехідний період незначна частина п'ятикласників готова до їх використання у навчанні, однак доцільно пропонувати учням такі завдання (пошук природознавчої інформації, малюнків, фотографій тіл і явищ природи, підготовка презентацій). Ці технології сприяють розкриттю і розвитку особистісних якостей кожної дитини, допомагають краще засвоїти знання, підвищують рівень наочності навчання, забезпечують включення широкого кола позаурочної інформації в контекст предметної освіти, навчають її сприймати і переробляти, розвивають критичне мислення, формують інформаційну культуру школяра.

Під час навчання природознавству володіння учнями інформаційно-комунікаційними технологіями не береться до уваги при оцінюванні. Навчання учнів прийомам подання інформаційних повідомлень (переказувати навчальні або науково-популярні тексти, давати коротку рецензію відповідей інших учнів; використовувати природничу лексику у власних усних повідомленнях із застосуванням ілюстративного матеріалу і в письмових розповідях, брати участь у роботі малої групи співробітництва відповідно до

визначеної ролі, коректно вести навчальний діалог) є завдання міжпредметного характеру. Ефективність його вирішення багато в чому залежить від координації роботи вчителів гуманітарного і природничо-наукового циклів. Цілеспрямоване формування на уроках природознавства умінь, пов'язаних з поданням інформації, розвиває мовлення школярів, стимулює їх інтерес до вивчення предмета, формує комунікативну компетенцію.

Навчаючи природознавству, необхідно враховувати регіональні особливості у змісті предмета, включати місцеві природні об'єкти в навчальний процес у рамках практикумів у навколишньому середовищі (знання найбільш поширених рослин і тварин своєї місцевості, вивчення правил безпечної поведінки у своїй місцевості).

Програмою передбачено залучення школярів до проектної діяльності, мета якої навчити учнів самостійному, критичному мисленню; міркувати, використовуючи знання фактів, закономірностей науки, робити обґрунтовані висновки; приймати самостійні аргументовані рішення; навчити працювати в команді, виконуючи різні соціальні ролі. Міні-проекти, запропоновані п'ятикласникам – це доступні творчі завдання, що виконуються на уроках природознавства у формі колективних творчих справ. Усі запропоновані міні-проекти мають, як правило, короткотерміновий характер та інтегрований зміст. Тому тривалість виконання проекту доцільно обмежити одним уроком (можливо, спареними уроками) або одним-двома тижнями в режимі урочно-позаурочних занять.

Застосування проектної технології навчання сприяє самостійній діяльності учнів щодо розв'язання тієї чи іншої проблеми з використанням різноманітних засобів інтеграції знань і вмінь з різних галузей. Результати виконаних проектів мають бути безпосередньо пов'язані з реальним життям. Форма представлення проекту може бути різна: теоретичне розв'язання проблеми, діюча модель, плакат, екологічний знак, план дій, результат, готовий до впровадження. Виконання проекту передбачає декілька послідовних дій: визначення мети проекту, висування ідей проекту і вибір з-поміж них кращої, планування проектної діяльності,безпосередня реалізація проекту, презентація проекту, оцінювання проекту і власної діяльності у ньому (самооцінювання).

Участь у проектній діяльності передбачає розвиток в учнів самостійності, ініціативності, креативності, здатності визначати мету діяльності. Працюючи над проектом, діти вчаться самостійно мислити, знаходити і розв'язувати проблеми, у них розвиваються здібності до прогнозування результатів, можливих наслідків різних варіантів розв'язання проблеми, формується вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.

Учитель повинен навчати школярів дотримуватись основних принципів організації проектної діяльності:

• створення умов, що сприяють підтриманню природної цікавості учнів, їхнього інтересу і прагнення до самостійної роботи над вирішенням проблеми;

• постійна увага до діяльності учнів у процесі навчання, готовність перебудовуватися у ході роботи на інший вид діяльності.

Необхідно формувати основні вміння і навички:

• вміти здобувати і практично використовувати знання, знаходити інформацію, аналізувати, інтерпретувати і адекватно використовувати її для вирішення проблем;

• оволодіти технологією індивідуальної та групової проектної діяльності, навчити рефлексувати власну діяльність. За домінуючою діяльністю проекти можуть бути: практико-орієнтовані, дослідницькі, інформаційні, творчі, рольові (ігрові). Не менш важливим є питання оцінювання результативності роботи над проектом на всіх етапах роботи.

Під час викладання предмету можна користуватись такими підручниками:

О.Г.Ярошенко, В.М. Бойко. – К.: «Світоч», 2013., Т.В.Коршенюк, В.І.Баштовий. – К: Генеза, 2013;

«Атлас з контурними картами, 5 клас», робочим зошитом «Природознавство 5 клас» /М.Ю. Бітюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2014.

Кількість практичних робіт, практичних занять, дослідницьких практикумів та міні-проектів, передбачених програмою, підлягає обов'язковому виконанню.

Оцінювання навчальних досягнень учнів здійснюється відповідно до орієнтовних вимог до оцінювання, затверджених наказом Міністерства від 21.08.2013 №1222 «Про затвердження орієнтовних вимог оцінювання навчальних досягнень учнів із базо-

вих дисциплін у системі загальної середньої освіти». Тематична оцінка виставляється на підставі результатів опанування учнями матеріалу теми, відповідно до вимог навчальної програми з урахуванням поточних оцінок за різні види навчальних робіт, у тому числі лабораторні (практичні) роботи, творчі та ін. в класному журналі в колонці з написом «Тематична» без зазначення дати. Тематичний контроль може бути частиною (10-15 хв.), а не цілим уроком. Проведення окремого уроку для здійснення тематичного контролю є недоцільним (наказ МОН України від 03.06.2008 №496 «Про затвердження Інструкції з ведення класного журналу учнів 5-11(12)-х класів загальноосвітніх навчальних закладів»).

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД УЧАСНИКІВ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

1. Соціально-економічні виклики і проблеми в дитячому середовищі.

Війна на Сході України стала для усіх нас великим викликом, психотравмуючим фактором для багатьох осіб, і зокрема дітей, насамперед тих, що перебували чи досі перебувають безпосередньо у зоні бойових дій.

У дітей, що зазнали психотравмуючого впливу, виникають різноманітні варіанти розладів адаптації, існує нагальна потреба щодо надання соціально-психологічної допомоги учасникам навчально-виховного процесу.

Зростає кількість випадків насильства над дітьми, яке є серйозним порушенням їх прав та може мати довготривалі і руйнівні наслідки на все життя. Практично в кожному класі є учні, які стають об'єктами глузувань та знущань.

На сьогодні булінг перетворився на доволі поширене явище, за яким стоїть ціла низка соціальних, психологічних та педагогічних проблем.

Найчастіше булінг відбувається в місцях, де контроль з боку дорослих менший або відсутній взагалі. Це можуть бути: їдальні, сходи, коридори, вбиральні, роздягальні, спортивні майданчики.

Булінг – явище більш характерне для загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних навчальних закладів де учні об'єднані формально (за віковим принципом) і менш характерне для позашкільних навчальних закладів (музичних, художніх, спортивних шкіл тощо,) де діти об'єднані спільними інтересами

Сьогодні набирає обертів кібербулінг – приниження за допомогою мобільних телефонів, інтернету.

ВООЗ констатує, що щорічно більше 800 000 людей скоюють суїцид, а кількість тих, що зробили спробу суїциду в рази вища. З кожним роком проблема самогубств набуває все більш глобального масштабу. Суїцид у більшості випадків можна попередити. Практично кожний, хто вирішив вчинити самогубство намагався попередити оточуючих про свої наміри. Головне це попередження не пропустити.

Викликає тривогу рівень правопорушень та кримінальної злочинності, вчинених дітьми.

Відповідно до Національного звіту за 2015 рік щодо наркотичної ситуації в Україні у 2014 році зареєстровано 3 515 дітей (від 0 до 17 років включно), яким вперше поставлено діагноз психічних та поведінкових розладів, пов'язаних зі вживанням психоактивних речовин.

Ситуація щодо вживання алкогольних та наркотичних речовин дітьми і молоддю залишається критичною, Близько 10% від загальної кількості учнів 7-8 класів має досвід епізодичного вживання алкогольних напоїв, про що вказують дані опитування учнів 7-8 класів із 11 областей України.

Щорічно сотні українців стають жертвами торгівлі людьми, причому часто це відбувається через необізнаність і недбалість самих людей.

2. Питання над якими працювали фахівці психологічної служби.

У минулому 2015/2016 навчальному році практичні психологи і соціальні педагоги, здійснюючи свої професійні обов'язки, вирішували актуальні завдання сучасної освітянської галузі – психологічний супровід педагогічних інновацій, робота з обдарованими дітьми, захист психічного здоров'я учасників навчально-виховного процесу, профілактика протиправної поведінки, насильства над дітьми, підвищення психологічної культури учнів, батьків, учителів, керівників освітніх закладів, надання допомоги постраждалим від військових дій тощо.

Серед питань, з якими *батьки* зверталися до практичних психологів, найбільш вагомими є: проблема стосунків дитини з однолітками та адаптація до нового колективу (21,07%), готовність до навчання та труднощі у навчанні (18,77%), вікові та індивідуальні особливості розвитку, проблеми самооцінки дитини (8,76%). Батьки зверталися до соціальних педагогів з питань допомоги дітям та сім'ям у СЖО (34,86%), проблеми стосунків дитини з однолітками та адаптації до нового колективу (11,16%), профілактики шкідливих звичок, проблем залежностей та формування навичок ЗСЖ (8,25%).

Основними причинами звернень *педагогів* до практичних психологів є: питання, що пов'язані з асоціальними проявами у

поведінці учнів (13,36%), готовність до навчання та труднощі у навчанні (11,68%) і вікові та індивідуальні особливості розвитку, проблеми самооцінки дитини (11,25%). Основними проблемами звернень педагогів до соціальних педагогів є: питання допомоги дітям та сім'ям у СЖО (26,21%), питання, які пов'язані з асоціальними проявами у поведінці учнів (13,65%) і психологічний клімат педагогічного колективу (10,11%).

Перші позиції серед звернень *учнів* (студентів) до практичних психологів обіймають: проблема самовдосконалення, розвитку власних здібностей і компетенцій (21,65%), проблема професійного самовизначення (12,47%) та проблема стосунків з однолітками (12,41%). Щодо звернень до соціальних педагогів, то найбільш актуальними проблемами тут є: проблема самовдосконалення, розвитку власних здібностей та компетенцій (22,84%), питання допомоги дітям та сім'ям у СЖО (12,40%) та проблема професійного самовизначення (11,20%).

Найбільш вагомими питаннями з якими звертаються до фахівців психологічної служби *громадські організації та державні установи*, є: питання допомоги дітям та сім'ям у СЖО (51,04%), проблема професійного самовизначення (13,58%), проблема самовдосконалення, розвитку здібностей та компетенцій учнів (12,6%).

3. Основні тенденції розвитку психологічної служби

Характеризуючи сучасний стан розвитку психологічної служби системи освіти необхідно виокремити ряд основних тенденцій:

– процеси децентралізації, що відбуваються у державі, породжують низку питань щодо оптимізації науково-методичного забезпечення діяльності працівників служби, побудови чіткої системи комунікацій;

– спостерігається посилення дієвої взаємодії фахівців психологічної служби і фахівців психолого-медико-педагогічних консультацій. Спонукає цей процес запровадження інклюзивної освіти дітей з особливими освітніми потребами;

– збільшення чисельності працівників служби не тільки у загальноосвітніх школах, а й у школах-інтернатах, закладах профтехосвіти, дошкільних і позашкільних навчальних закладах. Проблемою залишається забезпеченість фахівцями ВНЗ усіх типів;

– методична неузгодженість. Працівники служби у своїй діяльності застосовують методики різного типу, іноді сумнівної якості. Причиною цьому є відсутність чіткої системи ліцензування психологічних послуг та спеціалістів, що їх надають;

– збільшення кількості випадків протиправної поведінки серед неповнолітніх, конфліктів з батьками, вихователями, однолітками, широке розповсюдження булінгу і жорстокості у тому числі й у соціальних мережах, ігрова і комп'ютерна залежності;

– неналагоджена дієва взаємодія працівників психологічної служби з представниками системи соціального захисту, медицини, поліції, інших установ і організацій у справі надання необхідної допомоги різним категоріям дітей, профілактики девіантної і делінквентної поведінки.

4. Актуальні напрями психологічного забезпечення

Виходячи із зазначених тенденцій і проблем найбільш актуальними у даний час напрямами психологічного забезпечення освіти є:

- інтеграція структурних підрозділів психологічної служби, організацій, установ, громадських об'єднань, які здійснюють свою діяльність у сфері психологічного супроводу та соціально-педагогічного патронажу освіти, в цілісну багаторівневу державно-громадську систему надання психологічної та соціально-педагогічної допомоги всім учасникам навчально-виховного процесу;

- соціально-психологічне проектування, моніторинг та експертиза умов та результатів навчальної діяльності вихованців, учнів і студентів у зв'язку з процесом реформування окремих складових освітньої галузі ;

- удосконалення програм професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників з метою підвищення рівня їхньої психологічної культури й психологічної компетентності;

- соціально-педагогічне і психологічне забезпечення превентивних заходів щодо різних форм узалежнень, соціально небезпечних ігор, фізичного насилля, суїцидальної та агресивної поведінки;

- розробку та запровадження психологічних програм і проектів, спрямованих на профілактику асоціальних явищ (алкоголізму, наркоманії, соціального сирітства, насилля, суїцидальної поведінки тощо), труднощів у адаптації, навчання і виховання, порушень в поведінці.

5. Важливі кроки, які доцільно вирішити у 2016-2017 навчальному році керівникам районних, міських управлінь (відділів) освіти для організації належного психологічного супроводу учасників навчально-виховного процесу:

- максимального забезпечення навчальних закладів усіх типів практичними психологами та соціальними педагогами;

- покращання методичного забезпечення діяльності працівників служби у тому числі і в навчальних закладах новостворених територіальних громад;

- організація надання допомоги постраждалим внутрішньо переміщеним учням і їх сім'ям в адаптації до нових умов проживання і навчання, дітям і сім'ям учасників АТО;

- психологічне і соціально-педагогічне забезпечення та супровід інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами, консультативна і просвітницька робота з батьками таких дітей;

- аналіз тематики звернень учасників навчально-виховного процесу до працівників психологічної служби вказує на те, що досить актуальною залишається проблема психологічної готовності випускників до зовнішнього незалежного оцінювання. Даній проблемі варто приділити увагу на «годинах психолога» у 11 класі;

- допомога у вирішенні проблем адаптації дітей до навчального закладу та запобігання конфліктам в учнівських колективах, у тому числі і засобами медіації та миробудування;

- посилення профілактичної роботи щодо протидії торгівлі людьми,

- забезпечення захисту прав і свобод дітей, створення належних соціально-психологічних умов для комфортного освітнього середовища та захисту честі і гідності учнів, вихованців, студентів;

- налагодження ефективної міжсекторальної та міжвідомчої взаємодії із спеціалістами відповідних служб (службою у справах

дітей, центрами занятості населення, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді тощо) у забезпеченні повноцінного психологічного і соціального розвитку дітей та молоді.

Перелічені проблемні питання варто доповнювати пріоритетними напрямами, які вирішує кожен район (місто) та навчальний заклад окремо, а також специфічними завданнями спеціаліста, виходячи із конкретних запитів учасників навчально-виховного процесу.

РУМУНСЬКА МОВА, «ЛІТЕРАТУРА (РУМУНСЬКА ТА ЗАРУБІЖНА)»

Шкільна освіта в Україні сьогодні розвивається й оновлюється. Цей процес зумовлений змінами в суспільно-політичному житті і засвідчений Актом проголошення незалежності, Конституцією України, Законом про освіту, Національною доктриною розвитку освіти в Україні XXI століття, концепцією мовної освіти.

Мовна освіта в Україні передбачає удосконалення технології навчального процесу, наближення його до вимог сучасного суспільства, що потребує високоосвічених, інтелектуально розвинених і відданих державі громадян, які легко і вільно можуть спілкуватися між собою, утверджуючи статус української мови як рідної і державної. Досягти цього сучасна школа може за умов підвищення рівня навчання мови, розв'язання багатьох методичних проблем, пошуків нових підходів до навчання мови в школах усіх типів. Це чітко відзначено в Законі «Про освіту в Україні», концепціях мовної освіти і Державному стандарті базової і повної середньої освіти.

Навчання румунської мови передбачає підготовку цілком грамотної людини з відповідним рівнем комунікативної компетентності, що ґрунтується на системі знань про мову, її граматичну будову, людини, яка володіє словниковим запасом, нормами літературної мови і здатна вільно виражати свої думки і почуття в усній і писемній формах будь-якого стилю висловлювання. Це має бути, як уже зазначалося, мовна особистість з високим рівнем духовного та інтелектуального розвитку.

Зміст курсу рідної мови повинен формувати в учнів навички орфоепії і виразного читання, вміння правильно будувати (граматично, стилістично і правописно) ті чи інші висловлювання.

Мета освітньої галузі «Мови і літератури», зокрема мовної освіти, полягає у формуванні комунікативної компетенції, що базується на знаннях, уміннях пізнавального і творчого (креативного) типу, соціальних навичках, світоглядних переконаннях.

Згідно із Законом «Про загальну середню освіту» базовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів визначає структуру та зміст загальної середньої освіти через інваріантну і

варіативну складові, які встановлюють погодинне та змістове співвідношення між освітніми галузями (циклами навчальних предметів), гранично допустиме навчальне навантаження на учнів та загальнорічну кількість навчальних годин. Інваріантна складова змісту загальної середньої освіти формується на державному рівні, є єдиною для всіх закладів загальної середньої освіти, визначається через освітні галузі Базового навчального плану.

Робочі навчальні плани на 2016/2017 навчальний рік складаються:

- для **5-8-х класів** – за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів ІІ ступеня, затвердженими наказом МОНмолодьспорту України від 03.04.2012 № 409 (в редакції наказу МОН України від 29.05.2014 № 664), зі змінами згідно з наказом МОН України від 12.12.2014 № 1465;
- для **9-х класів** – за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів, затвердженими наказом МОН України від 23.02.2004 № 132, зі змінами, внесеними наказом МОН України від 05.02.2009 № 66;
- для **10-11-х класів** – за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів ІІІ ступеня, затвердженими наказом МОН України від 27.08.2010 № 834, зі змінами, внесеними наказом МОН України від 29.05.2014 № 657;
- **для спеціалізованих шкіл (класів) з поглибленим вивченням окремих предметів**, гімназій, ліцеїв, колегіумів: **5-8 класи** – за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів ІІ ступеня, затвердженими наказом МОНмолодьспорту України від 03.04.2012 № 409 (в редакції наказу МОН від 29.05.2014 № 664), із змінами згідно з наказом МОН України від 12.12.2014 № 1465 (додаток 8 та (чи) інші відповідно до спеціалізації); **9 класи** – за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів, затвердженими наказом МОН України від 23.02.2004 № 132, зі змінами, внесеними наказом МОН України від 05.02.2009 № 66; **10-11 класи** – за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів ІІІ ступеня, затвердженими наказом МОН України від 27.08.2010№ 834, зі змінами, внесеними наказом МОН України від 29.05.2014 № 657;

• **для білінгвальних класів**: **5-8 класи** – за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів ІІ ступеня, затвердженими наказом МОНмолодьспорту України від 03.04.2012 № 409 (в редакції наказу МОН України від 29.05.2014 № 664), із змінами згідно з наказом МОН України від 12.12.2014 № 1465; **9 класи** – за Типовими навчальними планами, затвердженими наказом МОН від 07.07.2009 № 626; **10-11 класи** – за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів ІІІ ступеня, затвердженими наказом МОН України від 27.08.2010 № 834, зі змінами, внесеними наказом МОН України від 29.05.2014 № 657 (додаток 20);

• **для 9 класів** загальноосвітніх навчальних закладів **з навчанням мовами національних меншин з вивченням двох іноземних мов** можуть користуватися варіантами навчальних планів, доведеними до місцевих органів управління освітою та навчальних закладів листом МОН України від 14.06.2005 № 1/9-321; для **10-11-х класів** – за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів ІІІ ступеня, затвердженими наказом МОН України від 27.08.2010 № 834, зі змінами, внесеними наказом МОН України від 29.05.2014 № 657 (додаток 15).

Робочі навчальні плани розробляються загальноосвітніми навчальними закладами щорічно на основі Типових навчальних планів і затверджуються відповідним органом управління освітою. Варіант Типового навчального плану (з вибором мови навчання, з вивченням іноземної мови, з вивченням двох іноземних мов, з вибором профілю навчання тощо) навчальний заклад обирає самостійно в залежності від типу закладу, його спеціалізації, освітніх запитів учнів і їхніх батьків та з урахуванням кадрового та матеріально-технічного забезпечення.

Робочі навчальні плани розробляються у такій же формі та за тими ж рекомендаціями, як і у минулому році (лист МОН України від 11.06.2014 № 1/9-303).

Навчальні програми мають відповідати високому науковому рівню, передбачати виховний потенціал, генералізувати навчальний матеріал на основі фундаментальних положень сучасної науки, групувати його навколо провідних ідей і наукових теорій. У них не повинно бути надто ускладненого і другорядного матеріалу; їх призначення – реалізовувати міжпредметні зв’язки, ідеї

взаємозв'язку науки, практики і виробництва, передбачати формування умінь і навичок учнів з кожного предмета.

Для учнів п'ятих, шостих, сьомих та восьмих класів, у 2016-2017 навчальному році, з 1 вересня в основній школі поступово *впроваджується* новий Державний стандарт базової та повної загальної середньої освіти й нових навчальних програм з усіх базових дисциплін.

У 2016/2017 навчальному році 5, 6 ,7 та 8 класи загальноосвітніх навчальних закладів будуть навчатися за новими програмами для учнів 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів: «Румунська мова» (зі змінами: наказ МОН від 29.05.2015 р. № 585) для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням румунською мовою (укладачі: Говорнян Л.С., Остафій О.Р., Бику А.М., Бурла О.К., Попа М.К., Сланіна З.І.), затвердженою Міністерством освіти і науки України (Наказ № 664 від 06.06.2012 р.) і розміщена на сайті Міністерства освіти і науки України за адресою: www.mon.gov.ua.

У 9 та 10-11 класах з румунської мови необхідно використовувати нині діючу навчальну програму: «Румунська мова», 5-12 класи, укладачі: Е.М.Маноїл, Д.М.Міхай, 2005 р. видавництво «Букрек», затверджену Міністерством освіти і науки України (лист № 1/11-6611 від 23.12.2004 р.)

Відповідно до навчальних програм розробляють підручники і навчальні посібники.

Вивчення румунської мови у 5, 6, 7 та 8 класах, 9 та 10-11 класах загальноосвітніх навчальних закладах у 2016/2017 навчальному році здійснюватиметься за підручниками, рекомендованими Міністерством освіти і науки України.

Звертаємо особливу увагу, що відповідно до наказу Міністерства від 01.09.2009 № 806 «Про використання навчально-методичної літератури у загальноосвітніх навчальних закладах» загальноосвітні навчальні заклади мають право використовувати у навчально-виховному процесі лише ті підручники та навчально-методичні посібники, які щорічно зазначаються в переліках навчально-методичної літератури для основної і старшої школи на сторінках Інформаційного збірника МОН України та мають відповідний гриф.

Література відіграє провідну роль у формуванні естетичних поглядів кожної людини. Класичні здобутки, які витримали випробування часом, дійсно можуть розвинути в людині почуття краси, допоможуть вони й в осмисленні життя і його складностей.

Румунська література як навчальний предмет займає важливе місце в загальноосвітній школі. Разом з іншими предметами суспільно-гуманітарного циклу література специфічними засобами слова розкриває шляхи оновлення суспільства. Основним завданням, яке ставиться перед вивченням літератури в школі, є:

1) розв'язання морально-етичних проблем, в основі яких лежать загальнолюдські цінності;

2) розкриття естетичної функції мистецтва слова. Українська література відіграє велику роль і у вихованні людини як громадянина України з притаманними йому мораллю та інтересами, культурою праці й поведінки. Вона має велику силу емоційного впливу на національне виховання, яке є найважливішим чинником формування підростаючого покоління.

Відповідно до Державного стандарту, зміст літературного компонента в основній школі, зокрема й інтегрованого курсу «Література (румунська та зарубіжна)» спрямовано на досягнення належного рівня сформованості вміння читати й усвідомлювати прочитане, на розвиток інтересу до художньої літератури, до читання загалом, розкриття за допомогою літератури національних і загальнолюдських цінностей, на формування гуманістичного світогляду особистості, розширення її культурно-пізнавальних інтересів; на виховання поваги до звичаїв, традицій українського народу, толерантного ставлення до культури інших народів, засвоєння певного кола усвідомлених літературних знань (змісту творів, авторів, окремих фактів біографії письменників), початкових уявлень, умінь і навичок оперувати ними в процесі читання творів та їх текстового аналізування.

Засвоєння учнями літературного компонента сприяє їх залученню до розвитку стійкої мотивації до читання, потреби у зверненні до художньої літератури протягом життя, збагаченню духовно-емоційного досвіду, формуванню загальної культури.

Вивчення інтегрованого курсу «Література (румунська та зарубіжна)» у 5, 6, 7 та 8 класах буде здійснюватися за навчальною

програмою «Література (румунська та зарубіжна)» (зі змінами, наказ: МОН від 29.05.2015 р. № 585) для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням румунською мовою (укладачі: Говорнян Л.С., Остафій О.Р., Андрухович О.Г., Герман Д.С., Колесникова Д.О., Ротару Л.М., Сувейко Н.О.) (постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1392), затвердженою наказом Міністерства від 6.06.2012 р. № 664 і розміщена на сайті Міністерства освіти і науки України за адресою: www.mon.gov.ua.

У 5, 6, 7 та 8 класах, 9 та 10-11 класах загальноосвітніх навчальних закладів вивчення інтегрованого курсу «Література (румунська та зарубіжна)», у 2015/2016 навчальному році здійснюватиметься за підручниками, рекомендованими Міністерством освіти і науки України.

У 9 та 10-11 класах під час викладання інтегрованого курсу «Література (румунська та зарубіжна)» необхідно використовувати нині діючу навчальну програму: «Література (румунська та зарубіжна)» 5-12 класи (укладачі: Е.М.Маноіл, Р.М.Дирда, Л.С.Пушкарьова, 2005 р. видавництво «Букрек», затверджену Міністерством освіти і науки України (лист № 1/11-6611 від 23.12.2004 р.).

Видами оцінювання навчальних досягнень учнів є поточне (обов'язково), тематичне, семестрове, річне та ДПА.

Під час оцінювання навчальних досягнень учнів необхідно керуватися Критеріями оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти.

Під час визначення рівня навчальних досягнень учнів враховуються: характеристики відповіді: правильність, логічність, обґрунтованість, цілісність; якість знань; сформованість загально/навчальних та предметних умінь і навичок; рівень володіння розумовими операціями: вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, класифікувати, узагальнювати, робити висновки; виявляти проблеми та розв'язувати їх, формулювати гіпотези; самостійність оцінних суджень.

Упровадження у навчальному закладі факультативів, спецкурсів та активності учнів у навчальному процесі, стимулює їх до навчання, до тривалої самостійної роботи над вивченням певної

проблеми. Ці форми організації навчання підвищують ефективність навчальної діяльності учнів шляхом індивідуалізації.

Для забезпечення варіативної складової навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів використовуються програми *спецкурсів та факультативних курсів*.

Рекомендуємо такі факультативи і спецкурси:

Факультативи:

- Література рідного краю (5-11 класи). (Програма «Література рідного краю (5-11 клас)». Автор: Пушкарьова Л.С., схвалено вченою радою ІППОЧО, протокол №2/12 від 13.03.2013 р.);
- Діалогічне мовлення. (Програма «Діалогічне мовлення (5-9 класи)». Автор: Ротару Л.М., схвалено комісією мов національних меншин Науково-методичною радою з питань освіти МОН України, протокол №5 від 16.11.2012 р.);
- Орфоепія і орфографія румунської мови (10-11 класи). (Програма «Орфоепія і орфографія румунської мови (5-9 клас)». Автор: Попа М.К., схвалено вченою радою ІППОЧО, протокол №2 від 09.04.2011 р.);
- Культура мовлення і стилістика (10 клас). (Програма «Культура мовлення і стилістика (10 клас)». Автори: Семенюк Г.М., Матей Л.І., схвалено вченою радою ІППОЧО, протокол №3/99 від 19.06.2012 р.);
- Румунська мова для шкіл з українською мовою навчання (5-9 класи). (Програма «Румунська мова для шкіл з українською мовою навчання

(5-9 класи)». Автор: Міхай Д.М., схвалено вченою радою ІППОЧО, протокол №2/13 від 13.03.2013 р.);

- Румунська мова для шкіл з українською мовою навчання (10-11 класи). (Програма «Румунська мова для шкіл з українською мовою навчання (10-11 класи)». Автор: Говорнян Л.С., схвалено комісією мов національних меншин Науково-методичною радою з питань освіти МОН України, протокол №5 від 16.11.2012 р.);

Спецкурси:

- Прояви семантичного процесу у художньому тексті (10 клас). (Програма «Прояви семантичного процесу у художньому тексті (10 клас)». Автор: Товарницька О.Г., схвалено вченою радою ІППОЧО, протокол №2 від 9.04.2011 р.);
- Редагування (10 клас). (Програма «Редагування (10 клас)». Автори: Дирда Г.М., Семенюк Г.М. схвалено вченою радою ІППОЧО, протокол №2 від 9.04.2011 р.);
- Журналістика (10 клас). (Програма «Журналістика (10 клас)». Автор: Данілова Л.Д. схвалено вченою радою ІППОЧО, протокол №2 від 9.04.2011 р.);
- «Драматичний текст и театральне мистецтво» для 7-9 класів. (Програма «Драматичний текст и театральне мистецтво» для 7-9 класів. Автори: Косташ М.І., Жекова В.С., Римбу І.Д. схвалено науково-методичною радою ІППОЧО, протокол №4 від 16.06.2016 р.).

ТРУДОВЕ НАВЧАННЯ. ТЕХНОЛОГІЇ. КРЕСЛЕННЯ

У 2016/17 навчальному році трудове навчання, «технології» та креслення буде вивчатися за наступними навчальними програмами:

1. Трудове навчання. 5–9 класи. Нова редакція. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (лист від 27.08.10 № 1/11-8205) **для учнів 9 класів.**

2. Трудове навчання. 5–9 класи (з урахуванням змін, відповідно до розвантаження програми, затверджену наказом МОН України від 29.05.2015 № 585 згідно з рішенням колегії від 28.05 2015, протокол № 5/2-2 «Про затвердження змін до навчальних програм для загальноосвітніх навчальних закладів ІІ ступеня») **для учнів 5, 6, 7 та 8 класів.**

3. Програма курсу за вибором з креслення для загальноосвітніх навчальних закладів. (Рекомендована Міністерством освіти і науки України. Лист МОН України від 19.11.2013 № 1/11-17679) **(для учнів 8-11 класів).**

4. Навчальна програма. Креслення. **11 клас.** Для загальноосвітніх навчальних закладів. (Рекомендован Міністерством освіти і науки України. Від 19.11.2013 № 1/11-17681).

5. Навчальна програма. Технології. **10–11 класи**. Для загальноосвітніх навчальних закладів. Затверджено Міністерством освіти і науки України. Лист МОНУ (наказ від 22.02.2008 № 122).

Усі зазначені навчальні програми та програми з креслення розміщено на офіційному веб-сайті МОН України (http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html).

Змістове наповнення навчального предмета «Технічна творчість» (для спеціалізованих шкіл з навчанням українською мовою і поглибленим вивченням предметів технічного (інженерного) циклу) може здійснюватися за рахунок курсів за вибором відповідного спрямування.

Типовими навчальними планами для загальноосвітніх навчальних закладів на вивчення трудового навчання, «технології» передбачено:

Предмет	Класи						
	5-й	6-й	7-й	8-й	9-й	10-й	11-й
	Кількість годин						
Трудове навчання	2	2	1	1	1		
Технології	-	-	-	-	-	1	1

ТРУДОВЕ НАВЧАННЯ

(Середня ланка)

Нова навчальна програма з трудового навчання спрямована на досягнення головної мети трудового навчання в середній школі, а саме:

формування технологічно освіченої особистості, підготовленої до самостійного життя і активної перетворювальної діяльності в умовах сучасного високотехнологічного, інформаційного суспільства. Трудове навчання у 5–8 класах базується на практичній діяльності учнів.

Практичні роботи бажано проводити на кожному уроці. Їх зміст визначається вчителем самостійно залежно від теми уроку та виду робіт, що виконуватимуться під час уроку.

Засвоєння теоретичного матеріалу доцільно проводити під час проведення практичних робіт, не витрачаючи на це окремого навчального часу. Однак, не виключається можливість проведення уроків засвоєння нових знань, під час яких учитель може розкрити навчальний матеріал усього модуля або його окремої частини.

Завдяки своїй спрямованості на реалізацію принципу варіативності, програма дозволяє планувати навчальний матеріал відповідно до матеріально-технічного та кадрового забезпечення навчального процесу, віково-статевих особливостей учнів та їхніх інтересів. Вона містить обов’язкову для вивчення складову та варіативну складову.

Обов’язкова для вивчення складова обирається школою із запропонованих блоків залежно від умов поділу на групи хлопців і дівчат, кадрового забезпечення та інтересів учнів.

Для 5-7 класів пропонується на вибір два блоки:

5 клас:

Блок 1. Технологія виготовлення виробів із фанери та ДВП.

Блок 2. Технологія виготовлення виробів з аплікацією.

6 клас:

Блок 1. Технологія виготовлення виробів із тонко листового металу та дроту.

Блок 2. Технологія виготовлення вишитих виробів.

7 клас:

Блок 1. Технологія виготовлення виробів із деревини.

Блок 2. Технологія виготовлення виробів, в'язаних гачком.

Для 8 класу пропонується на вибір 3 блоки:

8 клас:

Блок 1. Технологія виготовлення виробів із сортового прокату та листового металу**. Блок2.**Технологія виготовлення швейних виробів.

Блок 3. Технологія виготовлення виробів інтер'єрного призначення

Освоєння **варіативних** модулів здійснюється на основі проектно-технологічної діяльності. *Варіативні модулі* обираються залежно від матеріально-технічного та кадрового забезпечення навчального процесу, бажання учнів, регіональних традицій. Резерв часу, передбачений програмою, учитель може використати на підсилення окремих складових навчальної програми на свій вибір.

Із зазначеного переліку для 5 та 6 класу (Додаток 1) слід обрати по 2 варіативні модулі, на освоєння яких відводиться по 20 годин навчального часу, у 7 та 8 класах (Додаток 2)– обираємо один варіативний модуль (16 годин). . **Будь-який варіативний модуль для 5-6 класів можна обрати лише один раз у 5 або в 6 класі, а для 7-8 класів – один раз у 7 чи у 8 класі.** Освоєння варіативних модулів відбувається за окремо розробленими програмами до них.

Під час роботи у навчальній майстерні на кожному уроці треба звертати увагу на дотримання учнями правил безпечної роботи, виробничої санітарії й особистої гігієни, навчати їх тільки безпечним прийомам роботи, ознайомлювати із заходами попередження травматизму.

При проведені інструктажів з охорони праці слід керуватись листом МОН України від 16.06.2014 №1/9-319 «Про використання Методичних матеріалів щодо організації навчання і перевірки знань, проведення інструктажів з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності».

Рекомендації до проведення занять

Результатом діяльності учнів при вивченні кожного блоку обов'язкової для вивчення складової програми має бути виріб, а будь-якого варіативного модуля – проект.

Уся проектна документація (зображення виробу, розрахунок матеріалів, послідовність виготовлення тощо) учнями 5–8 класів виконується в робочих зошитах.

До переліку практичних робіт варто включати такі, що сприяють формуванню національно-патріотичних почуттів учнів. Зокрема, це можуть бути предмети і речі, що у своєму змісті пов'язані з народною культурою українців, а саме: виготовлення декоративно-ужиткових і ремісничих виробів, що були характерними для побуту українців. Також це можуть бути вироби військово-патріотичного призначення (різноманітні за конструкцією та складністю виготовлення «пічки», «якорі» для пошуку розтяжок, маскувальні сітки, сумки для аптечок, рукавиці, сувеніри з патріотичною символікою тощо).

ВИКЛАДАННЯ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ У 9 КЛАСІ

Навчальна програма, за якою навчатимуться у цьому році учні 9 класів, побудована за модульною системою. У першому півріччі учні вивчають варіативний модуль, а у другому проектують та виготовляють комплексний виріб. Вивчення варіативного модуля відбувається за окремо розробленими програмами. Із розробленого переліку варіативних модулів, які можуть вивчатися у 9 класі, вчитель обирає модуль (який не вивчався у 7-8 класах) у залежності від матеріально-технічної бази, фахової підготовленості, регіональних традицій наповнюваності класів та бажання учнів. Варіативні модулі розраховані на 16 годин кожен. (Додаток 3).

ТЕХНОЛОГІЇ
(Старша школа)

Учні старшої школі в 2016-2017 навчальному році незалежно від профілю навчання (крім технологічного) освоюють навчальний предмет технології (трудове навчання). Навчальна програма має модульну структуру і складається з двох частин – інваріантної та варіативної. Основою інваріантної складової є базовий модуль «Проектні технології у перетворюючій діяльності людини». На вивчення базового модуля у 10-11 класах відводиться по 12 годин. Вивчення другої частини програми передбачається в обсязі 20 годин (один варіативний модуль). Модулі слід обирати з урахуванням побажань учнів, матеріально-технічної бази навчальних шкільних майстерень, фахової підготовленості вчителя. Це дасть можливість учням, незалежно від профілю навчання, оволодіти практичними технологіями, які викликають зацікавленість. Варіативний модуль для 10 – 11 класів можна обрати лише один раз у 10 або 11 класах. Варіативні модулі мають засвоюватися старшокласниками через проектну діяльність, результатом якої є творчий проект. (Додаток 4).

Профільне навчання

Профільне навчання є одним із ключових напрямів модернізації й удосконалення системи освіти нашої держави й передбачає реальне й планомірне оновлення школи старшого ступеня, яка найбільшою мірою враховувала б інтереси, нахили і здібності, можливості кожного учня, у тому числі з особливими освітніми потребами, у контексті соціального та професійного самовизначення і відповідно до вимог сучасного ринку праці. Такий підхід до організації освіти старшокласників не лише найповніше реалізує принцип особистісно орієнтованого навчання, а й дає змогу створити найоптимальніші умови для їхнього професійного самовизначення та подальшої самореалізації Залежно від темпів розвитку країни кількість робітничих вакансій буде збільшуватись, а технологічний напрям профільного навчання користуватиметься значним попитом серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів як складова вибудови власної освітньої траєкторії. Особливістю технологічного профілю є широкий перелік спеціа-

лізацій, за якими може здійснюватися навчання (наказ Міністерства освіти і науки від 01.10.2008 № 893):

- Деревообробка.
- Кулінарія.
- Основи дизайну.
- Агровиробництво.
- Будівництво. Опоряджувальні роботи.
- Енергетика.
- Конструювання та моделювання одягу.
- Легка промисловість.
- Матеріалознавство та технологія конструкційних матеріалів.
- Металообробка.
- Основи бджільництва.
- Технічне проектування.
- Українська народна вишивка.
- Художня обробка матеріалів.
- Швейна справа.
- Технології сільськогосподарського виробництва.

За наявності відповідного грифа Міністерства освіти і науки профільне навчання може здійснюватися за авторськими програмами з інших, не передбачених переліком спеціалізацій.

У межах технологічного профілю також можлива **професійна підготовка** старшокласників. Наказом Міністерства освіти і науки № 904 від 23.09.2010 р. затверджено Типові навчальні плани та Типові програми професійно-технічного навчання для учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Зазначені плани та програми розроблено з метою узгодження Державних стандартів професійно-технічної освіти та навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів.

Професії, за якими здійснюється професійно-технічне навчання відповідно до Типових навчальних планів та Типових програм розділено за трьома групами у залежності від кількості годин, що відводиться на їх опанування.

До першої групи відносяться:

-«Продавець (з лотка, на ринку)»;

-«Водій автотранспортних засобів категорії «В»«;

-«Водій автотранспортних засобів категорії «С»«;

-«Манікюрниця»;

-«Штукатур».

На опанування зазначених професій відводиться до 480 годин навчального часу: 6 годин на тиждень в 10 та 11 класах за рахунок технологічного профілю (наказ МОН від 27.08. 2010 № 834, додаток 10) та 10 робочих днів навчальної практики у 10 класі.

До другої групи відносяться:

-«Вишивальниця»;

-«Агент з організації туризму»;

-«Оператор комп'ютерного набору»;

-«Різьбяр по дереву та бересту»;

-Інтегрована професія – «Швачка, Кравець».

На опанування зазначених професій відводиться до 540 годин навчального часу: 6 годин на тиждень в 10 та 11 класах за рахунок технологічного профілю та 20 робочих днів навчальної практики у 10 класі.

До третьої групи відносяться:

- «Секретар керівника (організації, підприємства, установи)»;
- «Касир (на підприємстві, в установі, організації)»;
- «Перукар (перукар-модельєр)»;
- «Молодша медична сестра з догляду за хворими»;
- «Офіціант»;
- «Секретар-друкарка»;
- «Слюсар з ремонту автомобілів»;
- «Столяр будівельний».

На опанування зазначених професій відводиться до 680 годин навчального часу: 6 годин на тиждень в 10 та 11 класах за рахунок технологічного профілю, по 2 години на тиждень в 10 та 11 класах за рахунок варіативної складової навчальних планів та 20 робочих днів навчальної практики у 10 класі.

Збільшення часу навчальної практики передбачається тільки для професійного навчання з метою забезпечення потрібної кількості навчальних годин. Збільшення навчальної практики можна уникнути за рахунок виділення (збільшення) годин з варіативної складової навчальних планів.

У випадку, коли кількість годин на опанування професії менша передбаченої навчальними планами, рекомендуємо запроваджувати профільні курси та курси за вибором профорієнтаційного спрямування, які мають відповідний гриф Міністерства.

Здійснення професійно-технічного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах та міжшкільних навчально-виробничих комбінатах можливе і за іншими професіями, за умови дотримання вимог Державних стандартів професійно-технічної освіти.

Змістове наповнення технологічного профілю може складатися з декількох курсів за вибором «Професійні проби». Такі курси освоюються учнями послідовно. Програми таких курсів повинні мати відповідний гриф МОН України.

Курси за вибором «Професійні проби» можуть освоюватися за рахунок варіативної складової навчальних планів учнями, що навчаються за будь-яким профілем.

КРЕСЛЕННЯ

Креслення – це один із ключів до успішного оперування сучасними видами інформаційних систем. Програма курсу має на меті сформувати в учнів ставлення до креслення як до одного з основних і необхідних засобів спілкування людей у їхній практичній діяльності, навчити свідомо читати кресленики та схеми, самостійно виконувати графічні документи для виготовлення предметів трудової навчальної діяльності.

Важливою складовою технологічної підготовки школярів є знання ними основ графічної грамоти. Вивчення курсу креслення передбачено в 11 класах технологічного напряму в обсязі 2 год. на тиждень за навчальною програмою «Креслення. 11 клас» для загальноосвітніх навчальних закладів (лист Міністерства освіти і науки України від 19.11. 2013 р. № 1/11-17681) .

У 8-11 класах креслення може вивчатися як курс за вибором за навчальною програмою «Креслення» для загальноосвітніх навчальних закладів (лист Міністерства освіти і науки України від 19.11. 2013 р. № 1/11-17679).

Розпочинається вивчення креслення в 7 класах спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням предметів технічного (інженерного) циклу. Вивчення предмета здійснюється за навчальною програмою «Креслення. 7-8 класи» (лист Міністерства освіти і науки України від 19.11. 2013 №1/11-17674).

Поділ класів на групи

Навчання хлопців і дівчат на уроках трудового навчання має відбуватися окремо. Поділ класів на групи здійснюється відповідно до нормативів, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 20.02.02 № 128, і відбувається за наявності в класі більше 27 учнів для міських шкіл та більше 25 для сільських.

Якщо кількість учнів у класі не дає змоги здійснити поділ на групи на гендерній основі, можна скористатись іншими варіантами формування груп: з паралельних класів; формування змішаної групи хлопців і дівчат; поділ на групи за рахунок варіативної частини навчального плану.

Під час підготовки вчителів до уроків трудового навчання радимо використовувати матеріали, які висвітлюють питання організації навчальної діяльності з технологій, розміщеними на сторінках періодичних видань та спеціалізованих сайтах:

1. Газета «Трудове навчання» видавництва «Шкільний світ».
2. Журнал «Трудова підготовка в рідній школі» видавництва «Педагогічна преса».
3. Науково-методичний журнал «Трудове навчання в школі». Видавнича група «Основа».
4. Веб-сайт http://trudove.org.ua/.
5. Веб-сайт http://trudpalcv.at.ua/.

Додаток1

Перелік варіативних модулів для 5–6-х класів

1. Технологія виготовлення народної ляльки.
2. Технологія виготовлення м’якої іграшки.
3. Технологія виготовлення виробів, оздоблених об’ємною аплікацією.
4. Технологія виготовлення вишитих виробів.
5. Технологія виготовлення швейних виробів (машинним способом).
6. Технологія виготовлення виробів, плетених із бісеру.

7.Технологія виготовлення виробів із бісеру на дротяній основі

8.Технологія виготовлення писанок.

9.Технологія приготування страв

10.Технологія виготовлення виробів оздоблених аплікацією із природних матеріалів.

11.Технологія вирощування рослин (квітів) та догляд за ними.

12.Технологія догляду за тваринами.

13.Технологія виготовлення дерев'яної іграшки.

14.Технологія виготовлення сувенірів із деревинних матеріалів.

15.Технологія виготовлення виробів із деревини та деревиних матеріалів (способом ажурного випилювання).

16.Технологія оздоблення виробів елементами геометричного різьблення.

17.Технологія виготовлення макетів архітектурних споруд із деревини та деревинних матеріалів.

18.Технологія виконання електротехнічних робіт.

19.Технологія оздоблення виробів художнім випалюванням.

20.Технологія виготовлення виробів із тонкого листового металу.

21.Технологія виготовлення виробів із дроту.

22.Технологія виготовлення виробів способом металопластики.

Додаток 2

Перелік варіативних модулів для 7–8-х класів

1.Технологія виготовлення виробів, в'язаних гачком.

2.Технологія виготовлення виробів, в'язаних спицями.

3.Технологія виготовлення швейних виробів (машинним способом).

4.Технологія оздоблення одягу.

5.Технологія виготовлення виробів у техніці «макраме».

6.Технологія виготовлення, виробів оздоблених мережками.

7.Технологія виготовлення виробів, оздоблених гладдєвими швами.

8.Технологія виготовлення виробів, оздоблених українською народною вишивкою.

9.Технологія оздоблення виробів вишивкою бісером.

10.Технологія виготовлення сувенірів із текстильних матеріалів.

11.Технологія ремонту та оновлення одягу.

12.Технологія виготовлення писанок.

13.Технологія приготування страв. Традиції української національної кухні.

14.Технологія заготівлі та зберігання продуктів харчування.

15.Технологія вирощування рослин та догляд за ними.

16.Технологія природного землеробства.

17.Технологія виготовлення виробів із шкіри.

18.Технологія плетіння виробів із лози.

19.Технологія плетіння виробів із соломи.

20.Технологія виконання електротехнічних робіт.

21.Технологія оздоблення виробів із деревини геометричним різьбленням.

22.Технологія виготовлення та оздоблення виробів із деревини різьбленням.

23.Технологія оздоблення виробів об'ємним різьбленням.

24.Технологія оздоблення виробів інтарсією (інкрустацією).

25.Технологія оздоблення виробів із деревини мозаїкою.

26.Технологія виготовлення виробів із деревини (з використанням ручних способів обробки).

27.Технологія виготовлення виробів із деревини (способом токарної обробки).

28.Технологія виготовлення виробів із сортового прокату (з використанням ручних способів обробки).

29.Технологія виготовлення виробів із сортового прокату (способом токарної обробки).

Додаток 3

Перелік варіативних модулів для 9-х класів:

1. Технологія виготовлення виробів, в'язаних гачком.
2. Технологія виготовлення виробів, в'язаних спицями.

3. Технологія виготовлення швейних виробів (машинним способом).

4. Технологія оздоблення одягу.

5. Технологія виготовлення виробів у техніці «макраме».

6. Технологія оздоблення виробів мережками.

7. Технологія оздоблення виробів гладьовими швами.

8. Технологія оздоблення виробів українською народною вишивкою.

9. Технологія виготовлення виробів, вишитих бісером.

10. Технологія вирощування рослин та догляд за ними.

11. Технологія природного землеробства.

12. Технологія заготівлі та зберігання продуктів.

13. Технологія приготування страв. Традиції української національної кухні.

14. Технологія плетіння виробів із лози.

15. Технологія плетіння виробів із соломи.

16. Технологія виготовлення виробів із шкіри.

17. Технологія виконання електротехнічних робіт.

18. Технологія оздоблення виробів із деревини геометричним різьбленням.

19. Технологія оздоблення виробів інкрустацією, інтарсією.

20. Технологія оздоблення виробів із деревини мозаїкою.

21. Технологія виготовлення виробів із деревини (з використанням ручних способів обробки).

22. Технологія оздоблення виробів із деревини різьбленням.

23. Технологія виготовлення виробів із деревини (способом токарної обробки).

24. Технологія виготовлення виробів із сортового прокату (з використанням ручних способів обробки).

25. Технологія виготовлення виробів із металу (способом токарної обробки).

26. Технологія ремонту та оновлення одягу.

27. Технологія оздоблення виробів об’ємним різьбленням.

28. Технологія писанкарства.

29. Технологія виготовлення сувенірів із текстильних матеріалів.

30. Підсумковий проект. Проектування та виготовлення комплексного виробу.

Додаток 4

Перелік модулів до варіативної складової програми предмета «Технології»

І. Терещук А. І. Методика організації проектної діяльності старшокласників з технологій : метод. посіб. для вчителів, навч. прогр., варіативні модулі / А. І. Терещук, С. М. Дятленко. – К. : Літера ЛТД, 2010. – 128 с.

1. Технологія бісерного плетіння на дротяній основі.
2. Технологія художнього різьблення по дереву.
3. Технологія геометричного (гострокутного) гуцульського різьблення.
4. Основи лісового господарства.
5. Технологія виготовлення макетів малих архітектурних форм.
6. Технологія вишивання технікою мережки.
7. Технологія художнього набивання на тканині.
8. Технологія плетіння спицями.
9. Технологія рельєфного різьблення.
10. Технологія розпису на склі.
11. Технологія соломоплетіння.
12. Технологія інкрустації виробів з деревини.
13. Технологія токарної обробки деревини.
14. Технологія вишивання стрічками.

ІІ. Терещук А. І. Технології. 10–11 класи. Навчальна програма. Рівень стандарту, академічний рівень. Варіативні модулі / А. І. Терещук, Н. І. Боринець, С. М. Дятленко, В. К. Сидоренко, Г. В. Терещук, І. Ю. Ходзицька, – Кам'янець–Подільський:Аксіома, 2010. – 140 с.

1. Основи об'ємного ком'ютерного моделювання.
2. Технологія виготовлення аплікації з текстильних матеріалів та фурнітури.
3. Технологія в'язання гачком.

4. Технологія виготовлення виробів із сучасних деревинних матеріалів.

5. Технологія виготовлення дитячого одягу.

6. Технологія виготовлення листівок.

7. Технологія виготовлення м'якої іграшки.

8. Технологія виготовлення української народної ляльки-оберега.

9. Технологія виготовлення подарункових упаковок з текстильним декором.

10. Технологія виготовлення штучних квітів.

11. Технологія вишивання шовковими стрічками.

12. Технологія дизайну інтер'єру.

13. Технологія дизайну предметів інтер'єру.

14. Технологія дизайну шкільних та офісних інтер'єрів.

15. Технологія клаптикового шиття (печворк).

16. Технологія ліплення.

17. Технологія матчворку (конструювання із сірників).

18. Технологія ниткової графіки.

19. Технологія об'ємної вишивки.

20. Технологія пірографії (випалювання по деревині).

21. Технологія писанкарства.

22. Технологія ручного розпису тканин (батик).

23. Технологія ручного ткацтва.

24. Технологія хлібопекарського та кондитерського виробництва.

25. Технологія художньої обробки деревини випилюванням.

ІІІ. Боринець Н. І. Трудове навчання : збірник варіативних модулів: Технології. 10–11 класи. / упорядник Л. Рак. – К. : Шк. Світ, 2011. – 120 с.

1. Технологія вишивання весільних рушників.

2. Технологія вишивання сорочки.

3. Технологія вишивання бісером.

4. Технологія бісерного ткацтва.

5. Технологія декупажу.

6. Технологія пошиття швейних виробів (із суцільнокроєним рукавом, на основі нічної сорочки).

7. Технологія конструювання та моделювання швейних виробів.

8. Технологія конструювання жіночого одягу.

9. Технологія пошиття плечового виробу з капюшоном (за журнальною викрійкою).

10. Технологія пошиття домашнього взуття.

11. Технологія печворку, в’язаного гачком.

12. Технологія валяння виробів.

13. Технологія мозаїки по деревині (маркетрі).

14. Технологія макетування зброї.

15. Технологія електротехнічних робіт (виготовлення електрифікованих виробів).

16. Технологія довбарства.

17. Технологія виготовлення виробів із екструдованого пінополістеролу.

18. Технологія художньої в’язі.

19. Технологія шкіряної пластики.

20. Технологія ремонту та виготовлення меблів.

21. Технологія виготовлення штучних приманок для вудіння риби.

УГОРСЬКА МОВА
ТА ІНТЕГРОВАНИЙ КУРС «ЛІТЕРАТУРА»

(УГОРСЬКА ТА ЗАРУБІЖНА)

У 2016/2017 навчальному році вивчення **угорської мови** у навчальних закладах з угорською мовою навчання здійснюється **за програмами:**

5-8 класи

- «Угорська мова» для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою (автори: Браун Є.Л., Бардош Н.С., Зикань Х.І., Кейс М.Ю., Пердук І.Е. – 2013);
- 2016 р. підготовлено новий **підручник «Угорська мова» 8 клас** (автори: Є. Браун, Х. Зикань, Є. Ковач-Буркуш, видавництво «Світ»), створений відповідно до нової державної програми. Навчальні заклади поки що не отримують новий підручник, рекомендуємо навчальний матеріал вивчати за старим підручником («Угорська мова» 8 кл. автор: Ковтюк І.Я., вид.: Букрек, 2008 та «Угорська мова» 8 кл. автор: Лотор-Пердук О.К. вид.: Світ, 2008). Теми, яких нема у старому підручникові, можна знайти у фаховій літературі.

9 класи

- «Угорська мова» для 5-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою (за ред. Ковтюк І.Я. – Чернівці: Букрек, 2005).

10-11 класи

- «Угорська мова» для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою (автори: Черничко С.С., Берегсасі О.Ф., Браун Є.Л. – 2010).

У 2016/2017 навчальному році вивчення **угорської мови, як другу іноземну** в навчальних закладах **з українською мовою навчання** здійснюється **за програмами:**

5-9 класи

- «Угорська мова» для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням **українською мовою** (автори: Черничко С.С., Берегсасі О.Ф., Браун Є.Л. – 2015).

У 2016/2017 навчальному році вивчення **інтегрованого курсу «Література»** (угорська та зарубіжна) у навчальних закладах з угор-ською мовою навчання здійснюється **за програмами:**

5-8 класи

- «Література» (угорська та зарубіжна) для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою (автори: Браун Є.Л., Бардош Н.С., Зикань Х.І., Кейс М.Ю., Пердук І.Е. – 2013);
- У 2016 р. підготовлено новий **підручник інтегрований курс «Література»** (угорська та зарубіжна) **8 клас** (автор: Дебрецені О.О., видавництво «Світ»), створений відповідно до нової державної програми. Навчальні заклади поки що не отримують новий підручник, рекомендуємо навчальний матеріал вивчати за старим підручником («Література» 8 кл. автор: Дебрецені О.О. вид.: Світ, 2008 та «Література» 8 кл. автор: Кейс М.Ю. вид.: Букрек, 2008). Теми, яких нема у старому підручникові, можна знайти у фаховій літературі.

9 класи

- «Література» (угорська та зарубіжна) для 5-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою (за ред. Ковтюк І.Я. – Чернівці: Букрек, 2005).

10-11 класи

- «Література» (угорська та зарубіжна) для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою (автори: Браун Є Л., Берегсасі О.Ф., Гулачі Є.Л., Олас Е.Б., Пенцкофер І.І. – 2010).

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

У 2016/2017 навчальному році **вивчення української літератури в 5-8 класах** здійснюватиметься за навчальною програмою (зі змінами, затвердженими наказами Міністерства від 04.08.2014 № 895, від 29.05.2015 № 585): Українська література. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Освіта, 2013.

У **9 класах** – за програмою: Українська література. 5-12 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів К.: Ірпінь: Перун, 2005 (зі змінами, затвердженими наказом Міністерства від 29.05.2015 № 585).

Вивчення української літератури в **10-11 класах** загальноосвітніх навчальних закладів – за програмами, затвердженими наказом Міністерства від 28.10.2010 № 1021, крім академічного рівня та рівня стандарту. Рівень стандарту та академічний рівні затверджені наказом Міністерства від 14.07. 2016 № 826).

Програми розміщені на офіційному сайті МОН за посиланням: http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html.

Науково-методичною радою з питань освіти МОН протягом 2015/2016 навчального року схвалено для використання в загальноосвітніх навчальних закладах навчальні **програми курсів за вибором та факультативів з української літератури**:

«Поетика», 5-6 класи (автор О.Колінченко);

«Казка як епічний жанр», 5-7 класи (автори Є.Квітень, А.Ткач);

«Література рідного краю», 5-11 класи (укладачі П.Ходанич, Л.Ходанич, Т.Гнаткович);

«Літературне краєзнавство», 5-11 класи (автори А.Ткач, Я.Пінтяк);

«Звичаї та обряди українського народу в контексті художньої літератури», 8 (9) класи (автори А.Ткач, Н. Клим);

«Слов'янська міфологія у творчому доробку українського письменства», 8-11 класи (укладач К.Богачук);

«Українознавство», 9 клас (автор І.Головай);

«Основи зорової (візуальної) поезії», 9-11 класи (автор О.Колінченко);

«Українська література. 5-11 класи» (укладачі О.Береш, Т.Гнат-кович, О.Ківеждій, Н. Ребрик, М.Шкурда).

«Сучасне франкознавство», 10-11 класи (укладач Н.Бондаренко).

Звертаємо увагу на зміни, внесені в 2015 році до навчальних програм з української літератури для 8 та 9 класів.

8 клас (програма 2013 року)

Вилучено з програми поезію Лесі Українки «Ви щасливі, пречистії зорі», твори В. Самійленка, Остапа Вишні, повість О.Бердника «Хто зважиться – вогнем наречеться».

Включено в програму твір Володимира Дрозда «Білий кінь Шептало», повість Юрія Винничука «Місце для дракона».

Вилучено літературознавчі поняття: силабо-тонічне віршування», «трискладові віршові розміри», «асоціативні образи», «літературний характер», «психологізм».

9 клас (програма 2005 року)

Вилучено з програми твори: баладу «Бондарівна», Притчу про сіяча, трактат Г.Сковороди «Вступні двері до християнської добронравності», повість Г. Квітки-Основ'яненка «Конотопська відьма», поезію М.Костомарова «Соловейко», поему Т.Шевченка «Великий льох», поетичні твори П.Куліша: «До рідного народу», «Троє схотінок», «Заворожена криниця», тему «З літератури ХХ століття».

Додано вірш Т.Шевченка «Заповіт».

Оповідання Марко Вовчок «Максим Гримач» замінено на повість «Інститутка».

Вилучено літературознавчі поняття: «силабо-тонічне віршування», «літературний напрям», «течія», «психологізм у літературі», «роман-хроніка».

Звертаємо увагу, що запропонована у програмі кількість часу на вивчення кожного розділу, теми є орієнтовною, учитель може її змінювати (у межах 70 годин). Резервний час можна використовувати для уроків розвитку мовлення, контрольного оцінюван-

ня, різних видів творчих та інших робіт (екскурсій, диспутів, семінарів).

В основній школі біографія письменників загалом не вивчається, вона згадується лише вибірково, диференційовано. З 9-го класу зміст навчального матеріалу доповнюється розглядом біографій письменників, хоча й у доступних межах.

Курс української літератури у **8 класі** структуровано за такими взаємопов'язаними тематично-проблемними блоками: «Усна народна творчість», «Світ української поезії», «Національна драма», «З української прози», «Український гумор і сатира».

До кожного з них відповідно до вікових особливостей учнів підібрані тексти, які за своїм змістом дають можливість максимально репрезентувати ту чи іншу тему.

З метою розвантаження навчальної програми, підвищення якості шкільної літературної освіти **внесено зміни до навчальної програми з української літератури (10-11 класи, рівень стандарту та академічний рівень)**, а саме:

10 Клас

Вилучено з програми теми: Вступ.

Вилучено з програми твори: поезії І.Франка «Безмежнеє поле…»,»Розвивайся, ти високий дубе…», Лесі Українки «І ти колись боролась, мов Ізраїль», «Все-все покинуть, до тебе полинуть…», «To be or not to be?».

Змінено кількість годин на вивчення творчості: Панаса Мирного (2 год.), Івана Карпенка-Карого (4 год.), М. Старицького (2 год.), І. Франка (10 год.), Б. Грінченка (2 год.), М. Коцюбинського (6 год.), Лесі Українки (8 год.), В. Винниченка (3 год.), узагальнення та систематизацію вивченого – 4 год.).

Змінено послідовність вивчення тем: творчість Б. Грінченка вивчатиметься перед творчістю І. Франка.

Конкретизовано назву твору М. Старицького: «**Облога** Буші».

11 клас

Вилучено з програми теми: творчість Г. Косинки; вступ до теми «Драматургія другої половини ХХ – поч. ХХІ ст.»; українська російськомовна поезія; огляд прози Уласа Самчука, Т. Осьмачки, Д. Гуменної, Наталени Королевої («Еміграційна література (огляд)»).

Вилучено з програми твори: новелу Ю. Яновського «Подвійне коло»; усмішку Остапа Вишні «Як варити і їсти суп з дикої качки»; поезії В. Стуса «Мені зоря сіяла рано вранці», «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе».

Змінено кількість годин на вивчення творчості: П. Тичини (3 год.), Ю.Яновського (2 год.), Богдана-Ігоря Антонича (1 год.), О. Довженка (4 год.), Л. Костенко (5 год.), Олеся Гончара (2 год.), В. Шевчука (4 год.), узагальнення та систематизацію вивченого (3 год.).

Зменшено кількість творів для вивчення напам'ять: Богдан-Ігор Антонич – 1 поезія; творчість поетів-шістдесятників – 1 поезія; Л. Костенко – 1 поезія.

Вилучено літературознавчі поняття: «повість-хроніка», «театр корифеїв», «віршові розміри (повторення)», «взаємопроникненні літературних родів» (10 клас); «художній час і простір», «умовність зображення» (11 клас).

Уведено поняття: «психологічна новела» (10 клас).

Вилучено конкретизацію видів творчих робіт. Їх вибір віддано на розсуд вчителя.

Внесено зміни до анотацій програм і Державних вимог до рівня навчальних досягнень учнів.

З метою рівномірного розподілу навантаження учнів протягом навчального року подаємо **рекомендовану кількість видів контролю з української літератури (за класами)**. Поданий у таблиці розподіл годин є **мінімальним і обов'язковим** для проведення в кожному семестрі. Учитель-словесник на власний розсуд може збільшити кількість видів контрою відповідно до рівня підготовки учнів, особливостей класу тощо.

Обов'язкова кількість видів контролю

5–9 класи

Класи	5		6		7		8		9	
Семестри	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Контрольні роботи у формі: контрольного класного твору;	2 –	3 1	3 1	3 1	3 1	3 1	3 1	3 1	3 1	3 1
виконання інших завдань (тестів, відповідей на запитання тощо)	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Уроки розвитку мовлення*	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)
Уроки позакласного читання	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1
Перевірка зошитів	4	5	4	5	4	5	4	5	4	5

У 8-9 класах із поглибленим вивченням української літератури пропорційно збільшується кількість контрольних робіт та уроків розвитку мовлення (на розсуд учителя-словесника визначається кількість і види контрольних робіт).

10-11 класи

Класи	10		11			10		11	
Семестри	I	II	I	II		I	II	I	II
	Рівень стандарту, академічний					Профільний рівень			
Контрольні роботи у формі: контрольного класного тво-	3 1	3 1	3 1	3 1		4 1	4 1	4 1	4 1

ру; виконання інших завдань (тестів, відповідей на запитання тощо)	2	2	2	2		3	3	3	3
Уроки розвитку мовлення*	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)		2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)
Уроки позакласного читання	1	1	1	1		2	2	2	2
Перевірка зошитів	4	5	4	5		4	5	4	5

У кожному семестрі обов'язковим є проведення двох уроків розвитку мовлення: одного уроку усного розвитку мовлення, а другого – письмового. Умовне позначення у таблиці – **(у + п).**

Оцінку за ведення зошита з української літератури виставляють у кожному класі окремою колонкою в журналі раз на місяць і враховують як поточну до найближчої тематичної. Під час оцінювання зошита з літератури слід ураховувати наявність різних видів робіт; грамотність (якість виконання робіт); охайність; уміння правильно оформлювати роботи (дотримання вимог орфографічного режиму).

Оцінка за контрольний твір з української літератури є середнім арифметичним за зміст і грамотність, яку виставляють в колонці з датою написання роботи, надпис у журнальній колонці «**Твір»** не робиться.

Оцінку за читання напам'ять поетичних або прозових творів з української літератури виставляють у колонку без дати з надписом *«***Напам'ять»**.

Під час підготовки вчителів до уроків радимо використовувати періодичні фахові видання: журнали «Дивослово», «Українська мова і література в школі», «Українська мова і література в школах України», «Українська література в загальноосвітній школі», газету «Українська мова та література».

УКРАЇНСЬКА МОВА

У 2016/2017 навчальному році вивчення української мови здійснюватиметься за такими програмами:

у **5-8 класах** за навчальною програмою для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів: Українська мова. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. − К.: Видавничий дім «Освіта», 2013 (зі змінами, затвердженими наказом Міністерства від 29.05.2015 № 585);

у **9 класах** загальноосвітніх навчальних закладів − за програмою: Українська мова. 5-12 класи. − К.: Ірпінь: Перун, 2005 (зі змінами, затвердженими наказом Міністерства від 29.05.2015 № 585);

у **10-11 класах –** за програмами, затвердженими наказом Міністерства від 28.10.2010 № 1021, крім рівня стандарту; **рівень стандарту за змінами**, затвердженими наказом **Міністерства від 14.07.2016 № 826**.

Програми розміщені на офіційному сайті МОН за **посиланням:** http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html.

Зміст програм з української мови для 5-9 класів та 5-12 класів, зокрема для 8 та 9 класів, у 2015 році зазнав розвантаження, а саме: як у мовленнєвій, так і мовній змістових лініях спрощено й вилучено теми, що не є важливими у формуванні в учнів комунікативної компетентності, передбачає готовність учня застосовувати здобуті знання й набуті вміння й навички для розв'язання проблем, що виникають у реальному житті. Тож зазначені зміни для 8 класів стосуються програми для 5-9 класів, зміни для 9 класів – програми для 5-12 класів.

Клас	Спрощено тему	Вилучено тему	Додано тему	Перенесено тему	Змінено формулювання тексту програми
8 клас (за програмою 2013)	*У мовленнєвій змістовій лінії, підрозділі «Відтворення тексту» спрощено шляхом заміни виду роботи: «Вибірковий переказ розповідного*	*У мовленнєвій змістовій лінії, підрозділі «Відтворення тексту» вилучено «Стислий переказ розповідного тексту з елеме-*	*У розділі «Повторення та узагальнення вивченого» додано на повторення теми: «Лексикологія. Фразеологія. Морфологія.*	*З розділу **«Синтаксис. Пунктуація»,** зокрема з підрозділу **«Словосполучення. Речення»** перенесено теми*	***Здійснено перерозподіл годин:** знято 2 год. із теми «Речення із звертаннями, вставними словами (словос-*

	тексту з елементами опису пам'яток історії й культури в ***науковому*** *стилі»(усно) замінено на «в* ***художньому»;*** *«****Вибірковий*** *переказ розповідного тексту з елементами опису пам'яток історії й культури в публіцистичному стилі» (письмово) замінено на «****докладний переказ****».*	*нтами опису місцевості в художньому стилі»(усно); «Докладний переказ тексту художнього стилю із творчим завданням» (письмово). У мовленнєвій змістовій лінії, підрозділі «Створення власних висловлень» вилучено «Твір-оповідання на основі почутого (з обрамленням)». У розділі «Повторення та узагальнення вивченого» вилучено матеріал на повторення про словосполучення й речення; члени речення (також однорідні); звертання; вставні слова, просте й складне речення; пряма мова й діалог.* ***З розділу «Синтаксис. Пунктуація», зокрема з підрозділу «Словосполучення. Речення»,*** *вилучено «Види речень за метою висловлювання й емоційним забарвленням речення (повторення)», «Речення поширені й непоширені». У всіх розділах програми для 8 класу в рубриці*	*Основні правила правопису (за вибором учителя)»; внесено відповідні зміни в державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів****.***	*«Порядок слів у реченні. Логічний наголос», «Речення двоскладні й односкладні» до підрозділу «Просте речення» .*	*полученнями, реченнями)» і додано до теми «Речення з відокремленими членами» .*

		«Внутрішньо-предметні зв'язки» вилучено підпункти: «Лексикологія. Фразеологія», «Текст (риторичний аспект)».			
9 клас (за програмою 2005)	*У розділі* ***«Повторення вивченого у 8 класі. Просте неускладнене й ускладнене речення» у рубриці «Внутрішньопредметні зв'язки»*** *спрощено представлення пунктів «Лексикологія і фразеологія», «Культура мовлення й стилістика», «Текст (риторичний аспект)». У розділах* ***«Синтаксис. Пунктуація»*** *Пряма й непряма мова (повторення й поглиблення)», «Складне речення і його ознаки», «Безсполучникове складне речення», «Складне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язку»* ***у рубриці «Внутрішньопредметні зв'язки» спрощено представлення пунктів «Лексикологія і фразеологія», «Текст (риторичний аспект)».***	***У розділі «Відомості про мовлення»*** *вилучено матеріал про текст, основні ознаки його, види міжфразних зв'язків.* ***У підрозділі «Монологічне мовлення»:*** *вилучено: «Твір-роздум у публіцистичному стилі мовлення на морально-етичну тему» (усно); «Твір у публіцистичному стилі мовлення на суспільну тему» письмово).*	***У розділі «Складнопідрядне речення»*** *додано тему «Підрядні сполучники й сполучні слова в складнопідрядних реченнях».*		*Здійснено перерозподіл годин* ***(1 год.*** *знято з підрозділу* ***«Текст як одиниця мовлення й продукт мовленнєвої діяльності»),*** *додано до* ***«Повторення й систематизація вивченого»*** *в кінці року.* ***У розділі «Пряма й непряма мова як засоби передачі чужої мови»*** *внесено уточнювальні правки: «Пряма й непряма мова* ***(повторення й поглиблення)».*** *У розділі* ***«Текст як одиниця мовлення й продукт мовленнєвої діяльності»*** *внесено уточнювальні правки:* ***«Будова*** *тексту», «Повторення вивчених* ***розділових знаків*** *у простому й складному реченнях».*

Звертаємо увагу на зміни, внесені внаслідок розвантаження програми для 10-11 класів (рівень стандарту).

Зокрема, здійснено перерозподіл годин на вивчення мовленнєвої й мовної змістових ліній. У ***мовленнєвій змістовій лінії*** програми зменшено кількість годин на її вивчення (у 10 кл. з 19 год. до 14 год., у 11 кл. – з 20 год. до 18 год.); уточнено й спрощено види творчих робіт щодо поділу їх на усні й письмові форми виконання учнями; спрощено види робіт, наприклад, *реферат*, *доручення* тощо, які учні навчилися виконувати в попередніх класах; спрощено види робіт і висвітлення мовленнєвознавчих понять відповідно до вікових особливостей учнів; вилучено види роботи, наприклад, переклад, відповідь на екзамені як види роботи, що не є актуальними; спрощено види переказів, творів і зменшено кількість їх із метою розвантаження й вивільнення часу для роботи над удосконаленням власних письмових висловлень; внесено відповідні зміни до державних вимог до рівня мовленнєвої компетентності учнів старшої школи.

У ***мовній змістовій лінії*** збільшено кількість годин на її вивчення (у 10 кл. з 16 год. до 21 год., у 11 кл. – з 15 год до 17 год.); ущільнено, а також вилучено теми, які, по-перше, не є істотними в забезпеченні належного рівня комунікативної компетентності, по-друге, не мають практичного застосування у власному усному й писемному мовленні школярів або вже вивчені й удосконалені учнями в 5-8 класах. Відповідно узгоджено зміст державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів із розвантаженим змістом навчального матеріалу.

У ***діяльнісній змістовій лінії*** уточнено державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, удосконалено загальнонавчальні, організаційні, контрольно-оцінні уміння, ціннісні орієнтації, що забезпечать оптимальність мовленнєвої діяльності учнів.

Спрощено й внесено зміни в змістове наповнення, тематику для реалізації ***соціокультурної змістової лінії***.

Клас	Спрощено тему	Вилучено тему	Додано тему	Перенесено тему
10 клас	**Мовленнєва змістова лінія** – зменшено кількість годин на вивчення з 19 год. до 14 год.			
	У мовленнєвій змістовій лінії, підрозділі **«Письмо»** спрощено шляхом заміни видів роботи. «Переказ із творчим завданням» змінено на «**Докладний** переказ тексту з творчим завданням»	У розділі **«Культура мовлення і спілкування»** вилучено: «Спілкування як обмін інформацією», «Особливості усного і писемного спілкування», «Вербальні й невербальні засоби спілкування», «Мовленнєва діяльність. Рецептивні й продуктивні види мовленнєвої діяльності. Сприйняття, розуміння, відтворення, створення інформації», «Етика професійного спілкування». **У розділі «Види мовленнєвої діяльності» у підрозділі «Аудіювання» вилучено**: «Складання тематичних виписок, цитат», «Прослуховування аудіотекстів з метою підготовки власного виступу». **У підрозділі «Говоріння» вилучено**: «Переказ прослуханого монологічного висловлювання. Переказ прочитаного тексту на професійну тему. Переказ із творчим завданням. Виступ публіцистичного характеру. Відповідь на екзамені». **У підрозділі «Письмо» вилучено**: «Тематичні виписки, тези. Бібліографія. Вітальний адрес. Реферат. Нарис про людину – видатного представника певної професії (відповідно до профілю класу винахідника, ученого, дослідника, конструктора). Вітальна промова, доручення. Анотація. Офіційний лист». **Розділ «Переклад».**	У розділі **«Види мовленнєвої діяльності» у підрозділі «Письмо» додано**: докладний переказ тексту з творчим завданням. Твір-роздум на суспільно-політичну тему в публіцистичному стилі. Електронний лист. Смс-повідомлення.	
	Мовна змістова лінія – збільшено кількість годин на вивчення 16 год. до 21 год.			
		У **розділі «Вступ»** вилучено тему «Функції мови і мовлення: комунікативна (пізна-	У **розділі «Вступ»** додано тему «Повноцінне функціонування україн-	

		вальна), кумулятивна, естетична, експресивна. Роль мови у формуванні й самовираженні особистості». У розділі **«Узагальнення і систематизація найважливіших відомостей з орфоепії, фонетики, лексикології, фразеології, будови слова, словотвору, морфології, стилістики»** вилучено: «Рівні мовної системи. Функціонування в тексті основних одиниць мови: звуків мовлення, значущих частин, слів, словосполучень, речень. Стилістичні засоби фонетики. Морфологічна будова слова. Основні орфограми в коренях, префіксах та суфіксах. Стилістичні особливості значущих частин слова. Творення слів. Стилістичні засоби словотвору. Абревіатури в науковому стилі. Лексикологія. Зміни в лексичній системі української мови. Професійна лексика. Терміни. Власне українська лексика. Синонімічне багатство мови. Складні випадки слововживання. Роль фразеологізмів у професійному мовленні. Стилістичні засоби лексикології та фразеології. Роль Інтернету в мовній і мовленнєвій освіті. Система частин мови. Рід відмінюваних і невідмінюваних іменників, їх стилістичні особливості. Особливості вживання назв за професією, посадою, званням тощо. Стилістичні засоби морфології. Варіанти відмінкових форм. Кличний відмінок іменника». **Розділ «Орфографічно-пунктуаційний практикум».**	ської мови – запорука європейського розвитку держави». У розділі **«Узагальнення і систематизація найважливіших відомостей із орфоепії, фонетики, лексикології, фразеології, будови слова, словотвору, морфології, стилістики»** додано теми замість вилучених: «Правильна вимова голосних і приголосних звуків. Складні випадки правопису: слів із ненаголошеними голосними, спрощенням у групах приголосних, чергування голосних і приголосних звуків, префіксів і суфіксів, м′якого знака, апострофа, великої букви, слів із подвоєнням і подовженням приголосних, імен та імен по батькові, прізвищ, складних слів і слів іншомовного походження, прислівників. Будова слова. Способи словотвору. Лексикологія. Лексичне значення слова. Багатозначні й однозначні слова. Шляхи збагачення лексики української мови. Синоніми, омоніми, антоніми, пароніми. Синонімічне багатство мови. Лексична сполучуваність. Складні випадки слововживання. Фразеологізми в мовленні. Частини мови. Складні випадки відмінювання іменників, прикметників, числівників».	

	Соціокультурна змістова лінія			
	Спрощено й внесено зміни в змістове наповнення, тематику для реалізації ***соціокультурної змістової лінії.***	Українська мова – державна. Мова і естетика. Мова і етика Роль мови у формуванні особистості. Мовна особистість. Ремісник чи майстер. «Не бійтесь заглядати у словник» Духовний пантеон України. Дружба. Любов. Сім′я. Культура сімейних взаємин. Загальнолюдські цінності. Моя країна – Україна. Вищі освітні заклади України. Історія освіти в Україні. Освіта за кордоном. Що впливає на вибір професії. Моя майбутня професія. Український мовленнєвий етикет.	**Додано в орієнтовний зміст текстового матеріалу:** Повноцінне функціонування української мови – запорука європейського розвитку держави. Духовний світ українців. Мова злагоди й гармонії. Планування й організація власного життя. Сучасний гуманізм. Уміння любити й бути щасливим. Життєві цілі. Благодійність як норма життя. Волонтерство. Інтереси й стимули життя. Досягнення гармонії. Збереження здоров’я й життєдіяльності. Сила волі. Світ емоцій. Емоційна підтримка як потреба. Життєві цінності. Життя без конфліктів. Кроки морального вдосконалення. Виховання впевненості в собі. Моє покликання. Вибір професії. Суспільна думка.	
	Діяльнісна змістова лінія			
	Спрощено державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів.	Використання мовних засобів у навчальній діяльності з певною стилістичною метою. Застосування загальнонавчальних умінь у різних ситуаціях, зокрема нестандартних. Розробка й реалізація комунікативних стратегій і тактик в інтерактивній діяльності. Самоорганізація, самодисципліна в навчанні і творчості.	Уточнено й додано державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, удосконалено загальнонавчальні, організаційні, контрольно-оцінні уміння, ціннісні орієнтації, що забезпечать оптимальність мовленнєвої діяльності учнів, а саме: **Учень** *володіє* конкрет-	

			ними діями, операціями (аналізує, уявляє, застосовує, виявляє, порівнює, узагальнює, вибирає, оцінює тощо); *стає суб'єктом навчальної діяльності* (ставить цілі, мотивує власну пізнавальну діяльність, виявляє проблему, пропонує способи розв'язання її, визначає етапи, прогнозує, оцінює проміжні й відповідає за кінцеві результати роботи); *здійснює* самоконтроль у процесі навчальної діяльності; *використовує* здобуті знання, сформовані вміння й навички в різних ситуаціях, зокрема нестандартних.	
11 клас	**Мовленнєва змістова лінія** – зменшено кількість годин на вивчення з 20 год. до 18 год.			
	У мовленнєвій змістовій лінії, підрозділі **«Письмо»** спрощено шляхом заміни видів роботи. «Переказ із творчим завданням» видозмінено на «Докладний переказ тексту публіцистичного стилю із творчим завданням». Тему «Стаття» видозмінено в «Стаття до журналу або шкільного веб-сайту в публіцистичному стилі», Уточнено вид твору: «Твір-роздум на мора-	Вилучено розділ **«Культура мовлення і комунікація» і його теми:** «Поняття комунікації як діяльності учасників спілкування з метою інформаційного обміну та взаємовпливу. Усне й писемне ділове спілкування. Дотримання ознак культури мовлення – важлива передумова ефективної комунікації. Комунікація в професійній сфері. Особистість і комунікативна діяльність. Комунікабельність як риса характеру людини. Етика професійного спілкування. Модель вербальної комунікації: адресант (автор висловлювання), повідомлення, створене в певних умовах спілкування, адресат (той, кому адресоване повідом-	Розділ **«Культура мовлення і комунікація»** замінено на розділ **«Культура мовлення і стилістика»** й додано теми: Культура мовлення і стилістика. Норми сучасної української літературної мови (орфоепічні, правописні, лексичні, морфологічні, синтаксичні, стилістичні) і дотримання їх у мовленнєвій практиці. Основні характеристики мовлення й дотримання їх. Стилі мовлення. Стилістично нейтральна й стилістично забарвлена лексика. До підрозділу «Читання» конкретизовано назви стилів «Читання текстів	З розділу **«Створення власного мовлення. Говоріння. Діалогічне мовлення»** теми «Виступ на семінарах, зборах, конференція» Переговори» спрощено , видозмінено й перенесено в розділ «**Практична риторика»**

	льно-етичну тему в публіцистичному стилі». У підрозділі **«Ділові папери»** спрощено шляхом заміни видів роботи: «Протокол. Витяг із протоколу» замінено на «Резюме».	лення). Використання вербального й невербального коду (засобу передачі інформації) в комунікації. Міжкультурна комунікація і професійна діяльність. Універсальне й національне в міжкультурній комунікації. Символіка в міжмовній комунікації» Розділ **«Основи риторики»** змінено на **«Практична риторика» й вилучено з нього теми**: «Риторичні вимоги до мовця. Професійний імідж. Полеміка у професійному спілкуванні. Полемічні прийоми: спростування помилкового твердження фактами, критика доказів опонента, атака запитаннями тощо. Етика полемічної майстерності». У розділі **«Створення власного мовлення»** в підрозділі **«Говоріння»** вилучено теми «Переказ тексту на професійну тему із творчим завданням»; у підрозділі **«Письмо»** − «Звіт про виконану роботу», «Конспектування публічного виступу. Конспектування висловлювання, що сприймаються на слух. Відгук на телепередачу», «Протокол. Витяг із протоколу». Вилучено розділ **«Переклад».**	**художнього** і **наукового** стилів». У розділі **«Створення власного мовлення. Говоріння»** додано теми: «Виступ під час дискусії (підготовлений і непідготовлений) на суспільну або морально-етичну теми. Доповідь на науково-популярну або морально-етичну тему». У розділі **«Створення власного мовлення. Письмо»** тему «Переказ із творчим завданням» видозмінено на «Докладний переказ тексту публіцистичного стилю із творчим завданням». Тему «Стаття» видозмінено в «Стаття до журналу або шкільного вебсайту в публіцистичному стилі», Уточнено вид твору: «Твір-роздум на морально-етичну тему в публіцистичному стилі». До підрозділу ***«Ділові папери»*** додано вид роботи «Резюме».	
	Мовна змістова лінія – збільшено кількість годин на вивчення 15 год. до 17 год.			
		У **розділі «Вступ»** вилучено тему «Українська мова у світі. Українська діаспора». У розділі **«Узагальнення й систематизація найважливіших відомостей із синтаксису, пунктуації і стилістики»** вилучено теми: «Найважливіші відомості з синтак-	У **розділі «Вступ»** додано тему «Мовна стійкість як ключова риса національномовної особистості». У розділі **«Узагальнення й систематизація найважливіших відомостей із синтаксису, пунктуації і стилістики»** додано теми: Слово-	

		сису і пунктуації: словосполучення й речення, синтаксичні зв′язки в них. Класифікація речень за будовою. Стилістичні особливості простих і складних речень. Особливості вживання в мовленні односкладних і двоскладних, поширених і непоширених, повних і неповних, ускладнених і неускладнених простих речень. Особливості вживання в мовленні різних видів складних речень. Інтонування різних видів складних речень. Синтаксичний аналіз. Основні пунктограми в простому і складному реченнях, у реченнях із прямою мовою та в діалозі. Способи цитування. Текст як середовище функціонування мовних одиниць. Основні ознаки тексту: зв'язність, комунікативність, членованість, інформативність. Текст у професійному спілкуванні. Зміст і будова тексту. Складне синтаксичне ціле. Актуальне членування речення. Способи зв'язку речень у тексті. Класифікація текстів за сферою використання, метою, структурними особливостями. Види текстів у діловому, професійному мовленні. Тексти різних стилів, типів, жанрів мовлення. Основні види переробки тексту». **Розділ «Орфографічно-пунктуаційний практикум».**	сполучення й речення. Просте речення. Просте ускладнене речення. Односкладні речення. Складне речення. Типи складних речень за способом зв'язку частин їх: сполучникові й безсполучникові. Сурядний і підрядний зв'язок між частинами складного речення. Основні види складнопідрядних речень. Складнопідрядні речення з кількома підрядними частинами, розділові знаки в них. Безсполучникове складне речення й розділові знаки в ньому. Складне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язку. Синтаксична синонімія як джерело багатства й виразності мови. Особливості вживання в мовленні простих і складних речень. Розділові знаки в реченнях із прямою мовою і в діалозі. Способи цитування. Основні ознаки тексту: зв'язність, комунікативність, членованість, інформативність. Зміст і будова тексту Тексти різних стилів, типів, жанрів мовлення. Основні види роботи з текстом (редагування, скорочення, доповнення тощо). Стилістичні особливості синтаксису.	
	Соціокультурна змістова лінія			
	Спрощено й внесено зміни в зміс-	Українські народні промисли й ремесла	Герої, що залишилися з нами назавжди.	

	тове наповнення, тематику для реалізації ***соціокультурної змістової лінії.***	Права й обов'язки громадян. Українська мова у світі. Людина і Всесвіт. Цікава людина. Цікаві винаходи. Культура ділового спілкування. Мандрівки рідною землею. «Ти знаєш, що ти людина?» «Я вибрала долю собі сама» Інтернет-комунікації. Віртуальна мовна особистість.	Кроки до успіху. Мистецтво спілкування й критики. Здивування – крок до пізнання. Жити в злагоді з природою. Джерела радості. Ознаки чоловічої культури. Жіночність як спосіб життя. Турбота про власне здоров'я. Прекрасне в мистецтві й у дійсності.	
	Діяльнісна змістова лінія			
	Спрощено державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів.	Застосування в навчальній діяльності комунікативних мовних одиниць із певною стилістичною метою. Застосування загальнонавчальних умінь у різних ситуаціях, зокрема й нестандартних. Відбір комунікативних стратегій, реалізація і корекція комунікативних тактик у навчальній діяльності. Самоорганізація, самодисципліна в навчанні і творчості.	Уточнено й додано державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, удосконалено загальнонавчальні, організаційні, контрольно-оцінні уміння, ціннісні орієнтації, що забезпечать оптимальність мовленнєвої діяльності учнів, а саме: **Учень:** *володіє* конкретними діями, операціями (аналізує, уявляє, застосовує, виявляє, порівнює, узагальнює, вибирає, оцінює тощо); *стає суб'єктом навчальної діяльності* (ставить цілі, мотивує власну пізнавальну діяльність, виявляє проблему, пропонує способи розв'язання її, визначає етапи, прогнозує, оцінює проміжні й відповідає за кінцеві результати роботи); *здійснює* самоконтроль у процесі навчальної діяльності; *використовує* здобуті	

			знання, сформовані вміння й навички в різних ситуаціях, зокрема нестандартних.	

Кількість фронтальних та індивідуальних видів контрольних робіт з української мови в загальноосвітніх навчальних закладах з українською мовою навчання залишається незмінною.

Фронтально оцінюються аудіювання, читання мовчки, диктант, письмовий переказ і письмовий твір – мовні знання й уміння, запис яких здійснюється на сторінці класного журналу «Зміст уроку».

Індивідуально оцінюються *говоріння* (діалог, усний переказ, усний твір) і *читання вголос*. Для цих видів діяльності не відводять окремого уроку, проте відводять окрему колонку без дати на сторінці класного журналу «Облік навчальних досягнень». У І семестрі проводять оцінювання 2 видів мовленнєвої діяльності (**усний переказ, діалог**), результати оцінювання виставляють у колонку без дати й ураховують у найближчу тематичну. У ІІ семестрі проводять оцінювання таких видів мовленнєвої діяльності, як **усний твір і читання вголос,** яке здійснюється у 5-9 класах. Повторне оцінювання чотирьох видів мовленнєвої діяльності не проводять.

Перевірка мовних знань і вмінь здійснюється за допомогою завдань тестового характеру (на виконання їх відводиться орієнтовно 20 хвилин уроку) залежно від змісту матеріалу, що вивчається. Решта часу контрольного уроку може бути використано на виконання завдань з **аудіювання, читання мовчки** тощо**.**

Тематичну оцінку виставляють на підставі поточних оцінок з урахуванням контрольних робіт, а за семестр – на основі тематичного оцінювання.

Фронтальні види контрольних робіт (5-9 класи)

Форми контролю	**5**		**6**		**7**		**8**		**9**	
	І	**ІІ**	**І**	**ІІ**	**І**	**ІІ**	**І**	**ІІ**	**І**	**ІІ**
Перевірка мовної теми*	4	4	4	4	3	3	2	2	2	2
Письмо: переказ	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

твір	–	1	–	1	–	1	1	1	1	1
Правопис: диктант**	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Аудіювання*	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1
Читання мовч-ки*	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–

Фронтальні види контрольних робіт (10–11класи) (рівень стандарту, академічний рівень)

Форми контролю				
	10		**11**	
	I	**II**	**I**	**II**
Перевірка мовної теми*	2	2	2	2
Письмо: переказ	1	1	1	1
твір	1	-	1	-
Правопис: диктант**	1	1	1	1
Аудіювання*	–	1	–	1
Читання мовчки*	1	–	1	–

Фронтальні види контрольних робіт (10–11 класи) (філологічний напрям: профіль – українська філологія)

Форми контролю				
	10		**11**	
	I	**II**	**I**	**II**
Перевірка мовної теми*	3	3	3	3
Письмо: переказ	1	1	1	1
твір	1	1	1	1
Правопис: диктант**	1	1	1	1
Аудіювання*	1	1	1	1
Читання мовчки*	1	-	1	-

* Основною формою перевірки мовної теми, аудіювання й читання мовчки є тестові завдання.

** Основною формою перевірки орфографічної й пунктуаційної грамотності є контрольний текстовий диктант.

У таблицях зазначено мінімальну кількість фронтальних видів контрольних робіт, учитель на власний розсуд має право збільшувати цю кількість, залежно від рівня підготовленості класу, здібностей конкретних учнів, умов роботи тощо.

Оцінка за контрольний твір з української мови та переказ є середнім арифметичним за зміст і грамотність, яку виставляють у колонці з датою написання роботи (надпис у колонці «**Твір», «Переказ»** не робиться).

Кількість робочих зошитів з української мови визначається за класами:

5-9 класи – по два зошити;

10-11 класи – по одному зошиту.

Для контрольних робіт з української мови в усіх класах використовують по одному зошиту.

Ведення зошитів оцінюється від 1 до 12 балів щомісяця протягом семестру і вважається поточною оцінкою. Під час перевірки зошитів ураховується наявність різних видів робіт, грамотність, охайність, уміння правильно оформити роботи.

Під час підготовки вчителів до уроків радимо використовувати періодичні фахові видання: журнали «Дивослово», «Українська мова і література в школі», «Українська мова і література в школах України», газету «Українська мова та література».

УКРАЇНСЬКА МОВА В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ З НАВЧАННЯМ МОВАМИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

Володіння українською мовою має особливе значення для соціалізації громадян України всіх національностей, успішної інтеграції їх в українське суспільство, тому вивчення державної мови обов'язкове.

Навчання української мови як державної в 5-8 класах здійснюватиметься за розвантаженими (зі змінами, затвердженими наказом Міністерства від 29.05.2015 № 585).

Програми розміщені на офіційному сайті МОН.

Українська мова. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням **російською** мовою (укладачі: Н. Бондаренко, С. Караман, А. Ярмолюк, В. Кононенко, О. Савченко).

Українська мова. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням **румунською** мовою (укладачі: Н. Бабич, Н. Михайловська, Є. Квітень, А. Мораш, Т. Фонарюк).

Українська мова. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням **угорською** мовою (укладачі: Т. Гнаткович, Є. Борисова, А. Галас, К. Лавер, А. Лукач).

Українська мова. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням **молдовською** мовою (укладачі: С. Свінтковська, О.Бойко, С. Дмитрієв, Г. Могильницька, О. Пасат).

Українська мова. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням **польською** мовою (укладачі: М. Пилип, О. Бойцун, Н.Дуткевич, О. Мартиняк, О. Приставська, Н. Тушніцка).

Основна мета вивчення української мови у 5-9 класах загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин – допомогти учням опанувати граматику (морфологію і синтаксис) з використанням принципів особистісно зорієнтованої моделі навчання, навчити їх висловлювати думки, грамо-

тно писати й любити українське слово, сприяти розвиткові комунікативних навичок школярів. У процесі навчання української мови вчителю необхідно застосовувати знання та вміння учнів, набуті на уроках рідної мови. Відповідно структура таких уроків повинна бути добре продумана, не містити зайвого й вузько обмеженого у використанні навчального матеріалу, крім того, передбачати максимальну активність учителя: застосування сучасної методики викладання, реалізація нових здобутків лінгвістичної науки, а також належний науковий рівень викладу теоретичного матеріалу, який слід вдало поєднувати з його доступністю.

У 8 класі продовжується вивчення розділу мовознавства «Граматика», який називається «Синтаксис. Пунктуація». Синтаксис вивчає живе мовлення, текст, види речень, зв’язок слів у реченні. Як зазначив І. Огієнко, «синтаксис – цариця всіх наук про мову». Учні повинні знати види й будову словосполучень і речень, види і способи вираження членів речення; навчитися будувати словосполучення й речення, визначати головні і другорядні члени речення.

Сучасний учитель має передбачати не лише інформаційну і відтворюючу функції, а спонукати до співпраці, співтворчості, діалогу, самоосвіти тощо, бо кожен учень відчуває в ньому довіру до себе, знаходить елементи спілкування з ним; зорієнтовувати на мовленнєвий розвиток учнів, на формування в них чуття мови, мовної інтуїції, на виховання любові до української мови і спрямований на вироблення бажання її опанувати.

Використання сучасних педагогічних технологій полягає в попередньому проектуванні процесу навчання з урахуванням конкретної навчальної мети, які забезпечать успіх у засвоєнні учнями знань та формуванні у них умінь і навичок. Серед останніх – знаходять методи перевірки знань шляхом тестування. Тестові завдання також дозволяють учителю динамічно визначити рівень засвоєння учнями теоретичного матеріалу й уміння його застосовувати на практиці. Тести активізують пізнавальну діяльність школярів, сприяють розвитку в них уміння концентруватися, робити правильний вибір.

Методичний посібник «Тестові технології на уроках української мови та літератури у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням румунською мовою» (укладачі Є. Квітень, А. Мора-

раш, Т. Фонарюк) допоможе зекономити час на пошук теоретичних засад сучасних тестових технологій, класифікацій їх, змістових і оцінювальних принципів. Укладачі, враховуючи методичні рекомендації та специфіку румуномовних шкіл, обрали оптимальний варіант методичного посібника, у якому вдало поєднали теоретичні відомості та практичні завдання. На сьогодні його зміст актуальний, оскільки впродовж останніх років поряд із традиційними формами контролю все більшого поширення набуває зовнішнє незалежне оцінювання.

Усі повинні усвідомити те, що інноваційні стратегії сучасного уроку вимагають певних змін: від монотонності до ефективності, від традиційних підходів до нових.

Для ефективного вивчення української мови рекомендуємо також використовувати ряд проблемно-пошукових завдань, різноманітні види вправ і завдань, запитання для самоперевірки. Дидактичний матеріал має бути для засвоєння теоретичної інформації цікавим і різноманітним, наповнений багатим пізнавальним змістом, сприяти вихованню в учнів високих гуманістичних, патріотичних, естетичних почуттів, позитивно впливати на формування життєвих пріоритетів, національної самосвідомості. Переважно завдання повинні мати творчий характер і вчити мислити, порівнювати, робити висновки, узагальнення.

Для розвитку стилістичної компетенції проводять словникову роботу, метою якої є поповнення й удосконалення лексичного запасу школярів, що дозволяє не лише збагатитися мовними засобами української мови, а й розвиває пам’ять, допомагає цілісному сприйняттю і розумінню текстів. Окрім того, необхідно будувати урок за принципом «від меншого – до більшого», «від слова – до тексту»: сконструювати словосполучення, речення, підібравши слова, зробити переклад українського тексту румунською, молдовською, угорською та польською мовами і навпаки – це завдання, які дозволяють збагачувати мовлення, удосконалювати його, виробляти орфографічні та пунктуаційні навички. Обов’язковим має бути прийом «Творча робота», спрямований на вироблення в учнів уміння стилістично правильно оформлювати висловлювання відповідно до намірів та ситуації спілкування. Завдання із стилістичного синтаксису розкриють учням красу синтаксичних одиниць, стилістичну семантику і формаль-

но-граматичну структуру їх. Створений навчально-методичний посібник «Вчимося писати твори: методичний комплекс» (укладачі В. Шуляр, Т. Гнаткович, Н. Ребрик) сприятиме збагаченню словникового запасу учнів, поліпшенню їхньої мовної культури та правописної грамотності.

Під час вивчення української мови учням необхідно долучатися до загальної культури, до мовного багатства українців, розмаїття і величі їхніх духовних традицій і звичаїв, до осягнення вічних цінностей у житті людини: краси природи, любові до краю, де живеш, поваги до людей, які тебе оточують, – а це є кроком до формування духовно збагаченої, інтелектуально розвиненої та національно свідомої особистості.

Інноваційна сутність навчання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах із навчанням мовами національних меншин полягає в тому, що учень стає активним співтворцем навчально-виховного процесу, створюються повноцінні умови для його творчого самовираження, самопізнання, саморозвитку.

Навчання української мови у 9, 10-11 класах буде продовжено за навчальними програмами для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням мовами національних меншин **зі змінами**:

з навчанням російською та польською мовами:

«Українська мова» для 5-9 класів (10-11 кл. – рівень стандарту) загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою (Н.Бондаренко, С.Косянчук, В.Кононенко);

академічний рівень – «Українська мова» для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою (Н.Бондаренко, С.Косянчук, В.Кононенко);

з навчанням угорською мовою:

«Українська мова» для 5-9 класів (10-11 кл. – рівень стандарту) загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою (Т.Гнаткович, Є.Борисова, А.Галас, К.Лавер, А.Лукач);

академічний рівень – «Українська мова» для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою (Т.Гнаткович, А.Лукач, Є.Борисова);

з навчанням румунською та молдовською мовами:

«Українська мова» для 5-9 класів (10-11 кл. – рівень стандарту) (Н.Бабич, Є.Квітень, А.Мораpаш, Т.Фонарюк);

академічний рівень – «Українська мова» для 10-11 класів (Н. Бабич, Н. Михайловська, Є. Квітень, А. Мораpаш, Т. Фонарюк).

Вивчення української літератури у 5-8, 10-11 класах загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин здійснюється за навчальною програмою та підручниками для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання; у 9 класі вчителі працюють за навчальною програмою з української літератури за редакцією О. Івасюк із урахуванням змін, унесених до неї, та підручниками цього ж авторського колективу.

ФІЗИКА

НАВЧАЛЬНІ ПРОГРАМИ

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 № 1392 «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти», у 2016/2017 навчальному році 7-8 класи загальноосвітніх навчальних закладів працюватимуть за навчальною програмою,затвердженою наказом Міністерства № 664 від 26.06.2012 року з урахуванням змін, затверджених наказом Міністерства № 585 від 29.05.2015 (http://iitzo.gov.ua/serednya-osvita-navchalni-prohramy/).

Під час викладання фізики в 9 класах варто користуватись Програмою для загальноосвітніх навчальних закладів. Фізика. Астрономія. 7-12 класи. – К.: Ірпінь: Перун, 2005.

У 8-9 класах з поглибленим вивченням фізики потрібно користуватися «Програмою для 8-9 класів з поглибленим вивченням фізики» (Збірник навчальних програм для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням предметів природничо-математичного та технологічного циклу. – К.: Вікторія, 2009).

У 10-11 класах фізика вивчатиметься відповідно до рівня, передбаченого навчальним планом загальноосвітнього навчального закладу за програмою «Фізика. 10-11 класи» – К.: «Поліграфкнига», 2010.

Програми для факультативів та курсів за вибором слід використовувати із «Збірника програм курсів за вибором і факультативів з фізики та астрономії. – Х.: Видавнича група «Основа», 2009».

Наголошуємо, що учитель може самостійно коригувати розподіл годин між темами обраних курсів за вибором та факультативів.

На виконання наказу Міністерства освіти і науки України від 06.02.2015 № 100 «Про розвантаження навчальних програм для учнів 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів» до навчальних програм внесено зміни, спрямовані на їх розвантаження, врахування вікових особливостей розвитку дитини, відповідність сучасному розвитку науки та технологій.

Усі програми розміщені на офіційному сайті Міністерства освіти і науки України (www.mon.gov.ua) та надруковані у фахових виданнях.

Розподіл годин на вивчення фізики здійснюється відповідно до Типових навчальних планів, перерахованих у листі Міністерства освіти і науки України «Про структуру 2016/2017 навчального року та навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів».

Нижче наведено розподіл кількості годин (тижневе навантаження) на вивчення фізики в основній і старшій школі:

7 клас	8 клас	8 клас (поглиблене вивчення фізики)	9 клас	9 клас (поглиблене вивчення фізики)	10 клас			11 клас		
					рівень стандарту	академічний рівень	профільний рівень	рівень стандарту	академічний рівень	профільний рівень
2	2	4	2	4	2	3	6	2	3	6

У 7–9 класах вивчається логічно завершений базовий курс фізики, який закладає основи фізичного знання на явищному (феноменологічному) рівні.

У старшій школі вивчення фізики відбувається залежно від обраного профілю навчання.

Особливостями навчальної програми для 7-8 класів є:

- забезпечення логічної завершеності базового курсу фізики (7-9 кл.) через орієнтацію його змісту на формування в учнів здатності і готовності до застосування фізичних знань у практичних життєвих ситуаціях, підкреслення універсального характеру законів збереження в природі, демонстрацію історичного шляху розвитку фізичної картини світу, ролі фізики як фундаментальної теорії сучасного природознавства, техніки і технологій;
- посилення компетентнісного підходу у формуванні змісту фізичної освіти на основі компетентнісної спрямованості вимог до рівнів навчальних досягнень учнів. Це, в свою чергу, зумовлює привнесення у зміст навчання фізики елементів, засвоєння яких орієнтоване на використання методів і форм активного

навчання фізики, зокрема навчальних проектів, що спрямовані на формування предметної та ключової науково-природничої компетентностей учнів. З цією метою в програмі запропоновано орієнтовні теми навчальних проектів і зазначено кількість навчальних годин, що виділяється на цей вид навчальної діяльності учнів;

- вилучення зі змісту освіти другорядних елементів, як правило, інформаційного спрямування і зменшення кількості дидактичних одиниць, засвоєння яких має репродуктивний характер або спрямоване на запам'ятовування;
- розширення академічної свободи вчителя шляхом надання йому можливості вносити корективи в планування навчального процесу, перерозподіляти навчальні години між темами, орієнтуючись на особливості побудови авторських методичних систем;
- пом'якшення вимог до обов'язковості виконання фронтальних лабораторних робіт, враховуючи наявну матеріально-технічну базу фізичних кабінетів, не знижуючи при цьому вимог до експериментальної підготовки учнів (результати виконання однієї з робіт до кожного розділу повинні бути обов'язково оцінені).

Перехід від знаннєвої парадигми навчання до навчання, заснованого на компетентностях, не означає протиставлення знань і компетентностей. Компетентність включає в себе знання й уміння, але не як формальну суму, а як інтегровану здатність застосовувати ці знання й уміння не тільки у «типових» навчальних ситуаціях, а й у більш широких життєвих.

Для формування предметної й ключових компетентностей учнів у процесі навчання фізики треба використовувати такі методи і форми організації навчального процесу, завдяки яким забезпечується мотивація навчання, стимулювання пізнавального інтересу, розвиток інтелектуальної й творчої діяльності учнів, формуються прийоми розумової діяльності, навички самооцінки і самоаналізу.

Предметна компетентність як особистісна характеристика учня передбачає реалізацію системи вимог, якими є предметні компетенції:

знати і розуміти основи фізичного тезаурусу (поняття, величини, закони, закономірності, моделі, формули, рівняння) для опису й пояснення основних фізичних властивостей та явищ довкілля, засад сучасного виробництва, техніки і технологій;

уміти застосовувати методи наукового пізнання і *мати навички* проведення дослідів, вимірювань, опрацьовувати дані (обчислення, побудова графіків), розв'язувати фізичні задачі; використовувати набуті знання в повсякденній практичній діяльності;

виявляти ставлення й оцінювати історичний характер знань з фізики, внесок видатних учених, роль і значення знань для пояснення життєвих ситуацій, застосування досягнень фізики для розвитку інших природничих наук, техніки і технологій, раціонального природокористування та запобігання їх шкідливого впливу на навколишнє природне середовище й організм людини.

Одним із ефективних засобів формування компетентностей є проектна діяльність. Виконання навчальних проектів передбачає інтегровану дослідницьку, творчу діяльність учнів, спрямовану на отримання самостійних результатів, під керівництвом учителя. У процесі вивчення того чи іншого розділу фізики окремі учні або групи учнів упродовж певного часу (наприклад, місяць або семестр) розробляють навчальні проекти. Учитель здійснює управління такою діяльністю і спонукає до пошукової діяльності учнів, допомагає у визначенні мети та завдань навчального проекту, орієнтовних прийомів дослідницької діяльності та пошук інформації для розв'язання окремих навчально-пізнавальних задач. Форму подання проекту учень обирає самостійно, або разом із учителем. Він готує презентацію отриманих результатів і здійснює захист свого навчального проекту. Захист навчальних проектів, обговорення й узагальнення отриманих результатів відбувається на спеціально відведених заняттях. Оцінювання навчальних проектів здійснюється індивідуально, за самостійно виконане учнем завдання. Кількість таких оцінювань може бути довільною.

Розв'язування фізичних задач – ще один дієвий засіб формування предметних і ключових компетентностей учнів з фізики. Треба підкреслити, що в умовах особистісно орієнтованого навчання важливо здійснити відповідний добір фізичних задач, який враховував би пізнавальні можливості й нахили учнів, рівень їхньої готовності до такої діяльності, розвивав би їхні здіб-

ності відповідно до освітніх потреб. За вимогами компетентнісного підходу вони повинні бути наближені до реальних умов життєдіяльності людини, спонукати до використання фізичних знань у життєвих ситуаціях, щоб учні розв'язуючи їх, могли добирати факти й знання із різних розділів фізики і суміжних наук для пояснення явища; застосовувати фізичні моделі, дослідницькі стратегії; демонструвати рівень сформованості інтелектуальних умінь (доводити та обґрунтовувати), а також демонструвати готовність застосовувати свої знання в нових ситуаціях; встановлювати зв'язок між окремими знаннями й критично оцінювати ситуацію; виявляти дослідницькі уміння; оцінювати свої дії і рішення тощо.

Упровадження компетентнісного підходу зумовлює переосмислення *технологій контролю й оцінювання навчальних досягнень учнів*. Контрольно-оцінна діяльність учителя, наразі трансформується з контролю й оцінювання предметних знань, умінь і навичок у бік оцінювання компетентностей – готовності і здатності учнів застосовувати здобуті знання і сформовані навички у своїй практичній діяльності.

Поточне оцінювання учнів при викладанні курсів за вибором доцільно здійснювати обов'язково з відповідними фіксованими записами в журналі. Необхідно передбачити різні форми поточного оцінювання: індивідуальне й фронтальне опитування, тестову форму контролю та оцінювання навчальних досягнень, різні види письмових робіт.

Удосконалення сучасного уроку

Від чого відштовхуватись у системі роботи з вдосконалення уроку?

Для забезпечення виконання дидактичних завдань уроків відповідно до їх мети потрібно надавати перевагу активним методам навчання, здійснювати діалог із учнями, пропонувати різні форми самостійної і творчої роботи, використовувати проблемно-пошуковий метод викладання нового матеріалу, створення на уроці ситуацій успіху, використання системи дидактичних посібників, різнорівневих вправ і тестових завдань.

Значну увагу потрібно приділяти визначенню форм взаємодії вчителя й учнів, добору таких методів роботи, які роблять процес

навчання осмисленим, сприяють формуванню й розвитку в учнів логічного мислення, бажання вчитися, самоосвіті й самореалізації учнів.

Головним недоліком на уроці є подання учням готових знань. Розробляючи моделі сучасного уроку вчитель має застосовувати психодіагностику, мікродослідження, практичне впровадження технології. Зробивши головним об'єктом уваги індивідуальність учня, вчителю потрібно працювати над створенням «банку даних» про індивідуальні можливості учнів. Основну увагу потрібно приділяти проведенню порівняльного аналізу результатів атестацій, тематичних та семестрових заліків, підсумків ДПА, участі в предметних олімпіадах, творчих конкурсах.

Матеріали для підготовки уроків і занять висвітлено на сторінках педагогічної методичної преси: у журналах «Фізика та астрономія в рідній школі» (видавництво «Педагогічна преса»), «Фізика в школах України» (видавнича група «Основа»), у науково-популярних журналах для школярів – «Колосок», «Фізика для допитливих», «Школа юного вченого», «Світ фізики», «Країна знань» тощо. У нагоді учителям стануть такі інформаційні ресурси:

http://www.nas.gov.ua
http://kyivenergo.ua/shco_take_energoefektivnist
http://7chudes.in.ua/
http://www.expocenter.com.ua/
http://levenia.com.ua

Звертаємо увагу педагогічних працівників, що у навчально-виховному процесі може використовуватися лише навчально-методична література, яка має відповідний гриф Міністерства освіти і науки. Перелік програм, підручників та навчально-методичних посібників, які рекомендовані Міністерством, друкується в «Інформаційному збірнику Міністерства освіти і науки України», фахових науково-методичних журналах, а також розміщено на сайті: www.mon.gov.ua.Із результатами конкурсного відбору підручників для учнів 8-х класів загальноосвітніх навчальних закладів можна ознайомитися на сайті МОН України за посиланням: http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/konkurs-pidruchnikiv-2016/.

Програмно-методичні матеріали щодо вивчення курсу фізики (орієнтовне календарно-тематичне планування для загальноосвітніх та профільних класів, завдання для підсумкового тематичного оцінювання) надруковані в фаховому виданні «Фізика в школах України».

На основі орієнтовних тематичних планів учитель розробляє календарно-тематичний план, в якому конкретизується обсяг навчального матеріалу.

У календарно-тематичному плануванні значні за обсягом теми доцільно поділити на підтеми, які містять логічно завершений навчальний матеріал.

Слід враховувати необхідність проведення різних видів самостійних робіт, включати завдання практичного характеру до змісту тематичних контрольних робіт.

Всі демонстрації та лабораторні роботи, які прописані в програмі є обов'язковими для виконання. При відсутності потрібного обладнання вчитель має право замінити демонстраційний експеримент на рівноцінний або використати матеріали Інтернет-ресурсів.

У разі застосування індивідуальної форми навчання, необхідно керуватися наказом МОН України від 19.05.2008 № 432 «Про внесення змін до Положення про індивідуальну форму навчання в загальноосвітніх навчальних закладах», екстернату – наказом Міністерства освіти і науки України від 19.05.2008 № 431 «Про затвердження Положення про екстернат у загальноосвітніх навчальних закладах».

Вимоги до перевірки зошитів регламентуються методичним листом Міністерства освіти і науки України від 27.12.2000 № 1/9-529 «Орієнтовні вимоги до виконання письмових робіт і перевірки зошитів з природничо-математичних дисциплін у 5-11 класах». Слід зауважити, що оцінка за ведення зошитів з фізики не виставляється.

Якщо учень був відсутнім на уроці, на якому проводилася лабораторна чи інша експериментальна робота, учителем визначається доцільність її відпрацювання. Вільна колонка після колонки з датою проведення цих видів робіт не залишається!

Вимоги щодо проведення, оформлення та оцінювання лабораторних робіт та робіт фізичного практикуму, здійснення ін-

структажів із безпеки життєдіяльності залишаються тими ж, що і в минулому році.

Звертаємо увагу, що первинний інструктаж із безпеки життєдіяльності здійснюється перед початком кожної лабораторної роботи, роботи фізичного практикуму, який реєструється на сторінці предмета класного журналу в графі «Зміст уроку», де робиться запис: «Інструктаж з БЖД» (без зазначення номера інструкції). Вимоги до ведення класного журналу регламентуються наказами Міністерства освіти і науки України від 03.06.2008 № 496 «Інструкція з ведення класного журналу учнів 5-11 (12) класів ЗНЗ», від 10.05.2011 № 423 «Про затвердження єдиних зразків обов'язкової ділової документації у загальноосвітніх навчальних закладах усіх типів і форм власності» (Класний журнал для V-XI класів.

Зразок оформлення сторінки обліку проведених занять у класному журналі з фізики

№ з/п	Дата	Зміст уроку	Домашнє завдання
		Тема 1. Електричне поле і струм	
1.	02/09	Електричне поле. Напруженість електричного поля.	Вивч. §
4.	13/09	Розв'язування задач.	Повт § розв'язати №
7.	20/09	Лабораторна робота № 1. Визначення ЕРС і внутрішнього опору джерела струму. Інструктаж із БЖД.	Повт § розв'язати №
8.	23/09	Аналіз лабораторної роботи № 1. Робота та потужність електричного струму.	Вивч. § розв'язати №
11.	07/10	Контрольна робота № 1* з теми «Електричне поле і струм».	Повт §
		Тема 2. Електромагнітне поле	
12.	01/10	Аналіз контрольної роботи №1. Електрична та магнітна взаємодії. Взаємодія провідників зі струмом. Індукція магнітного поля.	Повт § розв'язати №

** у випадку проведення запланованої контрольної роботи. В інших випадках тема закінчується уроком узагальнення знань.*

Вимоги щодо обсягу домашніх завдань регламентуються методичним листом Міністерства освіти і науки України від 29.10.2007 № 1/9-651 «Про обсяг і характер домашніх завдань учнів загальноосвітніх навчальних закладів».

Оцінювання навчальних досягнень учнів з фізики у2016/2017 навчальному році здійснюється відповідно до критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти (наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 13.04.2011 № 329). Обов'язковому оцінюванню підлягають навчальні досягнення учнів з предметів інваріантної та варіативної складових (курси за вибором, спеціальні курси) робочого навчального плану закладу.

Не підлягають обов'язковому оцінюванню навчальні досягнення учнів з факультативних, групових та індивідуальних занять, які фіксуються в окремому (спеціальному) журналі.

Контроль навчальних досягнень учнів здійснюється у вигляді поточного, тематичного, семестрового, річного оцінювання та державної підсумкової атестації.

Формами поточного оцінювання є індивідуальне та фронтальне опитування; тестова форма контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів; виконання лабораторних робіт;різних видів письмових робіт. Поточне оцінювання учнів проводиться безпосередньо під час навчальних занять або за результатами виконання домашніх завдань, усних відповідей, письмових робіт тощо. Інформація, отримана на підставі поточного контролю, є основою для коригування роботи вчителя на уроці.

Тематичномуоцінюваннюнавчальнихдосягненьпідлягаютьосновнірезультатививчення теми. Під час вивчення кожної теми учитель підтримує зворотній зв'язок з учнями через: поточне оцінювання, перевірку виконання домашніх завдань, ведення зошита, письмової контрольної роботи, виконання лабораторної роботи, виконання проекту.

У структурі викладу теми рекомендуємо підтримувати проведення уроку узагальнення знань, умінь, навичок та уроку корекції знань, умінь, навичок (після контрольної роботи).

У процесі вивчення значних за обсягом тем можливе проведення декількох проміжних тематичних оцінювань.

У класах математичного та фізико-математичного профілів ефективною є рейтингова система оцінювання.

Забезпеченню високого рівня викладання фізики, підвищенню рівня навчальних досягнень учнів сприяє наявність обладнаного навчального кабінету фізики у відповідності до Положення про навчальні кабінети з природничо-математичних предметів загальноосвітніх навчальних закладів (наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 14.12.2012 № 1423. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 03.01.2013 за № 44/22576).

Під час роботи в кабінеті фізики доцільно керуватися інструктивно-методичними матеріалами «Безпечне проведення занять у кабінетах природничо-математичного напряму загальноосвітніх навчальних закладах» (лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 01.02.2012 №1/9-72).

У разі оснащення кабінету сучасними технічними засобами навчання (комп'ютер, мультимедійний проектор, проекційний екран, інтерактивна дошка) рекомендуємо опрацювати інструктивно-методичні матеріали «Безпечне проведення навчальних занять у кабінетах інформатики та інформаційно-комунікаційних технологій» (лист Міністерства освіти і науки України від 17.07.2013 №1/9-497).

Доцільно активізувати роботу педагогічних колективів загальноосвітніх навчальних закладів з розвитку інтелектуальних здібностей та творчого потенціалу учнів, створення сприятливого середовища для самореалізації обдарованої учнівської молоді, надання їй соціально-педагогічної підтримки.

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА

Фізичне виховання – важливий засіб фізичного, соціального та духовного розвитку учнівської молоді.

Метою навчального предмета «Фізична культура» є формування в учнів стійкої мотивації до збереження і зміцнення свого здоров'я та ціннісних орієнтацій щодо здорового способу життя. Предмет надає змогу:

- створити цілісну уяву про вплив занять фізичними вправами на розвиток особистості;
- оволодіти технікою рухових дій;
- набути навичок організації та методики проведення найпростіших форм занять фізичною культурою;
- сприяти профілактиці шкідливих звичок тощо.

Заняття фізичною культурою повинні увійти до звички школяра. Рух, змагання, самоствердження – природна суть фізичної культури і спорту.

Типовими навчальними планами для загальноосвітніх навчальних закладів у 2016/2017 навчальному році на вивчення предмета «Фізична культура» в інваріантній складовій передбачено:

5-9 класи – 3 години на тиждень;

10-11 класи – 2 години на тиждень;

10-11 класи спортивного та військово-спортивного профілів – 5 годин на тиждень.

При складанні розкладу занять на навчальний рік слід враховувати місцеві кліматичні умови, матеріальну базу навчального закладу освіти, кадрове забезпечення вчителями фізичної культури тощо.

Години фізичної культури передбачені усіма варіантами Типових навчальних планів і повинні фінансуватися та використовуватися в повному обсязі. Вони зазначаються в розкладі уроків, ураховуються в педагогічному навантаженні вчителів. Ураховуючи те, що уроки фізичної культури за своїм змістом і специфікою забезпечують рухову активність учнів і не вимагають надмірного розумового напруження, години їх проведення не враховуються при підрахунку гранично допустимого навантаження учнів. Це дає змогу в кожному класі повноцінно використовувати

усі навчальні години варіативної складової Типових навчальних планів, не перевищуючи загального обсягу навчального навантаження (сума інваріантної і варіативної складових). Розклад уроків повинен враховувати оптимальне співвідношення навчального навантаження протягом тижня, а також доцільне чергування протягом дня і тижня предметів природничого і гуманітарного циклів з уроками музики, образотворчого мистецтва, трудового навчання та основ здоров'я і фізичної культури.

У 2016/2017 навчальному році вивчення фізичної культури здійснюватиметься за навчальними програмами, які мають відповідний гриф Міністерства освіти та науки України.

Заняття з фізичної культури в навчальних закладах проводяться вчителем фізичної культури або особою, яка має спеціальну освіту та кваліфікацію: тренер, керівник гуртка, групи, спортивної секції тощо.

До занять з фізичної культури і спорту допускаються учні, які пройшли обов'язковий медичний профілактичний огляд відповідно до Положення про медико-педагогічний контроль за фізичним вихованням учнів у загальноосвітніх навчальних закладах, не мають протипоказань щодо стану здоров'я, в яких визначені рівень фізичного розвитку і група для занять фізичною культурою.

Присутність учнів на уроках з фізичної культури незалежно від рівня фізичного розвитку і групи для занять фізичною культурою, а також тимчасово звільнені від занять є обов'язковою.

Допустиме навантаження на уроці для тих учнів, які за станом здоров'я належать до підготовчої або спеціальної груп і відвідують уроки фізичної культури, встановлює вчитель фізичної культури.

Організація медичного обслуговування учнів здійснюється відповідно до чинного законодавства.

Поділ класу на групи дівчат і юнаків під час вивчення предмета в 10-11 класах загальноосвітніх навчальних закладах здійснюється згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 20.02.2002 № 128 (додаток 2). При наявності можливостей уроки фізичної культури в 5-9 класах варто проводити для хлопців та дівчат окремо.

Під час планування навчального матеріалу з фізичної культури варто зважати на такі об'єктивні фактори як наявність спорти-

вного залу (майданчика), інвентарю та обладнання, погодні умови тощо. Правильно спланувати навчальну роботу з фізичної культури означає передбачити зміст, форми і методи цієї роботи, врахувати вікові, психологічні і статеві особливості розвитку учнів, рівень їхніх фізичних якостей і рухових здібностей, стан здоров'я тощо.

Змістове наповнення фізичної культури за програмою навчальний заклад формує самостійно з варіативних модулів. Обов'язковим є включення засобів теоретичної і загальнофізичної підготовки, які передбачені програмою для даного класу до кожного варіативного модуля. У 5-6 класах учні мають опанувати 5-6 варіативних модулів, у 7-8 класах – 3-5 модулів, у 9 класі – 3-4 модулі, 10-11 класах – 2-3 модулі. На опанування всіх модулів відводиться приблизно однакова кількість годин. Однак не виключається можливість вмотивованого збільшення або зменшення кількості годин на вивчення окремих модулів.

На заняттях з фізичної культури рекомендуємо здійснювати особистісно орієнтований підхід до навчання учнів за статевими та індивідуальними особливостями фізичного розвитку, а також з урахуванням їхніх потреб і нахилів, навчити учнів «слухати» і «оцінювати» свій фізичний стан, добирати і використовувати різноманітні засоби свого фізичного вдосконалення.

Для оцінювання розвитку фізичних якостей використовуються навчальні нормативи, які розроблено для кожного року вивчення модуля. Контрольні навчальні нормативи є орієнтовними. Порядок їх проведення визначає вчитель відповідно до календарно тематичного планування.

При оцінюванні навчальних досягнень з фізичної культури також враховуються: особисті досягнення школярів протягом навчального року; ступінь активності учнів на уроках; залучення учнів до занять фізичною культурою в позаурочний час; участь у змаганнях усіх рівнів.

Для попередження нещасних випадків слід дотримуватись вимог безпеки під час проведення занять а, особливо, при складанні контрольних навчальних нормативів, коли учні виконують вправи з максимальним навантаженням.

У період з 01.09 до 01.10 кожного навчального року з метою адаптації учнів до навантажень на уроках фізичної культури при-

йом контрольних навчальних нормативів не здійснюється, а також обмежується виконання вправ з максимальною інтенсивністю.

Навчально-методичне забезпечення, рекомендоване Міністерством освіти і науки України до використання в навчальних закладах, зазначено у Переліках навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, розміщених на офіційних веб-сайтах Міністерства освіти і науки України та Інституту модернізації змісту освіти.

ФІЛОСОФСЬКО-СВІТОГЛЯДНІ ДИСЦИПЛІНИ

У старшій школі чинними залишаються програми «Людина і світ. 11 клас», «Філософія. 10-11 класи», (К.: Поліграфкнига, 2010).

У контексті російської інформаційної агресії особливе місце в нашому суспільстві посідає медіа грамотність, що є життєво необхідною навичкою. Інформаційно-пропагандистська війна Росії проти України вже внесла істотні зміни до мотивації та змісту медіа освіти, з фокусом на формуванні навичок критичного мислення та імунітету до маніпуляцій громадською свідомістю та пропаганди. Українське суспільство потребує ширшого вироблення навичок формування медійної громадської свідомості та пропаганди. Освітні заклади – це саме ті інституції, що мають усі можливості для того, щоб долучитися до формування медіаграмотного споживача. Як для вчителів, так і для учнів важливо стати інформаційно та медійно грамотним, набути певних навичок, пов’язаних з роботою в інформаційному та медіапросторі.

У 2016 році вийшов друком посібник «Медіаграмотність на уроках суспільних дисциплін». Це перша спроба в Україні інтеграції медіаграмотності у викладання суспільних дисциплін. З електронним варіантом посібника можна ознайомитися за посиланням: http://www.aup.com.ua/upd/mo.pdf.

Одним із важливих напрямів освіти є розвиток толерантності й порозуміння в Україні через міжкультурну освіту, запровадження інноваційних практик роботи з формування соціальної компетентності дитини починаючи з дошкільних навчальних закладів, в початковій школі та під час виховних годинах в середній та старшій школі. Рекомендуємо інтегровану програму з міжкультурної освіти «Культура добросусідства».

ХІМІЯ

Згідно з листом Міністерства освіти і науки України від 09.06.2016 № 1/9-296 «Про структуру 2016/2017 н.р. та навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів», структуру навчального року та строки проведення канікул встановлюють самі навчальні заклади за погодженням з відповідними органами управління освіти. При цьому навчальний рік розпочинається 1 вересня 2016 року і закінчується не пізніше 1 липня 2017 року. Тривалість канікул протягом навчального року не може бути меншою 30 календарних днів, без урахування днів, коли діти припиняли навчання з незалежних від них причин (карантин, температурний режим тощо). Закінчується навчальний рік проведенням державної підсумкової атестації випускників основної і старшої школи (перелік предметів, форму та терміни проведення буде затверджено Міністерством освіти і науки України додатково).

Враховуючи вищезазначене, кількість фактично проведених учителями уроків може бути меншою від попередньо запланованої. У такому випадку навчальний заклад та вчителі обов'язково мають вжити заходів щодо освоєння учнями змісту предмету в повному обсязі за рахунок ущільнення, самостійного опрацювання, засобів дистанційного навчання тощо.

Загальноосвітні навчальні заклади спільно з органами державної влади та органами місцевого самоврядування самостійно приймають рішення про доцільність проведення навчальної практики та навчальних екскурсій.

У 2016/2017 навчальному році продовжується перехід на вивчення предмету хімії за програмами укладеними відповідно до нового Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти – стратегічного документу, що визначає зміст освіти і зокрема хімічного компоненту, заснований на принципах гуманізації природничих наук.

Роль навчального предмета «Хімія» у системі загальної середньої освіти зумовлена значенням хімічної науки у пізнанні законів природи і розвитку виробничих напрямків суспільства. Стратегічними пріоритетами розвитку хімічної освіти є:

1. Формування в учнів:

- ключових та предметної компетентностей;
- ціннісних орієнтацій на збереження природи;
- ідей сталого розвитку суспільства;
- цілісних знань про хімічні явища і роль хімії.

2. Висвітлення сучасних наукових досліджень на уроках хімії.

3. Національно-патріотичне виховання засобами предмету.

4. Створення умов для розвитку творчих здібностей учнів та ефективних моделей організації роботи з обдарованими дітьми.

5. Покращення матеріально-технічного забезпечення кабінетів хімії.

Для реалізації зазначених питань необхідно:

- урізноманітнити форми і методи роботи з дітьми шляхом використання краєзнавчого матеріалу як при викладанні хімії, так і в позакласній роботі з предмету;
- посилити практичну спрямованість шкільного курсу хімії через реалізацію принципу ужитковості хімічних знань та шляхом застосування проектно-дослідницької діяльності;
- створити умови для проходження курсів підвищення кваліфікації учителів та систему методичної допомоги у міжкурсовий період з метою їх професійного зростання та саморозвитку;
- поширювати перспективний педагогічний досвід учителів хімії з впровадження інноваційних технологій навчання через участь у творчих групах, семінарах, розробку моделей уроків, що опираються на ці технології.

Організація навчання хімії в загальноосвітніх навчальних закладах

Навчання хімії у загальноосвітніх навчальних закладах здійснюватиметься за типовими навчальними планами, перелік яких подано у листі Міністерства освіти і науки України від 09.06.2016 № 1/9-296 «Про структуру 2016-2017 н.р. та навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів».

Розподіл кількості годин (тижневе навантаження) на вивчення хімії в основній (табл. 1) та старшій (табл. 2) школах наведено нижче:

Таблиця 1

7 клас	8 клас	8 клас (поглиблене вивчення хімії)	9 клас	9 клас (спеціалізовані школи з поглибле-ним вивченням іноземних мов)	9 клас (поглиблене вивчення хімії)
1,5	2	4	2	1,5*	4

**Орієнтовний розподіл годин між темами та особливості вивчення хімії в 9 класах спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов надано у методичних рекомендаціях щодо вивчення хімії у 2009/2010 навчальному році (лист МОН України від 22.05.2009 № 1/9-353).*

Таблиця 2

10 клас			**11 клас**		
Рівень стандарту	Академічний рівень	Профільний рівень	Рівень стандарту	Академічний рівень	Профільний рівень
1	1	4	1	2	6

Залишається актуальним питання щодо збільшення кількості годин у 10-11-х класах технологічного (легка промисловість, харчові технології тощо) математичного та, особливо, фізико-математичного профілів на вивчення хімії за рахунок годин варіативної складової. Тексти методичних рекомендацій попередніх років розміщені на сайті Міністерства освіти і науки України (http://old.mon.gov.ua/ua/often-requested/methodical-recommendations)

Програмно-методичне забезпечення

У **2016/2017** навчальному році інваріативна складова навчання хімії здійснюватиметься за такими програмами:

7-8 класи – Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Хімія. 7-9 класи (затверджено наказом МОН України від

29.05.2015 № 585, розміщено на сайті МОН України (http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html);

9 клас – Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Хімія. 7-11 класи. – К. : Ірпінь: Перун, 2005.

8 клас з поглибленим вивченням хімії – Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням хімії (затверджено наказом МОН України від 17.07.2015 № 983)., розміщено на сайті МОН України (http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html);

9 клас з поглибленим вивченням хімії – Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням хімії, «Збірник навчальних програм для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням предметів природничо-математичного та технологічного циклу» – К. : Вікторія, 2009.

10-11 класи – «Хімія. Програми для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів: рівень стандарту, академічний рівень, профільний рівень та поглиблене вивчення. 10-11 класи» – Тернопіль: Мандрівець, 2011.

Міністерством освіти і науки України підготовлено наказ від 14.07.2016 № 826 «Про затвердження навчальних програм для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів».

Програми затверджено відповідно до Положення про Міністерство освіти і науки України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 року № 630, Положення про Колегію Міністерства освіти і науки України, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 15 травня 2013 року № 522, наказу Міністерства освіти і науки України від 17 червня 2008 року № 537 «Про затвердження Порядку надання навчальній літературі, засобам навчання і навчальному обладнанню грифів та свідоцтв Міністерства освіти і науки України», зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 10 липня 2008 року за № 628/15319 (із змінами внесеними наказом Міністерства освіти і науки № 1006 від 09 вересня 2014 року), рішення Колегії Міністерства освіти і науки України (протокол № 7/5-2 від 30 червня 2016).

Повний текст наказу МОН України від 14.07.2016 № 826 розміщено за посиланнями:

http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/5934-

http://old.mon.gov.ua/files/normative/2016-08-05/5934/nmo-826.pdf

Вчителям рекомендуємо ознайомитись з програмами на сайті МОН України оскільки деякі програми старшої школи зазнали змін.

Усі зазначені вище програми розміщені на сайті Інституту модернізації змісту освіти – Режим доступу : http://www.imzo.gov.ua/2016/08/17/list-mon-vid-17-08-2016-1-9-434-pro-pereliki-navchalnoyi-literaturi-shho-maye-vidpovidniy-grif-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini-dlya-vikoristannya-u-zagalnoosvitnih-navchalnih-zakladah-u-20/

Програми, як і раніше, позбавлені жорсткого поурочного поділу. Вчителі на власний розсуд можуть обирати послідовність розкриття матеріалу в межах окремої теми, але так, щоб не порушувалась логіка його викладу. Обласні, районні та міські методичні кабінети (об'єднання) не можуть втручатися в такі питання, оскільки це винятково компетенція вчителя.

Вчитель — це професія, і, отже, вчитель хімії має бути професіоналом в області хімічних наук. Але, на відміну від інших фахівців-хіміків, йому недостатньо просто знати хімію і володіти хімічними знаннями і уміннями. Можна знати хімію, але бути поганим вчителем. Щоб навчити, треба добре знати дітей, особливості їх психології в різному віці, досконало володіти методами і прийомами вчення, уявляти собі кінцеву мету вчення і знати дороги і засоби їх досягнення.

Хімія – наука теоретично-експериментальна, тому важлива роль у її вивченні належить хімічному експерименту, який виступає джерелом знань про речовини і хімічні реакції, ознайомлює учнів з методами науково-хімічних досліджень, сприяє формуванню стійкого інтересу до предмету та є важливою умовою активації пізнавальної діяльності школярів. Але останнім часом, у зв'язку з відсутністю реактивів і обладнання, дедалі актуальнішим стає питання про використання в шкільному курсі хімії домашнього хімічного експерименту. Велику увагу необхідно приділяти розвитку уяви, нестандартного мислення і фантазії учнів.

Тому уроки хімії можуть бути грою, змаганням з появою казкових героїв. Залежно від теми, мети та класу, в якому проходить урок, проводити уроки-лекції, уроки-практикуми, уроки систематизації та узагальнення знань у формі подорожей, конкурсів, хімічних змагань.

Навчально-методичне забезпечення, рекомендоване Міністерством освіти і науки України до використання в навчальних закладах, зазначено у переліках навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, розміщених на офіційному веб-сайті Міністерства освіти і науки України. (www.mon.gov.ua) та офіційному веб-сайті Інституту модернізації змісту освіти (http://www.imzo.gov.ua) Слід зазначити, що навчальні програми курсів за вибором можна використовувати також для проведення факультативних занять і навпаки, програми факультативів можна використовувати для викладання курсів за вибором.

Рекомендовані основні підручники

«Хімія» підручники для 7 класу ЗНЗ авторів:

- Ярошенко О.Г.;
- Савчин М. М.;
- Попель П.П., Крикля Л.С.;
- Лашевська Г.А., Лашевська А.А.;
- Григорович О.В.;
- Дячук Л.С., Гладюк М. М.;
- Буринська Н.М.;

«Хімія» підручники для 8 класу ЗНЗ авторів:

- Лашевська Г.А., Лашевська А.А.
- Попель П.П., Крикля Л.С.
- Гранкіна Т.М.
- Дячук Л. С., Гладюк М.М.
- Савчин М.М.
- Ярошенко О.Г.
- Буринська Н.М.
- Григорович О.В.
- Бутенко А.М. «Хімія для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням хімії»

У випадку відсутності підручників дозволяється використовувати підручники з відповідним грифом Міністерства, що видані в попередні роки, враховуючи при цьому зміни у програмах

«Хімія» підручники для 9 класу ЗНЗ авторів:

- Буринська Н.М., Величко Л.П. – К.: Перун, 2009;
- Попель П.П., Крикля Л.С. – К.: Академія, 2009;
- Лашевська Г.А. – К.: Ґенеза, 2009;

Ярошенко О.Г. – К.: Освіта, 2009.

Старша профільна школа (згідно переліку: http://www.imzo.gov.ua/2016/08/17/list-mon-vid-17-08-2016-1-9-434-pro-pereliki-navchalnoyi-literaturi-shho-maye-vidpovidniy-grif-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini-dlya-vikoristannya-u-zagalnoosvitnih-navchalnih-zakladah-u-20/)

Щодо додаткової навчально-методичної літератури, то вчитель вільний у її виборі й може застосовувати таку, що найкраще реалізовує його методику навчання. Також залишаються актуальними методичні рекомендації Міністерства щодо організації навчально-виховного процесу і вивчення базових дисциплін попередніх років. Тексти методичних рекомендацій розміщені на сайті МОН (http://old.mon.gov.ua/ua/often requested/methodicalrecommendations) та в Інформаційних збірниках Міністерства освіти і науки відповідних років.

Нагадуємо, що в організації навчально-виховного процесу загальноосвітнім навчальним закладам дозволено використовувати лише програми варіативної складової та навчальну літературу, що має гриф Міністерства освіти і науки України або схвалені відповідною комісією Науково-методичної ради з питань освіти. Перелік їх постійно оновлюється, друкується в інформаційному збірнику Міністерства освіти і науки України та розміщується на сайті Міністерства освіти і науки України (www.mon.gov.ua) та Інституту модернізації змісту освіти (http://www.imzo.gov.ua/).

Адміністраціям навчальних закладів рекомендуємо здійснювати систематичний внутрішньошкільний контроль щодо упровадження Державного стандарту під час вивчення хімії та дотри-

мання своєчасного переходу на нові навчальні програми і відповідні критерії оцінювання навчальних досягнень учнів.

Особливості вивчення хімії в 8 класі за новою програмою

У 2016/2017 навчальному році в 8 класі продовжується вивчення хімії за Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1392, який ґрунтується на засадах особистісно зорієнтованого, компетентнісного і діяльнісного підходів.

У 8 класі суттєво змінюється підхід до викладання предмету. Нова структура програми передбачає вивчення неорганічних сполук вже на основі знань про будову речовин і періодичний закон. Така послідовність має на меті сприяти глибшому розумінню й усвідомленню залежності властивостей неорганічних речовин від складу і будови.

Програма передбачає вивчення чотирьох тем і в наступній послідовності:

1. Періодичний закон і періодична система хімічних елементів. Будова атома (14 годин).
2. Хімічний зв’язок і будова речовини (9 годин).
3. Кількість речовини. Розрахунки за хімічними формулами (9 годин).
4. Основні класи неорганічних сполук (25 годин).

При вивченні теми «Періодичний закон і періодична система хімічних елементів. Будова атома» учні повинні опанувати знання про будову атома на прикладі перших двадцяти хімічних елементів і пов’язати їх зі структурою періодичної системи, будуючи графічні та електронні формули. Ці знання дадуть можливість пояснити періодичність зміни властивостей хімічних елементів та залежність характеру елементів й властивостей їхніх сполук від електронної будови атомів. На основі цих знань розкривається тема «Хімічний зв’язок і будова речовини», яка передбачає усвідомлення учнями електронної природи ковалентного та йонного хімічних зв’язків, будови атомних, молекулярних та йонних кристалічних ґраток, поняття про ступінь окиснення та ознайомлення з правилами його визначення у сполуках.

Тема «Кількість речовини. Розрахунки за хімічними формулами» є фундаментальною для подальшого формування вмінь розв'язувати розрахункові задачі з хімії. Тому учні мають добре засвоїти поняття «кількість речовини», «моль», «молярна маса», «молярний об'єм газів», «відносна густина одного газу за іншим», «стала Авогадро» та навчитися встановлювати між ними взаємозв'язок.

Важливою для опанування учнями є тема «Основні класи неорганічних сполук» оскільки саме під час її вивчення восьмикласники знайомляться зі складними неорганічними сполуками такими як оксиди, основи, кислоти та солі. Базуючись на знаннях про періодичний закон та будову речовини учні мають змогу розглянути будову, номенклатуру, фізичні та хімічні властивості сполук, їх поширення у природі та застосування.

Складність вивчення цієї теми пов'язана з тим, що кожен авторський колектив по-різному підійшов до послідовності її розкриття. До того ж у другому семестрі можливі непередбачувані «канікули», що вплинуть на кількість навчальних годин. А тому рекомендуємо:

1) переглянути послідовність розкриття цієї теми за підручником обраного Вами автора, погодитися з нею, або вибудувати власну;

2) при календаризації поурочного планування враховувати обрану послідовність вивчення теми та структуру навчального року вашого навчального закладу.

Особливої уваги потребує формування в учнів культури проведення хімічного експерименту, якого традиційно залишається три види: демонстраційні і лабораторні досліди та практичні роботи. Також за прикладом сьомого класу, в оновлену програму було введено два домашніх експерименти: «Дослідження фізичних властивостей речовин з різними типами кристалічних ґраток: води, кухонної солі, піску» та «Дія на сік буряка лимонного соку, розчину харчової соди, мильного розчину». Мета цих робіт – показати можливості застосування отриманих знань у школі в домашніх умовах.

Інструктивні картки для учнів наведено у підручниках, однак учитель може їх розробити самостійно, в залежності від рівню підготовки класу. Звертаємо увагу, що під час пояснення домаш-

нього завдання, яке містить домашній експеримент, обов'язково потрібно повторити з учнями правила безпеки життєдіяльності, що стосуються виконання безпосередньо цієї роботи. Виконувати експеримент удома бажано за присутності батьків (дорослих членів родини). Підхід до оцінювання результатів виконання домашнього експерименту рекомендуємо застосувати такий, як і до перевірки класичного домашнього завдання.

Теми та зміст практичних робіт не зазнали суттєвих змін. Нагадуємо, що їх виконання і оцінювання є обов'язковим. Проводиться практична робота цілий урок.

Виходячи з можливостей кабінету хімії, та, беручи до уваги токсичність речовин, їх концентрацію, наявність прекурсорів і правила безпеки, учитель на свій розсуд може *доповнити* хімічний експеримент, як демонстраційний, так і лабораторний (програма 2015 р.), зокрема, експериментом ужиткового характеру (програма 2005 р.). За необхідності, в окремих випадках, рекомендуємо використовувати відео-досліди, які дадуть можливість продемонструвати учням експеримент, який неможливо провести в класі з будь-яких причин. Проте, акцентуємо увагу на тому, що відео-дослід не повинен підмінювати реальний хімічний експеримент, оскільки формування предметних компетентностей передбачає наявність практичного досвіду.

В усіх класах базової середньої школи введено нову рубрику «Навчальні проекти», у якій наведено орієнтовні теми проектів. Учитель та учні можуть пропонувати і власні теми.

Метод проектів, орієнтований на творчу самореалізацію особистості в процесі самостійної роботи учнів під керівництвом учителя, відіграє ефективну роль у формуванні ключових компетентностей учня, оскільки розрахований на самостійне здобуття знань, умінь під час виконання практичних дій. Учень (учениця) має обрати одну з запропонованих тем і виконати протягом навчального року щонайменше один проект самостійно або у групі учнів. Зважаючи на те, що теми проектів мають міжпредметний характер, головним стає уміння пов'язати набуті в різних курсах знання і застосувати їх на практиці. Перед початком проектної роботи, для її ефективної організації, слід пояснити учням алгоритм виконання:

-визначити проблему, що буде вивчатися;

-спроектувати роботу;
-знайти інформацію;
-провести дослідження;
-презентувати роботу;
-створити портфоліо.

Форма представлення (презентація) результатів проекту може бути різною: як у друкованому або мультимедійному вигляді, так і у вигляді вистав (вечорів), уроків-конференцій.

Оцінювання навчальних проектів здійснюється індивідуально, за самостійно виконане учнем завдання чи особистий внесок у груповий проект або за повноту розкриття теми дослідження й презентацію індивідуального проекту:

- бали низького рівня учень (учениця) отримує у разі подання роботи (або частини роботи) реферативного характеру без визначення мети й завдань проекту, а також без висновків за його результатами;

- бали середнього рівня – за фрагментарну участь у дослідженні, хоча й за умови її вчасного виконання;

- бали достатнього рівня – за правильне виконання своєї частини роботи у разі, якщо він не брав участі в підсумковому обговоренні і формулюванні висновків за результатами дослідження;

- бали високого рівня – за дослідження з повним розкриттям теми, належним оформленням роботи і презентацією індивідуального проекту або точне, вчасне виконання своєї частини спільного дослідження, визначення мети і завдань, активну участь в аналізі результатів і формулюванні висновків.

Захисту проектів можна присвятити частину відповідного за змістом уроку або окремий урок. У такому разі в класному журналі у графі «Зміст уроку» робиться запис: «Представлення результатів навчального(их) проекту(ів)» із зазначенням його (їх) тематики. У випадку виконання навчального проекту на уроці у класному журналі робиться запис «Навчальний проект» із зазначенням його теми.

Програма 8 класу передбачає виконання семи навчальних проектів. Вони можуть бути як теоретичного характеру («З історії відкриття періодичної системи хімічних елементів», «Форми періодичної системи хімічних елементів») так і експериментального («Хімічний склад і використання мінералів», «Вирощування кри-

сталів солей»). Зважаючи на теми навчальних проектів, що зазначені у програмі, рекомендуємо їх зробити складовою уроку і на основі результатів учнівської проектної діяльності вивчити зміст тем окремих уроків навчальної програми

Тема уроку відповідно до програми	**Тема навчального проекту відповідно до програми**
Короткі історичні відомості про спроби класифікації хімічних елементів	№ 1. З історії відкриття періодичної системи хімічних елементів
Структура періодичної системи хімічних елементів	№ 2. Форми періодичної системи хімічних елементів
Залежність фізичних властивостей речовин від типів кристалічних ґраток	№ 3. Залежність фізичних властивостей речовин від типів кристалічних ґраток
Використання оксидів, кислот, основ і середніх солей. Вплив на довкілля	№ 4. Сполуки основних класів у будівництві й побуті № 5. Хімічний склад і використання мінералів № 6. Вирощування кристалів солей № 7. Вплив хімічних сполук на довкілля і здоров’я людини

Вимоги до організації проектної діяльності з хімії, системи її оцінювання, записів в класному журналі наведені вище прописані у листі Міністерства освіти і науки України від 26.06.2015 № 1/9-305 «Про вивчення базових дисциплін у загальноосвітніх навчальних закладах у 2015/2016 навчальному році».

Актуальним залишається питання національно-патріотичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах (додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641), а тому методичні рекомендації щодо його організації на уроках хімії залишаються незмінними

Орієнтовні вимоги оцінювання навчальних досягнень учні

Звертаємо увагу, що відповідно до наказу МОН України від 21.08.2013 № 1222 «Про затвердження орієнтовних вимог оцінювання навчальних досягнень учнів із базових дисциплін у системі загальної середньої освіти» розроблені орієнтовні вимоги оціню-

вання навчальних досягнень учнів основної школи відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. Вимоги до оцінювання навчальних досягнень учнів основної школи з хімії набувають чинності поетапно:

- у 7 класах загальноосвітніх навчальних закладів – із 2015/16 навчального року;
- у 8 класах загальноосвітніх навчальних закладів – із 2016/17 навчального року;
- у 9 класах загальноосвітніх навчальних закладів – із 2017/18 навчального року.

Оцінювання здійснюється у процесі повсякденного вивчення результатів навчальної діяльності учнів, а також за результатами перевірки навчальних досягнень школярів: усної (індивідуальне, групове, фронтальне опитування), письмової (самостійна робота, контрольна робота, тестування та інші).

При оцінюванні рівня навчальних досягнень з хімії враховується:

– володіння хімічною мовою як засобом відображення знань про речовини і хімічні явища;

– рівень засвоєння теоретичних знань;

– сформованість експериментальних умінь, необхідних для виконання хімічних дослідів, передбачених навчальною програмою;

– здатність учнів застосовувати набуті знання на практиці;

– уміння розв’язувати розрахункові задачі.

Усі види оцінювання навчальних досягнень учнів здійснюються за характеристиками, наведеними в таблицях вищезгаданого документу.

Матеріально-технічне забезпечення

Звертаємо увагу, що вимоги до обладнання кабінету хімії та проведення в ньому урочних та позаурочних навчальних занять регламентуються пакетом нормативних документів:

1. Положення «Про навчальні кабінети з природничо-математичних предметів загальноосвітніх навчальних закладів», затверджено наказом МОНмолодьспорту від 14.12.2012 № 1423,

зареєстровано в Міністерстві юстиції України 3 січня 2013 р. за № 44/22576.

2. Правила безпеки під час проведення навчально-виховного процесу в кабінетах (лабораторіях) фізики та хімії загальноосвітніх навчальних закладів, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 03.08.2012 за № 332/21644.

3. Інструктивно-методичні матеріали. «Безпечне проведення занять у кабінетах природничо-математичного напряму загальноосвітніх навчальних закладів».

4. Наказ МОН від 22.06.2016 №704 «Про затвердження Типового переліку засобів навчання та обладнання навчального і загального призначення для кабінетів природничо-математичних предметів загальноосвітніх навчальних закладів» (http://www.imzo.gov.ua/2016/08/16/nakaz-mon-vid-22-06-2016-704-pro-zatverdzhennya-tipovogo-pereliku-zasobiv-navchannya-ta-obladnannya-navchalnogo-i-zagalnogo-priznachennya-dlya-kabinetiv-prirodnicho-matematichnih-predmetiv-zagaln/).

Відповідно до цих документів на початку навчального року розробляються та оновлюються всі інструкції з безпеки життєдіяльності, термін дії яких не більше п’яти років. У кабінетах хімії обов’язково має бути інструкція з безпеки життєдіяльності під час роботи у кабінеті, яка затверджується наказом по навчальному закладу і може бути розроблена завідуючим кабінетом. Під час розробки такої інструкції варто опиратися на нормативні документи, зокрема, лист МОН від 01.02.2012 № 1/9-72 «Безпечне проведення занять у кабінетах природничо-математичного напряму загальноосвітніх навчальних закладах».

До роботи у кабінеті хімії допускаються учні, що пройшли вступний та первинний інструктажі, про що мають бути записи у журналі реєстрації інструктажів із безпеки життєдіяльності.

Ефективність навчального процесу можна підвищити завдяки застосуванню сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Вони сприяють активізації пізнавальної діяльності учнів, розвитку їхньої самостійності в опануванні знань, формуванню ключових компетентностей, посиленню позитивної мотивації навчання. Засоби на електронних носіях дають змогу унаочнити навчальний зміст, зокрема той, що стосується внутрішньої будови

речовин чи хімічних процесів, недоступних для спостереження в умовах шкільної лабораторії.

Із метою підвищення фахового рівня учителів хімії рекомендуємо ознайомити учителів області з особливостями впровадження принципів STEM-освіти в Україні та включити відповідну тематику до планів роботи районних методичних об'єднань.

Готуючись до уроку, учитель повинен:

- здійснювати аналіз матеріалів уроку, зосереджуючись на його практичних аспектах, можливостях застосування цього матеріалу для розв'язання ситуацій і проблем реального життя;

- пояснювати учням важливість предмета демонструючи зв'язок із повсякденним життям, з іншими науками;

- з метою підвищення мотивації до навчання та рівня засвоєння матеріалу поєднувати активні методи навчання (діалог, евристична бесіда, самостійна робота, проблемне завдання, проекти тощо) із інтерактивними (бесіда, дискусія, брифінг, опитування експертів, тренінг тощо).

Одним із перспективних напрямків подальшого розвитку й вдосконалення навчально-виховного процесу в закладах освіти є застосування комп'ютера та комп'ютерних технологій.

Дуже важливо, щоб учитель хімії мав у своєму розпорядженні набір цифрових освітніх ресурсів (ЦОР), які значною мірою забезпечать візуалізаційну підтримку експериментальної частини хімії.

Корисні посилання для учителів хімії:

http://ippobuk.cv.ua/ (у вкладці «Організаційна структура – Центри – НМЦ природничо-математичних дисциплін – Хімія» або http://ippobuk.cv.ua/index.php/org-struct/2012-12-06-15-27-32/2012-12-21-12-54-40/2013-06-12-06-52-18)

http://www.oblosvita.com/ (вкладка «Скриня педагогічних думок» - «Хімія»)

Сайт Всеукраїнської учнівської олімпіади з хімії: http://chemo.univer.kharkov.ua/olympiad.htm; https://www.facebook.com/UkrChemOlimp/

Сайт Всеукраїнського турніру юних хіміків: http://chemturnir.org.ua

Сайт Всеукраїнського Інтернет турніру із природничих дисциплін: www.vpd.inhost.com.ua

Віртуальна навчальна лабораторія: http://www.virtulab.net/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=57&Itemid=108

Електронний додаток до підручника «Хімія» 7 клас Григоровича О.В. http://interactive.ranok.com.ua/course/pdrychniki/hmya-7-klas-pdrychnik-o-v-grigorovich

Електронний додаток до підручника «Хімія» 8 клас Григоровича О.В. http://interactive.ranok.com.ua/course/pdrychniki/hmya-8-klas-pdrychnik-o-v-grigorovich

Презентація нового підручника хімії для 8 класу (спікер: Григорович О.В.): https://www.youtube.com/watch?v=V4qgBK4ZfBs&list=PLcOkk8pF0Tc8owbEfjGJa5u58VXewKepc&index=70

«Дидактичні аспекти методичного забезпечення вивчення хімії в 7-му класі» (спікер: Гладюк М.М.).

Youtube: https://www.youtube.com/watch?v=jZLyGIl7r8w Презентація: http://www.slideshare.net/e-ranok_2010/7-49555715

«Досконалі навчальні програми, якісні підручники, кваліфіковані вчителі, добре оснащені кабінети хімії — запорука прогресу хімічної освіти» (спікер: Попель П. П.) Youtube: https://www.youtube.com/watch?v=aFid34ECtzY

Передовий педагогічний досвід:

https://svetlanalubareva.wordpress.com/; http://chemistry149.blogspot.com/; http://rogozhnikova-ov.livejournal.com/; http://www.burda-tetyana.16mb.com/; http://lenavashchuk.ucoz.ru/; http://nasaskola.ucoz.net/; http://lenguageofchemistry.blogspot.com/; http://gulianitska.blogspot.com/; https://himik2014.blogspot.com/; http://web28chemistry.blogspot.com/; http://chimius.blogspot.com; http://himbiotokmak.blogspot.com/; http://himiablog.blogspot.com/; http://zncoolchem.blogspot.com/; http://klapkiv.blogspot.com/; http://koval250.blogspot.com/; http://kovtun-vm.at.ua; http://oko1578.blogspot.com/; http://www.galchimiki.at.ua/; http://atomik72.blogspot.com/; https://sites.google.com/site/nvk26kabxim/; http://6vec.blogspot.com/;

http://shizhanna1970.blogspot.com/; http://blog-edu.wix.com/dinashulman#!-/c19c3

Сайт міжнародної природознавчої гри «Геліантус»: http://www.helianthus.com.ua/

Правила безпеки під час проведення навчально-виховного процесу в кабінетах (лабораторіях) фізики та хімії загальноосвітніх навчальних закладів: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1332-12/print1390817060173916

Положення про навчальні кабінети з природничо-математичних предметів загальноосвітніх навчальних закладів: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0044-13/conv

Перелік наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/770-2000-%D0%BF

Сайт Херсонської хімічної олімпіади: https://chemolymp.wordpress.com/%d0%b7%d0%b0%d0%b4%d0%b0%d1%87%d0%b8/

Сайт вчителів хімії м.Києва: http://chemists.at.ua/publ/

Стенди для кабінету хімії: http://stendik.com/stjendy-prjedmjetnyje/khimija/

Відео досліди із хімії (з архіву журнала «Хімія та хіміки»: http://chemistry-chemists.com/

Відео до уроків хімії: http://www.proshkolu.ru/user/labolga/folder/659693/

Домашні експерименти: http://www.diagram.com.ua/tests/himija/index.shtml

Інтерактивні вправи з хімії: http://learningapps.org/index.php?category=12&s=

Конспекти уроків: http://www.uroki.net/docxim.htm

Конспекти уроків: http://osvita.ua/school/lessons_summary/chemistry/

Заздалегідь повідомляємо, що у 2018 році Україна братиме участь у дослідженнях PISA (Programme for International Student Assessment, офіційний веб-сайт програми www.oecd.org/pisa), що проводиться кожні три роки. У ньому беруть участь 15-річні учні з більш як 70 країн світу. У вибраних навчальних закладах проводитимуться тестування із природничих наук, які мають на меті

визначити в учнів здатність до використання знань і умінь з природничих наук у життєвих ситуаціях. Тому рекомендуємо підвищити кількість завдань практичного спрямування на уроках.

Враховуючи вищевикладене, пропонуємо розглянути подані матеріали на засіданнях районних/міських методичних об'єднань учителів хімії та прийняти відповідні рекомендації стосовно підвищення ефективності викладання хімії у 2016/2017 навчальному році та організації підвищення професійної компетентності вчителя у міжкурсовий період.

Стежити за інформацією на сайтах МОН, ІМЗО яка може бути оновлена

ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНИЙ ЦИКЛ

У період нововведень та реформування загальної середньої освіти, швидкої зміни техніки та технологій, зростання наукової інформації, піднесення соціальної ролі особистості та інтелектуалізація її праці на початку нового тисячоліття, реформуванню підлягає і освітня галузь «Мистецтво», що представлена сьогодні навчальними предметами «Музичне мистецтво», «Образотворче мистецтво» (1-7 класи), інтегрованим курсом «Мистецтво» (8 клас) та курсом «Художня культура» (9-11 класи). Перед педагогічною мистецькою спільнотою постає важлива проблема – забезпечувати якісний науково-педагогічний та методичний супровід організації навчально-виховного мистецького процесу в загальноосвітній школі.

Предметно-інтегративна система мистецької освіти у загальноосвітніх навчальних закладах складає основу Державних освітніх стандартів освітньої галузі «Мистецтво» як в початковій, так і в основній та старшій школі. Навчальні предмети утворюють єдиний наскрізний цикл, спрямований на всебічне неперервне опанування учнями художніми цінностями впродовж усього навчання в школі на засадах особистісно-зорієнтованого і компетентнісного підходів, визначених в основних нормативних документах освіти – державних стандартах, навчальних планах, програмах.

Новий 2016/2017 навчальний рік вносить зміни у нормативно-правове забезпечення викладання дисциплін освітньої галузі «Мистецтво», серед яких:

- упровадження нового змісту освіти в 8 класі на основі Державного стандарту базової і повної середньої освіти (2011 рік) та освітньої програми «Мистецтво» (5-9 класи) в новому навчальному предметі інтегрованого курсу «Мистецтво» для учнів 8 класу;

- підготовка вчителів мистецьких дисциплін до викладання нового навчального предмету інтегрованого курсу «Мистецтво» для учнів 9 класу;

- підготовка вчителів мистецьких дисциплін до поступового впровадження з 2018 року нового змісту мистецької освіти в по-

чатковій школі, на основі оновлених програм та нової Концепції початкової освіти;

- опанування вчителями мистецьких дисциплін інноваційними технологіями організації позаурочної виховної діяльності з мистецтва для учнів початкової школи.

Змістовими лініями освітньої галузі «Мистецтво» залишаються: музична, образотворча, культурологічна.

Нового 2016/2017 навчального року діятимуть наступні державні програми з мистецьких дисциплін:

- Навчальна програма «Музичне мистецтво» для загальноосвітніх навчальних закладів 1-4 класи (авторів: Хлєбникова Л.О., Дорогань Л. О., Івахно І.М., Кондратова Л.Г., Корнілова О.В., Лобова О.В., Міщенко Н.І. – 2011 рік);

- Навчальна програма «Образотворче мистецтво» для загальноосвітніх навчальних закладів 1-4 класи (авт. Шмагало Р.Т., Марчук Ж.С., Вачкова І.Б., Чорний О. В., Гнатюк М. В. – 2011 рік).

- Навчальна програма «Мистецтво» (авт. Л. Масол, О. Коваленко, Г. Сотська, Г. Кузьменко, Ж. Марчук, О. Константинова, Л. Паньків, І. Гринчук, Н. Новікова, Н. Овіннікова), що включає три блоки «Музичне мистецтво», «Образотворче мистецтво» та інтегрований курс «Мистецтво».

Початкова школа:

Головною метою мистецького розвитку учнів початкової школи є: формування основ мистецької культури учнів як важливої і невід'ємної частини їхньої духовної культури, комплексу ключових, міжпредметних і предметних компетентностей у процесі сприймання й інтерпретації кращих зразків українського та світового мистецтва, а також формування естетичного досвіду, емоційно-ціннісного ставлення до мистецтва.

У навчальних програмах для 1-4 класів з метою запобігання надмірного контролю уточнено і конкретизовано державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів. Такі поняття, як «знає», «пояснює», «досліджує» змінено на «має уявлення», «розуміє», «застосовує». На відміну від попередньої редакції програм, у змінених програмах резервні години не передбачено. Завдяки цьому збільшиться кількість годин на вивчення складних

тем; вчитель матиме більше можливостей викладати матеріал ритмічно, маючи час на закріплення і повторення учнями засвоєного ними матеріалу. До програм з музичного мистецтва, мистецтва, образотворчого мистецтва зміни не вносились.

Для задоволення фізіологічних потреб учнів під час проведення уроків рекомендуємо використовувати на уроках фізкультурні хвилинки, пересаджувати дітей, об'єднуючи їх у групи, пропонувати активні види діяльності тощо.

З метою пробудження й поглиблення в учнів початкової школи інтересу до художнього пізнання через різноманітні форми мистецької діяльності, розкриття внутрішнього потенціалу кожного учня, незалежно від рівня його мистецьких здібностей, виховання впевненості у власних можливостях пізнавати навколишній світ і мистецтво, з предметів художньо-естетичного циклу продовжує діяти мотиваційна шкала оцінювання учнів, тобто оцінювання без балів.

Об'єктами перевірки та оцінювання (мотиваційними критеріями) у процесі навчання мистецьких дисциплін є:

- інтерес до уроків художньо-естетичного циклу та мистецтва загалом;
- спрямованість діяльності на сприймання, пізнання творів та власну творчість;
- ініціативність, що передбачає свободу творчого виявлення, активне включення у творчий процес на уроках, прагнення застосування набутого досвіду у позаурочний час.

У 1-4 класах з предметів художньо-естетичного циклу домашні завдання учням не задаються і в журналі не записуються.

З метою підвищення якості викладання предметів художньо-естетичного циклу у початковій школі, під час комплектації педагогічних працівників рекомендується передбачити годинне навантаження з музичного, образотворчого мистецтва насамперед для учителів музичного та образотворчого мистецтва відповідно.

У 2016/2017 навчальному році вивчення предметів художньо-естетичного циклу здійснюватиметься за такими програмами:

у 5-8 класах за навчальною програмою «Мистецтво. 5-9 класи». Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2013;

у 9 класі – за програмою «Художня культура. 9 клас». – К.: Ірпінь: Перун, 2005;

у 10-11-х класах – за програмами «Художня культура» рівню стандарту, академічного та профільного рівнів.

Програми розміщені на офіційному сайті МОН: http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/;

Навчальна програма «Мистецтво. 5-9 класи» (авт. Л. Масол, О. Коваленко, Г. Сотська, Г. Кузьменко, Ж. Марчук, О. Константинова, Л. Паньків, І. Гринчук, Н. Новикова, Н. Овіннікова) включає три блоки: «Музичне мистецтво», «Образотворче мистецтво» та інтегрований курс «Мистецтво». Цілісна структура програми передбачає наскрізний тематизм та логіку побудови змісту за роками навчання від 5 до 9 класу. У 5-му класі учні засвоюють особливості ***мови*** різних видів мистецтва, у 6-му класі – палітру ***жанрів*** музичного та образотворчого мистецтв, у 7-му класі – новітні явища в мистецтві в єдності традицій і новаторства. У 8-9 класах учні опановуватимуть ***стилі та напрями*** мистецтва.

Наголошуємо, що для формування в учнів мистецьких компетентностей та реалізації практико-орієнтованого компоненту змісту програми предмети художньо-естетичного циклу: *музичне мистецтво, образотворче мистецтво, інтегровані курси «Мистецтво» та «Художня культура»* мають викладати вчителі зі спеціальною мистецько-педагогічною освітою (вчитель музичного та образотворчого мистецтва, художньої культури).

Упродовж навчання у 8 класі, відповідно до навчальної програми учні загальноосвітніх навчальних закладів опановуватимуть особливості стилів і напрямів мистецтва минулого (античний, візантійський, романський, готика, ренесанс (I семестр); бароко, рококо, класицизм, романтизм, реалізм (II семестр), у процесі чого засобами різних видів мистецтва розкриватиметься тема року.

Особливістю навчальної програми є варіативність художнього змісту: **кожен учитель може творчо ставитися** до змісту, поурочного розподілу навчального художнього матеріалу. Він має можливість обирати мистецькі твори для сприймання та виконання, орієнтуючись на навчальну тематику та критерій їх високої художньої якості, а також розробляти художньо-практичні та

інші види завдань для учнів, враховуючи програмні вимоги, мету уроку, дбаючи про цілісну драматургію уроку.

У 5-7 класах пріоритетними є різноманітні форми практичної діяльності учнів, у процесі чого відбувається їхнє самовираження у співі, інструментальному музикуванні, малюванні, ліпленні, конструюванні, театралізації тощо.

У 8 класі, як і у попередні навчальні роки, пізнання мистецтва відбувається через сприймання, інтерпретацію і оцінювання художніх творів з акцентом на культурологічний контекст та ***творче самовираження*** учня, насамперед, у музичній та художній діяльності, що реалізується, зокрема, у виконанні різноманітних завдань та *мистецьких проектів* (індивідуальних, колективних) відповідно до потреб учнів у співі чи малюванні, конструюванні тощо, що сприятиме активному формуванню компетентностей, визначених навчальною програмою, а саме:

«наприкінці 8 класу учень виявляє здатність:

•інтерпретувати зміст творів мистецтва різних видів і стилів відповідно до соціокультурного контексту;

•розробляти індивідуальні та колективні проекти з мистецтва різних епох;

•застосовувати зв'язки між різними видами мистецтва у художньо-творчій діяльності;

•висловлювати особистісно-ціннісне ставлення щодо мистецтва різних стилів, виявляти комунікативні вміння в процесі обговорення різних явищ мистецтва в групах, виконувати проекти з мистецтва;

•здійснювати самостійну пошукову діяльність щодо мистецтва різних стилів, використовувати музейні матеріали».

Саме тому важливо не перетворити курс «Мистецтво» у 8 класі в суто інформативний, **не перевантажувати** учнів зайвою інформацію, а наповнити його завданнями художньо-практичного спрямування. Для цього навчальною програмою передбачено виконання учнями практичних завдань, зокрема пошукового (мистецькі проекти) та творчого (виконання живописних та графічних композицій, театралізацій тощо) характеру.

Важливого значення слід приділяти застосуванню на уроках інтегративних художньо-педагогічних технологій, методів і прийомів стимулювання асоціативно-образного мислення (міжвидо-

вих мистецьких паралелей, аналогій, порівнянь тощо), що зумовлено спільним тематизмом, який об'єднує навчальний матеріал різних видів мистецтва, насамперед музичного і образотворчого. Також на уроках доцільно застосовувати інтерактивні, проблемно-евристичні, комп'ютерні технології; стимулювати пошук учнями в мистецтві особистісно значущих смислів, співзвучних власному досвіду.

Відповідно до нової програми вчителі на власний вибір користуються такими підручниками:

з Образотворчого мистецтва для 7 класу:

«Образотворче мистецтво», авт. Рубля Т.Є.;

«Образотворче мистецтво», авт. Федун С.І., Чорний О.В.;

«Образотворче мистецтво», авт. Папіш Л.В., Шутка М.М.;

«Образотворче мистецтво», авт. Железняк С.М., Ламонова О.В.;

«Мистецтво» (інтегрований курс), авт. Масол Л.М., Гайдамака О.В., Кузьменко Г.В., Лємешева Н.А.

з Музичного мистецтва для 7 класу:

«Музичне мистецтво», авт. Хлєбнікова Л.О.;

«Музичне мистецтво», авт. Кондратова Л.Г.;

«Музичне мистецтво», авт. Масол Л.М., Аристова Л.С.

Відповідно до нової програми учасниками Всеукраїнського конкурсу рукописів підручників стали підручники

з Мистецтва для 8 класу:

«Мистецтво» підручник для 8 класу ЗНЗ (Гайдамака О.В.)

«Мистецтво» підручник для 8 класу ЗНЗ (Кондратова Л.Г.)

«Мистецтво» підручник для 8 класу ЗНЗ (Масол Л.М.),

«Мистецтво» підручник для 8 класу ЗНЗ (Назаренко Н.В., Чєн Н.В., Галєгова Д.О.)

У 2016 році Науково-методичною Радою з питань освіти Міністерства освіти і науки України затверджені та схвалені для використання у загальноосвітніх навчальних закладах:

Методичний посібник «Образотворче мистецтво». Мій конспект. 7 клас». (авт. Жабляк М.Д., Папіш Л.В., Шутка М.М.) протокол №1 від 24 червня 2016 року, а також збірник програм фа-

культативів та курсів за вибором з художньо-естетичних дисциплін (протокол №1 від 24 червня 2016 року). У збірник увійшли програми:

програма курсу за вибором «Хоровий спів. 1-11 кл.» (автор Жабляк М.Д.);

програма курсу за вибором «Вокальні ансамблі. 1-11 кл.» (автор Жабляк М.Д.);

програма факультативу з образотворчого мистецтва. «Країна дитячого задоволення.1-4 кл.» (автор Орос М.Ю.);

програма факультативу з образотворчого мистецтва «Прекрасне довкола нас. 5-7 кл.» (автор Добей Г.М.);

програма курсу за вибором «Евритмія. 1-7 кл.» (автор Параска М.М.);

програма курсу за вибором «Евритмія. 5-8 кл.» (автор Параска М.М.).

Нагадуємо, що відповідно до Листа МОН № 1/9-607 від 07.03.14 року, у навчально-виховному процесі може використовуватися навчальна література, яка має відповідний гриф Міністерства або схвалення для використання у загальноосвітніх навчальних закладах.

Навчальна та методична література з предметів художньо-естетичного циклу, рекомендована МОН, зазначена у Переліках навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих Міністерством освіти і науки України, що розміщені на офіційному сайті МОН.

Під час підготовки вчителів до уроків радимо використовувати періодичні фахові видання, зокрема науково-методичний журнал «Мистецтво та освіта», газету «Шкільний світ» та ін.

ЗМІСТ

Вступ …… 3
Астрономія …… 4
Біологія …… 11
Виховна робота …….. 27
Географія …… 59
Дошкільна освіта …… 94
Екологія …… 116
Економіка …… 122
Зарубіжна література …… 130
Захист Вітчизни …….. 135
Інклюзивна освіта …… 143
Іноземні мови …….. 160
Інформатика …… 175
Історія …….. 192
Курси морально-духовного спрямування …… 199
Математика …… 200
Основи здоров'я …… 210
Позашкільна освіта …… 213
Правознавство ..…… 219
Природознавство …… 226
Психологічна служба …… 237
Румунська мова та література …….. 243
Трудове навчання. Креслення …….. 251
Угорська мова та інтегрований курс «Література»
(угорська та світова) …… 266
Українська література ……... 268
Українська мова …… 274
Українська мова у загальноосвітніх навчальних закладах
з навчанням мовами національних меншин …… 288
Фізика ……..…… 293
Фізична культура ……... 303
Філософія ……. 307
Хімія ……... 308
Художньо-естетичний цикл ……. 326

Інформаційно-методичне видання

Інструктивно-методичні рекомендації щодо вивчення у загальноосвітніх навчальних закладах предметів інваріантної складової навчального плану у 2016/2017 навчальному році

Формат видання 60х84/16.
Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний.

Інформаційно-видавничий центр ЗІППО
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції:
серія ДК № 1528 від 16.10.2003 р.
88000 м. Ужгород, вул. Волошина, 35.